

ISSN 2226-9355

Табъи

ДОНИШКАДАИ
ЗАБОНҲО

4 (40)
2020

Силсилаи илмҳои:
филологӣ
педагогӣ
таърих

ISSN 2226-9355

ПАЁМИ

ДОНИШКАДАИ ЗАБОНҲО

(силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих)
2020. № 4(40)

ВЕСТНИК

ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ

(серия филологических, педагогических и исторических наук)
2020. № 4(40)

BULLETIN

OF THE INSTITUTE OF LANGUAGES

(the series of Philological, Pedagogical and Historical sciences)
2020. № 4(40)

Душанбе – Dushanbe - 2020

ПАЁМИ ДОНИШКАДАИ ЗАБОНҲО
Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих
Муассиси маҷалла:

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода.
 Маҷалла соли 2011 таъсис дода шудааст. Дар як сол 4 шумора нашр мегардад.

Сармуҳаррир:
Гулназарзода Жило

номзади илмҳои филологӣ, дотсент, ректори
 Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба
 номи Сотим Улуғзода

Муовини сармуҳаррир:
Начмиддиниён Асадулло Мирзо

номзади илмҳои физика-математика, дотсент,
 муовини ректор оид ба илм ва инноватсияи
 Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба
 номи Сотим Улуғзода

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

10.00.00 – филология

Мухаммадҷонзода	доктори илмҳои
Олимҷон Обидҷон	филологӣ, профессор
Саломӣён	доктори илмҳои
Мухаммадҷовуд Қайюм	филологӣ, профессор
Исмоилов	доктори илмҳои
Шамсулло	филологӣ, профессор
Чамшедов	доктори илмҳои
Парвонахон	филологӣ, профессор
Турсунов Файёзҷон	доктори илмҳои
Мелибоевич	филологӣ, профессор
Восиева Рухшона	доктори илмҳои
Қурбоновна	филологӣ, профессор
Олимӣ Хосият	номзади илмҳои
Ҳоким	филологӣ, дотсент

13.00.00 – педагогика

Шербоев Саидбой	доктори илмҳои
	педагогӣ, профессор
Неъматов Саъдулло	доктори илмҳои
Эргашевич	педагогӣ, профессор
Шосаидзода Сафар	номзади илмҳои
Ҳасан	педагогӣ, дотсент
Товбаева Мавлуда	номзади илмҳои
Мусулмоновна	педагогӣ, дотсент

07.00.00 – таърих

Ҳотамов Намоз	доктори илмҳои
Басарович	таърих, профессор
Муллоҷонов	доктори илмҳои
Сайфулло	таърих, профессор
Кучакович	
Рачабов	номзади илмҳои
Саиднеъмон	таърих, дотсент
Муллоҷонович	
Икромов Ғайбулло	номзади илмҳои
Холович	таърих, дотсент

Маҷалла шомили пойгоҳи
 иттилоотии «Намояи иқтибоси илмии
 Русия» (НИИР) шудааст, ки дар сомонаи
 Китобхонаи миллии маҷозӣ ҷойгир аст
 (<http://elibrary.ru>).

Маҷалла мақолаҳои илмӣ соҳаҳои
 зерини илмро барои ҷоп қабул менамояд:

Дар соҳаи илмҳои филологӣ:
 10.02.20, 10.02.22, 10.01.03, 10.01.08.

Дар соҳаи илмҳои педагогӣ: 13.00.01,
 13.00.02, 13.00.08.

Дар соҳаи илмҳои таърих: 07.00.02,
 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва
 англисӣ нашр мешавад.

Матни мукаммали маводи ҷопӣ дар
 сомонаи расмӣ маҷалла ҷойгир карда
 шудааст (www.payom.ddzt.tj).

Паёми Донишкадаи забонҳо.

Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва
 таърих. – 2020. – № 4 (40).

ISSN 2226-9355.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии
 Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.
 Шаҳодатномаи № 03/МҚ-97 аз 29.01.2018 сол.

Нишони маҷалла: 734019, Ҷумҳурии
 Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи
 Муҳаммадиев, 17/6.

Сомонаи маҷалла: www.payom.ddzt.tj

E-mail: payom@ddzt.tj

Тел.: (+992 37) 232-87-30

© ДДЗТ ба номи С. Улуғзода, 2020

ВЕСТНИК ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ

Серия филологических, педагогических, исторических и философских наук

Учредитель журнала:

Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода

Журнал основан в 2011 г. Выходит 4 раза в год.

Главный редактор журнала:

Гулназарзода Жило

кандидат филологических наук, доцент, ректор
Таджикского государственного института
языков имени Сотима Улугзода

Заместитель главного редактора:

Наджмиддиниён Асадулло Мирзо

кандидат физико-математических наук,
доцент, проректор по науке и инновации
Таджикского государственного института
языков имени Сотима Улугзода

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

10.00.00 – филология

Мухаммаджонзода Олимджон Обиджон	доктор филологических наук, профессор
Саломийн Мухаммадзод Каюм	доктор филологических наук, профессор
Исмоилов Шамсулло	доктор филологических наук, профессор
Джамshedов Парвонахон	доктор филологических наук, профессор
Турсунов Файёзджон Мелибоевич	доктор филологических наук, профессор
Восиева Рухшона Курбоновна	доктор филологических наук, профессор
Олими Хосият Хоким	кандидат филологических наук, доцент

13.00.00 – педагогика

Шербоев Саидбой	доктор педагогических наук, профессор
Неъматов Саъдулло Эргашевич	доктор педагогических наук, профессор
Шосайдзода Сафар Хасан	кандидат педагогических наук, доцент
Товбаева Мавлуда Мусулмоновна	кандидат педагогических наук, доцент

07.00.00 – история

Хотамов Намоз Басарович	доктор исторических наук, профессор
Муллоджонов Сайфулло Кучакович	доктор исторических наук, профессор
Раджабов Саиднеъмон Муллоджонович	кандидат исторических наук, доцент
Икромов Гайбулло Холович	кандидат исторических наук, доцент

Журнал включен в «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ), размещенный на платформе Национальной электронной библиотеки (<http://elibrary.ru>).

Журнал принимает научные статьи по следующим научным областям:

В области филологических наук:

10.02.20, 10.02.22, 10.01.03, 10.01.08.

В области педагогических наук:

13.00.01, 13.00.02, 13.00.08.

В области исторических наук:

07.00.02, 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.

Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках.

Полнотекстовые версии опубликованных материалов размещены на официальном сайте журнала (www.payom.ddzt.tj)

Вестник Института языков.
Серия филологических, педагогических и исторических – 2020. – № 4 (40). ISSN 2226-9355.

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Свидетельство № 03/ЖР-97 от 29.01.2018 г.

Адрес журнала: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6.

Сайт журнала: www.payom.ddzt.tj

Е-mail: payom@ddzt.tj

Тел.: (+992 37) 232-87-30

© ТГИЯ им. С. Улугзода, 2020

BULLETIN OF THE INSTITUTE OF LANGUAGES
The series of philological, pedagogical, historical and philosophical sciences
Founder of the journal:

Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda
The journal is established in 2011. Issued 4 times a year.

CHIEF EDITOR:

Gulnazarzoda Zhilo

Candidate of Philology, associate Professor, Rector of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Najmiddiniyov Asadullo Mirzo

Candidate of Physical and Mathematical Sciences, associate Professor, vice-rector on science and innovations of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

10.00.00 – Philology

Muhammadjonzoda Olimjon Obidjon	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Salomiyon Muhammaddovud Qayum	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Ismoilov Shamsullo	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Jamshedov Parvonakhon	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Tursunov Fauyozjon Meliboevich	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Vosieva Rukhshona Qurbanovna	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Olimi Khosiyat Hokim	<i>Candidate of Philology, Professor</i>

13.00.00 – Pedagogy

Sherboev Saidboy	<i>Doctor of Pedagogy, Professor</i>
Ne'matov Sa'dullo Ergashevich	<i>Doctor of Pedagogy, Professor</i>
Shosaidzoda Safar Hasan	<i>Candidate of Pedagogy, associate Professor</i>
Tovbaeva Mavluda Musulmonovna	<i>Candidate of Pedagogy, associate Professor</i>

07.00.00 – History

Hotamov Namoz Basarovich	<i>Doctor of Historical Sciences, Professor</i>
Mullojonov Saifullo Kuchakovich	<i>Doctor of Historical Sciences, Professor</i>
Rajabov Saidnemon Mullojonovich	<i>Candidate of Historical Sciences, associate Professor</i>
Ikromov Ghaybullo Kholovich	<i>Candidate of Historical Sciences, associate Professor</i>

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library (<http://elibrary.ru>).

The journal accepts scientific articles on the following scientific specialties:

In the field philological sciences:

10.02.20, 10.02.22, 10.01.03, 10.01.08.

In the field pedagogical sciences: *13.00.01, 13.00.02, 13.00.08.*

In the field historical sciences: *07.00.02, 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.*

The journal is printed in Tajik, Russian and English languages.

Full-text versions of published materials are posted on the official website of the journal (www.payom.ddzt.tj).

Bulletin of the Institute of languages.

The series of Philological, Pedagogical and Historical sciences. – 2020. – № 4 (40).

ISSN 2226-9355.

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan.

Certificate № 03/JR-97 от 29.01.2018 г.

Address of the journal: 17/6, Muhammadiev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan.

Web site of the journal:

www.payom.ddzt.tj

E-mail: payom@ddzt.tj

Tel.: (+992 37) 232-87-30

© TSIL named after S. Ulughzoda, 2020

УДК: 81'44

**СИНОНИМИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ И ИХ КОМПОЗИЦИОННО-СТИЛИСТИЧЕСКАЯ
ХАРАКТЕРИСТИКА В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ**

Даминова М.З.

Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода

Синонимия является одним из наиболее важных аспектов стилистики. Довольно широкий круг такого рода лексики в последние десятилетия становится причиной пристального внимания и тщательного изучения лингвистами данного языкового явления. Анализ синонимических единиц в основном ведется в двух направлениях: лексической и грамматической синонимии. Однако вот уже несколько лет помимо лексических и грамматических синонимов таджикского и русского языков внимание ученых-языковедов притягивает к себе и синтаксическая синонимия. И такой интерес не безоснователен, так как изучение вопроса о синонимии и синтаксической вариативности имеет теоретическое значение для усовершенствования структуры литературного языка.

Наряду с синтаксической синонимией особое внимание отечественных лингвистов все чаще приковывается к различным вопросам композиционно-стилистических особенностей и окраски синонимов и в частности парных синонимов (ПС). По мере вхождения в коммуникативное состояние человеческая речь становится избирательной и начинает анализировать различные способы выражения. Оттачивание и усовершенствование различных путей выражения одной мысли в различных структурных формах и моделях позволяет эффективно использовать языковые возможности в различных ситуациях. Благодаря этому вопрос о композиционно-стилистической окраске произведений и в целом речи никогда не потеряет своей актуальности.

Изучение вопросов текущей стилистики языка не ограничивается только рассмотрением лексических особенностей, оно сопряжено с изучением синтаксиса языка. Эту особенность подчеркивает и известный ученый Б. Камолиддинов: «Грамматические свойства каждого стиля речи формируются постепенно, в процессе развития языка, в результате «специализации» отдельных грамматических форм и структур» [6; 3].

Совершенствование теоретического аспекта грамматических свойств стилей речи невозможно без всестороннего изучения синтаксической синонимии, так как суть стилистики речи заключается в ее синонимичности. Синтаксическая синонимия, так же как и лексическая, тесно взаимосвязана с экспрессивными стилистическими средствами языка. Она позволяет систематизировать процесс развития текущих стилей речи.

Композиционно-стилистический анализ парных синонимов русского и таджикского языков дает возможность проследить закономерности процесса образования контекстуальных сходств и различий в сопоставляемых языках, достигающихся на базе исследования их различных типов. Важность изучения данного вопроса проявляется в том, что в стилистическом плане парные синонимы тесно связаны с общей семантикой и лексическим смыслом, охватывающим эти модели.

Морфологическая природа парных синонимов русского и таджикского языков является таким языковым ярусом, который характеризуется различными типами лексических, грамматических и функционально-семантических средств связи. Эти средства в целом отображают систематизированно выраженную информацию о восприятии событий и явлений.

Лексические номинанты явлений, в которых закодировано физическое восприятие, в сопоставляемых языках передаются такими композиционно-стилистическими путями, как

простой, производный и комбинированный.

При использовании различных композиционных стилей речи, например, публицистического стиля, так же как и в других стилях преследуется цель точного и корректного способа передачи мысли с помощью различных языковых элементов. Публицистика, так же как и другие сферы жизни, должна отображать действительность так, чтобы смысл каждого слова был, по выражению Ахмада Дониша, «ярче луны», так как пресса является мощным средством воздействия на психику человека. Однако при этом, нельзя забывать, что публицистическому стилю речи не свойственно приукрашать жизнь или наоборот, описывать ее в мрачных красках. Однако, к сожалению, зачастую мы наблюдаем, что язык СМИ в композиционно-стилистическом отношении не всегда соответствует требованиям, в нем наблюдается огромное число речевых ошибок, что затрудняет восприятие. Поэтому основной задачей стилистов в данном направлении является раскрытие композиционных особенностей текстов, в которых синонимия играет немаловажную роль.

Метод интерпретационного исследования парных синонимов обоих языков позволяет установить их языковые особенности и некоторую общность, а также понять принципиальное отличие их строения. Следующие примеры из русского и таджикского языков наглядно демонстрируют близкий описательный характер парных синонимов в сопоставляемых языках, которые дополняют и развивают оценочные особенности частеречных единиц, несмотря на их структурные отличия:

РЯ: *Там царь кощей над золотом чахнет,
Там русский дух, там Русью пахнет* [9, 98].

ТЯ: *Бо захмае чу отаи мезад таронаи вахи,
Масту харобу дилкаш аз бодаи шабона* [7, 224].

Подстрочный перевод:

С огненной страстью пел он красивую песню

Опьяненный, опустошенный и прекрасный от ночного вина.

Семантическое своеобразие парно употребляющихся синонимов и принципы их классификации в обоих языках достаточно сложны. Эта сложность заключается в разнообразии и отличии их грамматических категорий и форм. Оба языка отличаются по степени парадигматических и синтагматических отношений. Лексемы, komponующие парные единицы, связаны между собой и непрерывно взаимодействуют с грамматическими и лексико-грамматическими компонентами.

Стилистические особенности значений синонимов непосредственно связаны с их семантикой. В стилистическом отношении словарные единицы сопоставляемых языков неравнозначны. Одни из них воспринимаются как книжные (*ратификация, чрезмерный, превалировать* – РЯ; *афкандан – оставлять, густурдан – расстелить, муаттар – свежий* – ТЯ), другие – как разговорные (*малость, сболтнуть, заправский* – РЯ; *майда – маленький, хафа – обиженный, соф кардан – уставать* – ТЯ). Некоторые стилистические оттенки слов придают речи торжественный характер (*предначертать, волеизъявление* – РЯ; *чаим ба олами ҳастӣ кушодан – рождаться, аз дунё чаим пӯшидан – умирать* – ТЯ). О композиционно-стилистической окраске слова еще В.В.Виноградов говорил: «Все многообразие значений и смысловых нюансов слова сосредотачивается и объединяется в его стилистической характеристике» [4; 22]. При стилистической характеристике слова учитываются такие факторы, как его принадлежность к одному из функциональных стилей или отсутствие функционально-стилевой закреплённости, и эмоциональная окраска слова, его экспрессивные возможности

Важной особенностью функциональности ПС является то, что они представляют собой исторически сложившуюся и социально осознанную систему речевых средств, используемых в той или иной сфере человеческой деятельности. Функциональный стиль

представляет собой особый характер речи, какой-либо ее социальной разновидности, соответствующей определенной сфере общественной деятельности и соотносительной с ней формы сознания. Этот стиль создается особенностями функционирования в этой сфере языковых средств и специфической речевой организацией, которая создает определенную стилистическую окраску речи.

В современном таджикском и русском языках выделяют такие стили речи, как *научный, публицистический, художественный и социально-деловой*. Всем этим стилям противопоставляется *разговорный* стиль речи, который обычно выступает в характерной для него устной форме.

Среди всех стилей речи особый интерес с композиционной точки зрения вызывает художественный стиль. Стилистическая окраска парных синонимов определяется тем, как они воспринимаются говорящими: как закрепленные за определенным функциональным стилем, или как уместные в любом стиле общеупотребительные синонимы.

Соотносительность ПС с различными языковыми стилями отражает их стилевую закрепленность, чему способствует их тематическая закрепленность. Например, слова-термины тесно связаны с научным стилем, слова, применяющиеся в сфере политики, более часто употребляются в публицистическом стиле. А официально-деловые слова наиболее часто употребляются в делопроизводстве. Наиболее четко противопоставлены парные синонимы в книжном и разговорном стилях речи. Для сравнения: вторгаться – влезать, соваться; избавиться – отделаться, отвязаться, криминальный – бандитский.

В морфологическом отношении ПС таджикского языка условно разделяются на первый и второй компоненты. Первые компоненты ПС состоят из таких словообразовательных элементов, как соединительные союзы -ву, -у, -ю: *дурру гавҳар, силиву лагад, обу ранг, холу хат, хубию некӣ, дӯстиву рафоқат, ширину гуворо* и др. Например,

*Ҳаргиз назананд муштуру силиву лагад,
Хоки падарон аст, азиз медоранд [10, 78].*

Подстрочный перевод:

*Никогда не ударят кулаком и ногой,
Ведь это прах отцов, он дорог им.*

Ба обу рангу холу хат чӣ ҳоҷат рӯйи зеборо... [11,342].

Подстрочный перевод: *Что за нужда красивому лицу в краске.*

Вторые компоненты парных синонимов образованы, как правило, из той же части речи, что и первый компонент. Основным источником пополнения парных синонимов является словарный запас таджикского языка, где на основе именных частей речи и глагольных основ образуются (субстантивируются, адъективируются, адвербализуются и вербализуются) новые выражения: *борон* – дождь (Nom.), *бод* – ветер (Nom.) *борону бод* – дождь и ветер (Nom. + Nom.):

*Пай афкандам зи назм кохе баланд,
Ки аз боду борон наёбад газанд*

Подстрочный перевод:

*Оставил я после себя высокий дворец из поэзии,
Который не разрушится от ветров и дождей.*

В данном отрывке каждая отдельная субстантивная лексическая единица обладает собственной определенной семой. Однако вступив в парные взаимоотношения, данные существительные образуют новое производное значение – «время».

*Вакте ки рег ӯҷум карда омад ва хонаи нишастамон дар зери хавф монд, ман зан ва бачагонро бо **асбобу анҷомашон** ба ин хона кӯчондам* [2, 26].

Перевод: Когда песок пополз на нас, я жену с детьми и все **имущество** перетащил из жилого дома в эту мастерскую [1, 23].

Важной особенностью ПС ТЯ является то, что, в них часто употребляются заимствования из других языков, преимущественно из арабского и тюркского, что объясняется длительными языковыми контактами таджикского народа с этими двумя языками: *сиъату саломат* / здоровый (тадж.+ар.), *дӯстиву рафоқат* / дружба (тадж.+ар.), *бою бадавлат* / богатый (узб.+тадж.), *тўю тамошо* / праздник и веселье (узб.+тадж.), и др. Приведенные примеры наглядно демонстрируют различие в семантической нагрузке ПС ТЯ и РЯ, так как парные двух и трехкомпонентные словосочетания ТЯ отличаются многосемностью, широким употреблением и функциональностью, тогда как ПС РЯ чаще проявляют себя в дуплетных и дефисных конструкциях, выражая при этом близкое по валентности значение.

ПС по своей структуре разделяются на простые, производные, сложные и составные. Известный российский лексиколог А.А.Шахматов считает, что когда слово относится к двум (или трем) частям речи одновременно, основными в этом случае становятся его новые смысловые связи, которые слово приобретает и за счет чего формируется и его морфологическое строение [12, 256].

В исследовании композиционно-стилистических возможностей парных синонимов сопоставляемых языков большое значение уделяется вопросам контекстуального анализа. Появление парных синонимов в различных лексических окружениях, создающие различные их парадигматические и синтагматические связи, может служить сигналом для различия в их функции и значениях:

РЯ	ТЯ
<i>Родина -мать</i> (существительное)	<i>Модар-ватан</i> (существительное)
<i>Сладостный и благозвучный</i> (о языке – прилаг.)	<i>Ширину гуворо</i> (о языке – прилаг.)
<i>Стонать и плакать</i> (глагол)	<i>Гираву нола кардан</i> (глагол)

Приведенные в таблице примеры наглядно показывают, что основные закономерности функционирования одной единицы, синонимично сочетающейся с другой, объединяются понятием валентности в самом общем смысле. В композиционно-стилистическом отношении учение о функциональных стилях не исключает возможности использования в них разнообразных художественных средств, в том числе и эмоциональных, по усмотрению автора речи (произведения). В то же время следует отметить, что влияние художественных средств на частоту употребления ПС и их вариантов еще недостаточно изучено в силу отсутствия их четкой классификации. В связи с этим определенные затруднения вызывает и определение соотношения функционально-стилевой и эмоциональной окраски парных синонимов. Эти две окраски, наслаиваясь друг на друга, дополняют стилистическую характеристику ПС. Рассмотрим следующие примеры: «... я предполагала, что моё пребывание на Кубе окажется кратким, ... поэтому я взяла с собой не слишком много денег. Если бы мне пришлось задержаться в Гаване надолго, средств понадобилось бы гораздо больше, так что мне вовсе не улыбалось набивать кошельки этого толстяка или «подмазывать» его и без того жирную ладонь» [3,192].

Закономерности сочетания вышеприведенных слов с их парными эквивалентами объединяются понятием валентности:

- 1) Платить, задабривать, давать взятку (прямое значение);

- 2) *набивать кошелёк* толстяка (переносное значение);
- 3) *подмазывать»* его *ладонь* (переносное значение);
- 4) *давать на лапу* (переносное значение);
- 5) *умасливать* (переносное значение) – в целом 4 инварианта с переносным значением к 1 прямому.

В ТЯ: *пора додан* (прямое значение), *ришва додан* (прямое значение), *чиғилдонашро пур кардан* (переносное значение), *гулӯяшро равған кардан* (переносное значение), *мулоим кардан* (переносное значение) и т.д. – в целом 3 инварианта с переносным значением к 2 прямым.

Все приведенные примеры доказывают, что синтагматические отношения обусловлены валентностью, которая играет решающую роль в явлении парной синонимии. При рассмотрении отношения одного знака к другим, различают парадигматическую «валентность» на уровне значения. Это валентностное значение подразумевает особое лексико-семантическое значение парных синонимов, которое распознается с помощью функционального компонентного анализа. Поэтому валентность парных синонимов сопоставляемых языков отображает потенциальную возможность слова к функционированию в составе предложения.

В русском и таджикском языках парные синонимы по своим функциональным признакам в предложении толкуются более обстоятельно.

В задачи практической стилистики входит изучение использования в речи лексики различных функциональных стилей, которые наиболее ярко может продемонстрировать контекст. Он, подобно каждой отдельно взятой словарной единице своего состава может иметь свою специфическую композиционно-стилистическую особенность или структуру. Анализ, основанный на представлении системы употребления каждого класса ПС, может выявить особенности языкового осмысления их композиционно-стилистических и функциональных особенностей синонимов РЯ и ТЯ.

Русский и таджикский языки, как и все языки с развитой культурной традицией, исключительно богаты своими словообразовательными ресурсами, имеющими яркую стилистическую окраску. Это результат развитой системы русского и таджикского словообразования, продуктивности аффиксации, придающей словам функционально-стилевую закрепленность. Со стилистической точки зрения словообразование может быть активно использовано в следующих случаях:

1) при получении новой стилистической окраски мотивирующим словом: бедненький - бедняжка (ласк.-уменьш.суфф.) / бечора-бечораяк; доченька – дочурка / духтарам-духтарчоном;

2) при ограничении среды употребления слов особенностями словообразования и получении ими жаргонного, диалектного или профессионального оттенка: *мультифильм* – *мультик*, *велосипед* – *лисапед*, *свистеть* – *свистать* (всех наверх – морск.).

3) при функционально-стилевом закреплении слова с помощью аффиксации: потребовать (общ.) – востребовать (офиц.-дел.) / талаб кардан - талабидан, шитьё – пошив (спец.) / дӯхтудӯз – дӯхт.

Ярким подтверждением композиционно-стилистической функции парных синонимов могут послужить приведенные ниже примеры:

В РЯ:

*Извела меня печаль-кручина,
Подколодная змея.
Ты гори, гори моя лучина,
Пусть сгорю с тобой и я.*

[Народная песня]

В ТЯ:

*Ёр омаду ёр омад, ёр аз раҳи дур омад,
Бархезу канораи гир, ёри рафта боз омад.
[Народная песня]*

Подстрочный перевод:

*Пришел мой друг, пришел мой друг, пришел из дальнего пути,
Встань и подойди к нему, ушедший друг вернулся.*

Таким образом, можно сделать вывод, что русский и таджикский языки имеют богатый словообразовательный запас и яркую стилистическую окраску. Однако определение соотношения функционально-стилевой и эмоциональной окраски парных синонимов обусловлено определенными затруднениями. Мы установили, что ресурсы словообразования состоят из стилистической синонимии, в которую входят аффиксация, экспрессивное словообразование и словообразовательные модели. В формах субъективной оценки в композиционно-стилистическом плане экспрессивные оттенки зачастую преобладают над колебаниями самого оценочного значения. На материале приведенных в данной статье и других примеров нами установлено, что такие части речи, как существительные, прилагательные и наречия чаще используются для образования слов с различными стилистическими окрасками, а глагольные образования используются реже. Лексико-семантический и стилистический анализ дает возможность заключить, что в художественном и публицистическом стилях речи наблюдается огромное количество слов со стилистической окраской. Кроме того, мы убедились, что основной и наиболее важной единицей, в которой устанавливаются стилистические особенности отдельных лексем и предложений, является контекст.

Использование эмоционально окрашенной лексики в художественной литературе обоих сравниваемых языков выполняет функцию создания стилевой целостности и стилистической окрашенности произведений, позволяет повысить эффект произведения, сделать его идею более зримой.

Изучение работ, посвященных семантическому анализу существительных, глаголов, прилагательных и наречий с различными микрополями на материале разноструктурных языков показало, что в них вопросы парной синонимии раскрыты недостаточно. Именно аспект влияния на эмоциональность и влияние речи в указанных и других близких по цели и задачам работах до сих пор нуждается в тщательных и глубоких исследованиях.

Литература

1. Айни, С. Бухара. (Воспоминания). В 2-х кн. / пер. с тадж. С. Бородина. Отв. ред. и авт. предис. К. С. Айни. Кн. 1 – Душанбе: Ирфон, 1980. – 260 с.
2. Айни, С. Ёддоштхо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб. - Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энсиклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. - 680 с.
3. Апресян, Ю.Д. Лексическая семантика: Синонимические средства языка / Ю.Д. Апресян. – М.: Наука, 1974. – 367с.
4. Виноградов, В.В. О языке художественной литературы / В. В. Виноградов. — М.: Гослитиздат, 1959. – 654 с.
5. Ғаффоров, Р. Калимаҳои синонимӣ ва хусусиятҳои услубии онҳо / Р. Ғаффоров // В сб.: Масъалаҳои филология. – Душанбе, 2003. – С. 35-40.
6. Камолиддинов, Б. Синтаксическая синонимия в современном таджикском литературном языке / Б. Камолиддинов. – Душанбе, 2012. – 285с.
7. Мавлоно Чалолиддини Балхӣ. Рубоӣёт. – Душанбе, 2007. – 308 с.
8. Ниёзмӯҳаммадов Б. Забони адабии ҳозираи тоҷик / Б. Ниёзмӯҳаммадов. – Душанбе, 1973. – 265 с.
9. Пушкин, А.С. – Стихотворения / Вступ. ст. К.И. Тюнькина; ил. Д. Шмаринова, Л. Фейнберга. – М.: Художественная литература, 1970. – 208 с.
10. Умари Хайём. Рубоӣёт.–Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2010. – 99с.

11. Ҳофизӣ Шерозӣ. Куллийёт / Мурааттиби китоб ва муаллифи сарсухан Ҷамшед Шанбезода. - Душанбе: Ирфон, 1983. - 672 с.
12. Шахматов, А.А. Учение о частях речи / А. А. Шахматов. – Л., 1962. – С. 420-424.

СИНОНИМИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ И ИХ КОМПОЗИЦИОННО-СТИЛИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Статья посвящается вопросам композиционно-стилистических особенностей парных синонимов русского и таджикского языков. Также в статье рассматриваются семантическое своеобразие парно употребляющихся синонимов и принципы их классификации в обоих языках.

Автор отмечает, что анализ синонимических единиц в основном велся в двух направлениях: лексической и грамматической синонимии. Однако уже несколько лет помимо лексических и грамматических синонимов таджикского и русского языков внимание ученых-языковедов притягивает к себе и синтаксическая синонимия. И подчеркивает, что такой интерес не безоснователен, так как изучение вопроса о синонимии и синтаксической вариативности имеет теоретическое значение для усовершенствования структуры литературного языка.

По мнению автора, наряду с синтаксической синонимией особое внимание отечественных лингвистов все чаще приковывается к различным вопросам композиционно-стилистических особенностей и окраски синонимов и в частности парных синонимов. По мере вхождения в коммуникативное состояние человеческая речь становится избирательной и начинает анализировать различные способы выражения. Оттачивание и усовершенствование различных путей выражения одной мысли в различных структурных формах и моделях позволяет эффективно использовать языковые возможности в различных ситуациях. Благодаря этому вопрос о композиционно-стилистической окраске произведений и в целом речи никогда не потеряет своей актуальности.

Автор считает композиционно-стилистический анализ парных синонимов русского и таджикского языков возможностью проследить закономерности процесса образования контекстуальных сходств и различий в сопоставляемых языках, достигающихся на базе исследования их различных типов.

Ключевые слова: *парные синонимы, грамматическая синонимия, синтаксическая синонимия, композиционно-стилистическая особенность, русский язык, таджикский язык, лексема*

ВОҲИДҲОИ МУРОДИФ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ТАРКИБИЮ УСЛУБИИ ОНҲО ДАР ЗАБОНҲОИ РУСӢ ВА ТОЧИКӢ

Дар мақолаи мазкур масъалаи хусусиятҳои таркибии услубии синонимҳои ҷуфтистеъмол дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ дида мешавад. Дар мақола, инчунин, хусусияти маъноии синонимҳои ҷуфтистеъмол ва қоидаҳои таснифи онҳо дар ҳарду забон баррасӣ шудааст.

Муаллиф қайд мекунад, ки таҳлили воҳидҳои синонимӣ, асосан, дар ду самт ҷорӣ карда шудааст: синонимҳои луғавӣ ва грамматикӣ. Аммо, чанд сол аст, ки дар баробари синонимҳои луғавию грамматикӣ забонҳои тоҷикӣ ва русӣ, синонимҳои синтаксисӣ низ диққати забоншиносонро ба худ ҷалб мекунад. Ва муаллиф таъкид мекунад, ки ҷунин шавқ беасос нест, зеро омӯзиши масъалаи синонимҳо ва тағйирпазирии синтаксисӣ барои такмили сохтори забони адабӣ аҳамияти назариявӣ дорад.

Ба ақидаи муаллиф, дар баробари синонимҳои синтаксисӣ, диққати махсуси забоншиносони ватанӣ ба масъалаҳои гуногуни хусусиятҳои таркибӣ-услубӣ ва обуранги синонимҳо, алахусус, синонимҳои ҷуфтистеъмол бештар ҷалб мегардад. Ҳангоми ворид шудан ба ҳолати гуфтугӯӣ, нутқи инсон интихобӣ мешавад ва ба таҳлили роҳҳои гуногуни

баён шуруъ мекунад. Фасеҳ намудан ва такмил додани роҳҳои гуногуни ифодаи як фикр дар шаклҳо ва моделҳои гуногуни сохторӣ истифодаи самараноки имкониятҳои забонро дар ҳолатҳои гуногун имкон медиҳад. Муаллиф таҳлили таркибӣ-услубии муродифҳои ҷуфтистеъмоли забонҳои русӣ ва тоҷикиро ҳамчун имконияти пайгирии пайдоиши қолабҳои ташаккулёбии монандӣ ва фарқияти забонҳои муқоисашаванда, ки дар заминаи омӯхтани намудҳои гуногуни онҳо ба даст омадааст, мешуморад.

Калидвожаҳо: синонимҳои ҷуфтистеъмол, синонимҳои грамматикӣ, синонимҳои синтаксисӣ, хусусияти таркибӣ-услубӣ, забони русӣ, забони тоҷикӣ, лексема.

SYNONYMOUS UNITS AND THEIR COMPOSITIONAL AND STYLISTIC CHARACTERISTICS IN RUSSIAN AND TAJIK

The article is devoted to the compositional and stylistic features of paired synonyms of the Russian and Tajik languages. The semantic originality of paired synonyms and the principles of their classification in both languages are also discussed in the article.

The author notes that the analysis of synonymous units was mainly carried out in two directions: lexical and grammatical synonymy. However, for several years now, in addition to lexical and grammatical synonyms of Tajik and Russian languages, syntactic synonymy has also attracted the attention of linguists. And she emphasizes that this interest is not unfounded, since the study of the question of synonymy and syntactic variation is of theoretical importance for improving the structure of the literary language.

According to the author, along with syntactic synonymy, special attention of Tajik linguists is increasingly focused on various issues of compositional and stylistic features of synonyms, and in particular, paired synonyms. As we enter the communicative state, human speech becomes selective and begins to analyze different ways of expression. Honing and improving different ways of expressing a single thought in different structural forms and models allows you to effectively use language capabilities in different situations. Due to this, the question of compositional and stylistic coloring of works and speech in general will never lose its relevance.

The author considers the compositional and stylistic analysis of paired synonyms of the Russian and Tajik languages to be an opportunity to trace the regularities of the process of formation of contextual similarities and differences in the compared languages, achieved on the basis of research of their various types.

Keywords: paired synonyms, grammatical synonymy, syntactic synonymy, compositional and stylistic feature, Russian language, Tajik language, lexeme.

Сведения об авторе: Даминова Мадина Зокировна – кандидат филологических наук, доцент кафедры английской филологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 988709600, E-mail: madina.daminova@mail.ru

Information about the author: Daminova Madina Zokirovna – candidate of Philology, associate Professor of the English philology department of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 988709600, E-mail: madina.daminova@mail.ru

THE STRUCTURE AND GRAMMATICAL TRANSFORMATIONS OF PREDICATE FROM ENGLISH INTO TAJIK AND VICE VERSA

Sohibnazarova H.T.

Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda

As it is known, grammatical transformation is one of the ways of translation, consisting in changing sentence structure or a word combination preserving its semantic information. It is full or partial reconstruction of the sentence, replacement of parts of speech and parts of the sentence during translation. Wide use of the grammatical transformations during the translation explains that the sentences in considered languages cannot coincide in the structure: other word order, other order of arrangement of the sentences: principal, subordinate and parenthetical clause.

In this connection, "it is very important to consider the structural transformations mainly connected with translation of predicative which makes a basis of any sentence and aroses translational difficulties" [2, 184].

It is necessary to notice that «one of the basic problems of translation from English into Tajik consists in absence of some English grammatical categories in the Tajik language. Really, there are some grammatical forms and structures which belong only to English» [4, 47-51].

It is necessary to ascertain that for adequacy of translation the units of language should coincide both in form and in the meaning to which translators usually aspire to. There are a lot of cases among our examples when zero transformation is observed, i.e. the original sentence is not exposed to essential structural transformations:

1. *The clouds over the land now **rose** like mountains...* [5, 42].

Translation: - *Абрҳо ҳоло дар болои замин чун силсилаи кӯҳҳо баланд мешуданд* [5, 43].

2. *Once I **could see** quite well in the dark* [5, 86].

Translation: – *Замоне ман ҳам дар торикӣ хеле хуб мебудам* [5, 87].

3. *The old man **looked** at him with his sun-burned, confident loving eyes* [5, 10].

Translation: – *Пирамард бо чашмони офтобхӯрда ва мутмаину бамеҳраи ба ӯ нигарист* [5, 11].

As it seems from the examples, the English affirmative sentences were translated in the way of word by word and all the components and the parts of the sentences are kept in them. The grammatical basis of the first sentence **clouds rose** - keeps its function and purpose in translation - *абрҳо баланд мешуданд*. In the sentences of the considered languages as it was marked earlier, the established order of a simple sentence is observed, accordingly, the principal parts of the sentence take their places.

Zero transformation can be observed both in interrogative and imperative sentences. Compare these examples:

1. *"How **did** you **sleep** old man?" the boy **asked*** [5, 30].

Translation: – *Чӣ хел **хоб** кардӣ, бобо, - **пурсид** писарак* [5, 31].

2. ***Have faith** in the Yankees my son* [5, 16].

Translation: – *Ба Янкиҳо **эътимод** дошта бош, писарам* [5, 17].

3. ***Can I go out to get sardines** for you for tomorrow? "No. **Go and play** baseball* [5, 10].

Translation: - *Мехоҳӣ барои фардо сардина биёрамат? Не. **Бирав**, бейсбол бозӣ кун* [5, 110].

Similar reasonings can be conducted concerning back translation:

1. *Ҳанӯз аз **даҳонат** бӯи шир меояд, аммо ту худро **сисола** мегӯӣ? – **гуфт**, – Қоришкамба* [1, 127].

Translation: - “*You’re still wet behind the ears, and here you are pretending to be thirty!*” *piped up* Koriishkamba [6, 302].

2. Худам *рафтан* *зур*! Туро *зург* *намехӯрад* [1, 28].

Translation: - *You can go by yourself - don’t be afraid* [6, 30].

While translating these examples into English though from Russian, the emphasized Tajik predicates show stability and remain in the English sentences, thus providing unity of form and meaning of a syntactic structure. Particularly, in the first simple sentence of the first example, and also in the second simple sentence of the second example the predicate is expressed by phraseological unit - “аз даҳон бӯи шир омадан” (compare: milk on lips has not dried) and set expression “зург нахӯрдан” (word by word.: the wolf will not eat, i.e. don’t be afraid). While translating the first case selection of adequate conformity into English - *to be wet behind ears*, and in the second case - descriptive translation - *do not be afraid* it is observed. The other predicates expressed by corresponding verbs, semantic analogues are picked up.

Let's see more difficult constructions.

1) As the sun *set* he **remembered**, to give himself more confidence, the time in the tavern as Casablanca when he **had played** the hand game with great negro from Cienfuegos who **was the strongest man** on the dock [5, 88].

Translation: - Пас аз ғуруби офтоб, пирамард барои *шердил кардани* худ, замонеро *ба ёд овард*, ки дар майхонаи Касабланка бо зангии азимҷуссае аз Сйенфугеос, ки қавитарин мард дар бандар *буд*, *сабқати дастхобонӣ карда буд* [5, 89].

2) Ман дар ин коҳиш акаамро *ҳақнок медонистам*, лекин гарданам *ёрӣ намедод* [1, 23].

Translation: I *knew* he **was right**, but my pride **kept** me from admitting it... [6, 24].

3) Once I **could see** quite well in the dark. Not in the absolute dark. But almost as a cat **sees** [5, 86].

Translation: – Замоне ман ҳам дар ториқӣ хеле хуб *медидам*. Албатта, дар ториқии мутлақ *не*, аммо биноиям қариб ки мисли *зурба буд* [5, 87].

Though all the components and the parts of the sentence in the examples specified above are translated completely, they differ in Tadjik and English languages by their structure. However it is necessary to remember that full process of translation should be considered, as there are cases when at an adequate translation both full and partial changes of a sentence structure remain and the meaning of the sentence is transferred adequately. So it is necessary to pay more attention to a semantic component of the sentence not only to its structure.

The analysis of the above sentences show that the sentence of the first example in considered languages represents compound sentences and consists of four simple sentences in English and three simple sentences in Tajik. Under a word by word translation of the given English sentence into Tajik its meaning changes. In this case remains the semantic loading of the sentence changing it into a simple sentence as a part of a compound sentence. The word *set* here has the meaning of *нишастан*, *ғуруб кардан* (*to sit down*) here. As a part of an expression *as the set* has the function of an adverbial modifier of time that remains during translation into Tajik *пас аз ғуруби офтоб* (after sunset). The predicates in the given sentence are *remembered*, *was strongest man*. The syntactical function and the meaning of the given words remain in the translation.

The sentences of the second example represent the complex sentences consisting of two simple sentences in both languages. In the sentences of the original language predicates are *ҳақнок медонистам*, *ёрӣ намедод* (*to be right*, *to keep from*). During translation into English both predicates are kept in forms (he) *was right* and (pride) *kept me*.

As can be seen from the sentence of the third example the grammatical basis of the first part of the sentence *could see* partially keeps the function and meaning and is transferred by a word *медидам*, while its modal part (*дида метавонистам*) is not translated, however as a whole the meaning of the sentence of an original language corresponds to the sentence of the translating

language. Also the word combination *not in the absolute dark* and the sentence *but almost as a cat sees* while translating into Tajik language lose their structure and turn into the complex sentence. The meaning of a predicate of the given sentence *see* is transferred into Tajik in a form of *мисли зурба буд* (as cat sees).

While translating from English into Tajik the grammatical transformations are observed that is replacement of simple sentence into compound sentence. The English sentences containing participial, gerundial and infinitive constructions, while translating into Tajik they have a form of a compound sentence and such replacements are met at the description of the translation of the sentences with impersonal forms of a verb:

1. **Tell them *not to bother* Santiago** [5, 162].

Translation: – *Ба онҳо гӯед, ки ба Сантьяго халал нарасонанд* [5, 163].

2. ...*he watched its shadow scaring up the schools of flying fish* [5, 71].

Translation: - ...*ӯ мушоҳида кард, ки чӣ тавр сояи он селай моҳиҳои парронро безобита кард ва онҳо боло ҷаҳиданд* [5, 93].

3. ... *I promise to make a pilgrimage to the Virgin of Cobre if I catch him* [5, 82].

Translation: - ...*назр мекунам, ки агар ин моҳиро гирам, ба зиёрати Бокираи Кубро меравам* [5, 83].

4. *But he was rough and harsh-spoken and difficult when he was drinking* [5, 24].

Translation: – *Аммо ӯ, вақте ки маст мебуд, дағалу бадмуомила буд, бо касе унс намегурифт* [5, 25].

5. *It makes no difference, he thought (1). I can always come in on the glow from Havana (2)* [5, 56].

Translation: – “*Ҳеҷ гап нест, - фикр кард ӯ, - аз рӯи рӯшноии Ҳавана метавонам баргардам* [5, 57].

From the analysis of a such examples it is necessary to be careful with a definition of a predicate among the number of verbal constructions of different syntactic functions. Frequently such feature of English sentences mislead unskilled translators because while translating each sentence it is necessary to show an individual approach and define grammatical basis of the sentence: accordingly a predicate and other parts of the sentences correctly.

So, in the first example the simple imperative sentence is translated into Tajik by a compound sentence. The predicate in the sentence is *tell not to bother* is translated into Tajik as *гӯед халал нарасонанд*.

In the second example the simple verbal predicate *watched* and *(were) scaring up* in the main sentence and in a subordinate clause is expressed by simple verbal predicates and is translated as *мушоҳида кард, безобита кард* and *боло ҷаҳиданд*.

In the third example though all the components are translated without changes, distinctions are appreciable only in the structure of the sentence that is in the English variant *I promise to make a pilgrimage to the Virgin of Cobre* is the main sentence and *if I catch him* subordinate clause. In the Tajik language the main and subordinate clauses change their places. The main sentence is ... *назр мекунам, ба зиёрати Bokirai Kubro меравам*, and subordinate clause - *ки агар ин моҳиро гирам*. The predicates in these sentences are *promise to make a pilgrimage* and *catch* and their translations *назр мекунам, меравам* and *гирам* corresponds to them.

As the translation of these examples into English is carried out by means of Russian, it is expedient to consider cases from Russian. For example:

1. «... *инҳо монанди сагу гурба ҳамеша ба якдигар душман мебошанд ва ба болои устухон меҷанганд...*» [1, 140].

Russian translation: - «*Ростовицки всегда враждуют, как кошка с собакой*».

English translation: - «... *they are natural enemies like dogs and cats and fight over every bone*» [6, 321].

2. «... ширинкорон ва ҳангоматалабон ҳар хабарро дучанд калонтар карда, ба Қоришшамба меғуфтанд ва ба ӯ маслиҳат медоданд, ки аз банк дар эҳтиёт бошад, аҷаб нест, ки он шикаста монад ва пулҳояш, ки «бо ҳазорон хуни ҷигар ғундоштааст», сӯзанд» [1, 168].

Russian translation: - «... шутники и озорники **передавали** их Коришшамбе, и, **преувеличивая** опасность, грозящую банку, и **советуя остерегаться** и **беречь** деньги: ведь очень **может статься**, что Государственный банк **лопнет**, и тогда – **прощай** капиталы, «собранные потом и кровью»».

English translation: - «... They **told** him that if the Russian Empire **were defeated** in the war, he **could kiss** his hand – **earned** money good-bye» [6, 360].

3. – Хуб! – **ғўён** ман илтимоси бойбачаро **қабул кардам** ва **илова намудам**: - ба хонаи Қоришшамба **рафтан** барои ман марғвор **ноғувор аст**, бо вучуди ин ҳамроҳи ту **меравам**, чунки «марғи бо дӯстон **тўй аст**» **ғуфтаанд** [1, 50].

Russian translation: - **Так и быть – согласился я. –** Хоть мне смертельно не **хочется входить** в дом Коришшамбы, я не **могу отказать** тебе. **Пойдем** вместе.

English translation: - “All right, I’ll help you,” I agreed, then added: I’d rather **die** than go to Koriishkamba’s house with you, but like they say, for true friends, a single grave **is room enough!**” [6, 236].

In the first sentence the predicates are *душман мебошанд* and *меҷанганд*. Though in Russian variant they are expressed by one predicate *враждуют* (are at enmity), but the meaning is translated completely. Both in the meaning and in the structure English and Tajik variants are more similar in translation. *Are enemies* and *fight* are also predicates in it as well as in the Tajik variant.

In the second sentence the predicates are *калонтар кардан*, *меғуфтанд*, *маслиҳат медоданд*, *эҳтиёт бошад*, *аҷаб нест*, *шикаста монад*, *ғундоштааст*, *сӯзанд*. In Russian variant of the given sentence, because of an adequate translation there are all the same predicates in spite of the fact that their places in the sentence are changed. In this sentence the predicates are *передавали* (told), *преувеличивая* (exaggerating), *советуя* (advising), *остерегаться* (to be careful), *беречь* (protect), *может статься* (may be), *лопнет* (were defeated), *прощай* (farewell). While translating them into English phraseological units have been used, there is an omission of many elements in the sentence, but the meaning is transferred completely. Thus, the predicates in this sentence are *told*, *were defeated*, *could kiss* and *earned* and etc.

As H. Madzhidov mentions «the grammatical rules and the laws of each language function only within the limits of their structures» [3, 133-143] and the grammar of the Tajik language is capable to express directly or indirectly any other grammatical meaning both in English and other languages. The task of the translator, especially, when he deals with grammatical units and elements while translating consists first of all in explanation of grammatical meaning and correct diagnosing of function of the grammatical unit of the English language and correct selection of direct or indirect conformities in the Tajik language. At the same time not the grammatical form, but lexical and grammatical meanings should be in the center of translator’s attention.

So, it is possible to transfer a predicate to a predicate while translating affirmative, interrogative and imperative sentences from English into Tajik.

Therefore, the structural transformations of the sentences while translating, connected with the translation of predicates is a normal phenomenon and corresponds to theoretical and practical canons of translation. Certainly, an ideal translation is the translation which is transferred to translating language unified in the structure and meaning because as grammatical errors in translation can make negative impact on the contest and logic of the text.

Literature

1. Aini, S. Reminiscences (in Tajik) / S. Aini. - Dushanbe, 2009. - 680 p.
2. Grammatical aspects of translation / [O.A.Sulejmanova, N.N.Beklemesheva, K.S.Kardanova, etc.]. - M: Publishing centre "Academy", 2010. - 240 p.
3. Madzhidov, H. Some view points on the problems of Tajik Grammar Madzhidov //Sadoi Shark. - 2010. - №2. - p. 133 - 143.
4. Tursunov, F. M. Grammatical units of English language and the way of their translation in Tajik/ F. M.Tursunov// Vestn. TSIL . - Dushanbe, 2012. № 3. - p. 47-51.
5. Hemingway, E. The Old Man and the Sea/ E. Hemingway; English and Tajik. - Dushanbe, 2014. 167 p.
6. Aini, S. Bukhara: Reminiscences/ S. Aini. -Raduga, 1986. - 392 p.

УСУЛИ ИНТИҚОЛИ ХАБАР АЗ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ БА ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА БАРӢАКС

Мақолаи мазкур ба масъалаҳои трансформатсияи грамматикӣ марбут ба хабар дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст. Муаллиф, ҳамчунин, бо мисолҳои мушаххаси ду забон хусусияти тарҷумаи сараъзои ҷумла, яъне хабарро аз забони тоҷикӣ ба забони англисӣ ва баръакс мавриди баррасӣ қарор додааст.

Раванди тадқиқ нишон дод, ки гарчанде забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба гурӯҳи забонҳои аналитикӣ дохил шаванд ҳам, таърихан тартиби калима дар онҳо нисбатан устувор аст. Аз ин рӯ, ҳангоми тарҷума аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ ва баръакс, дар доираи қонунҳои грамматикӣ ҳар як забон тағйироти сохторӣ ва маъноӣ ба амал меояд.

Ҷойгиршавии аъзои ҷумла вазифаи функционалӣ ва маъноии онро муайян мекунад.

Трансформатсияи грамматикӣ яке аз усулҳои тарҷумае мебошад, ки ҳангоми нигоҳ доштани тобиши маъноӣ дар сохтори ибораи ҷумла ва ҷобачогузори аъзои он тағйирот ба амал меояд. Ин таҳлили қисман ва пурраи ҷумла, ивази ҳиссаҳои нутқ ва дигар аъзои ҷумла дар раванди тарҷума ба ҳисоб меравад. Истифодаи васеи трансформатсияи грамматикӣ дар раванди тарҷума маъноӣ онро дорад, ки ҷумла дар забонҳои мавриди назар метавонад дар баъзе ҳолатҳо аз ҷиҳати сохтор мувофиқат накунад: тартиби дигар калимаҳо, ҷойгиршавии аъзои ҷумла - сараъзо, аъзои пайрав ва туфайлӣ.

Ба андешаи муаллифи мақола барои ба даст овардани тарҷумаи мукамал бояд вохидҳои забонӣ аз ҷиҳати сохт ва маъно ба ҳам мувофиқат кунанд.

Калидвожаҳо: хабар, мазмун, трансформатсия, ҷумлаи амрӣ, ҷумлаи саволӣ, маъно ва сохтор.

ГРАММАТИЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ ПРИ ПЕРЕВОДЕ СКАЗУЕМОГО С АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК И ОБРАТНО

Статья посвящена проблеме грамматических трансформаций сказуемого в таджикском и английском языках. Автор на конкретных примерах рассматривает особенности перевода главных членов предложения, то есть сказуемого с таджикского на английский язык и обратно.

Процесс работы показал, что хотя таджикский и английский языки относятся к аналитическому типу языков, и исторически в них сложился относительно строгий порядок слов, при переводе с английского языка на таджикский язык и обратно неизбежны структурные преобразования, правда, в рамках грамматических законов каждого из языков.

Положение члена предложения определяет его функциональную нагрузку и семантику.

Грамматическая трансформация является одним из приемов перевода, заключающимся в изменении структуры предложения или словосочетания при сохранении семантической информации. Это полная или частичная реконструкция предложения, замена

частей речи и членов предложения при переводе. Широкое использование грамматических трансформаций при переводе объясняется тем, что предложения в рассматриваемых языках могут не совпадать по своей структуре: другой порядок слов, другой порядок расположения предложений - главного, придаточного и вводного.

По мнению автора статьи для адекватности перевода языковые единицы должны совпадать и по форме, и по содержанию, к чему обычно стремятся переводчики.

Ключевые слова: *сказуемое, содержание, трансформация, побудительное предложение, вопросительное предложение, значение и структура.*

GRAMMATICAL TRANSFORMATIONS OF TRANSLATING THE PREDICATE FROM ENGLISH INTO TAJIK AND BACK

The article deals with the problem of grammatical transformation of predicate in the Tajik and the English languages. The author also considers on concrete examples the feature of translation of the main members of the sentence: that is the predicate from Tajik into English and back.

As the process of search showed, though the Tajik and the English languages belong to analytical type of languages and different word order appeared in them historically, while translating from English into Tajik and back structural transformations within the limits of grammatical laws of each language are inevitable. The position of the part of the sentences defines its functional loading and semantics.

As it is known, grammatical transformation is one of the ways of translation, consisting in changing sentence structure or a word combination preserving its semantic information. It is full or partial reconstruction of the sentence, replacement of parts of speech and parts of the sentence during translation. Wide use of the grammatical transformations during the translation explains that the sentences in considered languages cannot coincide in the structure: other word order, other order of arrangement of the sentences: principal, subordinate and parenthetical clause.

It is necessary to ascertain that for adequacy of translation the units of language should coincide both in form and in the meaning to which translators usually aspire to.

Keywords: *predicate, contest, transformation, imperative sentence, interrogative sentence, meaning and structure.*

Сведения об авторе: *Сохибназарова Хавасмох Тиллоевна – к.ф.н., доцент кафедры английской филологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел. (992 37) 2325000; 2325003., (+992)937-00-04-37, e-mail: havas3001@mail.ru*

Information about the author: *Sohibnazarova Havasmoh Tilloevna – PhD in Philology, Associate Professor, of the Department of English Philology of Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzoda. Address: 734019, Dushanbe, Muhammadiev st. 17/6, phone: (+992)93-700-04-37, e-mail: havas3001@mail.ru*

КАЛИМАСОЗИИ ИСМҲОИ НАВЪИ КОПУЛЯТИВ ДАР АСРИ XIV*Калоева М.Ҷ., Шарипов Ш.Р.***Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино,
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон**

Калимасозии исмҳои нави копулятив аз масоили муҳими илми забоншиносӣ ба шумор рафта, барои соҳибони забон, бахусус, соҳибони каломи манзум имкон фароҳам меорад, ки бо риояи қолабҳои гуногуни вожаҳои истифода аз луғоти мавҷудаи забони тоҷикӣ ва ё калимоти навбунёди худ дар рушду такомули фонди луғавии забони тоҷикӣ саҳми худро гузоранд.

Дар ашъори шоирони қарни XIV, бахусус Ҳофиз, бино ба таҳқиқи Ш. Каримов, теъдоди калимаҳои калимоти шоиронаи мансуб ба исмҳои мураккаби нави копулятив, ки зодаи табиӣ ӯ бошанд, ниҳоят каманд [3, 4]. Зеро яке аз вежаҳои забони шеъри Ҳофиз ин тарзи моҳирона корбурди калимаҳо мебошад, ки сабаби тобиши маъноии нав пайдо кардани онҳо гаштааст. Аз ин бармеояд, ки шоири забондони асри мавриди таҳқиқи мо сари сохтани калимаҳои навсохт камтар таваҷҷуҳ карда, меъёри сохтани калимаҳои мураккабро риоят намуда, бештар тарзи истифодаи махсуси онҳоро мадди назари хеш қарор додааст. Аммо бар замми ин гуфтаҳо, чанд вожаҳо аз ашъори шоир дар асоси сарчашмаҳо дарёфт намудем, ки калимаҳои вежаҳои Ҳофиз буда, мансуб ба исмҳои мураккаби нави детерминативанд, ки зикрашро дар мақолаи худ “Чанд вожаи худсохти Ҳофиз” (соли нашр: 2018) оварда будем. Ҳарчанд А. Зарринқуб сабабҳои иҷтимоии ба рамзу ихом рӯ овардани Ҳофизро таъкид намояд ҳам, таъсири забону сабки Қуръонро дар ашъори ӯ нодида намегирад. Ӯ навиштааст: “Вақте аз шеъри як ҳофизи Қуръон (манзур Ҳофиз)” суҳбат мешавад, таъсири Қуръонро, махсусан, бояд дар назар дошт [2, 58]. Вай (Ҳофиз-К.М.), ки ҳофизи Қуръон ва донандаи хуби забони арабӣ буд, сермаъноии хоси калимаву ибораҳои арабии Қуръонро хост, дар забони форсии тоҷикӣ татбиқ созад ва дар ҳақиқат, аз уҳдаи ин кор баромада тавонист, ки инро мо дар мисолҳои поён мушоҳида хоҳем кард.

Дар ғазалиёти Камол, Ҳофиз ва Салмон, ки намояндагони соҳибқалами адабиёти асри XIV форсу тоҷик будаанд, истифодаи ҳам исмҳои мураккаби нави копулятив (исмҳои мураккаби пайваст) ва ҳам детерминатив (тобеъ) ба назар мерасад. Хусусияти асосии исмҳои копулятив аз он иборат аст, ки дар онҳо асосҳои баробарҳукуқ бо роҳу воситаҳои гуногун ба ҳам меоянд. Дар асари «Исм»-и Ш. Рустамов [4, 169-175] ва «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» [4, 119-121] чор тарзи сохтани исмҳои мураккаби нави копулятив нишон дода шудааст, ки ҳар яки ин чор тарз боз ба роҳҳои дигари сохтани тақсим гардидаанд.

Тарзи якум **такрори бевоситаи калимаҳо** дар навбати худ ба чор роҳи дигар тақсим мешавад. Аз ин тарз ва роҳҳои сохтани ягон исми мураккаби пайваст дар ашъори шоирони номбурда ба назар нарасид. Аз ин бармеояд, ки онҳо чунин тарзро дар калимасозии шеъри худ истифода набурдаанд. Зеро ин тарз бештар аз забони гуфтугӯӣ ба забони адабӣ ворид шудааст. Чунонки мушоҳида мешавад, дар ашъори Ҳофиз, Камол ва Салмон калимаву таъбирҳои халқии бо тарзу роҳҳои дигар сохтани ба қолаби забони меъёр дароварда шудаанд. Аммо шоирон аз истифодаи калимаҳои мураккаби пайвасти бо роҳи такрори бевоситаи калимаҳо сохтани, бо ягон сабаб, худдорӣ кардаанд.

Тарзи дуюм сохтани исмҳои мураккаби нави копулятив бо асосҳо ва воситаҳои гуногуни грамматикӣ сурат мегирад, ки дар навбати худ ба чунин қисмҳо ҷудо мешавад:

1. Интерфикс (миёнванд)-и «-у-».

Дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ як гурӯҳи калони исмҳои мураккаби пайваст бо миёнванди «-у-» ва асосҳои гуногун созмон меёбанд:

а) аз **асосҳои замони гузаштаи феъл**, дар қолаби мазкур мисоли шоҳид аз абёти Салмон пайдо накардем, вале Ҳофиз вожаи «гуфтушунид» ва Камол “гуфтушунуд”-ро дар байтҳои зер ба кор бурдаанд:

*То дам аз шомии сари зулфи ту ҳар ҷо назанад,
Бо сабо гуфтушунидам саҳаре нест, ки нест [8,73].
Забони қол фурӯ банд назди аҳли Камол,
Рамузи ишқ набошад ҳадиси гуфтушунид [5,1760].*

Калимаи мураккаби пайвасти мазкур исми маънӣ буда, қору ҳаракат, амалу ҳолат ва муомилаву мусоҳибаи байни одамонро мефаҳмонад. Аммо чи тавре дар байти нахустин мушоҳида мешавад, «гуфтушунид» -и Ҳофиз на бо инсон, балки бо яке аз аҷзҳои табиат— сабо сурат пазируфтааст. Ин ҷо ҳарчанд исми мураккаби пайвасти «гуфтушунид», ки таносуби мантиқӣ бо забону гӯши инсон дорад, аз ҷиҳати сохтор ба тағйир дучор нашуда бошад ҳам, аз ҷиҳати ифодаи мазмун каме аз доираи вазифаи худ берун рафтааст. Бо ғайриинсон «гуфтушунид» кардани одам = шоир дар адабиёти классикӣ бисёр ба назар мерасад:

*Чашими ўро набувад бо ту сари гуфтушунид,
Ҳоли ў яксар аз он лаъли гуҳарбор бипурс [9].*

б) **асоси замони гузашта + миёнванди «у» + асоси замони ҳозираи феъл** : шустушӯ, гуфтугӯ;

*Худойро, ба майяи шустушӯи хирқа кунед,
Ки ман наменашунавам бӯи хайр аз ин авзоъ [8, 292].
Эй маро дар ҳаҷри рӯят чашими тар чун сар сапед,
Шуд зи шустушӯи ашкам ҷомаҳо дар бар сапед [6,168].*

Дар байти боло низ исми мураккаби пайвасти бо асосҳои замони гузаштаву ҳозира ва миёнванди «-у-» сохташуда мутаносибан бо калимаҳои дигари байт ифодаҳои мазмунӣ ғайриҷашмдошт ё номаъмул пайдо кардааст: бо об неву «бо май шустани либос» ва ё «зи шустушӯи ашк сапед гаштани ҷомаҳо». Чунин тобишҳои маъноӣ ғайриҷашмдошт пайдо кардани исмҳои мураккаби пайваст дар ашъори Ҳофиз ва Камол аз он шаҳодат медиҳанд, ки онҳо аз доираи меъёрҳои калимасозии забони форсӣ-тоҷикӣ берун намода, исмҳои мураккаби пайвастро тавре дар ҷумлаҳои манзуми хеш истифода бурдаанд, ки тобишҳои маъноӣ наваз ба худ гирифтаанд.

Дар байти поён исми мураккаби пайвасти «гуфтугӯ», ки аз асоси замони гузашта ва ҳозираи феъл сохта шудааст, зоҳиран аз доираи вазифаи худ берун нарафта ба назар мерасад:

*Ғами ҳабиб ниҳон беҳ зи гуфтугӯи рақиб,
Ки нест синаи арбоби кина маҳраи роз [8, 260].
Моро ба гуфтугӯи ту он зулфу рух фиканд,
Дар ҳалқаҳо зи даври тасалсул фитад ҷадал [6,316].*

Аммо вақте сари мавқеъ ва маъноӣ он дар байт жарфтар андеша кунем, мефаҳмем, ки ин исми мураккаби пайвастро шоирони забондон ба ҷойи ду калима – «гӯи» ва «забон» истифода бурдаанд. Зеро аз рӯи таносуби калом «гам» «роз» аст нухуфтаву нагуфта, ки онро аз гӯши рақибӣ дарунҷиркин пинҳон бояд дошт, то вай онро назди ҳар касу нокас ба забон наёрад. Ин тарзи истифодаи исми мураккаби пайваст дар ҷумлаи манзуми боло аз забондонӣ ва ҳунари баланди шоирии Ҳофиз ва Камол дарак медиҳад. Лозим ба зикр аст, ки вожаҳои «гуфтугӯ» ва «шустушӯ»ро муаллифи сатрҳо аз ашъори Салмон пайдо накард ва чунонки мебинем, Ҳофиз ва Камол ҳам мавридан аз

онҳо ёд кардаанд ва ин боиси хулосаи мо мегардад, ки чунин қолаби калимасозии исмҳои мураккаб дар асри XIV каммаҳсул ба ҳисоб мерафта.

2. Интерфикс (миёнванд)-и «-о-».

Исмҳои мураккаби пайваст тавассути миёнванди «-о-» низ сохта мешаванд. Бо чунин тарзи сохтани дар ғазалиёти шоир исмҳои мураккаби пайвасти «кашокаш» ва «момол»-ро дучор меоем, ки онҳо бо ду роҳ ташаккул меёбанд:

а) **асоси замони ҳозираи феъл + миёнванди «-о-»** -асосан дар шакли такрор меоянд, ки ба такроршавӣ ва бардавомии амалу ҳолат далолат мекунад, мисол: кашокаш, момол ва ғ.

*Ишқат ба дасти тӯфон хоҳад сунурд, Ҳофиз,
Чун барқ аз ин кашокаш пиндошти, ки ҷастӣ [8, 436].
Зулфат аз боду риштаи ҷонам
Аз ҳаво дар кашокаш афтадаст [6, 105].
Дигар бор он муқаннаъ моҳи дилкаш,
Фитод аз ҷархи гардан дар кашокаш [5, 482].*

Дар байти боло исми мураккабинавӣи копулятив бо такрор омадани феъли замони ҳозираи «каш» ва миёнванди «-о-» сохта шуда, на бардавомии амалу ҳолат, балки маҷозан «машаққату азоб»-ро [1, 547] ифода кардааст.

Исми мураккаби пайвасти бо ҳамин тарз сохтани дигар момол аст:

*Сина момоли дарад аст, эй дарега, марҳаме,
Дил зи танҳои ба ҷон омад, Худоро, ҳамдаме [8, 472].
Дарат зи молиши рухсорхост момол,
Дигар ба пой ту хоҳем суд пешонӣ [6, 462].
Илтимос аз дари илтифоти ту то кай накунам,
Чун бувад ранҷ ҳама ганҷ шавад момол [5, 291]*

Дар байти Ҳофиз асоси замони ҳозираи феъли «молидан» такроран бо миёнванди «-о-» омада, бардавомии амалу ҳолатро ифода накарда, балки ба маънои «пур, лабрез, саршор» омадааст. Таҳлилу баррасии тарзи сохтани ин исми мураккаб нишон медиҳад, ки «момол» лабрезӣ, саршории чизро ифода мекунад, ки онро бо чизе маҷбуран ё зӯран (бо роҳи пайваста молиш додан, пахш кардан) пур карда бошанд.

Ковишу пажӯҳиш дар доираи калимасозии исмҳои мураккаби навӣи копулятиви ашъори шоирони қарни мазбур нишон дод, ки маҷмӯан шаш вожа: гуфтушунид, шустушӯ, гуфтугӯ, ҷустуҷӯ, кашокаш ва момол ҳамчун исми мураккаби пайваст истифода шудаанд. Аз рӯи ин омӯр метавон, ба чунин натиҷа расид, ки доираи истеъмоли исмҳои мураккаби пайваст дар забони шеърӣ шоирони асри XIV ниҳоят маҳдуд буда, роҳҳои бо тарзи дуҷум сохтани онҳо низ дар муқоиса бо тарзҳои сохтани исмҳои мураккаби пайвасти забони адабии ҳозираи тоҷикӣ ниҳоят кам мебошанд.

Тарзи сеюм аз асосҳои гуногун бе ягон морфема сохта шудани исмҳои мураккаб аст, ки он, дар навбати худ, ба ду роҳи дигар: исм+исм (ғалладона, ширбиринҷ), асосҳои муқобилмаъноӣи феъл (даро-баро) тақсим мешавад. Дар ашъори шоирони ин аср исми мураккаби пайвасти бо ин ду роҳ сохтани пайдо нашуд. Ин моро ба хулосае меорад, ки ин ду роҳ дар забони шеърӣ садаи XIV маъмул набудааст. Аммо дар забони гуфтугӯӣ ва шеърӣ муносири тоҷик ин гуна калимаҳоро пайдо кардан мумкин аст. Масалан, дар байти зерини устод Фарзона:

*Офтобона дар ҳаёти ман,
Ҷовидон кун даро – баро, модар [7, 5].*

Тарзи чоруми сохтани бо ёрии интерфикси «-у-» сураат мегирад, ки он ҳам ба шаш роҳ тақсим мешавад: 1) исм + у + исм (саруно), 2) исм + у + асоси замони гузаштаи

феъл (*сайругашт*), 3) асоси замони ҳозираи феъл + у + асоси замони ҳозираи феъл (*афтухез*), 4) асоси замони гузаштаи феъл + у + асоси замони гузаштаи феъл (*гуфтушунид*), 5) асоси замони ҳозираи феъл + у + асоси замони гузаштаи феъл (*бандубаст*), 6) асоси замони гузаштаи феъл + у + асоси замони ҳозираи феъл (*пухтупаз*). Аз ин шаш роҳи сохташавии тарзи чорум дар ашъори шоирон исмҳои мураккаби пайваст фақат бо роҳҳои чорум ва шашум сохта шудаанду халос. Аз ин бармеояд, ки ин ду роҳи сохташавии исмҳои мураккаби пайваст дар забони шеъри Ҳофиз, Камол ва Салмон, ки онро Абдулҳусейни Зарринқуб «забони шеъри имрӯз» [2, 86] медонад, маъмул буда, роҳҳои дигар номаъмул будаанд.

Натиҷаи баррасӣ ва таҳқиқи исмҳои мураккаби пайвасти мавҷуд дар ашъори шоирони номбурда ба таври зайл ифода меёбанд:

1. Таърифи ба исмҳои мураккаби пайваст додаи забоншиносон бо мисолҳои шохиди забони адабии ҳозираи тоҷикӣ ва шеъри Ҳофиз мувофиқат намекунад. Ба ин иддао исми мураккаби пайвасти *момол* далели равшан шуда метавонад.

2. Исми мураккаби пайваст мутаносибан бо калимаҳои ҳамшафаташон дар шеъри Ҳофиз, Камол ва Салмон ифодаҳои мазмунӣ ғайриҷашмдошт ё номаъмул пайдо карда метавонистаанд, ки ин далели ҳунари шоирӣ–забондонӣ устодона истифодабарии калимаҳои мураккаб аз тарафи шоирон аст. Далели ин гуфта ибораи «ба май *шустушӯ* кардани хирқа» ва ё «зи *шустушӯ* ашк сапед гаштани ҷомаҳо» мебошад.

3. Як исми мураккаби пайваст дар шеъри шоирон ба ҷойи ду калимаи содда тавонистааст бори ифодаи маъно бар дӯш бигирад. Ин вижагӣ ҳам аз тарафи шоирон бо тарзи хос мавриди қорбурди моҳирона қарор гирифтани калимаҳои мураккабро нишон медиҳад. Далел: исми мураккаби пайвасти *гуфтугӯ* ба ҷои гӯш ва забон.

4. Новобаста аз тарзу роҳҳои сохташавӣ исмҳои мураккаби пайваст ҳам дар ашъори шоирони садаи XIV ва ҳам забони адабии ҳозираи тоҷикӣ ба гурӯҳи калимаҳои камистеъмол дохил мешаванд.

Адабиёт

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. – Душанбе: Дониш, 1985.- 358 с.
2. Зарринқуб, А. Бо Ҳофиз дар диёри Рӯдакӣ [Матн]: А. Зарринқуб // Садои Шарқ.-1971. – №8. – С.108-109;
3. Каримов, Ш.Т. Семантика лексических единиц газелей Хафиза [Текст]: автореф. дисс... канд. фил. наук / Ш.Т. Каримов. – Душанбе, 1993.- 20 с.
4. Рустамов, Ш. Исм [Матн] / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1981. – 219 с.
5. Соваҷӣ, С. Девон. Бо кӯшиши Меҳрӯди Авасто / Ш. Рустамов. – Техрон, 1338.
6. Хуҷандӣ, К. Девон [Матн]: (таҳия ва тасҳеҳи матн аз Абдучаббори Суруш ва Саидумрон Саидов) / К. Хуҷандӣ. – Хуҷанд: Андеша, 2011. – 632 с.
7. Фарзона. Себарга [Матн]: / Фарзона. – Хуҷанд, 2010. – 488 с.
8. Шерозӣ, Ҳофиз. Девони Ҳофиз / Ҳофиз, Шерозӣ. (Бар асоси нусхаи Халхолоӣ ва муқобила бо нусхаи Бодлиён ва Панҷоб, бо тасҳеҳи Баҳоуддин Хуррамшоҳӣ). –Техрон: Дӯстон,1385. – 668 с.

КАЛИМАСОЗИИ ИСМҲОИ НАВЪИ КОПУЛЯТИВ ДАР АСРИ XIV

Мисли ҳар як забони дар тӯли садаву ҳазорсолаҳо ташаккулёфта пайкараи забони миллии мо-забони форсии дари тоҷикиро вожаҳои дар тӯли замон шаклу маънигирифта созмон медиҳанд. маҳз вожаҳо тамоми иттилооти густурдаи хотираи миллии моро дар худ нигоҳ медоранд ва дар сурати зарурӣ аз тарафи шахсони соҳибсухану соҳибхунар ба ҳамзабонон ва мардумони дигари ҷаҳон пешниҳод мекунанд.

Бинобар ин, дар мақолаи мазкур муаллифони он тасмим гирифтаанд, ки мавқеи исмҳои мураккаби навъи копулятивро дар адабиёти садаи XIV нишон дода бошанд, зеро баррасии вожаҳои забони тоҷикӣ, билхоса исмҳои мураккаби навъи копулятив, имкон медиҳанд, ки паҳлуҳои гуногуни маънии калимаҳо, тобишҳои мазмуниву фарҳангии онҳо, маъниҳои нодир

ва ё фаромӯшшудаи калимаҳо, паҳлуҳои ба услуби ин ё он суҳанвар хоси воситаҳои баён таҳқику ошкор гарданд. Дар ин маврид омӯзишу мушоҳидаи тағйири шаклу маънии калима дар раванди рушду инкишофи забони адабӣ, маҳфуз мондани шаклу маънии матрики онҳо дар ғӯйишҳои забони тоҷикӣ (форсӣ), вежагиҳои қорбурди онҳо дар осори адибон, хусусан, дар навиштаҳои адибоне, ки дар сарғаҳи суҳани форсии дари тоҷикӣ қарор доштанд, барои нигоҳи тасвири мукаммали забони миллии мо нақши муҳиму созандае дорад.

Калидвожаҳо: *исм, мураккаб, копулятив, адабиёти асри XIV, тарз, қолаб, Ҳофизи Шерозӣ, Камоли Хуҷандӣ, Салмони Соваҷӣ.*

СЛОВООБРАЗОВАНИЕ КОПУЛЯТИВОВ В ПОЭЗИИ XIV ВЕКА

Как и любой язык, сформировавшийся на протяжении веков и тысячелетий, основу нашего национального языка - персидского языка таджикского дари - составляют слова, которые со временем обрели форму и значение. Это слова, содержащие всю обширную информацию нашей национальной памяти и, при необходимости, преподносятся нашим соотечественникам и другим народам мира талантливыми, красноречивыми людьми. Поэтому в данной статье авторы намерены показать положение составных существительных в литературе XIV века, поскольку изучение слов в таджикском языке, особенно сложных существительных составного типа, позволяет понять различные аспекты значения слов, смысловые и культурные нюансы, чтобы исследовать редкие или забытые значения слов, аспекты стиля речи конкретного говорящего.

В данном случае изучение и наблюдение изменений формы и значения слов в процессе развития литературного языка, сохранение их формы и значения в диалектах таджикского (персидского), особенности их использования в произведениях писателей, особенно в таджикском персидском. играют важную и творческую роль в формировании целостного представления о нашем национальном языке.

Ключевые слова: *существительное, сложный, копулятивный, литература XIV века, стиль, Хафиз Шерози, Камоли Худжанди, Салмон Соваджи.*

WORD FORMATION OF COPULATIVES IN POETRY OF THE XIV CENTURY

Like any language that has formed over the centuries and millennia, the basis of our national language - the Persian language of the Tajik Dari - is formed by words that have acquired form and meaning over time. These words contain all the extensive information of our national memory and, if necessary, are presented to our compatriots and other peoples of the world by eloquent and eloquent people. Therefore, in this article, the authors intends to show the position of compound nouns in the literature of the XIV century, since the study of words in the Tajik language, especially complex nouns of a compound type, allows us to understand various aspects of the meaning of words, semantic and cultural nuances. to explore rare or forgotten meanings of words, aspects of a particular speaker's speaking style.

In this case, the study and observation of changes in the form and meaning of words in the development of the literary language, the preservation of their form and meaning in dialects of Tajik (Persian), especially their use in the works of writers, especially in Tajik Persian. play an important and creative role in the formation of a holistic view of our national language.

Keywords: *noun, compound, copulative, 14th century literature, style, Hafiz Sherozi, Kamoli Khujandi, Salmon Sovaji.*

Сведения об авторах: *Калонова Махина Джумабоевна – к.ф.н., преподаватель кафедры таджикского языка ТГМУ имени Абуали Ибн Сино. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 139. Тел.: (+992) 92728 32 28; Email: m.kalonova@mail.ru*

Шарипов Шариф Рахмонович – кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикский язык и документации Академии государственной управления при Президента Республики Таджикистан. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе ул. Саид Носир, 33. Тел.: (+992) 92757 32 28; E-mail: ssssharif@mail.ru

Information about the author: *Kalonova Mahina Djumaboevna – candidate of Philology, lecturer of the Department of Tajik Language, TSMU named Abuali Ibn Sino. Address: 139 Rudaki Ave., Dushanbe, Republic of Tajikistan. Phone: (+992) 927283228, E-mail: m.kalonova@mail.ru*

Sharipov Sharif Rakhmonovich - candidate of Philology, associate Professor of the Department of Tajik Language and Documentation of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: 33 said Nosir street, Dushanbe, 734003, Republic of Tajikistan. Phone: (+992) 92757 32 28; E-mail: ssssharif@mail.ru

ХУСУСИЯТҲОИ УСЛУБИИ ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҲО ДАР РОМАНИ

«ГАРДИШИ ДЕВБОД»-И АБДУЛҲАМИД САМАД

Мирзоёров Фирдавс Ниёзович

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар адабиёти муосири тоҷик зиёд адибоне ҳастанд, ки дар инкишофи забони тоҷикӣ саҳми босазо гузоштаанд, ки яке аз ин қаламкашони хушбаён Абдулҳамид Самад мебошад. Маврид ба зикр аст, ки ҳар яке аз асарҳои Абдулҳамид Самад махсусиятҳои забонии худро соҳибанд. Аз ин рӯ, таҳқиқи баррасӣ намудани хусусиятҳои забонии осори ин адиб барои муайянсозии ҷойгоҳи адиб дар тақмили забони муосири тоҷик қобили таваҷҷуҳ мебошад. Ҳадафи мо дар ин мақола арзёбии хусусиятҳои услубии зарбулмасалу мақолҳо дар романи «Гардиши девбод»-и ин нависандаи хушбаён мебошад.

Зарбулмасалу мақолҳо ҳамчун унсури муассиргари нутқ баёнсози тарзи ҳаёту рӯҳияи одамон, орзуи ормони халқҳо мебошанд. Дар забони тоҷикӣ низ ин воҳидҳои нутқ истеъмоли фаровон доранд. Ба андешаи забоншиноси тоҷик Р.Ғаффаров, «Аҳамияти истеъмоли зарбулмасал ва мақолҳо чун яке аз воситаҳои пурқуввати тасвир дар адабиёти бадеӣ бағоят бузург аст. Агар онҳо дар мавқеи худ истеъмол шаванд, забони нависанда пуробуранг ва салису таъсирбахш шуда, хусусияти миллии он барҷастатар мегардад» [3, 89]. Омӯзишу таҳқиқи зарбулмасалу мақолҳо аз лиҳози услуб барои муайянсозии хусусиятҳои лингвистии ин воҳидҳои нутқ муҳимму саривақтӣ мебошад.

Нависандаи муосири тоҷик Абдулҳамид Самад мақолу зарбулмасалҳоро мувофиқи предмети баён ва мароми эҷодӣ, бамавқеъ истифода намуда, бо ин роҳ ба забони асари худ обуранги бадеӣ ва ғасоҳату салосат бахшидааст. Аз назари истеъмол, зарбулмасалу мақолҳо, ки дар романи «Гардиши девбод» ба ҷашм расидаанд, гурӯҳҳои зеринро ташкил медиҳанд:

1. Зарбулмасалу мақолҳо, ки бетағйир ва ё бо тағйири ҷузъӣ ба кор рафтаанд. Масалан, «**ном дорӣ - нон дорӣ**» [1, 26]; «**оби дегча аз ҳама пеш мечӯшад**» [1, 58]; «**моргазидаро хоб мебарарду гуруснаро не**» [1, 159]; «**гӯсола каҳдон ҳолӣ кунаду бача нондон**» [1, 258]; «**шавад обӣ, нашавад лалмӣ**» [1, 272]; «**гӯри бахил танг мешавад**» [1, 441] ва ғайра. Табиист, ки ин гурӯҳ қисми асосии зарбулмасалу мақолҳои романро ташкил мекунад.

2. Зарбулмасалу мақолҳо, ки бо каме тағйирот корбаст шудаанд: «**кӯҳ ба кӯҳ нарасад, одам ба одам мерасад**» [1, 209]; «**роҳи дура тӯшааш зӯр**» [1, 66]; «**ҳар кас ризки ҳуда меҳӯрад, нодон ғами беҳуда**» [1, 99]; «**оҳана дар гармиаш кӯфтан беҳ**» [1, 270]; «**аз ин гӯшам ба он гӯшам, ба бобои чапаргӯшам**» [1, 246] ва монанди инҳо.

Маълум аст, ки дар забони тоҷикӣ оид ба воқеа ва ҳодисаҳои гуногуни зиндагӣ, дар як мавзӯ мақолу зарбулмасалҳои гуногун гуфта шудаанд. Ва ё ҷузъҳои гунаҳои мухталифи мақолу зарбулмасалҳо аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Абдулҳамид Самад баъзан дар ҷойҳои гуногун вариантҳои мухталифи онҳоро истифода кардааст. Зарбулмасали «**замони пушти боя бину рӯи камбағал**» [1, 36] дар мавриде истифода мешавад, ки шахси нолоиқ ва ба коре ношоиста соҳиби мансабе мегардад. Ё зарбулмасали «**санги бузурга бардошта, ки натавонистӣ, гирдаш бигарду таъзимаш кун**» [1, 45] дар мавриде истифода мешавад, ки ба касе зӯрат намерасад, ба ӯ итоат бояд намуд.

Абдулҳамид Самад барои пуртаъсир намудани сухани қаҳрамонон зарбулмасалу мақолҳоро ончунон корбаст намудааст, ки хонанда ба зудӣ ҳадафашро дарк мекунад. Масалан, корбурди зарбулмасал дар ҷумлаи «Вай чун гузаштагони дорову ҷашмсери хеш аз рӯйи ақидаи «**ном дорӣ - нон дорӣ**» мезист» [1, 26] ифодагари он аст, ки нависанда аз забони қаҳрамон таъкид мекунад, ки саховатмандӣ ва дасткушодӣ барои инсон обрӯ ва ном меоварад.

Аз номи персонаж «**Девор ба дарун афтад беҳтар**» [1, 27] гуфтани нависанда ба он далолат мекунад, ки айбу камбудихоямонро аз дигарон пештар худамон бинем, беҳтар аст. Ин зарбулмасал дар романи мазкур бамаврид ва мутобиқ ба нутқи персонаж истифода шудааст.

Чумлаи «О чоҳил, **«моли муъмин-хуни муъмин»** гуфтаанд» [1, 32]-ро нависанда дар мавриде истифода кардааст, ки персонаж мехоҳад барои пуртаъсир шудани нутқи худ он нуктаро таъкид намояд, ки молу коло ҳастии муъмин аст.

Чумлаи «Мӯйсафеди Некном байни пешвозгирон бо қомати як сару гардан баланд, худ ба худ ғуррид: **«Омад аз Маккаву Мадина, гадо ҳамон гадои порина»** [1, 34] ифодагари нафрат доштани қаҳрамон ба тарзи рафтори қаҳрамони манфӣ мебошад ва маънои онро дорад, ки дунёро ҳам дида бошад, тағйир наёфтааст. Ба дунболи ин, нависанда мақоли машҳури **«Аз девори қач ҳазар. Ин палиди хонасӯхта онҳоро ором намегузошт»** [1, 36] оварда, зимни он таъкид доштааст, ки ҳамеша бояд эҳтиёткор буд. Ба мавриди дигари истифодаи зарбулмасалу мақолҳо дар асари нависанда таваҷҷуҳ мекунем:

«Замони **«пушти боя бину рӯи камбағала»** гузашт» [1, 36] дар мавриде ба қор рафтааст, ки персонаж аз ҳолати кунунии худ норозӣ мебошад. Ин зарбулмасал ифодагари он аст, ки табақаҳои иҷтимоӣ дар ҳама давру замон дар мубориза мебошанд.

- Бобо, баъди фикри зиёд ба ин хулоса омадам, - боз ба суҳбат шарик мешавад Мирак. - **Мушта бо дурафш ҷанг андохтан қамоли аблаҳист** [1, 45] маънои онро ифода намудааст, ки нобаробарӣ дар ҷанг беадолатӣ мебошад.

Халқ ҳикмате дорад **«санги бузурга бардошта, ки натавонистӣ, гирдаш бигарду таъзимаш бикун»** [1, 45] гуфтани нависанда дарак аз он медиҳад, ки ақлу фаросат ва имконият дар ҳама ҳолат барои инсон соҳибақл муҳиманд. Зарбулмасали мазкурро мураттиби «Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ» ба тариқи зерин шарҳ додааст:

1. Сангеро, ки натавон бардошт, бояд бўсид (-у гузашт)

2. Сангеро, ки натавон газид, бўса деҳ!

Муқ. Дастеро, ки наметавон бурид, бояд бўсид

Чу «Сангеро наметавонад газид, бўса диҳад».

Дар мавриди маънои услубии зарбулмасали мазкур илова намудан мумкин аст: зӯрат, ки нарасид, зорӣ кун.

Зарбулмасали **«замона азони зӯру тамошо азони кӯр шуд»** дар романи «Гардиши девбод» аз забони қаҳрамон чун нафрат баромадааст ва ифодагари он аст, ки зӯр меҳӯрад, беқувват тамошо мекунад. Ин ҳолатро нависанда чунин тасвир кардааст: « - Тавба, **замона азони зӯру тамошо азони кӯр шуд**» [1, 49].

Барои фаҳмову возеҳтар ифода шудани ҳадаф Абдулҳамид Самад дар романи мазкур калимаи гуфтугӯии «матал»-ро истифода намудааст. Чумлаи «Матали **«оби дегча аз ҳама пеш меҷӯшад»**, рост будааст» [1, 58], мисоли равшани он аст. Маънои ин зарбулмасал аз худӣ эҳтиёт бояд кард аст.

Зарбулмасали **«роҳи дура тӯшааш зӯр»** маънои онро ифода мекунад, ки ҳар қадар сафари роҳи дур бошад, маҳсулаш беҳтар аст. Мисол: Ҳо **«роҳи дура тӯшааш зӯр»** гуфтаанд [1, 66].

Мақоли **«тарбуриву сарбурӣ як аст»**, маънои онро дорад, ки касеро аз ҳаёт маҳрум кардан, баробар бо буридани як ниҳол мебошад. Масалан: Доим таъкид мекардӣ: **тарбуриву сарбурӣ як аст**.

Маънои мақоли **«Дар зарурат раво бошад»** он аст, ки дар вақти қори муҳиме аз баҳри қарру фар гузаштан лозим аст ва ба қори ғайримумкин даст задан мумкин аст. Мисол: - Боз гапи дигаре ҳаст чони бобо. **Дар зарурат раво бувад** [1, 91].

Баъзан нависанда дар роман ҷумлаҳоеро истифода намудааст, ки бо овардани мафҳуми зарбулмасал зикр мешаванд ва, албатта, гунаи халқии мафҳуми зарбулмасал дар ҷумла қайд мешавад: Матале ҳаст: **ҳар кас ризқи худа меҳӯрад, нодон ғами беҳуда** [1, 99].

Дар роман гунаи дигари зарбулмасали «Шайхро ҳунар нест, хонақо танг аст» аз ҷониби нависанда дар мавқеаш қор фармуда шудааст. Маънои ин зарбулмасал он аст, ки барои нафари беҳунар ҳар чиз баҳона мегардад. Мисол: - Беҳунарро хонақоҳ танг аст, - танбеҳомез лӯқма мекартояд кампири Нурбахш [1, 107].

Гург дар адабиёт рамзи часорат ва тавоноист. Аз ин рӯ, - **Тавбаи гург марг аст**, ба суҳбат шарик мешавад Некном, - гуфтани нависанда маънии онро далолат мекунад, ки гург вақте часорату тавонашро аз даст медиҳад, ногузир маргаш фаро мерасад.

Тарки он одату ҳислатҳое, ки дар кӯдакӣ пайдо шудаанд, амри маҳол аст. Ин зарбулмасалро Абдулҳамид Самад дар ҷумлаи “-Ҳо, талхзабони **Мирак бо шир омадасту ба ҷон меравад**”, [1, 152] қорбасти намудааст.

Нависанда аз забони қаҳрамонони асар нафареро, ки як амали номуносибаш дар назди халқ бад мекунад, бо зарбулмасали «**Худозада бошу забонзада не**» тасвир кардааст. Мисол: **Худозада бошу забонзада не**, гуфтаанд [1, 159].

Зарбулмасали «**Моргазидаро хоб мебаряду гуруснаро не**» дар мавриде истифода мекунад, ки инсон дар ҳолати саҳти гуруснагӣ қарор дорад. Ҳамин маъниро дар ҷумлаи зер нависанда бармало нишон додааст: Вале «**моргазидаро хоб мебаряду гуруснаро не**» [1, 167].

Зарбулмасали «**Аз ҷони нобаромада умед**» дар мавридҳое истифода мешавад, ки ҳанӯз ҳам илоҷи аз марг наҷот додани касе мавҷуд бошад. Маҳз ҳамин маъно дар ҷумлаи зер ифода ёфтааст: Кашида мегиремаш. **Аз ҷони нобаромада умед** [1, 181].

Инсон ҳамчун мавҷуди соҳибқадр ҳамеша бо умед зиндагӣ мекунад. Ҷумлаи зер ҳамин маъноро медиҳад: **Шайтон ноумед, банда ба умед, гуфтаанд**, - оҳанги сухани Некном қошиқомез аст [1, 188].

Дар иҷрои қор баҳона ҷустанро мардум бо зарбулмасали «**Дили нохоҳаму узри бисёр**» ифода мекунад. Ҷумлаи зер низ ҳамин ҳолро инъикос намудааст: **Дили нохоҳаму узри бисёр**, гапи ӯро бурид Сифат, - ту Миракшоҳ ҳазинаи баҳонаӣ [1, 208].

Мирак нимрӯя баргашта, ҷашми сиҳат саволomez ба Сифат дӯхт: яъне қадом матал: - Инсонҳо дар қомеа ҳамеша бо қадмдигар ниёз доранд. Ҳамин бори маъниро зарбулмасали зер дар худ гунҷонидааст:

- Матал? Дар ин қамони қалозо мисли аспи қувоз қакору қаранг шудаем, - Мирак нимрӯя баргашта, ҷашми сиҳат саволomez ба Сифат дӯхт: яъне, қадом матал?

-**Кӯҳ ба кӯҳ қарасад, одам ба одам мерасад** [1, 209].

Зарбулмасали «**Боз дунё азони зӯр шуду тамошо азони кӯр**» шакли қаме тағйирёфтаи «**Замона азони зӯр, тамошо азони кӯр**» аст, ки дар романи мазқур дар ду гуна истифода шудаанд. Ин баёнқари он аст, ки нависанда бо тақозои услуби ниғориш ба зарбулмасал қаме тағйирот дароварда, суханашро нишонқас кардааст: «**Боз дунё азони зӯр шуду тамошо азони кӯр**» - меқуфт дар қил мӯйсафед [1, 239].

Инсон бояд зиёд тамаққор нақавад, зеро тамаъ инсонро маққур ба қорқои қалат мекунад. Вақте инсон биёр тамаққор мешаваду ба роқи қалат меравад, мардум зарбулмасали «**Нимта нон роқати қон, як нон қалои қон**»-ро ба вай гӯшзад меқунанд. Масалан, дар романи мавриди назар ин масъала ба гунаи зер оварда шудааст: Сад бор қуфтам, ки эй қача, **нимта нон роқати қон, як нон қалои қон**. Гӯш нақард [1, 240].

Аз қоб қорону аз шӯқӣ қанг, - ҳушдор меқод Сақои Афлотун ба ҳурду бузург, ки баъзан бақс, қобӣ ва ҳазлқои аз ҳад зиёдашон баноқоҳ ба қарқошу таққир ва ҳатто қиребанқириву муштзанӣ меқечид [1, 243].

Ҳар чиз ҳадду ҳудуд дорад. Чун аз андоза гузашт оқибати нохуб дорад. Мисоли зер ҳамин ҳолатро инъикос намудааст: Васияти пирони хирад дар ёдатон бошад: **«андоза ниғаҳ дор, ки андоза накуст»** [1, 243].

Зарбулмасали **«Аз ин гӯшам ба он гӯшам, ба бобои чапаргӯшам»** маънои кореро иҷро накардан ва ё саркашӣ намудан аз иҷрои кореро дорад. Ҳамин амал дар ҷумлаи зерин зикр шудааст:

- Ин таъкиду хоҳишҳои омӯзгор Салим чандон таъсир намекарданд ва ё ба қавле **«аз ин гӯшам ба он гӯшам, ба бобои чапаргӯшам»** - гуён баромада мерафтанд [1, 246].

Инсон пеш аз оне, ки як гапро ба дигарон мегӯяд бояд дар ақлаш санҷад, ки он дуруст аст ва ё барои гуфтани он имкон вуҷуд дорад ё не. Як сухани дурӯғ метавонад ҷони инсонро дар хатар гузорад. Зарбулмасали **«Девор муш дораду муш гӯш» дар ҷунин ҳолатҳо гуфта мешавад**. Нависандаи соҳибзавқ Абдулҳамид Самад ҳам ин зарбулмасалро дар асараш истифода намудааст:

-Ваҳ, ин гапа дуҷумбораба забон набиёр,-дахшатзада гуфтанд ҳамсухбатон ва бо ҳарос ба атроф нигариста таъкид карданд: - **Девор муш дораду муш гӯш...** Меҳоҳӣ, ки боз ҷангалҳои Сибирро тамошо биравӣ? [1, 252]

Мураттиби «Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ» М.Ҷоизов гунаи адабии зарбулмасали **«Гӯсола қаҳдон ҳолӣ мекунад, бача-нондон»**-ро овардааст(15.308), аммо шарҳ намодаст. Ин зарбулмасал бо шакли каме дигар дар асар ба назар расид: Ҷуноне мегӯянд: **«гӯсола қаҳдон ҳолӣ кунаду бача нондон»** [1, 258].

Маънои зарбулмасали **«дар ҳудам нест, дар олам нест»** он аст, ки инсон вақте ба дигарон ёрӣ расонида метавонад, ки талабот ҳудаш қонеъ бошад. Мисол: Алҳол ҳамин хел: **дар ҳудам нест, дар олам нест**, гуфтаанд [1, 258].

Дар ҳама ҳолат шахси дасткушод соҳиби эътибори ҳоса мебошад. Мисол: Мегӯянд-ку: **диҳанда не, гадо мард аст**, - боз шарҳи суҳбат мешавад Шамсидин [1, 258].

Барои он ки инсон ба чизе ниёз надошта бошад, зарур аст, ки дахлу ҳарҷи ҳудро назорат намояд. Мисол: Паси подшоҳ ғайбат. **Об дар ҷойи саҳтӣ меиштад**, занаки кӯтоҳақл... [1, 265]

Инсон дар зиндагӣ то мушкилиро таҳаммул накунад ба коре муваффақ намешавад. То мушкилӣ ба сараш наояд, ба қадри доштааш намерасад. Мисол: **Посӯхта лаби об медавад**, - бо таҳаммули ҳазломез мегуфт ӯ [1, 270].

Дар зиндагӣ ҳар корро дар вақташ иҷро намудан зарур аст, то ки дубора ба он барнагардӣ. Мисол: Дурусту лекин **оҳана дар гармиаш кӯфтан беҳ** [1, 270].

Зарбулмасали **«Шавад обӣ, нашавад лалмӣ»** маънояшон аст, ки агар ба коркун натиҷаи кори ба даст гирифтааш шубҳаовар бошад онро таваккалан оғоз кунад (шавад худ, навад, ҳеҷ боке не, натиҷае ба даст ояд, хуб ва агар надарояд чандон бад нест, ё ин мешавад, ё он,меозмоем, месанҷем) ин зарбулмасал гуфта мешавад [17, 327]

Шайхи Муллоноур доим аз номи Худо таъкид мекунад: **«аз ту ҳаракат, аз ман баракат»** [1, 273].

Аз ту ҳаракат, аз ман (Худо) баракат. Ҳаракат аз ту, баракат аз ман [15, 94].

Дар романи мазкур ҷумлаҳои ба назар расид, ки чанд зарбулмасал паси ҳам истифода шудаанд ва инро метавон як услуби нигориши нависанда ҳисобид. Мисол:

- **Гунҷишкбача очаша чив-чив нишон медиҳад... Шариат шер аст. Бо думи шер бозӣ накун** [1, 275].

Навоарӣ дар аввал мушкӣ аст, баъд вақте ба амалӣ шуд дигарон ба он рӯй меоранд. Мисол: **«Доси нава дамаш тез»**. Баъд мебинем, ки кунд мешавад [1, 278].

Деҳқон ҳам **«кори саҳар баракати дигар дорад»** - мегуфту торик-торики субҳ ба саҳро мешитофт [1, 313].

Маккорӣ. Дузди зӯр соҳиби говро бо найранг мебандад, - онҳо талх механдиданд [1, 382].

«Битарс аз касе, ки наметарсад аз Худо» [1, 389].

-Филҳо чанг кунанд, мӯрчаҳо зеро по мемонанд,-ба ӯ гуфт бобои Раҳмат [1, 407].

Худат мегуфтӣ-ку «**гӯри бахил танг мешавад**» [1, 441].

Ёд дорӣ? Устод Ҳақимӣ шӯҳиомез таъкид мекарданд: «**Аз беруни боло дар дохили боло будан беҳтар аст**»- шӯҳиомез гуфт Наим [1, 507].

1.Аз беруни боло будан, дар даруни он будан беҳтар аст.

2. Аз бими боло боло хуб аст. ниг. Дар боло будан беҳтар аз бими боло [15, 57].

Дар баъзе мавридҳо дар роман як қисми асосӣ образнок ва ба матлаби муаллиф дар ҳамин контекст мувофиқи зарбулмасал оварда мешавад: «**Аз мӯрча мадад**» - бо матал посух дод Наим [1, 525]. Қобили зикр аст, ки истифодаи чунин зарбулмасал дар романи «Гардиши девбод» ба нақши услубии онҳо, яъне муъҷаз ва буррову таъсирбахш баромадани тасвири нависанда, пурра ва равшантар тасвир ёфтани характери персонажҳои асар таъсири манфӣ намерасонад.

Вобаста ба мақсаду мароми эҷодӣ ва мавқеи суҳан баъзе калимаҳои мақолу зарбулмасалро тағйир дода, ба ин восита таъсири матнро зиёд ва ҳодисаро барҷаста тасвир кардан як равиши услубии Абулҳамид Самад дар романи «Гардиши девбод» аст:

Зарбулмасалу мақол вобаста ба мақсади дар назди худ гузоштаи гӯянда метавонанд дар аввал, мобайн ва дар охири нутқ воқеъ шаванд [1, 95]. Агар онҳо дар аввали нутқ воқеъ шаванд, нутқи минбаъда мазмуни масал ё ибораи рехтаро шарҳу тавзеҳ медиҳанд:

Мӯйсафед «**Шутура бо кафлез об намедиҳанд**» гӯён лаб ба лаби мушк ниҳода, обро гӯё ба шикам не, ба реги тафсон рехта, шукрона гӯён, бо миёнбанд ришу мӯйлаб ва сари гардан поккунон афзуд [1, 149].

Дар мобайн бошад, гӯянда дар бораи чизе ё ҳодисае суҳан ронда, дар рафти суҳан гуфтаҳои ҳудро ба воситаи ҳикмати халқӣ пурқувват менамояд. Сипас, барои он ки муҳотаб ба суҳанонаш эътимод кунад, ҳикмати халқро шарҳ медиҳад. Масалан, як ғап аст, маълум: **шунидан кай бувад монанди дидан**. Инсона Худо ҳамин хел офаридааст, ки то набинад, насанҷад, ақлаш бовар намекунад [1, 196].

-Ин ҳам бахт аст, ошно. **Аз оғили холӣ гови шохзан бех**, - мегӯянд бо алам посух медиҳад Ғазо [1, 173].

Вакте ки муаллиф зарбулмасалу мақолро дар охир меорад, ба онҳо характери ҷамъбасткунанда медиҳад. Мисолҳо:

Лекин пируни суҳан гуфтаанд: **бо умеди Худо ҳам шаву буттаро маҳкамтар бидор** [1, 272].

Ин роҳи осони кор ё ҷонхалосӣ нест? **Шавад обӣ нашавад лалмӣ** [1, 272].

Метавон гуфт, ки яке аз сабабҳои ҷаззобию шевоӣ ва ғасоҳату малоҳати забону сабки романи «Гардиши девбод»-ро маҳз қорбасти устодонаи ҳикматҳои халқ шуморидан мумкин аст.

Аз таҳлилу баррасии вижагиҳои қорбурди зарбулмасал ва мақолҳо дар романи «Гардиши девбод»-и нависандаи маъруфи тоҷик Абулҳамид Самад ба хулосаи зерин омадем:

а) услуби гуфтори нависанда дар романи мазкур шеваи мардумӣ бошад ҳам, ба забони адабии имрӯзаи тоҷик тавҷам аст. Романи мазкур фарогири се давраи ҷомеи тоҷик: ибтидои асри XX, солҳои мураккаби Ҷанги Бузурги Ватанӣ ва нақши мардуми тоҷик дар он, солҳои аввали истиқлоли Тоҷикистон ва оқибатҳои ҳаробивари ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ дар кишвари мо мебошад;

б) баррасии услубии зарбулмасалу мақолҳо нишон дод, ки дар романи «Гардиши девбод»-и Абдулҳамид Самад зарбулмасалу мақол, асосан, дар нутқи қаҳрамонони марказӣ: Комилбой, домӯлло Латиф, Заъфарон, Мирак, Сифат, Дилёб, Некном, Сафой, Афлотун, Шамсиддин, шайхӣ Муллоноҳ ва персонажҳои дигар қорбасти шудаанд;

в) қаҳрамонони романи «Гардиши девбод», ҳама шабеҳи ҳамдигар нестанд ва ба як забон суҳан намекунанд. Онҳо ҳар яке симо, забон, зоҳиру ботин, рафтору кирдор ва

хусусиятҳои хоси инсонии худро доранд, чунонки дар табиат ва зиндагӣ ҳаст. Ин аст, ки романи «Гардиши девбод» саршори тасвирҳо, муколамаҳо ва андешаҳо буда, корбасти ҳадафмандонаи онҳо ҳусни бадеӣ ва услубии асарро афзун сохтааст;

г) зарбулмасалу мақолҳо ҳамчун воҳидҳои мукаммалу мустақили забон дар ҳама давраҳо вобаста ба рушду таҳаввулоти ҷомеа таркиби луғавии забони адабии тоҷикро мукаммал сохтанд, ки истифодаи онҳо дар романи мазкур далели возеҳ аст;

ғ) тадқиқи романи «Гардиши девбод» нишон дод, ки унсурҳои забони зиндаи халқ бештар ба воситаи услуби бадеӣ ва истифода аз зарбулмасалу мақолҳо ба забони адабӣ роҳ ёфтаанд;

д) корбасти зарбулмасалу мақол дар асари бадеӣ сабабҳои гуногун дорад, ки ин, аз як тараф, ба раванди ба забони халқ наздик сохтани забони асар вобастагӣ дошта бошад, аз тарафи дигар, ба мундариҷаи асарҳои офаридашуда, услуби тасвир ва ҳадафҳои эҷодии адибон иртибот дорад;

е) дар романи «Гардиши девбод» зарбулмасалу мақолҳо бо гунаҳои адабиву лаҳҷавиашон истифода шудаанд ва ин баёнгари он аст, ки барои эҷоди асари бадеӣ истифода аз унсурҳои тақвиябахши забон муҳимманд;

ё) зарбулмасалу мақолҳо дар асари мазкур вазифаи муайяни услубӣ низ доранд, ки он аз фардӣ намудани нутқи персонажҳо ва мушаххас тасвир намудани ҳодисаҳо иборат мебошад;

ж) вобаста ба тақозои тасвири ҳодисаҳо Абулҳамид Самад дар романи худ аз зарбулмасалу мақолҳои халқӣ моҳирона истифода кардааст. Маҳз маҳорати хуби забондониву нависандагии Абдулҳамид Самад ба ӯ имкон додааст, ки бо истифода аз дурдонаҳои забони халқӣ ва услуби бадеӣ романи хонданибобу дилчасп эҷод намояд.

Адабиёт

1. Абдулҳамид Самад. Гардиши девбод (роман). – Душанбе, 2017, –536 с.
2. Гулчини зарбулмасалу мақолҳои халқҳои ҷаҳон: Душанбе: Истеъдод, 2012. -136 с.
3. Гаффоров, Р. Забон ва услуби Раҳим Ҷалил (Дар асоси материали «Одамони ҷовид»). – Душанбе: Дониш, 1966. – 224с.
4. Калонтаров, Я.И. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ ва аналогияи русии онҳо. – Душанбе: Ирфон, 1965. – 536 с.
5. Калонтаров, Я.И. Мудрость трёх народов / Я.И. Калонтаров. – Душанбе: Адиб, 1989. – 552с.
6. Камолиддинов, Б. Забон ва услуби Ҳаким Карим / Б. Камолиддинов. –Душанбе: Ирфон, 1967. –186 с.
7. Маджидов, Х. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка / Х. Маджидов. – Душанбе, 1989. – С.75-86.
8. Мачидов, Ҳ. Фарқи воҳидҳои фразеологӣ аз зарбулмасалу мақолҳо / Ҳ. Мачидов // Мактаби советӣ. – 1982. – № 10. – С. 26-30.
9. Маъсумӣ, Н. Забон ва услуби Аҳмади Дониш / Н. Маъсумӣ. –Душанбе: Дониш, 1976. – 77 с.
10. Мирзоёров, Ф. Хусусиятҳои лингвистии чанд зарбулмасалу мақоли тоҷикӣ / Ф. Мирзиёев // Илм ва Ҷомеа. – 2016. – №3-4. – С.116-120.
11. Пермяков, Г.Л. Основы структурной паремиологии. – М.: Наука, 1988. – С.80.
12. Раджабова, М.М. О роли и месте пословиц и поговорок в системе языка / М.М. Раджабова // Номаи Донишгоҳ. – 2016. – №3(48). – С.163-168.
13. Тилавов, Б. Поэтика таджикских народных пословиц и поговорок / Б. Тилавов. – Душанбе, 1967. – 74 с.

14. Улмасова, З.Х. Вижагиҳои қорбасти зарбулмасалу мақол ва ибораҳои рехта дар эҷодиёти Сорбон дар мисоли романҳои «Достони писари Худо» ва «Туғрал» / З.Х. Улмасова // Ахбори ДДХБСТ.Силсилаи илмҳои гуманитарӣ. – 2012. – №4(52). – 215 с.

15. Ҷоизов, М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ. Ҷ. I. / М. Ҷоизов. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 368 с.

16. Ҷоизов, М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ. – Ҷ.2. / М. Ҷоизов. – Душанбе: Ирфон, 1975. – 367 с.

17. Ҷоизов, М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ.– Ҷ.3. / М. Ҷоизов – Душанбе: Нашри Камол, 2014. – 640 с.

ХУСУСИЯТҲОИ УСЛУБИИ ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҲО ДАР РОМАНИ «ГАРДИШИ ДЕВБОД»-И А. САМАД

Мақола ба баррасии хусусиятҳои услубии зарбулмасалу мақолҳо дар романи «Гардиши девбод»-и А. Самад бахшида шудааст. Дар забони муосири тоҷик зарбулмасалу мақолҳо аз лиҳози услубӣ нисбатан кам мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Аз ин лиҳоз, муаллиф кӯшидааст, ин воҳидҳои муассирсозандаи нутқро дар асари алоҳида таҳлил намояд.

Муаллиф таҳқиқи худро дар асоси романи «Гардиши девбод» анҷом додааст. Зарбулмасалу мақолҳо як гурӯҳи воҳидҳои рехтаи забон мебошанд, ки маънои махсус ва мавқеи муайяни истеъмоли доранд. Зарурати пажӯҳиши ин воҳидҳои муассири нутқ аз он иборат аст, онҳо дар қолабҳо ва маъноҳои гуногун дар асарҳои бадеӣ қорбасти шудаанд.

Зарбулмасалу мақолҳо дар асари мазкур вазифаи муайяни услубӣ низ доранд, ки он аз фардӣ намудани нутқи персонажҳо ва мушаххас тасвир намудани ҳодисаҳо иборат мебошад.

Таҳқиқи маълум кард, ки дар романи «Гардиши девбод» -и А. Самад зиёда аз 45 зарбулмасалу мақолҳо барои муассирии нутқи персонажҳо қорбасти шудаанд. Ибтикороти нависанда А. Самад дар истифодаи ин воҳидҳои нутқ маънии онро дорад, ки мавсуф донандаи ҳузи забон ва услубҳои он буда, дар заминаи огоҳии комил ин унсурҳои нутқро истифода намудааст, то забони асари худро муассиру аз лиҳози услубӣ мукамал намояд.

***Қалидвожаҳо:** насри муосири тоҷик, романи «Гардиши девбод»-и А.Самад, зарбулмасалу мақол, хусусиятҳои услубӣ.*

СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРК РОМАНА А. САМАДА «ТАЙФУН»

Статья посвящена стилистическим особенностям пословиц и поговорок романа А. Самада «Тайфун». В современном таджикском языке пословицы и поговорки относительно малоизучены. Поэтому, автор анализирует эти языковые единицы в отдельном взятом произведении.

Автор осуществил своё исследование на основе романа «Тайфун» А. Самада. Пословицы и поговорки являются устойчивым словосочетанием языка и обладают особым значением и определённым местом употребления. Необходимость в исследовании этих речевых единиц состоит в том, что, они употребляются в художественных произведениях в определённых значениях и разных формах.

Пословицы и поговорки в данном романе имеют определённые стилистические задачи, которые состоят из персонализации речи персонажа и конкретного изложения событий.

По мнению автора статьи в романе «Тайфун» А. Самада использовано более 45 единиц пословиц и поговорок для повышения эффекта речи персонажей. Инициатива писателя А. Самада в использовании этих единиц речи показывает то, что он является хорошим знатоком языка и её стилей, и на основании безупречной осведомлённости использовал эти единицы речи, для того чтобы с точки зрения стиля, его роман был безупречным.

Ключевые слова: современная таджикская проза, роман, А. Самад, «Тайфун», пословицы и поговорки, стилистические особенности.

STYLISTIC FEATURES OF PROVERBS AND SAYINGS OF THE NOVEL «TYPHOON» BY A. SAMAD

The article is devoted to the stylistic features of proverbs and sayings of the novel «Typhoon» by A. Samad. In modern Tajik, proverbs and sayings are relatively poorly understood. Therefore, the author tried to analyze these language units in a single taken work.

The author carried out his research based on the novel «Typhoon» by A. Samad. Proverbs and sayings are one of the most stable phrases of the language and have a special meaning and a certain place of use. The need for research of these speech units is that they are used in literary works in certain meanings and in different forms.

Proverbs and sayings in this novel have a definite stylistic task, which consists of personalizing the characters' speech and a specific presentation of the event.

The study showed that in the novel «Typhoon» by A. Samad, more than 45 units of proverbs and sayings were used to enhance the characters' speech effect. Samad, more than 45 units of proverbs and sayings were used to enhance the characters' speech effect. The initiative of the writer A. Samad in the use of these units of speech shows that he knows the language and its styles well, and, on the basis of this good knowledge used these units of speech in order to write an excellent novel in terms of style.

Keywords: modern Tajik prose, A. Samad's novel «Typhoon», proverbs and sayings, stylistic features

Сведения об авторе: Мирзоёров Фирдавс Ниёзович - к.ф.н. доцент кафедры современного литературного языка Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17, тел.: (+992)918312990

Information about the author: Mirzoerov Firdavs Niezovich - PhD Associate Professor of the Department of Modern Literary Language of the Tajik National University. Address: 17 Rudaki Avenue, Dushanbe, 734025, Republic of Tajikistan, tel.: (+992)918312990

ОДОБИ МУОШИРАТ ВА ИФОДАИ ЛУҒАВИИ ОН ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

Аминов Ф.С.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Мурочиат, ки ба меъёри одоби гуфтор бевосита рабт дорад, дар забонҳои гуногун вобаста ба мавқеъ ва шароити мурочиаткунанда ва мурочиатшаванда бо тарз, усул ва воситаҳои гуногуни луғавӣ сурат мегирад. Дар ин навъи муошират низ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳам умумият ва ҳам фарқият ба назар мерасанд.

Ба ақидаи Н. Г. Тирникова, сохтори одоби муоширати нутқи шифохӣ аз ҷаҳорҷӯбаи одоб, қолаб ва ҳелҳои он иборат мебошад.

Ҷаҳорҷӯбаи одоби гуфтор, ки унсурҳои асосии он воҳӯрӣ ва хайрухуш мебошанд, муоширатро ташкил дода, муносибати мусоҳибонро ба танзим медарорад. Қолиби одоб вазифаи муҳайё сохтани ҳаловату роҳати муносибатро адо намуда, воҳидҳои забониеро ба кор медарорад, ки васоили махсуси одоби муошират нестанд, вале барои роҳату рифои он заруранд. Н. Г. Тирникова хоҳиш, узр ва миннатдориро ба унсурҳои одоб дохил намудааст [1, с. 11].

Ҳадафи аз навиштани мақолаи мазкур таҳлили роҳу воситаҳои ифодаи одоби муошират дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мебошад.

Инак, воситаҳои лексикӣ баррасӣ мекунем, ки унсурҳои дар боло зикршударо дар муоширати лафзӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ифода мекунанд.

Вожаи *sir* – ҷаноб (бидуни иловаи ному насаб) дар забони англисӣ нисбат ба марде ба кор бурда мешавад, ки дар синну сол, унвон, вазифа ва мавқеи иҷтимоӣ баробар ё баланд бошад. Бо ин калима хонандаи мактаб ба муаллим, донишҷӯ ба устод, фурушанда ба харидор, сарбоз ба фармондеҳ, пешхизмат ба муштариён дар тарабхона ва ғайра мурочиат мекунанд.

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки роҳҳои ифодаи саломро воҳидҳои лексикӣ маъмул ва муҳотабҳои ҷудогона ташкил медиҳанд.

Чанд мисолро аз адабиёти бадеӣ бо тарҷумаҳои онҳо баррасӣ мекунем:

...should you admit her into Lowood school, I should be glad if the **superintendent and teachers** were requested to keep a strict eye on her, and, above all, to guard against her worst fault, a tendency to deceit [2, с. 35]. – Ва, агар шумо вайро ба мактаби Ловуд бипазиред, ман аз шумо хеле хоҳиш менаоям, ки бигзор **раисхонум**, инчунин, мураббихонумҳо, ҳарчи сатҳтар аз пасаш назорат кунанд ва бар зидди айби асосиаш – майлу рағбатбарӣ ё корию дурӯғӣ мубориза баранд [3, с. 31].

He looked quite a **gentleman**, and I believe he was he was your father's brother [2, с. 97]. – Ба сурат он шахс **ҷентлмени** ҳақиқӣ метофт, ман гумон мекунам, ки ӯ бародари падари шумо буд [3, с. 89].

Дар ҷумлаҳои боло калимаҳои **superintendent and teachers** ва **gentleman** ифодакунандаи эҳтиром буда, дар тарҷума низ муодилҳои муносиби худро маҳз бо ифодаи эҳтиром ёфтаанд – **раисхонум** ва **ҷентлмени** ҳақиқӣ.

Ҷумлаҳои дигар аз ҳамин гурӯҳ: 'Well, you know **Missis** always said they were poor and quite despicable...[2, с. 96]. – Медонед, **хӯҷаинхонум** доимо мегуфт, ки онҳо одамони одию камбизоат мебошанд [3, с. 89].

'Yes, I doat on Miss Georgiana!' cried the fervent Abbot. 'Little darling! – with her long curls and her blue eyes, and such a sweet colour as she has; just as if she were painted! – Bessie, I could fancy a Welsh rabbit for supper' [2, с. 27]. – Бале, бале, ман духтархонум Ҷорҷианаро мепаирам! – ба вачд омада фарёд зад Эббот. – Ҷонаки ман! Чунон марғулаҳои дароз, чашмони кабуд дорад, чунон рӯяш арғувонии дилкаш, ки гӯиё сурхӣ молидааст... [3, с. 24].

Мисолҳои дигар:

Good evening. My name is Collins. I booked a room last week for myself.

Шом ба хайр. Насаби ман Коллинз. Ман ҳафтаи гузашта ба номи худам утоқ супориш дода будам.

Yes, sir. What did you say the name was, sir? – Ҳа, ҷаноб. Номатонро чӣ гуфтед?

Collins, C, o, double l, i, n, s. – Коллинз, к, о, бо ташидиди л, и, н, з.

Madam - «хонум» (бе иловаи ному насаб) – муроҷиати боназоқати мард ба зан:

Excuse me, Madam, would you mind if I opened the window?

Мебахшед, хонум, шумо зид нестед, агар ман тирезаро кушода монам?

Sir va Madam дар забони англисӣ ягона шакли боодобонаи муроҷиат ҳастанд, ки нисбат ба мард ва зане, ки насаб ва номаш ба муроҷиаткунанда маълум нест, истифода мешаванд.

Ифодаи **Mr** + насаб ба маънои «ҷаноб» шакли муқаррарии муроҷиат ба мардон новобаста ба вазъияти оилавии ӯ мебошад. **Mr** шакли ихтисоршудаи калимаи mister аст. **Mrs** бо илова кардани насаби шавҳар шакли маъмули муроҷиат ба зани шавҳардор аст, ки ин шакл низ ихтисора аст ва аз вожаи missus гирифта шудааст. **Missus**, ки имрӯз дар кишварҳои англисзабон ба қатори вулгаризмҳо дохил мешавад, дар навбати худ аз калимаи mistress таҳриф шудааст. Ин вожа ҳоло ба маънои «маъшуқа» ба кор бурда мешавад [4, с. 13].

Маълум аст, ки шаклҳои Mr ва Mrs бидуни ном ва насаб истеъмол намешаванд, зеро истифодаи онҳо дар ин намуд беҳурматӣ ҳисоб меёбад.

Miss ва овардани ном ё насаб шакли муқаррарии муроҷиат ба духтарон ва ё занони бешавҳар аст. Ин навъи муроҷиат асосан дар Англия серистеъмол мебошад. Калимаи **miss** бе овардани ному насаб дар Британия нисбат ба муаллима, фурӯшанда, пешхизмат ба кор бурда мешавад. Вақтҳои охир ин шакли муроҷиат низ тобиши таҳқиқро гирифтааст.

Дар забони англисӣ, инчунин, бо калимаҳои кӯтоҳшудаи ифодакунандаи мафҳуми хешутабории муроҷиат ба волидон ва наздикон аз рӯи одобу ахлоқ шумурда мешавад. Масалан, ба модаркалон, ки аслан *Grandmother* аст, бо ифодаҳои *Grandma! Gran! Nanny!*, ба бобои худӣ – *Grandfather* бо вожаи *Grandpa!* Муроҷиат мешавад. Нисбати модар – *Mother* – *Mum(my) / Mom(my)!* ва нисбат ба падар *Father!* ва *Dad(dy)!* «падарҷон» ба кор бурда мешаванд.

Калимаҳои *Aunt(ie) Lora* «Лора-амма / -хола»; *Uncle Bern* «Берн-амак/-тағо» дар забони англисӣ танҳо ва танҳо нисбати хешони худӣ ифода мешаванд.

Воситаҳои луғавии муроҷиатро дар забони англисӣ Н.И. Формановская ба дараҷаи баланд, миёна ва паст ҷудо мекунад [4]. Чунон ки муқаррар шудааст, ифодаи «Excuse me» ҳамчун воҳиди умумии муроҷиат нисбат ба ашхоси ношинос барои хоستان ё фаҳмидани ҷойе ё шарҳи чизе истифода мешавад. Мисол: *Excuse me, which is the way to the theatre from here?* Мебахшед, ба театр аз ин ҷо чӣ тавр рафтан мумкин?

«Excuse me» маъмулан дар ҷойҳои ҷамъиятӣ – театр (барои гузаштан ба ҷойи худ), нақлиёти ҷамъиятӣ (барои фурумадан аз он) ва монанди инҳо низ корбурд мешавад.

Интиҳоби шакли муроҷиат ба мазмуни дархост низ вобаста аст. Ин тарзи муроҷиат одатан пеш аз хоҳише меояд, ки дар он аз муҳотаб (шахсе, ки ба ӯ муроҷиат шудааст) як дараҷа амал ё ҳаракат талаб карда мешавад. Масалан: ***I'm sorry to trouble you, but can/could you move up a bit?*** Бубахшед, ки таъхишатон медиҳам, шумо метавонед онсӯтар шинед? Аммо хоҳиши муқаррарӣ ҳам гоҳо бо сохтори мазкур ифода гашта метавонад: ***I'm sorry to trouble you, but can you tell me the time?*** Бубахшед, ки таъхишатон медиҳам, гуфта метавонед, ки соат чанд аст?

Дар забони англисӣ ҳамаи хоҳишҳои боэҳтиром ҳатман вожаи «please» (марҳамат)-ро мегиранд, аммо калимаи мазкур аз рӯи зарурат хоҳиш ва пешниҳодро мавзун сохтан наметавонад. Аз ин рӯ, ба хоҳиш воситаҳои дигари грамматикӣ эҳтиром низ илова

мешаванд. Барои ифодаи муруот «**please**» хеле кам корбурд мешавад, муруот аслан ба воситаҳои грамматикӣ сурат мегирад:

Do you want a cup of tea? Чой нӯшидан мехоҳед?

Would you like anything to drink? Ягон чиз нӯшидан мехоҳед?

Can I get you a drink? Ба шумо барои нӯшидан чизе биёрам?

Барои ифодаи дуруст ва босамари хоҳиш ва илтимос калимаи «**please**» одатан дар охир ва гоҳо дар аввали ҷумла меояд. Дар охири ҷумла бо вергул чудо карда мешавад. Воситаҳои луғавии эҳтиром барои ифодаи хоҳиш кам истифода мешаванд:

– *Good evening. Can I speak to Mr Jones, please? – Шом ба хайр. (Мебахшед), метавонам бо ҷаноби Джонс гап занам?*

– *Sorry. Mr Jones is on the other line. Will you wait, please? – мебахшед. Ҷаноби Джонс бо хатти дигар гуфтугӯ мекунад. Интизор буда метавонед?*

Шаклҳои дар боло овардашудаи муруҷиат ба дараҷаҳои баланд ва миёна дохил мешаванд.

Тарзи бевоситаи дархост, ки онро ба дараҷаи паст марбут медонанд, ифодаи аниқ дорад: хоҳиши омирона (амр) (**Help me, please**) ва хоҳиши расмӣ (**I ask you to help me / I want you to help me**). Ба хотири он ки дар муоширати англисӣ хоҳиши омирона асосан дар нутки директивӣ (амр, фармон) ба роҳ монда мешавад, нақши он дар ифодаи хоҳиш ва умуман, дар муруҷиат камаҳамият аст. Барои ҳамин ҳам дар мамлакатҳои англисзабон ин тарзи муруҷиат танҳо дар доираи ҳамсолони шинос ва оила истифода мешавад:

Hang on a minute, please.

Агар калимаи «**please**» ва гурӯҳи муайяни мухотабҳо дар аввали ҷумла истифода шавад, дар амр тобиши хоҳиш зиёдтар мегардад, чунончи: ***Please stop making all that noise! Марҳамат карда, магалро бас кунед!***

Аз адабиёти бадеӣ ва тарҷумавӣ чанд мисол меорем:

“**My lads,**” said he, “I’ve given Silver a broadside (T.I., 107). – Дўстон, гуфт ӯ, - ман Силверро бо оташи ғзаб пешвоз гирифтам [6, с. 151].

“**Johnny, Black Dog, Dirk,**” and other names, “you won’t, leave old Pew, mates, - not old Pew!” (T.I., 31).– **Ҷонни, саги сиёҳ, Дэрк!** Шумо охир Пьюи пирро партофта наравед, рафиқони азиз, шумо охир Пьюи пирро монда наравед! [6, с. 40].

“**Mr. Silver, sir?**” I asked, holding out the note (T.I., 44). – **Мистер Силвер шумоед, ҷаноб?** – ман хатро ба ӯ дарозкунон пурсидам [6, с. 60].

Барои ифодаи маъзарат ва бахшиш дар забони англисӣ ифодаҳои ба монанди «**I am sorry**», «**sorry**», «**excuse me**» истеъмом мешаванд. Ифодаи «**excuse me**» одатан пеш аз хоҳиш намудани чизе, дар ҳолати буридани сухани касе, гузаштан аз байни тӯдаи одамон ва ҳатто ба занги телефон ҷавоб додан ба кор бурда мешавад.

Ифодаи «**excuse me**» ғолибан, пас аз атса задан аз тарафи шахси атсазада ба забон оварда мешавад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки лексемаи **really** низ дар ҳолатҳои узр хоستان зиёд истифода мегардад, ки таъсири одоби гуфторро дар ин самт бештар мекунад:

I am really sorry! Ман хеле мутаассифам!

Барои тақвияти таъсири узрхоҳӣ, англисзабонон воҳидҳои лексикӣ мансуб ба ҳиссаи нутки зарфро, аз ҷумла **very, so** (хеле) ва сифатҳои **awfully, dreadfully, terribly** (ниҳоят бад)-ро низ ба кор мебаранд: *I am terribly sorry (Ман аз ҳад зиёд мутаассифам)*. Шояд василаҳои услубии ифодакунандаи назокати равшантари гуфтори забони англисӣ ифодаҳои **I apologize for ...** (барои ... маъзарат мехоҳам), **I beg your pardon** (зиёд мехостам, ки маро бубахшед) **I really apologize for my mistake** (ман ҳақиқатан ҳам, барои ин гуноҳам аз шумо маъзарат мехоҳам) бошанд.

“**Ask your pardon, sir,** you would be very wrong,” – quoth Silver [5, с. 180]. – **Авф меиурсам, ҷаноб,** шумо дар он сурат саҳви калон мекардед [6, с. 251].

“Ay, ay, **sir!**” answered two or three. –Ҳозир, **чаноб!** – гуфта ду се овоз ҷавоб доданд [6, 37].

Ҳангоми хайрухуш дар забони англисӣ асосан ифодаҳои зайл ба кор бурда мешаванд: (It was) nice meeting you. (Аз дидани шумо шодам); Good bye. (То боздид); See you. (То вохӯрии дигар); See you later. See you soon. (Баъд боз мебинем; базудӣ мебинем); See you tomorrow. (Пагоҳ хоҳем дид); See you next week. (Ҳафтаи оянда мебинем); Good night. (Шаб ба хайр); Have a good trip. (Роҳи сафед); Take care (Аз пайи худ бош (-ед)). Зиёд ба назар мерасад, ки дар ҳолати худоҳофизӣ ба мухотаб иловатан чизе хоста шавад, ба мисли Good night, sleep tight! (шаб ба хайр – хобҳои гуворо бинед); Good buy, take care! (то дидор – худро эҳтиёт кунед!).

Инчунин, ба ифодаҳои маъмули худоҳофизӣ чунин воҳидҳоро низ дохил мекунанд: I hope to see you later (умедворам, ки боз шуморо мебинам); It's been nice knowing you (шинос шудан бо шумо хеле гуворо буд).

Сипосгузори низ як шоха ва ё пояи муҳимми одоби гуфтор ба шумор меравад. Дар ҷавоби рафтор, кор ё амали нек изҳори ризоият ва маннатдорӣ қарданро сипосгузори ё миннатдорӣ мегӯянд. Одатан инсон нисбати касе амали неке анҷом дода, аз ӯ интизори посухи муносиб мешавад, аммо агар ақаллан як «рахмати» кӯчақро ҳам нашунавад, албатта, меранҷад. Воқеан, сипосгузори натиҷаи инкишофи олии одоби инсон аст. Равоншинос Карнеги Дейл маслиҳат медиҳад, ки неқӣ қардан лозим аст, аммо на ба хоҳири гирифтани «подош, яъне, ташаккур». Одамонро бояд омӯзонд, ки ба неқӣ бо неқӣ ҷавоб гардонанд, дар онҳо эҳсоси миннатдориро бояд тарбият намуд.

Дар забони англисӣ воҳидҳои лексикӣ зиёде мавҷуданд, ки онҳо маҳз маъноҳои сипосгузорию миннатдориро ифода мекунанд. Зарур ба таъкид аст, ки сипосгузори як қисмати ногунастани одоби гуфтор ва назокат мебошад.

Ифодаҳои маъмулии ифодакунандаи миннатдорӣ *Thank you (ташаккур)*, *Yes, please. (Ҳа, раҳмат)*, *No, thank you (Не, ташаккур)*, *Thank you for...* (барои ... ташаккур ба шумо) ба ҳисоб мераванд.

Вожаи сифатии «*grateful*» (миннатдор, сипосгузор) дар забони англисӣ ифодаи муътадили баёни миннатдорӣ шумурда мешавад: *I'm grateful to you*. Аз шумо миннатдорам! *I'm grateful/ obliged/ indebted you for (sth./doing smth.)...* ман аз шумо барои ... миннатдорам, мо барои дастгириятон хеле зиёд сипосгузорем. Гурӯҳи ифодаҳои мазкурро дар матни бадеӣ дида мебароем:

You ought to be aware, Miss, that you are under obligations to Mrs. Reed: she keeps you; if she were to turn you off, you would have to go to the poor –house.’ - Шумо бояд бифаҳмед, ки чӣ андоза дар назди хонум Рид мебоист сипосгузор бошед; охир, ӯ шуморо меҳӯронад; агар аз ин ҷо биронадатон, маҷбуред, ки ба фақирхона равед [3, с. 11].

Дар ҷумлаи асли мафҳуми сипосгузори тавассути ифодаи **you are under obligations to Mrs. Reed** ифода гардидааст, ки дар тарҷумаи тоҷикӣ он мафҳуми сипосгузори равшантар баён гардидааст “дар назди хонум Рид мебоист сипосгузор бошед”.

Ифодаи эҳтиром дар як қатор мавридҳо аз тариқи навозиш низ ифода мегардад, ки ба ҳайси ин восита калима ва ибораҳои гуногун истифода мегарданд, чунончи:

‘Is this Jane Eyre?’ she said. ‘Yes, Aunt Reed. How are you, **dear aunt?**’ [3, с. 242]. –Ин Ҷен Эйр? – пурсид вай. – Бале, янга. Шумо худро чӣ тавр ҳис мекунед, **янгаи меҳрубон?** [3, с. 226].

“Well, let ‘em come, **lad** – let ‘em come,” said Silver, cheerly. “I’ve still a shot in my locker” [5, с. 151]. – Марҳамат кунанд, **ҷўраҷон**, омадан гиранд! – гуфт Силвер бо шодӣ. – Барои пешвоз гирифтани онҳо дар ман ҳанӯз чизи муносиб ёфт мешавад [6, с. 211].

‘**Benefactress! Benefactress!**’ said I inwardly: ‘they all call Mrs. Reed my benefactress; if so, a benefactress is a disagreeable thing’ [3, с. 34]. –“**Валинеъматхонум! Валинеъматхонум!**

– андаруни дил такрор мекардам ман. – Ҳама хонум Ридро валинеъматӣ ман меноманд. Агар чунин аст, валинеъматхонум ким-чӣ хел як зуҳури ноҳубест” [3, с. 30].

Бояд гуфт, ки **grateful** дар мавриде истифода мешавад, ки агар шахси сипосгузор барои дараҷаи аҳамияти некии ба худ расидаро ба шахси кумақкунанда изҳор намудан вазифдор бошад. Вожаи **thankful** дар ҳолате истифода мешавад, ки агар шахси ёрдамшуда эҳсоси аз душворӣ раҳо ёфтаниро ифода намояд.

Вожаҳои мансуб ба зарфҳо низ барои ифодаи сидкии сипосгузори истеъмол мешаванд:

Thank you (so) very much. Ташаккури зиёд! **Thank you (ever) so much.** Ҳазор раҳмат! **Many thanks. Thank you so much for...** – барои ... ташаккури зиёд ба шумо, **Thanks a lot.** Ташаккури зиёд! **Thank you for all that you have done for me.** Ташаккур (миннатдорам) барои некие, ки ба ман кардед. **Thank you so much.** Чӣ қадар миннатдорам аз шумо! **I'm (so) very/most grateful to you.** Ман хеле сипосгузорам аз шумо! **Thank you ever so much for the map.** Барои харита аз шумо саҳт миннатдорам. Ғайр аз ин, чӣ тавре ки дар вазъияти маъзаратхоҳӣ қайд карда шуд, ин ҷо ҳам сифати тобиши маъноӣ манфидоштаи awfully якҷоя бо воҳиди ифодакунандаи миннатдорӣ маъноӣ мусбат мегирад: **Thanks awfully.** (Ниҳоят (аз ҳад зиёд) миннатдорам).

Гузашта аз ин, дар забони англисӣ барои аз тахти дил изҳори сипос намудан воҳидҳои фразеологӣ ва воҳидҳои лексикӣ ба онҳо монанд низ мавриди истеъмол қарор мегиранд:

Thank you from the bottom of my heart for... Аз дилу ҷон барои ... аз шумо хеле сипосгузорам, **My most heartfelt thanks to you for...** Аз самими дил барои ин хизмататон аз шумо миннатдорам. **Deeply indebted.** (Наздатон саҳт қарздорам).

Ифодаҳои эҳсосотӣ ва муассир низ барои изҳори сипосгузори ба қор бурда мешаванд, ки онҳо низ самимияти сипосгузоро нишон медиҳанд: **I don't know how to thank you. I can never thank you enough.** Намедонам, чӣ тавр миннатдориамро баён кунам. **My gratitude cannot be expressed in words. Words cannot tell you how grateful I am/feel.** Хеле мутаассифам, ки барои миннатдорӣ калима намеёбам!

...but **for God's sake**, don't desire a useless burden! Don't long for poison – don't turn out a downright Eve on my hands!’ [3, с. 274]. – **Лек аз барои Худо**, кӯшиши ба гардан гирифтани бори зиёдатино нақунед, ба заҳр наздик нашавед [3, 257].

‘To speak truth, sir, I don't understand you at all: I cannot keep up the conversation, because it has got out of my depth [3, с. 144]. – **Ҳаққи гапро гӯям, ҷаноб**, ман шуморо тамоман намефаҳмам. Ман наметавонам ин суҳбатро идома диҳам, зеро он бароям пур аз муаммо [3, с. 135].

Шакли расмӣ ифодаи сипос дар забони англисӣ одатан боз дар шаклҳои зайл ифода мегардад: **I would like to thank you.** Иҷозат диҳед, ба шумо изҳори сипос намоям. **I would like to express my gratitude/appreciation.** Рӯҳсат диҳед, ки шуморо сипосгузори намоям. **Would like to express our gratitude to you for your noble effort.** Сипосгузори худамонро барои хидматҳои шоистаи шумо баён мекунем. **I wish/I would like to express my gratitude/appreciation.** Ман мехостам, сипосгузори хешро барои шумо баён кунам.

Дар ҷаҳони мутамаддин дар қиблаи сипос боз сипосе падида меояд, ки онро хоксорӣ ва ғурутанӣ мегӯянд ва он ҳам як рукни одоби гуфтор ба ҳисоб меравад. Дар забони англисӣ муодили вожаи «марҳамат» вуҷуд надорад, аммо ҷавоб ба миннатдорӣ бо воҳидҳои лексикӣ дигар сурат мегирад, аз ҷумла:

– **Thanks for the interesting book.** Ташаккур барои китоби шавқовари овардаат.

– **I'm glad you liked it.** Шодам, ки ба шумо писанд омад.

Баъзе шаклҳои сипос дар шакли дуо ва таманноҳо ифода мегарданд, ҷунончи:

May you never appeal to Heaven in prayers so hopeless and agonized as in that hour left my lips...[3, с. 339]. – Бигзор ту ҳеҷ гоҳ мисли ман бо дуоҳои маъюсона ва ноумедона, ки аз даҳони ман он вақт баромада буданд, ба осмон рӯ наорӣ [3, с. 315].

‘Oh! My darling! **God bless you and reward you!**’ [3, с. 469]. – Оҳ, дӯстдори ман! **Худо туро ниғаҳ дорад ва подош бидиҳад!** [3, с. 403].

‘**God bless you, my dear master,**’ I said. ‘God keep you from harm and wrong – direct you, solace you – reward you well for your past kindness to me [3, с. 336]. – **Худо шуморо биёмурзад, хӯчаини азизи ман,** - гуфтам ман. Худо шуморо аз иштибоҳ ва бадӣ нигоҳ дорад, шуморо ба роҳи рост ҳидоят намояд ва барои некиҳои ба ман кардаатон ба шумо ҳада диҳад [3, с. 312].

Гунаҳои дигари ин ҷиҳати муошират низ дар забони мавриди таҳқиқ вучуд доранд: You are welcome! Марҳамат! Don't mention it. Намеарзад. It's nothing. Ҳеҷ гап нест. Think nothing of it. Қобилаш нест. That's really nothing! Don't mention it. Намеарзад! It was no trouble at all/ whatever! Мушкил нест. It was no bother. It was a pleasure. Ба ман вазнин набуд. It was a real pleasure for me to do it. Барои ман гуворо буд. My pleasure. Аз ин кор шод шудам.

–*Thank you so very much for this rare book. Ташаккури зиёд барои чунин китоби нодир.*

–*I was happy to oblige you. Ҳеҷ гап не, намеарзад.*

Ҳамин тавр, дар забони англисӣ категорияи одоби гуфтор, ки ба он муроҷиат, даъват, вохӯрӣ, хайрухуш, сипосгузорӣ барин унсурҳои муошират дохил мешаванд, бо роҳу воситаҳои лексикӣ гуногун ва ифода мегарданд.

Дар забони тоҷикӣ дар бобати одоби гуфтор адибону бузургон андешаҳои зиёд доранд. Дар забони тоҷикӣ ба шахс бо номаш муроҷиат кардан маврид дорад. Ин тарзи муомила дар байни кӯдакон, наврасон ва ҷавонони ҳамсинну сол ва дар муомилаи калонсолон ба хурдсолон раво доништа мешавад. Дар ин маврид муносибати муътадил ва баробарӣ воқеъ мегардад, ҳеҷ гуна эҳтиром ва ё беэҳтиромиву нописандӣ эҳсос намешавад. Вале ба одами аз худ калон ва умуман, ба калонсолон ва муътабарон бо ном мурчиат кардан аломати эҳтиром нест, балки нописандӣ ва таҳқир аст. Бо ном одатан кӯдакон, наврасон ва ҷавонон ба якдигар, калонсолон ба хурдсолон муроҷиат мекунанд. Вале, агар ба кӯдакон номи падару модар ва бобову модаркалон ва ё ягон шахси бузурги авлод гузошта шуда бошад, ба эҳтироми онҳо ба хурдсолон на бо номашон, балки ба баёнӣи он шахсони баҳурмат муроҷиат менамоянд. Бинобар ин як шахсро бо чандин унвон ном мебаранд. Масалан, ба кӯдак номи раҳмати Каримро ниҳоданд. Ёро фарзандони раҳматӣ **додо**, наберагон **бобо**, додарзодаҳо **амак**, хоҳарзодаҳо **тағо**: агар он кӯдак духтар бошад, ба **ӯ бибӣ, оча, хола, ама, апа** гӯён муроҷиат менамоянд. Ин ҳолат дар забони англисӣ ба назар намерасад.

Дар муроҷиат ба шахси дигар, агар ӯ ношинос бошад, аз рӯйи синну сол бо вожаҳои ифодакунандаи мафҳумҳои хешутаборӣ муроҷиат карда мешавад:

Садкаи номатон шавам, **акаш** Назир, ба доди мо бирасед, ягон илоч ёбед. Восеъро халос кунед, - зорӣ мекард Аноргул [7, с. 61].

Дар ҷумлаи боло Назир ба гӯянда алоқаи наздики хешутаборӣ надорад, аммо барои эҳтиром муроҷиаткунанда ба мухотаб «ака» гуфта муроҷиат кардааст. Дар мисоли дигар низ ҳамин ҳолат ба мушоҳида мерасад, яъне шахси номбаршударо дар ғайбаш бобо ном бурдаанд, гарчанде ӯ ба гӯянда алоқаи бевоситаи хешӣ надорад. Чун синну солаш аз гӯянда хеле калон аст, ӯро бобо меномад:

Бобои Ғафур онҳоро насиҳат доданд [8, с. 161].

Аксарияти ин гуна воситаҳои луғавӣ дар муоширати забони тоҷикӣ ба назар мерасанд, аммо одоби гуфтори тоҷикӣ боз вижагиҳои ба худ ҳосе дорад, ки дар муоширати англисзабонон ба мушоҳида намерасанд ва дар марҳилаҳои минбаъда мавриди пажӯҳиш қарор хоҳанд гирифт.

Адабиёт

1. Тирникова, Н.Г. Русский речевой этикет как одно из проявлений статусно-ролевых отношений (на материале романа А.Н. Толстого «Хождение по мукам») [Текст] / Н.Г. Тирникова // Филол. этюды. – М., 2001. – Вып. 4. – 265 с.
2. Charlotte, Bronte. Jane Eyre / Charlotte Bronte; edited with an introduction by M. Smith. - Oxford University Press, 1975. - 496 p.
3. Шарлотта, Бронте. Чейн Эйр. Роман. (тарҷ. аз русӣ Салими Зарафшонфар) / Шарлотта Бронте. – Душанбе: Истикбол, 2010. – 412 с.
4. Формановская, Н.И. Речевой этикет и культура общения [Текст] / Н.И. Формановская. - М.: ЭКСМО, 1989. - 150 с.
5. Robert, Louis Stevenson. Treasure Island / Robert Louis Stevenson. - GB.: BPCS Paperbacks Ltd, 1993. – 183 p., 107
6. Роберт, Люис Стивенсон. Ҷазираи ҷавохирот / Роберт Люис Стивенсон. - Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1952. – 257 с.,
7. Улуғзода, С. Субҳи ҷавонии мо / С. Улуғзода. -Душанбе: Ирфон, 1989. – 359 с.
8. Киром, Қ. Сари баланд. (Осори мунтахаб) / Қ. Киром. -Душанбе: Ирфон, 1982. – 447 с.
9. Carrell, P. Politeness - comparing native and non-native judgments / P. Carrell, B. Konneker [Text] // Language Learning. - 1981. -Vol.31(1). -P.17-30.
10. Oxford Dictionary [Text]: dictionary / Franklin Electronics Publisher: Incorporated, 2010. - 1082 p.
11. Longman dictionary of contemporary English [Text]: dictionary / Pearson Longman, 2009. - 2082 p.
12. Brown, R. Politeness - some universals of language usage [Text] / RJ Brown, S. Levinson // Contemporary Psychology. - 1988. -Vol.33(9). -P.749-750.

ОДОБИ МУОШИРАТ ВА ИФОДАИ ЛУҒАВИИ ОН ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Дар мақолаи мазкур масъалаи таҳлили роҳу воситаҳои ифодаи одоби муошират дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Воситаҳои лексикӣ баррасӣ шудаанд, ки унсурҳои дар боло зикршударо дар муоширати лафзӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ифода мекунанд. Ҷаҳорҷӯбаи одоби гуфтор, ки унсурҳои асосии он воҳури ва хайрухуш мебошанд, муоширатро ташкил дода, муносибати мусоҳибонро ба танзим мебарорад. Қолиби одоб вазифаи муҳайё сохтани ҳаловату роҳати муносибатро иҷро намуда, воҳидҳои забониеро ба қор мебарорад, ки васоили махсуси одоби муошират нестанд, вале барои роҳату рифои он заруранд.

Калидвожаҳо: *воситаҳо, муносибат, одоби гуфтор, муроҷиат, эҳтиром, ахлоқ, вожа, ҳеҷутаборӣ, дархост, узрҳоӣ, сипозгузори, таманноҳо, эҳсосот, ҷаҳорҷӯба.*

КАТЕГОРИЯ ВЕЖЛИВОСТИ И ЛЕКСИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА ЕЕ ВЫРАЖЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В настоящей статье проанализированы способы и средства выражения вежливости в английском и таджикском языках.

В ней рассматриваются те лексические средства, которые выражают элементы категории вежливости в рассматриваемых языках. Рамки категории вежливости, основу которых составляют приветствия и прощания, являются регулятором отношений людей в качестве основы коммуникации. Схемы и структуры, используемые для выражения категории вежливости, выполняют задачи по созданию условий общения и представляют собой языковые единицы, которые непосредственно не направлены на выражение вежливости, однако необходимы для полноценной ее реализации.

Ключевые слова: средства, отношение, категория вежливости, обращение, уважение, нрав, калима, родственные отношения, требование, извинение, благодарение, пожелания, чувства, рамки.

POLITENESS AND LEXICAL MEANS OF ITS EXPRESSION IN THE ENGLISH AND TAJIKI LANGUAGES

The article analyzes the ways and means of expressing politeness in the English and Tajiki languages.

It also considers those lexical means which express the elements of politeness in the languages in question. The framework of politeness, greeting and farewell being its main part, is the regulator of the peoples' relations as a basis for communication. Some patterns and structures used to express politeness create favorable conditions for communications and are the language units which are not meant to express politeness, however, needed to complement the means of expressing politeness.

Keywords: means, relations, politeness, address, respect, moral, word, sibling, relationships, requirement, excuse, thanking, wishes, feelings, framework.

Сведения об авторе: *Аминов Фируз Саидмирзоевич* - соискатель кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 935588723.

Information about the author: *Aminov Firuz Saidmirzoevich* - researcher of the Department of comparative linguistics and translation theory of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: Republic of Tajikistan 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Phone: (+992) 935588723.

ХУСУСИЯТИ ФУНКЦИОНАЛӢ ВА СЕМАНТИКИИ ҶОНИШИНӢОИ ШАХСӢ ДАР ЗАБОНӢОИ ТОҶИКӢ ВА ОЛМОНӢ

Ҳалимова М.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Марҳилаи муосири раванди омӯзиши забонҳои хориҷӣ характери глобалию стратегӣ дошта, дар раванди таълимот ба омӯзиши морфология ва синтаксиси забонӣ така менамояд. Дар забонмӯзӣ мо таъсири мутақобилаи ҷонишинҳои шахсиро дар мисоли *verbum finitum* аз нигоҳи муносибати вазифавӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ мавриди омӯзиш қарор медиҳем. Дар мақолаи мазкур мо кӯшиш менамоем категорияи шахсро дар синфи ҷонишинҳо бо категорияи шахс дар феълҳо омӯхта, робитаи онҳоро муайян намоем. Робитаҳоро дар мисолҳо ва далелҳои омӯхташуда нишон дода, нақши онро дар грамматикаи забонҳои мавриди назар муайян менамоем.

Мавриди зикр аст, ки оид ба ин масъала забоншиноси рус В. Виноградов чунин акидаро ибраз медорад: “Мутаносибии парадигматикӣ дар шумораи танҳо ва ҷамъ зикр карда мешавад. Дар низоми феълӣ, ҷунонки дар ҷонишин аст, шахс вариант дорад” [3, 80]. Мисолҳои мазкур барои он мавриди баррасӣ қарор дода мешаванд, ки ҷонишинҳо дар забонҳои муқоисашаванда хусусияти грамматикӣ фарқкунанда доранд. Дар ин давр мо ба омезишҳои семантикӣ низ дучор мешавем. Ин масъала тарзе арзёбӣ мешавад, ки дар грамматика ҳама гуна феълҳо шахс (ки он амал, ҳолат ё равандро дар муносибати мустақими онҳо бо ягон шахс ифода мекунад) ё бешахс мешаванд. Ҳангоми муайян намудани фарқияти шахсият функцияҳои семантикӣ дар ҷонишинҳо ба назар аён мегарданд. Дар шаклҳои тасрифшавандаи феълҳои шахсӣ ифода оид ба амале, ки бо субъекти он робита дорад, дар сатҳи лексикӣ, морфологӣ ва синтаксисӣ амалӣ мегардад.

Дар доираи ду забон, категорияи шахси феъл категорияи синтаксисӣ маҳсуб меёбад, зеро дар худ абстраксияро фаро мегирад, ки он тавҷеҳи ҷумларо шарҳ медиҳад ва ин ҳолат характери семантикии ҷонишинҳои шахсиро дар ҷумлаҳо муаррифӣ менамояд. Морфология ва синтаксиси ҷумлаҳо матнро пурра ва ғанӣ мегардонанд. Аз рӯи ақидаи Юдин, «дар байни категорияҳои морфологӣ ва синтаксисӣ, ҷунонки дар байни морфология ва синтаксиси забон, робитаи зиндаи диалектикӣ мавҷуд аст, категорияи шахс дар феъл категорияи морфологӣ-синтаксисӣ мебошад» [19, 56].

Ҳангоми омӯختани таносуби категорияи шахс ва субъект дар низоми прономиналӣ ҷонишин дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ ҳамчун синфи “...лексикӣ-грамматикӣ муайян карда мешавад, ки он вожаҳоро дар бар мегирад, ки онҳо ба ашё, аломатҳо, сифатҳо, миқдори аз ҷониби ҳолат муқарраршаванда ишора мекунанд, аммо онҳоро номбар намекунанд” [7, 18] ба ҳисоб меравад. Аз ин сабаб, дар забон баъзан ҷонишинҳоро вожаҳои ишоракунанда ё дейктикӣ меноманд, ки ба воситаи муносибат бо шахсон ё ашёи бо ғӯянда дар ин ё он муносибат қарордошта ишора мекунанд, ё тафриқа медиҳанд [13, 96]. Онҳо бо дигар аъзои ҷумла - бо исмҳо, сифатҳо, шумораҳо муносибат дошта, метавонанд сифатҳои ахириро шомил бошанд. Ақидаи олимони ғарбӣ ба ин масъала ғуногун аст. Масалан, К. Е. Майтинская зикр мекунад, ки “...имрӯз оид ба хусусияти синфи мазкур ақидаи ягона мавҷуд нест, бинобар ин, баъзе забоншиносон моҳияти ҷонишинҳоро дар маънои лексикӣ онҳо дармеёбанд (ин вожаҳо мафҳумҳоро номбар намекунанд, балки ба онҳо танҳо ишора мекунанд), дигарон - дар амали онҳо мебинанд (ин вожаҳо вожаҳои мустақилмаъноро иваз месозанд), сеюминҳо ҳар ду хусусияти номбаршударо муҳим ҳисоб мекунанд” [8, 201]. Аз ин ҳулоса мебарояд, ки моҳияти ҷонишинҳоро дар маънои лексикӣ онҳо муайян намудан зарур аст. Ҳамин хусусиятҳо дар ҷумлаҳо семантикаи ивазшавандаи онҳоро нишон медиҳанд.

Бояд таъкид кард, ки дар забони тоҷикӣ, чун дигар забонҳои ҳиндуаврупоӣ, ҷонишинҳои шахсӣ бо шаклҳои шахсии феъл муносибат доранд. Ба ҷонишинҳои шахсӣ

калимаҳои *ман, ту, мо, шумо, вай (он, ӯ), онҳо* мансубанд, ки ин ҳолат дар ҷонишинҳои шахсии забони олмонӣ раванди одӣ ва функционалӣ ба ҳисоб меравад. Раванди функционалӣ ин ғайриҷаҳиш зиндаи ин равандро дар таркиби ҷумла мебошад.

Дар ҳама маврид ҷонишинҳои шахсӣ барои тафриқа додани ҷондорӣ/беҷонии исмҳое, ки онҳо ивазашон мекунанд, шаклҳои махсусе надоранд. Агар мо ба ҷонишинҳои шахсии забони русӣ аҳмият диҳем, онҳо шаклҳои падежҳои ҷинс ва флексияҳои мушобеҳро шомиланд. Аз лиҳози вожагафторӣ худ баръакс забони тоҷикӣ онҳо ба исмҳои ҷондор монанд мебошанд, чунки забони русӣ флексивӣ буда, шаклҳои ивазшаванда дорад. *Мы дали им очень хороший совет. - Мо ба онҳо маслиҳати хуб додем. - Wir haben Ihnen ein gutes Rat gegeben.* Ҷонишинҳои шахсии ман ва ту метавонанд маънои ҷонишинии худро гум кунанд: “ҷонишини ман маънои шахсият, фардро ифода мекунад, вожаи ту зимни муроҷиати бетаккаллуфона ба ягон кас, ҳамчун ба одами наздик, дӯст истифода мегардад” [10, 41].

Тибқи нуқтаи назари дуум дар ҷонишинҳои шахсӣ, хабарият «ҳамчун муносибат додани ду қисмат тафсир мегардад, то ба василаи дуум якум муайян карда шавад» [11, 177] ва гунаҳои асосии он чунинҳоянд: 1) хабарият иртиботи байни субъект ва хабари ҷумла; 2) байни мубтадо ва хабар; 3) байни мавзӯ ва рема. Далели нисбатан асоснок нисбат ба консепсияи дууми хабарият мавҷудияти ҷумлаҳост, ки дар онҳо яке аз аъзои асосӣ нест ва буда наметавонад. Ин амалро тавассути мисолҳо муайян менамоем: *Es ist spät (Дер (шуд))*. *Es regnet (Борон (меборад))* ва ғайра. Акнун ба ду ақидаи олимон назар меафканем. Ба андешаи А. В. Бондарко дар тафсири категорияи шахс В. В. Виноградов муносибати вазифавиро аз категорияи семантикӣ ва воситаҳои ифодаи он истифода мебарад. Муаллиф тафсири шахсро ҳамчун категорияи семантикӣ ва ҳамчун майдони вазифавӣ-семантикӣ бо маънодорӣ ин ё он воситаи ифодаи семантикаи шахс алоқаманд намесозад. “Муҳим аст, ки категорияи семантикии шахс (шахсият), аз нуқтаи назари ғўянда, ҳолати ишорашуда ва иштирокдорони онро бо иштирокдорони амали нутқӣ, пеш аз ҳама, ғўяндагон муносибат медиҳад, яъне хусусияти равшан ифодашуда дорад. Ба ин маъно шахсиятноки ба ҳамон доираи категорияҳои хабарии рӯзмарракунандашуда ворид мешавад, ки модалият ва темпоралият ба он мутааллиқанд” [2, 13]. Ин истилоҳоти илмӣ танҳо мақсади онро надоранд, ки моҳияту сохтори ҷумларо дар забон муайян намоянд, онҳо ҷиҳати ғайриҷаҳиш семантикии ҷонишинҳоро нишон медиҳанд.

Дар консепсияи хабарияте, ки Н. Ю. Шведова коркард намудааст, шахс қисмати зарурии ташкилдихандаи хабарият намебошад ва бо чунин асос «ифодаи мантикии шахс (дар муқобилгузори ба ғайришахс) ба грамматика муносибати бевосита надорад. “Дар муносибат бо нақшаи сохтори ҷумла «шахс» танҳо зимни муқобилгузори «шахсият - ғайришахсият» ҳузур дорад, ки он ба таркиби нақша, на ба маънои грамматикӣ (хабарият) мутааллиқ аст” [18, 90].

Аз нуқтаи назари забоншиносии рус П. А. Лекант, категорияи синтаксисӣ кам пажӯҳиш ёфтааст. Олим бо ақидае, ки категорияи мазкур қисмати хабарият намебошад, розӣ нест.

«Мавқеи ғўянда, «ман», яъне мавқеи шахси 1-ум зимни сохтани ҷумла маҳраҷӣ аст ва бо он бояд ин гуна ё он гуна ҳам қисматҳои асосӣ, ҳам қисматҳои муҳимтарини сохтори он муносибат дода шаванд» [5, 123]. Чунин ба назар мерасад, ки шахс категорияи имконпазири синтаксисест, ки он «амалигардонии вазифаи хабарӣ ва таҳияи навъҳои мухталифи ҷумла, яъне механизми инцидентсия, муносибатнокии сигнификат бо шахси мантиқиро таъмин мекунад» [15, 103]. Бояд зикр намуд, ки тафсири мафҳуми «шахси синтаксисӣ» метавонад маҳдуд ё васеъ бошад. Масалан, Степанов Ю мафҳуми шахсро ба ҳадди ниҳой маҳдуд гардондааст, зеро категорияи шахс танҳо ба он ҷумлаҳо ҷои доништа мешавад, ки дар онҳо “ҷонишини шахсии ба субъект ишоракунанда вучуд дорад” [16, 323]. С. Г. Иленко, баръакс, принсипи шахсиятдихиро дар муқаррарсозии муносибати мулоҳиза ба воқеияти атроф сармашқ қарор дода, тафсири васеи мафҳуми шахсро ба асос мегирад [4, 35].

Дар забонҳои муқоисашаванда баррасии категорияи шахс ва категорияи субъект дар низоми прономиналӣ имкон медиҳад, ки мо чунин изҳори назар кунем. Мафҳуми ҷонишин, ба ақидаи В. В. Виноградов, мафҳуми лексикӣ-семантикӣ аст. Маънои шахс бо лексемаҳои ҷонишинии *ман* - *ich*, *ту* - *du*, *вай* - *er* (*sie, es*), *мо* - *wir*, *шумо* - *ihr*, *онҳо* - *sie*; *шумо* - *Sie* ифода карда мешавад. “Ҷонишинҳои шахсии субъектӣ хусусиятҳои лексикӣ-семантикии худро гум накарда, дар маънои решагии худ ишора ба шахси грамматикиро шомил мебошанд ва дараҷаи баланди грамматикياتро ифода мекунанд” [3, 64]. Шаклҳои шахс дар ҷонишинҳо мустақиман ба ҳуди шахси субъект ишора мекунанд. Ҳамин тавр, иртиботи категорияи шахс ва субъект ошкор мегардад.

Дар сохтори ҷумлаҳои забонҳои муқоисашаванда ҷонишинҳои шахсӣ метавонанд бо субъекти эксплицитӣ ё имплицитии хабарӣ муаррифӣ гарданд. Субъекти хабарӣ воситаи ифодаи шахси синтаксисӣ дар ҷумла мебошад. Ин қисмати субстансионалии ҷумла аст, ки асоси сохторӣ ва семантикии онро ташкил медиҳад. Дар субъекти прономиналии хабарӣ якҷанд мафҳум: субъекти грамматикӣ (мубтадо), субъекти семантикӣ ва шахси синтаксисӣ ҷой мегиранд. Мо концепсияи В. В. Виноградовро пайравӣ карда, категорияи синтаксисии шахсро яке аз категорияҳои ҳатмии хабарие меҳисобем, ки он якҷоя бо категорияҳои синтаксисии сифа ва замон семантика ва асоси грамматикии ҷумларо ташкил медиҳанд.

Маънои таъинӣ дар забони олмонӣ тавассути *sich* – дар забони тоҷикӣ тавассути худ ифода мегардад ва ба фикри мо, аз хусуси мансубияти ин шаклҳо ба категорияи семантикии таъиният гувоҳӣ медиҳад. Ҷонишинҳои *sich*-худ омили мансубияти онҳо ба субъект мегардад ва имконият медиҳад, ки ин маъно ба зумраи таъиниҳо ворид карда шавад, мисол: *sich vorbereiten* - *омода шудан* = *худро омода кардан* = *ашёи худро гун овардан*; *sich rasieren* - *риш тарошидан*, яъне *сартароширо барои риштарошии субъект гумоштан*; *sich konzentrieren* = *seine geistige Kraft, seine Aufmerksamkeit angespannt auf ein Problem, Ziel richten* (*тамоми нерӯҳои ботинӣ, ҳама таваҷҷуҳи худро ба ягон масъала, мақсад равона кардан*); *sich (D) einen Bauch anessen* = *sich dick fressen* (*ба маънои таҳтуллафзӣ: шиқами худро нур кардан*)

Дар айни замон оид ба хусусияти синфи мазкур ақидаи ягона вучуд надорад, аз ин рӯ, баъзе забоншиносон моҳияти ҷонишинҳоро дар маънои лексикии онҳо дармеёбанд (ин вожаҳо мафҳумҳоро номбар намекунанд, балки ба онҳо фақат ишора мекунанд) дигарон - дар вазифаҳои онҳо (ин вожаҳо вожаҳои мустақилмаъноро иваз мекунанд), сеюминҳо ҳар ду хусусияти хоси номбаркардашударо баробар муҳим арзёбӣ мекунанд.

Дар мақолаи мазкур мо таносуби категорияҳои шахс ва персоналиятро дар забонҳои муқоисашаванда омӯхта, ба ҳулосае омадем, ки заминаҳои таърихӣ ташаккулёбии категорияҳои ҷумлаи сода, инчунин, назарияҳои лингвистии ҷумлаи сода, аз ҷумла хусусиятҳои хоси ифодаи шакли категорияи мубтадо ва хабар дар забони олмонӣ, русӣ ва тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор мегиранд. Сохтори ҷумлаи олмонии дорои қисмати *es*, тарзҳои сохтори он аз лиҳози ифода ва муҳтаво таҳқиқ карда мешаванд. Дар ин раванд, дар забоншиносӣ мафҳуми персоналият амал менамояд. *Категорияи персоналият ба шумораи категорияҳои мафҳумӣ тааллуқ дорад*, аммо категорияи шахс категорияи грамматикӣ аст. Категорияҳои грамматикӣ дувумдараҷа (бештар абстрактӣ) буда, аз категорияҳои мафҳумӣ ҳосил мегарданд. Мафҳум ифшогари семантикаи ҷумла мебошад. Сифати барои онҳо умумӣ ҳулосавӣ, абстрактӣ будани хусусияти қисматҳои маъноист. Аммо воситаҳои ифодаи онҳо гуногунанд: “...категорияҳои мафҳумӣ, бо тафовут аз категорияҳои грамматикӣ, воситаҳои махсуси ифода надоранд. Барои аксари категорияҳои мафҳумӣ сохтори майдонӣ бо ядро ва канора дар сегменти дахлдори майдони функционалӣ-семантикӣ хос мебошад” [2, 5]. Муайян намудани ҳамаи ҳолатҳои синтаксисӣ ва грамматикии ҷумлаҳо дар ду забон, аз ғайи будани маводи забонӣ маълумот медиҳад. Инчунин, воситаҳои таҳлилӣ васеъ истифода бурда мешаванд: самтгирии возеҳ ба мавҷудияти мубтадои номинативӣ ва ба сохти дуқисматаи ҷумла ба мушоҳида мерасад. Дар давраҳои навоҷии ибтидоӣ (асрҳои 14 - 16) ва олмонии

нав (асрҳои 17 - 20) қисмати *es* ба дараҷаи ниҳой аз маъноӣ лексикӣ худ маҳрум мегардад, кулли вазифаҳои дар олмонӣ миёнадоштаи қисмати *es* маҳфуз мемонанд ва ҳамвора густариш меёбанд. Мо дар мақола функсияҳои семантикӣ-синтаксисии ҷонишинҳои шахсӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмониро омӯхта, хусусиятҳои амалкарди ҷонишинҳоро дар забонҳои мавриди пажӯҳиш ва хусусиятҳои дистрибутивии онҳо аз он, ки барои аъзои дигари ҷумла хос мебошад ва ба таври назаррас фарқ мекунад, омӯхтем. Мисол мегирем, ҷонишинҳои шахсиро дар забони олмонӣ: ба объектҳои ҷондор ва бечон ишора карда, дар вазифаҳои синтаксисии мубтадо ва пуркунанда амал намуда, бо ҳамин роҳ онҳо бо исмҳо наздик мешаванд, вале тавъамияти синтаксисии онҳо комилан дигар аст: онҳо бо артикл тавъам намегарданд ва бо сифатҳо муайян карда намешаванд. Ғайр аз ин, ҷонишинҳои шахсӣ аз исмҳо бо як қатор хусусиятҳои морфологӣ фарқ мекунанд: онҳо маъноӣ грамматикӣ шахс ва ҷинсро шомиланд ва метавонанд дар падежи датив истифода гарданд.

Ба гурӯҳҳои гуногуни ҷонишинҳо, ҳатто баъзан ба ҷонишинҳои гуногуни ҳамон як гурӯҳ, категорияҳои гуногуни грамматикӣ хос мебошанд. “Шаклҳои шахси танҳо ва ҷамъ, падежҳои номинатив ва ҳамаи падежҳо ғайри генитив, шахсҳо, ҷинсҳои мардона, занона ва миёна барои ҷонишинҳои шахсӣ хосанд” [9, 45].

Доништан зарур аст, ки забоншиносии муқоисавӣ солҳои охир аз ҷаҳорҷӯбаи тавсифи соф низомнок, тамоили таксономидоштаи воҳидҳои алоҳидаи забон, категорияҳо ва зухурот берун гардида, бо истифодаи методҳо ва тарзҳои мухталифтарин ба масоили вазифавӣ-коммуникативӣ рӯ овард. Ба ин сабаб шуданд наовариҳои дар забон ва дараҷаҳои илмӣ муносири забоншиносӣ, ки асосан ба муқоиса рӯ меоранд.

Оид ба ин масъала дар пажӯҳиши худ мо пайгирии назарияи Ю. С. Степановро, ки ба принципи семиотикӣ асос ёфтааст, мувофиқи мақсад меҳисобем. Муҳимияти ин назария аён аст, зеро баррасии вазифаҳои ҷонишинҳо, аз ҷумла ҷонишинҳои шахсӣ, дар низоми се координат - “семантика, синтактика ва прагматика баррасии нисбатан пурра аст. Омӯзиши функсияҳои семантикӣ, синтаксисӣ ва прагматикӣ, ба фикри мо, манзараи равшан ва кифоятан дақиқи амалкарди ҷонишинҳои шахсиро дар нутқ нишон медиҳад. Он ҷӣ ба муайянсозии вазифа дахл дорад, мо онро ҳамчун натиҷаи амал, яъне табиноти татбиқёфта, мақсади дар нутқ бадастовардашуда мепазирем” [1, 41].

Аз лиҳози типологӣ барои мушаххасгардонии хусусиятҳои ҷонишинҳои шахсӣ таҳлили муфассали қисматӣ (семагӣ) гузаронда мешавад. Таҳлили қисматӣ тақсимои сохтори семантикӣ воҳидҳои дараҷаҳои лексикӣ, морфологӣ ва синтаксисӣ ба хурдтарин унсурҳои семантикӣ – семаҳо ҷудо мешаванд. Бешубҳа, муайянсозии фаровонии семантикӣ маъноӣ ҷонишинҳо бо усули таҳлили қисматӣ бузургии хоса мебошад. Дар таҳқиқоти мазкур зери мафҳуми сема маъноӣ ҳадди ақали одие фаҳмида мешавад, ки ба маъноӣ ин ё он аломати забонӣ ворид карда шуда, ба тақсимкунии минбаъда мувоҷеҳ гардонданиш имконнопазир аст.

Моҳияти муносибати функционалӣ-семантикиро одатан дар таҳлили дугунаи самти таҳлил ва маҳз: аз вазифа ба воситаҳо ва аз воситаҳо ба вазифа мебинанд. Муносибати функционалӣ, ки забонро дар амал меомӯзад, аз лиҳози асоси худ ба шахсияти забонӣ нигаронида шудааст, зеро ба офарандаи забон – инсон рӯ наоварда, моҳият ва қонунҳои забонро идрок намудан имконпазир нест. Омӯзиши забон аз нуқтаи назари инсонмеҳварӣ инсонро маҷмӯан дар маркази таҳлили он мегузорад: маърифати инсон бе мурочиат ба забон номумкин аст. Ташкили мавод дар асоси функционалӣ имкон медиҳад, ки диққат на ба паҳлуи шаклӣ, балки ба паҳлуи мундариҷавӣ зухуроти пажӯҳишшавандаи забонӣ, яъне ба омӯзиши унсурҳои дараҷаҳои мухталифи забон аз ҷиҳати семантикӣ равона карда шавад, ки ин барои амалияи таълими забони ғайримодарӣ аз аҳамият ҳолӣ нест.

Дар мақолаи мазкур хусусияти функционалӣ ва семантикӣ ҷонишинҳои шахсӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ омӯхта шуда, раванди иникоси онҳо дар нутқ ва матни илмӣ таҳлил карда шудааст. Ин масъала ҳамеша дар маърази пажӯҳиш буда, аз тарафи

забоншиносони муосир дар раванди омӯзиши хусусиятҳои грамматикӣ забонҳои олмонӣ ва тоҷикӣ муқоиса карда мешаванд.

Адабиёт

1. Авагян, Т. И. Немецкий реалистический роман второй половины 19 в./ Т.И. Авагян: Учебное пособие. – Уфа, 1989.
2. Бондарко, А.В. Семантика лица А.В. Бондарко // Теория функциональной грамматики. Персональность. Залоговость. - СПб., 1991. - С.5 – 41.
3. Виноградов, В.В. Русский язык (грамматическое учение о слове)/В.В. Виноградов. - М.: Высш. шк., 1972. – 613 с.
4. Ильенко, С.Г. Персонализация и синтаксическая категория лица как средство формирования и реализации предикативности предложения /С.Г. Ильенко// Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков. Тез. докл. - Л., 1971. - С.35 -36.
5. Лекант, П.А. Синтаксические категории субъекта, лица, агенса в структуре простого предложения / П.А. Лекант // Проблемы русского языкознания. Лингвистический сборник. - М., 1976. - Вып. 5. - С.123-128.
6. Лексический минимум по немецкому языку/ ДГПИ им Т.Г. Шевченко. - Душанбе 1988. - 41 с.
7. Материалы для Лексический минимум по немецкому языку/ ДГПИ им Т.Г. Шевченко. - Душанбе 1988. – 41 с.
8. Майтинская, К.Е. Местоимения в языках разных систем./К.Е. Майтинская/ - М.: Наука, 1969.- 308 с.
9. Панкова, О. Т. Пособие по общественно – политической лексике. / О.Т.Панкова // Немецкий язык. –М.: Высш. Школа, 2004. - 179 с.
10. Пилюян, Б. С. Учебное пособие по немецк/ Авагян Т. И. Немецкий реалистический роман второй половины 19 в.: Учебное пособие. - Уфа. 1989. - 67 с.
11. Писаркова, К. Послессивность как грамматическая проблема (на примере польского языка) [Текст] / К. Писаркова. // Грамматическое описание славянских языков. - М.: Наука, 1974. - 260 с.
12. Спектор, А. Л. Русско – немецкие литературные связи. учебное пособие. - Душанбе. 1980. - 38 с.
13. Смирницкий, А.И. Морфология иностранного языка, переиздана -М., 2002, 103 с.
14. Степанова, М.Д. Словообразование современного немецкого языка. – М., 1953.- 360 с.
15. Скрелина, Л.М., Ерыгина, Л.И. Роль категории лица в актуализации частей речи и членов предложения /Л.М. Скрелина// Члены предложения и классы слов в романских и германских языках. Межвуз. сб. науч. тр. - Л., 1983. - С.103-110.
16. Степанов, Ю.С., В поисках прагматики (проблема субъекта) // Изв. АН СССР. Отд-ние лит. и яз. 1981. - Т.40. - № 4. - С.325-332.
17. Стернин, И.А. Системное значение слова и его реализация в речи //Экспрессивность на разных уровнях языка. Межвуз. сб. науч. тр. - Новосибирск, 1984. - С. 66-72.
18. Шведова, Н.Ю., Белоусова А.С. Система местоимений как исход смыслового строения языка и его смысловых категорий. - М.: Наука, 1995. – 120 с.
19. Юдин, А.А. Грамматическое содержание категории лица глагола в современном русском языке /А.А. Юдин // Вопросы теории русского языка. - Рязань, 1968. - С.56-123.

ХУСУСИЯТИ ФУНКЦИОНАЛӢ ВА СЕМАНТИКИИ ҶОНИШИНӢОИ ШАХСӢ ДАР ЗАБОНӢОИ ТОҶИКӢ ВА ОЛМОНӢ

Дар мақола интихоби шакли имплицитӣ ё эксплицитии ифодаи ҷонишинҳои шахсии субъектӣ аз сифатҳои сохторӣ ва маъноии воҳидҳои мазкур мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Барои муайян намудани характери семантикӣ ва функционалии ҷонишинҳои шахсӣ

дар ду забон, бештар аз аҳамияти прагматикии онҳо маълумот оварда шуда, дар онҳо характери функционалӣ ва семантикии ҷонишинҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ муайян карда шудааст.

Муаллиф хусусияти мансубияти вазифаи ивазкунандагии ҷонишинҳои шахсиро таҳлил ва бо мисолҳо исбот кардааст. Дар марҳилаи муосир раванди омӯзиши забонҳои хориҷӣ характери глобалии стратегӣ дошта, муайян намудани хусусияти ҳиссаҳои нутқ, аз ҷумла ҷонишинҳо барои ошкор намудани ҷиҳатҳои семантикии забонҳои омӯхташаванда ниҳоят зарур мебошад.

Дар мақола марҳилаи аввали роҳандозии таълимот ва омӯзиши марфология дар ду забон нишон дода шуда, хусусияти синтаксисӣ ва семантикии ҷонишинҳои шахсӣ дар грамматикаи тоҷикӣ ва олмонӣ мавриди пажӯҳиш қарор дода шудааст. Муаллиф масъалаи мазкурро дар заминаи мисолҳои мушаххас бо истифода аз дастовардҳои илмӣ олимони соҳаи забоншиносӣ таҳқиқ намудааст. Раванди муайян намудани хусусиятҳои таносуби ҷонишинҳои шахсӣ дар ду забон танҳо дар заминаи таҳқиқи амиқи илмӣ матни саҳеҳ ва нутқи озод имконпазир аст.

Мақола барои омӯзиши хусусиятҳои функционалию синтаксисии ҷумлаҳо муфид аст.

Калидвожаҳо: маъно, синтаксис, ҷонишини шахсӣ, муқоиса, таносуб, мафҳум, пажӯҳиш, грамматика, ҷумла, матн, синтактика.

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ И СЕМАНТИЧЕСКИЙ ХАРАКТЕР ЛИЧНЫХ МЕСТОИМЕНИЙ В ТАДЖИКСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматриваются особенности личных местоимений в немецком и таджикском языках в их имплицитном и эксплицитном выражении в структуре предложений и речи, где раскрывается их семантическая функция. Отмечается, что выявлению семантического и функционального характера личных местоимений в двух языках, необходимо обращать внимание на прагматичность характера местоимений в сопоставляемых языках.

В статье рассматриваются также особенности изменяемости местоимений, их семантическая реконструкция в структуре предложений, которые отражают особенности грамматических форм.

По мнению автора статьи на современном этапе процесс обучения иностранным языкам имеет глобальный и стратегический характер и неизучив особенности морфологических структур в языке, мы не сможем определить их семантические преобразования. В этой сфере необходимо исследование личных местоимений, всю остроту и сложность проявления семантических форм в языке, особенно в данном варианте двух языков - таджикского и немецкого.

В статье рассматривается первый этап исследования семантических и функциональных особенностей личных местоимений в морфологической структуре языка, их грамматические различия. Автор статьи на основе опираясь на научные труды многих известных лингвистов и конкретных примеров смогла доказать синтаксические и семантические функции личных местоимений в немецком и таджикском языках,

Процесс исследования основывается на доскональном изучении сопоставительных норм в языках, их проявление в тексте и в речи. Статья может послужить важным материалом для дальнейшего исследования синтаксических, семантических и функциональных особенностей личных местоимений в структуре предложений немецкого и таджикского языков.

Ключевые слова: семантика, синтаксис, личные местоимения, сопоставление, соотносительность, понятие, исследование, грамматика, предложение, текст, синтактика.

THE FUNCTIONAL AND SEMANTIC OF TEACHERS CHARACTER OF PERSONAL PRONOUNS IN THE TAJIK AND GERMAN LANGUAGES

This article deals with the features of personal pronouns in the Tajik and German, in the field of their implicit and explicit expressions in the structure of the sentences and speech, which reveals their semantical function. The article argues that when identifying the semantic and functional nature of personal pronouns in two languages, you need to pay attention to the pragmatism of the nature of pronouns incomparable languages.

The article also discusses the feature of pronouns variability, their semantic reconstruction in the structure of sentences, which reflect the features of grammatical forms. At the present stage, the process of teaching foreign languages in global and strategic in nature and without having studied the features of morphological structure in the language, we will not be able to determine their semantic transformations.

It is necessary to study personal pronouns, which shows the severity and complexity of the manifestation of semantic forms in a language, In the version of two languages, Tajik and German, the article shows the first stage of the study of semantic and functional features of personal pronouns in the morphological structure of the language and their grammatical differences.

The author of the article based on examples was able to prove the syntactic and semantic function of personal pronouns based on examples in German and Tajik, based on the scientific works of many famous linguists in the field of the linguistics.

The research process is based on a thorough study a comparative norms in languages, their manifestation in the text and in speech. The article has scientific justification and can serve as material for further research of syntactic, semantic and functional features of personal pronouns in the structure of sentences in the Tajik and German languages.

Keywords: semantic, syntax, personal pronouns, justification, relativity, concept, research, grammar, sentence, text, syntax.

Сведение об авторе: Халимова М. – старший преподаватель кафедры романо-германских языков Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 938793109, E-mail: mahbuba.90.90@mail.ru

Information about the author: Halimova M. – senior lecturer of the Department of Romano-Germanic languages of the Tajik state Institute of languages named after Sotim Ulugzod. Address: 17/6 Muhammadiyeva str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan. Tel.: (+992) 938793109, E-mail: mahbuba.90.90@mail.ru

ОИД БА БАЪЗЕ ВЕЖАГИҲОИ ИХТИСОРАҲОИ ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

Акобирова С.З.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Ихтисораҳо ҳамчун падидаи луғавӣ дар забон мавқеи хос дошта, ихтисораҳои ҳар як забон аз рӯи қонуниятҳои хоси он ташаккул меёбанд ва мавриди истифода қарор мегиранд. Онҳо дар раванди забонмӯзӣ, алалхусус, тарҷума, аз нигоҳи калимасозӣ ва корбурд аҳамияти хос доранд. Таҳлилу таҳқиқи роҳу воситаҳои ифодабӣ ва корбаст шудани ихтисораҳо дар забонҳои мушаххас, аз ҷумла англисӣ ва тоҷикӣ дорои аҳамияти бағоят муҳими лингвистӣ мебошад.

Дар замони шӯравӣ ихтисораҳо ба забони муосири тоҷикӣ ҳамчун падидаи сохташудаи забон аз забони русӣ ворид гардиданд. Дар замони истиқлолият бинобар афзун гардидани робитаҳои гуногунҷанбаи забонҳо ихтисораҳо ба забони тоҷикӣ аз забонҳои гуногуни аврупоӣ ва шарқӣ дохил шудаанд. Аз ин рӯ, мақсади таҳқиқ дар мақолаи мазкур ин нишон додани баъзе вежагиҳои сохторӣ-семантикии ихтисораҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мебошад.

Мавриди зикр аст, ки усули ихтисораи калимасозӣ (аббревиатсия) дар забони адабии тоҷикӣ то андозае зеро таъсири забони русӣ пайдо шудааст. Сараввал дар забони тоҷикӣ ихтисораҳои русӣ ва тоҷикӣ мавҷуд буданд. Дар даврони шӯравӣ ихтисораҳои забони русӣ бе тағйирот қабул шудаанд. Заминаи асосии ихтисораҳо дар забони тоҷикӣ таркибу ибораҳои устувори изофӣ ва истилоҳҳои гуногуни забони тоҷикӣ мебошад. Ихтисора яке аз усулҳои нави калимасозӣ ба шумор меравад. Аз ин рӯ, омӯзиши ин намуди калимасозӣ дертар оғоз ёфтааст. Дар солҳои 50-уми асри XX муҳаққиқ И.Н. Арнолд ба гурӯҳбандии ихтисораҳои забони англисиро аз рӯи намуд шурӯъ намуда, чунин намуди калимасозиро усули дуҷумдараҷаи калимасозӣ арзёбӣ карда, конверсия ва усулҳои аффиксалии калимасозиро усулҳои пурмаҳсул маънидод кардааст. Метавон зикр кард, ки ихтисораҳо «аз сояҳо» баромада, миёни усулҳои калимасозии пурмаҳсули забони англисӣ, ҷои намоёнро ишғол мекунанд. Дар тасвири намудҳои ихтисораҳо И.Н. Арнолд миёни ихтисора ва кӯтоҳкунӣ тафовут намегузорад. Аз рӯи аломатҳои шакли ихтисоркунӣ калимаҳо ба се намуд ҷудо карда мешаванд:

1. Афферезис - *apheresis*, яъне буридани қисми аввали калима; *history - story, telephone - phone; example - sample; defense - fence: complete - plot*.

2. Синкопа - *syncope*, яъне буридани қисми миёнаи калима *madam ma'am; market - mart; even - e'er; never - ne'er*.

3. Апокопа - *apocope*, буридани қисми охири калима *editor - ed; ad, advert advertisement - ad, veteran - 'vet, vampire - vamp, mathematics - math: prefabricate prefab; permanent - perm; promenade - prom; microphone - mike* [2, 315].

Ҳамчунин, ҳамчояшавии ду намуди дар боло номбаршуда ба мушоҳида мерасад. Афферезис ва синкопа, синкопа ва апокопа *influenza - flu, refrigerator - fridge, perambulator - pram*.

Ин тарзи калимасозӣ хоси исм аст. Ихтисораҳо дар забони тоҷикӣ бо роҳҳои зерин сохта мешаванд:

1. Аз ҳар калимаи ибора танҳо ҳарфи аввалин гирифта мешавад: мисол: СММ (Созмони Милали Муттаҳид), ИМА (Иёлоти Муттаҳиди Амрико), ҶИД (Ҷамъияти илмӣ донишҷӯён), ВМКБ (Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон). МХТБО (Машварати ҳамкорӣ ва тадбирҳои боварӣ дар Осӣё).

2. Аз ҳар калимаи ибора ҳичои аввал гирифта мешавад: нашрдавтоҷ – Нашриёти давлатии Тоҷикистон, Rt Hon – “right honorable” – олиқадр, олиҷаноб, тоҷиктелеком, маҳзар (маҳфили зарифон),

3. Аз калимаҳои аввали ибора ҳарфи аввал ва калимаи охирин пурра оварда мешавад: АМИ Тоҷикистон – Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.

4. Ҳичои аввали калимаи якум ва шакли пурраи калимаи баъдина оварда мешавад: комичроя - комитети иҷроия.

5. Ихтисораҳои аз қисмати аввали калима бо калимаи таркибёфта, ки ба кӯтоҳкунӣ табдил наёфтаанд, мисол: Н - bomb – бомбаи атомӣ, Н – bag – hand bag – сумкаи занона Х – card - табрикномаи солинавӣ.

5. Ихтисораи аз ҳамчоягии қисмати аввали калима бо қисмати аввал ё охири калима таркибёфта, мисол: motel – motorists’ hotel – «меҳмонхона дар роҳи автомобилгард» [2, с. 315].

Ҳангоми кор бо ихтисораҳо бояд дар хотир дошт, ки бинобар набудани меъёрҳои ягонаи байналмилалӣ ва миллий оид ба ихтисораҳо бисёр аз ихтисораҳои забони англисӣ муродифҳои худро надоранд. Дар мавриди тарҷума тавассути кумаки дигар усулҳои махсуси интиқоли ин ё он истилоҳ ба роҳ монда мешавад. Аммо вучуд надоштани муродифи бевосита ба қисман гум кардани маънои калимаи тарҷумашаванда оварда мерасонад, обуранги семантикии он аз байн меравад [9 с. 228].

Яъне, ихтисора худ ин воҳиди мустақили луғавӣ буда, он дар ҷумла метавонад вазифаҳои гуногуни синтаксисиро иҷро намояд ва аз рӯи сарф ба ҳамаи қоидаҳои грамматикаи забон (шакли ҷамъи исмро гирад, муайянкунанда дошта бошад ва ғайра) ҷавобгӯ бошад.

Аксарияти ихтисораҳо тобиши равшани услубӣ доранд ва дар лексикаи ҳамарӯзаи гуфтугӯӣ, касбӣ ва рӯзномавӣ истифода мешаванд. Онҳо баъзан лаҳҷавӣ ҳис мешаванд. Бахусус, ба бисёр ихтисораҳое, ки суффикси хурдӣ навозиш ҳамроҳ мешаванд, лаҳҷавӣ менамоянд. Масалан, Aussies - австралиягӣҳо; undies - тағпӯш; tellie - телевизор [6, с. 19].

Дар ташаккули назарияи ихтисора корҳое, ки дар заминаи забонҳои гуногун ба анҷом расидаанд, ҳиссаи бузург ва назаррас доранд: забонҳои славянӣ (Алтайская, 1955; Алексеев, 1979; Могилевский, 1966, 1988), олмонӣ (Павлов, 1969), фаронсавӣ (Подрезова, 1968; Редозубов, 1976; Шаповалова, 1980), англисӣ (Потапова 1955; Сегал 1964; Соколенко, 1965; Волошин, 1967; Борисов, 1972; Семенова, 1975; Шевчук, 1983; Е.А. Дюжикова, 1997). (Гяч, 1971 [забонҳои олмонӣ ва русӣ]; Гак, 1983 [забонҳои фаронсавӣ ва русӣ]; А.Н. Елдишев, 1983, 1984 [забонҳои олмонӣ, фаронсавӣ, англисӣ ва русӣ]; Экономов, 1989 [забонҳои англисӣ ва русӣ]), М.М.Мирзоева (2006), Ф. М.Турсунов, 2016 таҳқиқи муқоисавии ихтисораҳоро гузаронидаанд.

Аз рӯи истифода ихтисораҳо ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд: ихтисораи матнӣ ва ихтисораи истилоҳӣ. Ихтисораи матнӣ аз тарафи як ва ё якчанд муаллифони истифода мешаванд, дар мавридҳои гуногун (дар китоб ё мақолаи алоҳида) онҳо ҳатман дар матн ва ё эзоҳ маънидод мешаванд. Бе маънидодкунӣ ихтисораи матнӣ нофаҳмо мебошанд. Дар ин маънӣ ин кори «муаллифӣ» ба ҳисоб меравад, бевосита аз он вобастагӣ доранд, ки худ муаллиф ба он чӣ маъно мебахшад. Онҳо замоне умумистифода мегарданд, ки аз раванди стандарткунонии ин ё он забон бархӯрдор бошанд.

Ихтисораи истилоҳӣ аксар вақт барои мутахассисон бе шарҳи иловагӣ ҳам фаҳмо аст. Тавре ки зикр гардид, ихтисораҳои матнӣ ба муаллифони гуногун якчанд маротиба вохӯрда, анъанавӣ гашта, ба ихтисораҳои истилоҳӣ мубаддал мегарданд. Аз ин рӯ, теъдоди зиёди ихтисораи истилоҳӣ сараввал дар шакли ихтисораи матнӣ ба вучуд омада, сипас дар раванди истифода дар забон устувор гашта, маъмули ҳамагон мегарданд. Сарчашмаи дигари ихтисораҳои истилоҳӣ ин жаргон мебошад.

Ҳангоми ба миён омадани шакли кӯтоҳи калима шакли пурраи он метавонад сарфи назар шавад, ҳамчунон ки калимаи a van tguarde пас ба миён омадани van аз байн рафтааст. Ҳамчунин, бояд зикр намуд, ки дар забони англисӣ нисбат ба забони тоҷикӣ ҳодисаи ихтисоршавӣ бештар ба назар мерасад. Ихтисора метавонад ба ибораи пурра дахл дошта бошад, ки як мафҳуми ягонро ифода мекунад. Чунин омил эллипсис номида мешавад. Масалан, the grosser's (shop) was closed. They sell minerals (mineral water) on every street corner [3, с. 36].

Ғайр аз роҳҳои ишорашуда дар забони англисӣ ихтисоркунии калимаҳои мураккаби намуди сарҳарфи исми хос истифода мешаванд, яъне ихтисоркунии иборат аз ҳарфҳои аввал. Аз рӯи аломатҳои имло онҳоро метавон ба ду гурӯҳи калон чудо кард:

1. Онҳо метавонанд ҳамчун ҳамҷоягии номҳои ҳарфӣ талаффуз шаванд, масалан: BBC – British Broadcasting Cooperation, DJ – disc jockey, DIY – “do it yourself”- худатон иҷро кунед.

2. Гурӯҳи дуюми кӯтоҳкунии сарҳарфҳои калима ба монанди он талаффуз карда мешавад, ки гӯё ин калимаи одие бошад, ки аз ин ҳарфҳо иборат аст, мисол radar – Radio detection detection and ranging, UNO – United Nations Organization (Созмони Милали Муттаҳид).

Аз рӯи таснифи пешниҳоднамудаи муҳаққиқ И.В. Арнолд ихтисораҳои намуди ҳичогӣ ва ҳамчунин, ихтисораҳои аз қисмати аввали калима бо қисмати аввал ва охири дуюм иборат буда, аз ҷаҳорҷӯбаи тақсимои берун мебаранд.

Бинобар ин, мо қарор додем, ки тақсимои зерини ихтисораҳои забони англисиро аз рӯи намудҳо, пешниҳод намоем, ки ба назари мо бештар комил менамояд ва ба худ ҳамаи усулҳои ихтисоркуниро новобаста аз пурмаҳсулӣ касб мекунад.

Дар забони англисӣ намудҳои зерини ихтисораҳо мавҷуданд:

1. Ихтисораҳои намуди сарҳарфҳои калимаҳо – ихтисораҳои аз ҳарфҳои аввали қисмати ибора таркибёфта. Ин ибораҳо:

а) намуди овозӣ, яъне ҳамчун калимаи сода хонда мешаванд, зада ба ҳиҷои аввал меафтад, мисол: a.s.a.p. – as soon as possible, ҳарчи зудтар, UFO – unidentified flying object – ашёи номаълуми парвозкунанда, UEFA – union of European Football Associations – Иттиҳоди ассотсиатсияҳои футболҳои Аврупо.

б) намуди ҳарфӣ, яъне ҳамчун қатори ҳарфҳо хонда шаванд, яъне аниқтараш номи ҳарфҳо, зада дар чунин намуди ихтисора ба ҳиҷои охири меафтад, мисол: BST – British Summer Time – вақти тобистони Британия, CAB – citizens advice bureau бюрои маслиҳати шаҳрвандон.

2. Ихтисораҳои намуди ҳиҷоӣ, яъне аз ҳиҷои аввали калима таркибёфта, ки ибораро ташкил мекунад, мисол: nem.con. – аз калимаи латинии nemine contradicente – «безътироз», lips – liberals – «аъзоёни ҳизби либералӣ».

3. Ихтисораҳои намуди омехта, элементҳои ду намуди пешинро якҷоякунанда, мисол: Rt Hon – “right honorable” – олиқада, олиҷаноб.

Ғайр аз ихтисораҳои дар нутқи шифоҳӣ истифодашаванда боз ихтисораҳои мавҷуданд, ки танҳо дар нутқи хаттӣ истифода мешаванд. Ихтисораҳои графикӣ метавонанд на танҳо сарҳарфӣ бошанд. Аксар вақт якҷанд ҳарфҳои садонок навишта мешаванд. мисол: assn. – association ё firm – formation.

Қайд кардан бамаврид аст, ки бо ихтисораи “the three R’s” reading (хондан) writing (навиштан) rithmetic (ҳисоб кардан) дар назар дошта мешавад ва дар ҳақиқат, ҳар се калимаи ихтисоршуда ҳангоми талаффуз бо ҳарфи R оғоз мешаванд. Ихтисора метавонад ба андешаронӣ ҳидоят кунад, чун C.B’s – Constructions battalions – баталионҳои сохтмони муҳандисии баҳрӣ ба ибораи маҷозии шӯҳиомезӣ sea bees – ороҳои баҳрӣ мубаддал гаштааст.

Ихтисораҳои калимагӣ низ аз он ҷумла ихтисораҳои ҳарфӣ дар забон устуворанд ва ба низоми шакли дигаргунии калима ворид мешаванд, масалан: No increase for MP's – Ба аъзои парламент ягон ҳел изофаи маош нест; the freed P.O.W.'s - асирони ҳарбии озодшуда; The manager okayed the decision. – Мудир роҳи ҳалли масъаларо қабул кард.

Онҳо, ҳамчунин, ба раванди минбаъдаи калимасозӣ мусоидат мекунанд, Масалан: mob – ихтисораи калимаи mobile vulgus калимаи «mobster» - ро медиҳад; аз исми jeep тавассути конверсия то jeep ташкил мешавад, ки маънои савора рафтан ё бо чунин автомобил бурданро дорад.

Ихтисораҳои номӣ маъмул ва сермаъно мебошанд, ихтисораи MP бо ду маъно маъмул аст: Member of Parliament – аъзои парламент ё military police –полиси ҳарбӣ.

Ачиб аст, ки исмҳои хос қобилияти калимасозиро ба худ гирифта, метавонанд ба сифати асоси калима истифода мешаванд. Масалан, аз ихтисораи YCL ['wai;si; el] – Young Communist League калимаи таркиби YCL'er камсомол ташкил мешавад.

Намуди асосии ихтисора, ки хоси забони англисӣ мебошад ва дар забони тоҷикӣ мавҷуд нест, кӯтоҳкунии калимаҳо дар ҳатти забони лотинӣ аст, ки на ҳамчун калимаҳои лотинӣ ҳонда мешаванд, балки ба забони англисӣ баргардонида шудаанд:

a.m.(лат. ante meridiem) – in the morning

p.m. (лат. post meridiem) – in the afternoon

cf. (лат. confer) – compare

i.e. (лат. id est) – that is

e.g. (лат. exempli gratia) – for example

q.v. (лат. Quod vide) – which see

viz.(лат. videlicet) namely

Ҳамин тариқ, дар забонҳои муосири тоҷикӣ ва англисӣ ихтисора яке аз усулҳои калимасозии самаранок ва зарурӣ ба ҳисоб рафта, хусусияти хоси худро дорад, ки таваҷҷуҳ ва таҳқиқоти махсусро тақозо мекунад. Ихтисораҳои хоси забони англисӣ дар забони тоҷикӣ бо роҳи воситаҳои гуногун маънидод карда мешавад, ки метавонанд мавзӯи ҷудогонаи таҳқиқоти минбаъда гарданд.

Адабиёт

1. Антрушина, Г.В., Афанасьева О.В., Морозова Н.Н. Английская лексикология.-М.: Высш.шк., 2001.-311с.
2. Арнольд, И.В. Лексикология современного английского языка. – М.: Высш.шк., 1978.- 315с.
3. Архипов, А.Ф. Самоучитель перевода с английского языка на русский.-М.:Высш.шк., 1991.-255с.
4. Ахманова, О.С. Очерки по общей и русской лексикологии.-М.: Учпедгиз, 1957. -295с.
5. Баракова, М.Я. Английский язык для горных инженеров: Лексический минимум: Учеб. пособие для техн.вузов. –М.: Высш. шк., 1986. -96с.
6. Брагина, А.А. Русское слово в языках мира.-М.: Просвещение, 1978.-191с.
7. Вартамян, Э.А. Путешествие в слово.- М.: Просвещение, 1987.-207 с.
8. Гальперин, И.Р.Очерки по стилистике английского языка.- М.: Высш.шк., 1971.- 482с
9. Миньяр-Белоручев, Р.К. Общая теория перевода и устный перевод. - М.: Воениздат, 1980. 237с.
- 10.Турсунов, Ф.М. Сопоставительное исследование безэквивалентной лексики в лингвокультурном и переводческом аспектах (на материале английского и таджикского языков): дис. ...докт. филол. наук / Ф. М.Турсунов. – Душанбе, 2016. – 358 с.

ОИД БА БАЪЗЕ ВЕЖАГИҲОИ ИХТИСОРАҲОИ ЗАБОҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

Забон дар таърихи ташаккули худ ба рӯйдодҳое дучор мегардад, ки рушд ва таҳаввули он дар заминаи онҳо ба вуқӯ мепаивандад. Ихтисораҳо низ дар забонҳои дунё баробари ташаккули илму техника ба вучуд омада, мафҳумҳои муайянро ба таври кӯтоҳ ифода мекунад. Муаллиф зикр намудааст, ки ихтисораҳо дар забонҳои ҷаҳон ба хотири муайян кардани мазмунҳои кӯтоҳшуда истифода мегарданд.

Таърихи пайдоиши ихтисораҳо он қадар қухан нест. Ба андешаи муаллиф дар забонҳои муосири тоҷикӣ ва англисӣ низ ихтисораҳо мавриди истифода қарор мегиранд ва дар мақолаи мазкур ихтисораҳои ҳар ду забон аз лиҳози сохторӣ-семантикӣ ва вазифаҳои онҳо таҳқиқ гардидаанд. Барои ба масъалаи роҳҳои баргардонии ихтисораҳо аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ шурӯъ намудан ба баъзе хусусиятҳои ихтисора таваҷҷуҳ намудан лозим аст. Аксарияти мафҳумҳои нав дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ тавассути ибораҳо ва калимаҳои мураккаб ифода мегарданд ва маҳз ҳамин намуди истилоҳот имконият медиҳад, ки аломати кофии ин ё он мафҳум ба пуррагӣ ва аниқ инъикос карда шавад.

Дар мақола вежагиҳои асосии сохторӣ-семантикии ихтисораҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ инъикос ёфтаанд. Муаллиф зикр менамояд, ки ихтисораҳо, асосан, аз таркибу ибораҳои устувори изофӣ ва истилоҳҳои гуногуни забон ба вучуд меоянд.

Калидвожаҳо: ихтисораҳо, забонҳои ҷаҳон, мазмун, кӯтоҳшуда, тоҷикӣ, англисӣ, сохторӣ-семантикӣ, таҳқиқ, баргардонӣ, вежагиҳо, таркиб, ибораҳо, элипсис, истилоҳҳо, байналмилалӣ ва миллий.

О НЕКОТОРЫХ СЛОВЕСНЫХ СОКРАЩЕНИЯХ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Язык в процессе своего исторического развития подвергается изменениям, в дальнейшем влияющих на его развитие. Сокращения или аббревиатуры в различных языках мира шагают в ногу с развитием науки и техники и определяют новые понятия в сокращённом буквенном варианте и коротко излагают значение написанного. Автор статьи исследует тот факт, где в сокращениях можно излагать значения и функции словесных форм.

Исторически сокращения появились не так уж давно. Автор подчеркивает, что в современном английском и таджикском языках функционируют варианты сокращений, которые в тексте по своим структурно-семантическим особенностям выполняют свою специфическую роль.

По мнению автора статьи, чтобы изучить пути перевода сокращений с английского языка на таджикский язык, необходимо обратить внимание на некоторые аббревиатуры в особенностях этого процесса. Некоторые новые понятия в английском и таджикском языках внедрились путём появления словосочетаний и сложных предложений, которые, как термины, дают повод раскрыть полный или частичный характер значения сокращений. Сокращения можно наблюдать в названиях предприятий, учебно-образовательных учреждений, ассоциаций, организаций, партий, фирм и т.д.

Цель статьи - определить разнообразие словесных сокращений и их структурно-семантическую особенность в английском и таджикском языках. Автор отмечает, что аббревиатуры и текстовые сокращения появляются в устойчивых словесных формах, как дополнительный вариант или термин.

Ключевые слова: сокращения, языки мира, смысл, сокращённый, таджикский, английский, структурная семантика, исследование, перевод, словесность, состав, словосочетания, элипсис, термины, международный и национальный.

ABOUT SOME VERBAL ABBREVIATIONS IN THE ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

Language in the process of its historical development is subject to changes that further affect its development. Abbreviations or abbreviations in various languages of the world keep pace with the development of science and technology and define new concepts in an abbreviated letter version and briefly state the meaning of what is written. The author of the article examines the fact where the meanings and functions of verbal forms can be stated in abbreviations.

Historically, abbreviations appeared not so long ago. It is also emphasized that in modern English and Tajik languages there are variants of abbreviations that perform their specific role in the text due to their structural and semantic features.

To study the ways of translating abbreviations from English into Tajik, it is necessary to pay attention to some abbreviations in the features of this process. Some new concepts in the English and Tajik languages have been introduced by the appearance of phrases and complex sentences, which, as terms, give rise to reveal the full or partial nature of the meaning of abbreviations. Abbreviations can be observed in the names of enterprises, educational institutions, associations, organizations, parties, and firms.

The purpose of the article is to determine the variety of verbal abbreviations and their structural and semantic features in English and Tajik. The author notes that abbreviations and text abbreviations appear in stable verbal forms, as an additional variant or term.

Keywords: *abbreviations, languages of the world, meaning, abbreviated, Tajik, English, structural semantics, research, question, translation, literature, composition, phrases, ellipsis, terms, international and national.*

Сведения об авторе: *Акобирова Сабагул – соискатель кафедры английской филологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992)988644676; E-mail: akobirova2015@mail.ru*

Information about the author: *Akobirova Sabagul– the post graduate student of English philology Department of Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Dushanbe st. Muhammadiev 17/6, tel.: (+992) 988644676; E-mail: akobirova2015@mail.ru*

Дар мавриди ифшои мухтавои лексемаи «беморӣ» тавассути фарҳангҳои тафсири ва энциклопедӣ имкониятҳои бузург фароҳам оварда шудаанд. Он чизе, ки бо инсон дар сурати бемории нохуш ё дарднок рӯй медиҳад дар эҳсосоти ӯ инъикос меёбад. Инсон ин рӯйдодҳоро тавассути забон баён мекунад.

Беморӣ вайроншавии фаъолияти организм ва робитаи мутақобилаи он бо муҳит мебошад.

Консепти «беморӣ» аз тарафи як қатор олимону забоншиносон омӯхта шудааст. Аз ҷумла, забоншиносон Е.Д. Аксенова (2007), Г.Ю. Бухтоярова (2010), З.А. Дубинес (2018), А.А. Клешенко (2012) дар асоси як забон, Н.Е. Некора (2008), С.А. Мелникова (2012), Л.В. Туленинова (2008) Р.Р. Ялалова (2014), Л.К. Байрамова (2015), Л.С. Киселева (2017), Л.Р. Сакаева (2017) дар асоси муқоисаи забонҳо консепти «беморӣ»-ро омӯхта, таҳқиқ намудаанд.

Ба ақидаи М.С. Норбеков сурати бемориро ҳамчун «пинҳон шудан» асос меонад. Дар китоби худ «Таҷрибаи аблаҳ ё роҳи равшанзамирӣ» ӯ мегӯяд, ки бемор *дар таъвиши бемории худ буда, онро қадр мекунад*, яъне беморӣ барои ӯ «**арзишнок**» аст ва инчунин, «**марказест**», ки *атрофи он тамоми равандҳои ҳаёт идома доранд* ва **як баҳонаи қулай** аст, ки (*ӯ тамоми камбудихояширо бо бемории худ шарҳ медиҳад*), «**шодмонӣ**» (*пас аз барқароршавӣ ӯ «шодӣ»-ро дар ҳаёт гум мекунад*), «**воситаи эҳсоси муҳимият**» (*ӯ мекушад, ки ба тамоми ҷаҳон истисноии бемории худро исбот кунад*). Худи Норбеков чунин мешуморад, ки ҳамаи бемориҳо ночизанд, онҳо танҳо як «**хор**» ҳастанд (*ӯ боз дар бораи неши худ мепурсад*).

Муҳаққиқ Л.К. Байрамова дар монографияи худ саломатӣ ва бемориро ҳамчун парадигмаи фразеологӣ арзишнок ва зиддиарзишӣ дар забонҳои русӣ, булғорӣ, олмонӣ, фаронсавӣ, тотторӣ тасвир намуда, проблемаҳои актуалии лексикони аксиологӣ славянҳо ва забонҳои номбаршударо таҳқиқ намудааст.

Муҳаққиқи дигар Л.В. Туленинова дар таҳқиқоти худ аз маводи этнографияе, ки эътиқоди миллӣ ва тасаввуроти халқҳои рус ва англисро таҷассум менамоянд, фаъолона истифода намудааст. Дар қори таҳқиқотии ӯ хосиятҳои хос ва мухталифи лингвокултурологӣ халқҳои мазкур нишон дода шудаанд, ки ин фарқҳо дар асоси фарқҳои типологӣ забонҳои муқоисашаванда ва инчунин, ҳислатҳои махсуси миллии ҷаҳонбинӣ, ки дар фарҳанги халқиятҳои рус ва англис таҷассум ёфтаанд, ошкор гардидаанд. Туленинова Л.В. дар қори таҳқиқотии худ консептҳои «саломатӣ» ва «беморӣ»-ро аз рӯи ҷузъҳои истилоҳотӣ, маҷозӣ, арзишнокӣ, ва асосҳои асосиатсионӣ омӯхтааст. Дар таҳқиқоти диссертатсионӣ ҳеш муаллиф кӯшиш намудааст, ки аломатҳои умумӣ ва хоси консептҳои «саломатӣ» ва «беморӣ»-ро ҷудо намуда, онҳоро дар забоншиносии фарҳангӣ ва хоси фарҳанги рус ва англис ба тартиб дарорад.

Мавзӯи омӯзиши таҳқиқоти илмӣ Р.Р. Ялалова воҳидҳои фразеологие, ки дар забонҳои англисӣ, олмонӣ ва русӣ ифодакунандаи беморӣ ва саломатӣ ҳастанд, мебошад. Ӯ дар таҳқиқоти худ хусусиятҳои семантикӣ, сохторӣ ва грамматикӣ воҳидҳои фразеологие, ки беморӣ ва саломатиро ифода мекунад, принсипҳои сохтани «луғати воҳидҳои фразеологӣ, ки беморӣ ва саломатиро муайян мекунад, (дар асоси маводи англисӣ, олмонӣ ва русӣ)» ба тасвир даровардааст. Вобаста ба таҳлили мухтасари қорҳои таҳқиқотӣ-лингвистӣ оид ба консептҳои «саломатӣ» ва «беморӣ» чунин хулоса баровардан мумкин аст:

Бо мақсади шарҳу таҳлили маъноҳои луғавӣ, инчунин, фаҳмиши умумии вожаи «беморӣ» дар забони тоҷикӣ дар мақола чанде аз манбаъҳо ба назар гирифта шудаанд.

Дар фарҳангномаҳои тоҷикӣ ожаи **беморӣ** ба таври васеъ шарҳ дода шудааст. Аз он ҷумла, дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» вожаи **беморӣ** чунин тасвир ёфтааст:

1. Касалӣ, ранҷурӣ, нотобӣ; дард, мараз: *бемории вараҷа, бемории сил бемори рӯҳӣ, бемории хориш, бемории қанд.*

2. Маҷ. ҳислати бад, одати ношоиста; **бемории баҳрӣ** ҳолати беҳузур шудани дил ва ҷарҳ задани сар дар натиҷаи талотуми баҳр ва бардорузанҳои дигар; **вараҷаи беморӣ** ҳуҷҷате, ки барои муддати муайян аз кор озод будан ва ба гирифтани ёрии моддӣ (музди моҳона) ҳақ доштани коргарону хизматчиёни беморшуда аз тарафи муассисаҳои тиббӣ дода мешавад; **худро ба беморӣ андохтан** худро бемор нишон додан, худро касал вонамуд кардан [4,185].

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» лексемаи **беморӣ** чунин шарҳ дода шудааст:

Касалӣ, ранҷурӣ, нотобӣ.

Ба доруя дармон ҷаҳон гаиш рост,

Ки беморию марг касро накост. (Фирдавсӣ)

Ифодаи **бемории** *чаши* низ дарҷ гардидаст, ки *киноя аз пурхуморӣ ва пурнозии чаши* мебошад.

Хон, аз сари хуни ӯ гузар кун,

Бемории чаши ӯ назар кун! Шоҳин [6, 173].

Дар «Энсиклопедияи мухтасари тиб» мафҳуми **беморӣ** ин гуна тавсиф дода шудааст:

Беморӣ (*morbus*), ихтилоли фаъолияти организм ва робитаи мутақобилаи он бо муҳит. Аз беморӣ одатан қобилияти корӣ муваққатан ё доимӣ суст ё гум мешавад. Одам аз таъсири омилҳои ба организм зарарнок (омили касалиовар) бемор мегардад (агар таъсири онҳо аз имкониятҳои муҳофизӣ ё ҷубронии организм зӯртар бошанд). Барои пайдоиши беморӣ як маротиба таъсир расондани омилҳои беморизо (мас, зарбу лат, захролудӣ) кифоя аст. Аз таъсири дуру дарози омилҳои мазкур (мас, муттасил вайрон кардани тартиби тағзия боиси дарди меъдаю рӯда, пурхӯрӣ боиси ихтилоли мубодилаи моддаҳо ва фарбеҳӣ мегардад) низ одам бемор мешавад. Нуқси инкишоф ё нуқси ирсӣ низ сабаби беморӣ мегардад [11, 215].

Дар «Энсиклопедияи советии тоҷик» бошад, лексемаи «беморӣ» чунин тафсир ёфтааст: «Беморӣ вайроншавии фаъолияти муътадили организм, ки аз таъсири омилҳои барои он зарарнок сар мезанад ва бо тағйироти физиологӣ ва структурӣ зоҳир мегардад [10, 424]».

Вожаи **беморӣ** дар фарҳанги тафсирии «Ғиёс–ул–луғот»-и Муҳаммад Ғиёсиддини Ромпурӣ бо лексемаи **мараз** қайд шуда, мафҳуми бемориро ифода мекунад.

Лексемаи **беҳузурӣ** ҳаммаъноии лексемаи беморӣ буда, дар фарҳанги тафсирии «Ғиёс–ул–луғот» бо маъноии беморӣ ва нотавонӣ, зеро ки мучиби қусури ибодат ва маош аст, тафсир шудааст [1, 156].

Таҳлили фарҳангҳои тафсирии забони тоҷикӣ нишон дод, ки лексемаи **беморӣ** дар забони тоҷикӣ маъноҳои зеринро доро мебошад:

- касалӣ, ранҷурӣ, нотобӣ;
- маҷ: ҳислати бад, одати ношоиста;
- ихтилоли фаъолияти организм;
- дард, мараз;
- бетобӣ, беқарорӣ, бемадорӣ;
- камқувватӣ, носихатӣ;
- тағйироти физиологӣ ва структурӣ;

Аломати маъноии «беморӣ», инчунин, бо калимаҳои **маризӣ, нотобӣ, касалӣ, бетобӣ, ранҷурӣ, носолимӣ, дард, дардмандӣ** ва калимаҳое, ки аз дигар ҳиссаҳои нутқ таркиб ёфтаанд ва аломатҳои маъноии мухталифро дороянд, ифода ёфтааст: *касал(а), касалнамо, касалманд, бемор, беморак, беморгуна, бемордил, беморизо, беморона,*

беморнамо, беморхез, мари́з(а), бетоб, бемадор, беҳол, бемору бемадор, бесабр, бетоқат, беқарор, нотоб, камқувват, носихат, заиф.

Мавҷуд будани муродифҳо аз он дарак медиҳад, ки дар забони тоҷикӣ роҳҳои мухталифи ифодаи концепти «беморӣ» вучуд дорад:

Лексемаи **мари́зӣ**, ки муродифи вожаи «беморӣ» мебошад, дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба маънои *беморӣ, касалӣ, бетобӣ* қайд шудааст [4, 798].

Лексемаи *бемор* дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба маъноҳои гирифтори беморӣ, касал, мари́з, ранҷур омадааст:

Манам бемору нолон, ту дурустӣ,

Надонӣ чист бар ман дарду сустӣ. Фаҳриддини Гургонӣ

Қайд кардан зарур аст, тоҷикон вожаи беморро дар ифодаи **бемори касе будан, киноя** аз ошиқи касе будан низ истифода мебаранд.

Эй табиби дили бемор, бигӯ баҳри Худо,

К-он ҷигархаста, ки бемори ту бошад, чӣ кунад? Ҳилолӣ

Инчунин, **бемор кардан** ба маънои *хароб вайрон кардани* чое маконе дарҷ гардидааст:

Гар ӯ бемор кардаст Исфаконро,

Ҳам ӯ додаш пизишки некдонро [6, 172]. Фаҳриддини Гургонӣ

Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» вожаи *бемор* чунин тасвир ёфтааст:

Гирiftори дарде, нотоб, ранҷур, касал, мари́з: **бемори азмоманда, бемори барҷоманда, бемори бистарӣ; бемор афтодан, бемор гардидан, бемор хобидан, бемор шудан; худро бемор сохтан** худро касал вонамуд кардан, худро ба беморӣ задан [4,185].

Раиси тасмапеч баъди ҳаши сол ба қишлоқ баргаиш. Рангаиш мисли заъфарон, дар чашимонаш осори нур намонда буд. Нотоб омаду муддате гоҳ бапою гоҳе рӯи ҷо хобида, охир аз олам гузашт [7,115].

Вожаи **беморак**, ки аз решаи *бемор* ва пасванди –ак таркиб ёфта, муродифи вожаи мазкур аст, дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба маъно зайл омадааст:

1. *Шакли хурдӣ ва навозиши бемор.*

2. *Бот.* ғўрачаҳои ниҳоят хурди дарахтони мевадор (аз қабилӣ зардолу, себ, олуча), ки баробари аз гул баромадан ба иллате зард шуда меафтанд [4,185].

Ҳаммаънои вожаи *беморӣ* дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» бо лексемаи **мари́з** қайд шуда, чунин маъноро дорост: *бемор, касал, ранҷур, бетоб.*

[Атиббо] бар ин рафтанд, ки ононе, ки мари́з мешаванд дар аввали моҳ, пас қувваи эшон дар вуқӯи мараз қавитар аст. «Аҷоиб-ул-махлуқот»

Мари́зи шиқ ба умри дубора махсус аст,

Ба пурсише чу қадам ранҷа кард ногаҳ дӯст. Камоли Хучандӣ [6,643].

Инчунин, дар фарҳангҳои забони тоҷикӣ чун вожаи арабиасос қайд шуда, дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ва «Ҳазинаи тибби қадим» низ бо маънои *бемор касал, бетоб: мари́з шудан, мари́з афтодан* омадааст [4,798], [8,249].

Лексемаи **касали** ҳамчун муродифи *беморӣ* дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ва «Фарҳанги забони тоҷикӣ» бо як тарз тасриф шудаанд: *беморӣ, нотобӣ.*

[Ҳазрати эшон] ҳатто сиҳҳату суқми худро намедонистанд..., касе мумайизи касалию сиҳҳатӣ буд [6,542].

Дар забони тоҷикӣ вожаи **ранҷур** ба якҷанд маъно истифода мегардад ва маҳз маънои «касал, бемор» вожаи мазкурро ба қатори синонимии вожаи **беморӣ** ворид менамояд, ки дар фарҳангҳои забони тоҷикӣ ба таври зайл тафсир гаштааст:

1. Азобдида, озордида, азобкашида, ғамнок, озурда.

Маро то кай фалак ранҷур дорад,

Зи рӯи дилбарам маҳҷур дорад? Анварӣ

[Малик] ранчур гашт ва шарм дошт, ки асари тараддуд бар вай зохир шавад.

«Калила ва Димна»

2. Касал, бемор, дардманд.

Яке аз ҳукамо писарро наҳй ҳамекард аз бисёр хӯрдан, ки серӣ мардумро ранчур кунад [6,122].

Лексемаи **бетобӣ** ҳамчун муродифи *беморӣ* дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба маънои *бемадорӣ, камқувватӣ, нотобӣ, беморӣ, касалӣ*. 2. *Кит.* бесабрӣ, бетоқатӣ, беқарорӣ шарҳ дода шудааст [4, 197]. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» бошад, бо чунин маъно омадааст:

бесабрӣ, бетоқатӣ; беқарорӣ.

Ногоҳ подшоҳ Муҳаммадшоҳ... бетобӣ карда, ҷамъе аз сулаҳо ва уламоро ба ҷиҳати сулҳ фиристод. «Таърихи Фариишта»

Ба рангинии ҷилваи гулруҳон,

Ба амвоҷи бетобии ошиқон! Бедил [6, 177].

Вожаи **касал** дар «Ҳазинаи тиббӣ қадим»-и Ҳомид Зоҳидов чунин тасвир ёфтааст:

Касал - вазнинӣ ва хастагӣ аст, ки дар аъзои бадан махсус мегардад. Пас, агар сабаби ин таъсири берунии бошад, он гоҳ хатари иллате мебошад, хусусан бо таб ё ғалабаи хун ва ё ғалабаи балғам, ки аз дохил беморӣ пайдо мекунад [8, 224].

Вожаи **касал** ифодагари бемор ва мариз буда, дар фарҳанги забони тоҷикӣ ба маънои зайл тафсир шудааст:

1. Нотоб; бемор, мариз.

Ҳазрати эшон касал бошанд дам, намефаҳмиданд ва машғули ифодаи илмия ва дигар умури шаръия мешуданд. Садрӣ Зиё.

2. Сустӣ, нотаваӣ, бемадорӣ; беморӣ.

Дилу танро асал мадеҳ бисёр,

К-он асал ҷуз касал наёрад бор. Саной [6,542].

Ифодаи *беҳузур шудан* дар фарҳанги тафсирии «Ғиёс-ул-луғот» бо маънои *бемор шудан* қайд шудааст, ки ба қатори муродифҳои лексемаи беморӣ дохил мешавад [1,156].

Вожаи **ранҷурӣ** ҳамчун муродифи «беморӣ» дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба маънои *беморӣ, дардмандӣ* шарҳ дода шудааст [4,150].

Вожаи **касалнамо** дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» бо маънои *касалманд дар назар сиҳҳату дар асл касал* дарҷ гардида, вожаи **касалманд** бошад, бо мафҳуми *дардманд, нотоб* қайд шудааст, ки вожаҳои мазкур ҳаммаъноӣ вожаи *беморӣ* мебошанд [4,625].

Лексемаи **бемордил** аз калимаи бемор ва исми дил таркиб ёфта, дар фарҳанги тафсирӣ бо маъноҳои зайл тасвир шудааст:

1. Шахсе, ки ранчур аст, дили бемор.

2. *Маҷ.* он ки дилаш нопок аст ва ҳақ намепазирад [4,185].

Вожаи **беморхез** решаи калима «беморӣ» дошта, аз сифати феълии «хестан» таркиб ёфта, дар фарҳангҳои забони тоҷикӣ ҳамчун *касе, ки нав аз беморӣ хестааст ва ҳанӯз асари беморӣ аз вай дур нашудааст, шарҳ* дода шудааст:

Фарас меронд чун беморхезон,

Зи наргис бар суман симоб резон. Низомӣ [4,185], [6,173].

Носолимӣ, асоси калима солим буда, ба он ҳиссаҷаи инкории **но-** ва суффикси **ӣ** ҳамроҳ шуда, дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба ин тарз тафсир шудааст:

1. Носиҳатӣ, беморӣ, маризӣ;

2. Номусоидӣ; бадӣ: носолими вазъият [4,984].

Лексемаи **дардмандӣ** ба маъноҳои *беморӣ, ранҷурӣ, касалӣ* шарҳ ёфтааст. [ФЗТ.ҷ.1:330]. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» бошад, маъноҳои дигари лексемаи мазкур, *дардманд будан, дард доштан* дарҷ гардидааст.

Султон Алоуддин бо вучуди дардмандӣ ба эҳзори лашкариён фармон дод. «*Таърихи Фариишта*»

Вожаи **дард** дар фарҳангҳои тафсирии забони тоҷикӣ ба маъноҳои зайл тасвир ёфтааст:

1. Ҳисси нохушии ягон узв, ранҷ, озор, азият: **дарди чонгудоз, дарди чонкоҳ, ба дард даромадан, ба дард тоқат кардан**; дарди мафосил бемории бандҳои устухон, ревматизм; дарди мухлиқ касалии ҳалокатовар; дарди сирояткунанда касалии гузаранда; дард кашидан бемориеро аз сар гузаронидан, азоб دیدан аз беморӣ;

2. Беморӣ, касалӣ, мараз: **дарди гулӯ дарди дандон, дарди чашм; дард гирифтани** сар шудани дард (*мас., таваллуд*); **дард кардан** ба дард омадан (-и узве); **дард кашидан** азоб кашидан, гирифтори азият будан (*дар натиҷаи беморие*).

Нахуст бояд, ки доништа ояд, ки хушӣ ва дард чист. Ибни Сино

3. Мушкilot; дармондагӣ, эҳтиёҷ;

дарди бахайр

а) беморие, ки илочу дармон дорад, касали бехатар;

б) ҳодиса ё ҳолати ногуворе, ки чора дорад;

дарди бедаво;

а) беморие, ки бо даво сиҳат намеёбад, касалии дармоннопазир;

дарди дил

а) бемории дил;

дарди сар

а) ҳисси озори сар аз ягон иллат ё таъсир, судӯз;

б) *киноя аз* ташвиш, заҳмат; чиз ё ҳодисае, ки боиси ташвишу саргардонӣ мешавад;

дарди дарунӣ ғаму андӯҳи ботинӣ; **дарди ишқ** савдои ишқ; ғаму ташвиши ошиқӣ; **ба дарди касе даво (дармон, марҳам) шудан** ҳолати касеро баровардан, эҳтиёҷи касеро бартараф кардан; **ба дарди касе хӯрдани чизе** ба эҳтиёҷи касе даркор шудани чизе; **дарди дил кардан** ҳасрат кардан, ғаму ғуссаи худро изҳор кардан; дил ҳолӣ кардан; рози дил гуфтан; **дарди сар додан касеро**, касеро ташвиш додан, бесаранҷом кардан [4,412], [6,329].

Ҳамин тавр, таҳлилу шарҳи маъноии лексемаҳои ифодакунандаи концепти «беморӣ» нишон дод, ки дар забони тоҷикӣ доираи луғавии концепти мазкур васеъ буда, он аз вожаҳои мухталиф таркиб ёфтааст. Вожаҳои «маризӣ», «нотобӣ», «касалӣ», «бетобӣ», «ранҷурӣ», «носолимӣ», «дард», «дардмандӣ» қисмати асосии давраи концепти «беморӣ»-ро ташкил менамоянд. Қисмати ғайримарказии давраи луғавии концепти «беморӣ»-ро калимаҳои «касал(а)», «касалнамо», «касалманд», «бемор», «беморак», «беморгуна», «бемордил», «беморизо», «беморона», «беморнамо», «беморхез», «мариз(а)», «бетоб», «бемадор», «беҳол», «бемору бемадор», «бесабр», «бетоқат», «беқарор», «нотоб», «камқувват», «носихат», «заиф» ва ғайра ташкил медиҳанд.

Вожаи «беморӣ» дар забони тоҷикӣ ба маънои маҷозӣ - хислати бад, одати ношоиста қайд шудааст, ки ифодаи мазкур танҳо дар забони тоҷикӣ ба назар мерасад.

Натиҷаи таҳлили маъноии вожаи **беморӣ** дар забони тоҷикӣ ва дар асоси фарҳангҳои тафсирий нишон дод, ки лексемаи мазкур дар забони тоҷикӣ маъноҳои умумиро, аз ҷумла, *ихтилоли фаъолияти организм, бемории ҷиддӣ, сироятӣ, табобатнопазир, нешгирӣ, паҳн кардани беморӣ, таъйироти физиологӣ ва структурӣ, ҳолати носолимро* ифода менамояд.

Дар заминаи таърифҳои концепти «беморӣ» дар забони мавриди таҳқиқ хулоса баровардан мумкин аст, ки дар фарҳанги тоҷикон концепти «беморӣ» маҷмӯи омилҳои касалиовар, ихтилоли фаъолияти организмро ифода менамояд.

Адабиёт

1. Гиёсуддин, Муҳаммад. Гиёс-ул-луғот/ Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи А. Нуров. Ҷ.1. - Душанбе: Адиб, 1987.- 480 с.
2. Гиёсуддин, Муҳаммад. Гиёс-ул-луғот/ Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи А. Нуров. Ҷ.2. - Душанбе: Адиб, 1988. – 416 с.
3. Туленинова Л.В. Концепты «здоровье» и «болезнь» в английской и русской лингвокультурах : дис. ... канд. фил. наук : 10.02.20 / Туленинова Лариса Владимировна. - Волгоград, 2008. - 248 с.
4. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. / С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, Мирзо Ҳасани Султон. – Душанбе, 2008. - 996 с.
5. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. / С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, Мирзо Ҳасани Султон. – Душанбе, 2015. – 1050 с.
6. Фарҳанги забони тоҷикӣ, ҷ. 1-2. / М. Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ – М., 1969. – 952 с.
7. Муҳаммадиев, Ф.. Сози мунаввар. - Душанбе: Ирфон, 1969.-274.
8. Зоҳидов Ҳ. Ҳазинаи тибби қадим. – Душанбе:Ирфон, 1990.- 624с
9. Шукуров, М. Ш., Капранов В. А. Фарҳанги забони тоҷикӣ /М. Шукуров В. Капранов. – М.: Сов. энциклопедия, 1969 – 1905с.
10. Энциклопедияи советии тоҷик. – Душанбе, 1978.
11. Энциклопедияи мухтасари тиб. Қ.1. – Душанбе, 2011.

ТАФСИРИ ЛУҒАВИИ ЛЕКСЕМАИ «БЕМОРИ» ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Мақола ба таҳлили тафсири луғавии лексемаи «беморӣ» дар забони тоҷикӣ бахшида шудааст. Дар он тафсири луғавии лексемаи мазкур дар забони тоҷикӣ ва муродифоти он дар забони мазкур мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Вижагиҳои асосии консепсияи забоншиносиро танҳо дар заминаи омӯзиши ҳамаҷонибаи он метавон ошкор намуд. Ҳар як забон ба таври худ тасвири забони ҷаҳонро дошта, аз роҳи консептуалии худ бархӯрдор аст.

Омӯзиши соҳаҳои лексикӣ-семантикӣ аз нуқтаи назари вижагиҳои аломатӣ дар сӣ соли охир дар робита бо масъалаи инъикоси ин соҳаҳо (асосан дар луғат) дар тасвири забони ҷаҳон, ки оид ба таҳқиқоти амиқи назарияи соҳаи лексикӣ-семантикӣ тасвири ҷаҳон ва пайдоиши таҳқиқоти соҳаҳои инфиродӣ дар ин самт дар робита бо забоншиносӣ ифода ёфтаанд, махсусан, муҳим гардид.

Ҳангоми таҳқиқи тафсири луғавии концепти «беморӣ» дар асоси тафсирҳои лексикографӣ калимаҳое, ки ба ин мафҳум дохил карда шудаанд, асосҳои ташаккули калимаҳо ва калимасозӣ, этимологияи лексемаҳои омӯхташуда, инчунин, синонимҳои онҳо дар бар гирифта шудаанд.

Таҳлили концепти «беморӣ» аз ҷиҳати тафсири луғавии он дар забони мавриди таҳқиқ қарор дошта, дар баробари дигар концептҳои муҳим ҷиҳати амиқтару пурратар фаҳмидани урфу одат, анъана ва фарҳанги ин халқ имкон фароҳам меорад.

Вожаи «беморӣ» дар забони тоҷикӣ ба маънои маҷозӣ ҳислати бад, одати ношоиста қайд шудааст, ки ин хусусияти ифодаи мазкур танҳо дар ҳамин забон ба назар мерасад.

Дар мақола тафсири концепти «беморӣ» дар забони тоҷикӣ ва лексемаҳое, ки дорои маънои беморианд ва онро ифода менамоянд, нишон дода шудаанд.

Калидвожаҳо: *концепт, беморӣ, мариз, фарҳанг, тафсир, вожа, луғат, ихтилоли фаъолияти организм*

ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКАЯ ТРАКТОВКА ПОНЯТИЯ «БЕМОРИ» (БОЛЕЗНЬ) В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Статья посвящена лексическому анализу лексемы «болезнь» в таджикском языке. В ней анализируется лексическая интерпретация лексемы в таджикском языке и ее синонимы.

Основные черты концепции языкознания могут быть раскрыты только путем ее всестороннего изучения. Каждый язык по-своему разделяет лингвистическую картину мира и имеет свой концептуальный путь.

Изучение лексико-семантических областей с точки зрения символических признаков за последние тридцать лет в связи с проблемой отражения этих отраслей (в основном в словаре) в лингвистическом описании мира, с точки зрения лингвистики, стала особенно важной.

В статье также рассматривается лексикографическое представление «болезнь» анализируются лексикографические интерпретации субстантивов болезни и слов, входящих в их словообразовательные гнезда, исследуется этимология изучаемых лексем, а также их синонимы.

Анализ понятия «болезнь» с точки зрения его лексической трактовки в изучаемом языке, наряду с другими важными понятиями, дает более глубокое и полное понимание обычаев, традиций и культуры народа.

Слово «болезнь» в таджикском языке в переносном смысле означает дурная привычка, нездоровая привычка, и это выражение встречается только в этом языке.

В статье дается объяснение понятия «болезнь» в таджикском языке и лексем, обозначающих и выражающих ранние понятия.

Ключевые слова: концепт, болезнь, толковый словарь, лексикография, слова, словарь, расстройства организма.

LEXICOGRAPHIC INTERPRETATION OF THE CONCEPT OF «BEMORI» (DISEASE) IN TAJIK LANGUAGE

The article is devoted to the lexical analysis of the concept of «bemori» (disease) in the Tajik language, the lexical interpretation of the lexeme in the Tajik language and its synonyms are analyzed.

The main features of the concept of linguistics can be revealed only through its comprehensive study. Each language in its own way divides the linguistic picture of the world and has its own conceptual path.

The study of lexical and semantic areas in terms of symbolic features over the past thirty years in connection with the problem of reflecting these branches (mainly in the dictionary) in the linguistic description of the world, from the point of view of linguistics, has become especially important.

The lexicographic representation of the disease is analyzed lexicographic interpretations of the substance of the disease and words included in their word-formative nests, the etymology of the lexemes under study, as well as their synonyms, are investigated.

Analysis of the concept of "disease" from the point of view of its lexical interpretation in the target language, along with other important concepts, gives a deeper and more complete understanding of the customs, traditions and culture of this people.

The word "disease" in the Tajik language in a figurative sense means a bad habit, an unhealthy habit, and this expression is found only in this language.

The article provides an explanation of the concept of "disease" in the Tajik language and words denoting and expressing the disease.

Keywords: concept, disease, explanatory dictionary, lexicography, words, dictionary, body disorders.

Сведение об авторе: Ахмедова Азиза Алиёровна – докторант (PhD) 3-го курса кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992) 904287766, E-mail: aziza061994@gmail.com

Information about the author: Akhmedova Aziza Aliyorovna – doctoral student (PhD) of the 3rd year of the Department of Grammar and Translation Theory of the Tajik state Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 17/6, Muhammadiev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan, tel.: (+992) 904287766, E-mail: aziza061994@gmail.com

ТАШАККУЛИ ДИСКУРС ДАР ҒАРБ

Иматова М.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Дискурс ва таҳлили дискурсивӣ ҳамчун баҳши ҷудогонаи забоншиносӣ аз нимаи дууми садаи XX мавриди таҳқиқи омӯзиш қарор гирифт. Дар давоми 60 соли ахир, пас аз он ки дискурс чун як самт ва ё баҳши ҷудогонаи забоншиносӣ муаррифӣ гардид, қорҳои зиёди илмӣ - рисолаҳо, дастуру китоб ва монографияҳо бо теъдоди зиёд интишор гардид.

Истилоҳи “дискурс” сараввал дар солҳои 1970 дар илми забоншиносӣ ба вуҷуд омадааст. Дар луғати забони англисӣ мо фаҳмиши дискурсро баррасӣ менамоем: Cambridge Advanced Learner’s Dictionary and Thesaurus, English Oxford living dictionary ва Dictionary of Contemporary English таърифҳои зерин дода шудааст: **discourse**-[U] communication in speech or writing (муоширати шиғоҳӣ ва ё хаттӣ)[C]; a speech or piece of writing about a particular, usually serious, subject: a discourse on/upon the nature of life after death (гуфтор ва ё матни хаттӣ, ки одатан мавзӯи муҳим /дар бораи табиат ё ҳаёти пас аз марг навишта шудааст.) [Cambridge Advanced Learner’s Dictionary and Thesaurus] [3, с.78-79]

Discourse – Written or spoken communication or debate (дискурс ин муоширати хаттӣ ва ё шиғоҳӣ ё мувоҳиса мебошад) [English Oxford living dictionary].

Dis-course 1. [C]- a serious speech or piece of writing on a particular subject (дискурс ин нутқи муҳим, қори хаттӣ ё иншо дар мавзӯи муайян); **2)** serious conversation or discussion between people: Candidates should engage in serious political discourse (муоширати ҷиддӣ ва ё мувоҳисаи байни мардум: номзадҳо бояд ба дискурси сиёсӣ машғул шаванд.) **3)** – the language used in particular types of speech or writing/

a study of spoken discourse (ибораҳои ки дар шакли хаттӣ ё нутқ истифодабурда мешаванд\нутқи дискурсивиро меомӯзанд)

Dis-course - speech about something, or to discuss something seriously (нутқ дар бораи чизе, ё мувоҳимаи ҷиддӣ дар бораи чизе) [3, с.78-79]

Тавре ки Таннен ва Шифрин қайд намудаанд, “дар охири асри XX таҳлили дискурсивӣ авҷ гирифт. Аввалин симпозиумҳои таҳлили дискурсивӣ дар Донишгоҳи Georgetown пайдо шуданд”. Аз ҷумла дар маҷаллаҳои Discourse Society (дискурси ҷамъиятӣ), Discourse Studies (дискурси омӯзишӣ), Journal of Linguistic (маҷаллаи забоншиносӣ), Journal of Sociolinguistics (маҷаллаи сотсиолингвистӣ), Journal of Pragmatics (маҷаллаи прагматикӣ) оид ба грамматика ва баррасии заминаи дискурс ва омилҳои маърифатии сохтори дискурс шурӯъ гардид. Намояндагони муҳими он, аз ҷумла Chafe (1976, 1980, 1987, 1994) and Givron (1979, 1983, 1990; Givron and Gernsbacher 1994) буданд [9, с.12].

Ташаккул ва фаъолияти истилоҳи дискурс аз тарафи муҳақиқони барҷастаи Ғарб қорбурд шудааст, ки аз байни онҳо, пеш аз ҳама, (З.Харрис 1963; Э. Бенвенист 1985; Т. ван Дейк 1988; 1989; Ж.Ж.Деррида 1995; Ч.Р.Сёрл 1989; К.Халлидей 1987; З.Харрис 1963; М. Речеу 1975, 1990; D.Malidier 1990; А.Греймас, Ж. Курте 1983; S. Hall 1980, 2001; N. Fairclough 1995; Shiffrin 1994; Chafe 1994; Wodak, 1994)-ро ном бурдан мумкин аст.

Заминаҳои пайдоиши дискурс дар Ғарб: Америка, Европа, Россия буда, то ҳол таърифи возеҳу дақиқи мафҳуми “дискурс” мушаххас нашудааст.

Нахустин бор ин истилоҳ соли 1952 дар мақолаи забоншиноси амрикоӣ З.Харрис дар ибораи “Discourse analysis” - “таҳлили дискурс” зикр шудааст [2, с.1].

Ҳамзамон, аз аввалин истифодабарандагони истилоҳи “дискурс” М.Фуко ва файласуфи сотсиологӣ немис Ч. Хабермас мебошанд.

Шинохти дискурс аз нигоҳи илмӣ душвор аст ва дар ин маврид забоншиноси нидерландӣ Т.А. ван Дейк қайд мекунад, ки “ин мафҳум ба мисли мафҳуми забон, ҷомеа”

норавшан аст. Ба ақидаи ӯ, аксар вақт “мафҳумҳои номуайян душвортарин ва маъмултарин мешаванд ва **дискурс** яке аз он мафҳумҳост” [4, с.305].

Дискурс дар назарияҳои аврупоӣ чунин таъриф шудааст: Якум, **дискурс** ҳамчун “speech - нутқи шифоҳӣ” ё ин агар матн хаттӣ бошад, пас ин ифода нишонаи каломии маънодор аст. Дуюм, ҳангоми муайян кардани дискурс аҳмияти мавзӯи баррасишуда ё тавсифшуда қайд карда мешавад (usually serious, subject, serious conversation). дар илм таснифи дискурс низ мавҷуд аст, ки он дар соҳаи муоширати ҳамарӯза ҳамчун як намуди дискурси шахсият мансуб дониста мешавад [3, с.79].

Истилоҳи “дискурс”(фр.Discours, англ.Discourse, лот.Discursus)давидан ба ҳар тараф; ҳаракат; гуфтугӯ; сухбат” ва амалкарди гуфторӣ мебошад. Тавре мушоҳида мешавад истилоҳи “дискурс” аз ҷиҳати маъно ба мафҳуми “матн” дар забоншиносии муосир наздик аст [7, с.10].

Роҷеъ ба моҳияти дискурс дар миёни муҳаққиқони рус андешаҳои мухталиф ҷой доранд ва мафҳуми дискурсро муҳаққиқон Н.Д.Артюнова (1990), В.В.Богданов, Б.М. Гаспаров, М.Л.Макаров(2003), В.И.Карасик (2000), А.Г.Баранов, Е.И.Шейгал, В.Е.Чернявская, В.З.Демянков (2005) О.Л.Михалёва, Ревзина (2005), Л.Г. Дворсова (2000) ба ба доираи баҳс кашидаанд.

Истилоҳи «дискурс» дар соҳаи мухталифи илмҳои гуманитарӣ - забон, забоншиносӣ, адабиётшиносӣ, сотсиология, психология ва ғ. истифода бурда мешавад.

Забоншиносӣ фаронсавӣ Эмил Бенвенист яке аз забоншиносонӣ барҷастаи асри XX мебошад, ки бори нахуст калимаи **дискурсо** ҳамчун истилоҳи махсус эътироф намудааст. Ӯ дискурсо бо ҳикоят (қисса) муқоиса намуд [6, с. 160].

Теун ван Дайк яке аз аввалин донишмандони забоншиносии Аврупои Ғарбӣ мебошад, ки ҳудуди матн ва дискурсо дақиқ муайян кардааст. Дар луғати энциклопедии забоншиносӣ, ин истилоҳ чунин шарҳ дода шудааст: “**дискурс** матнӣ мувофиқ дар якҷоягӣ бо омилҳои экстралингвистии прагматикӣ ва иҷтимоӣ, фарҳангӣ, психологӣ ва ғайра мебошад; матне, ки дар асоси ҳодиса бунёд шудааст; нутқи матн ҳамчун фаъолияти мутақобилаи инсонҳо ва ташкили онҳо” аст. Ба ақидаи Т.А. ван Дейк, “аз ҷиҳати маъно ба мафҳуми “матн” дар забоншиносии муосир наздик аст. Дар дискурс фарҳанги миллӣ ва ҳам умумӣ, инфиродӣ ва ҳам хусусӣ инъикос мешавад”[8, с. 159].

Ба андешаи Н.Д.Артюнова бошад, дискурс матнӣ дар якҷоягӣ бо омилҳои экстралингвистӣ, прагматикӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, равоншиносӣ ва ғайра ташаккулёфта ва дар асоси ҳодисае пайдошуда мебошад”, яъне суханест, ки ҳамчун як амали мақсадноки иҷтимоӣ арзёбӣ гардида, ҳамчун як ҷузъи ҳамкорӣ одамон аст [7, с.80].

Дар “луғати мухтасари истилоҳоти забоншиносии матн” Т.М.Николаева “дискурс” чунин тавсиф гардидааст. “Дискурс” ин ҳамчун истилоҳи сермаънотарин дар забоншиносии матн мебошад, ки як қатор муаллифон бо маъноҳои гуногун истифода намудаанд, ки муҳимтарини онҳо чунинанд: 1) матнӣ бо ҳам алоқаманд; 2) шакли шифоҳии матн; 3) муколама; 4) нутқи дар шакли хаттӣ ва ё шифоҳӣ додашуда [8, с. 160].

Муҳаққиқ Г.Н.Манаенко ба хусусияти иҷтимоии дискурс таъкид менамояд, ки “дискурс муқаррароти иҷтимоии муоширати нуткист, ки забон василаи иҷрои ин фаъолият аст” [10, с. 205].

Муҳаққиқи дигар Е.И. Шейгал мафҳуми дискурсо дар як қатор мафҳумҳои ба ҳам алоқаманд “забон, сухан, дискурс матн” равшан намудааст [11, с.18].

Пажӯҳишгар Г.Кук дар монографияи хеш дискурсо ягона амали мутақобилаи матн ва контекст мешуморад [11, с.18].

Муҳаққиқон В.В.Петров ва Ю.Н.Караулов тафсири дискурсо бо ақидаи Т.А. ван Дейка пешниҳод менамоянд, ки “дискурс ин як робитаи (алоқай) мураккаб мебошад, ки ба ҷуз матн, омилҳои экстралингвистиро низ дар бар мегирад (маълумот дар бораи ҷаҳон, андешаҳо, муносибат, ҳадафҳои муҳотаб), ки барои дарки матн заруранд” [8, с. 159].

Дискурс як ҳодисаи мушаххаси алоқа мебошад, ки дар матнҳои хаттӣ ва нутқи шифоҳӣ сабт шудааст, ки дар фазои мушаххаси маърифатӣ ва аз нигоҳи типологӣ шартӣ гузаронида мешавад. Дискурс ҳамчун маҷмӯи матнҳои бо якдигар алоқаманд, ки дар як мавзӯи умумӣ фаҳмида мешавад, ки мундариҷаи гуфтугӯ на дар як матни алоҳида, балки ба тариқи ҳамдигар, дар ҳамкориҳои матнҳои мураккаби ҷудогона кушода мешавад [1, с. 32].

Ҳамин тариқ, ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки дискурс яке аз шохаҳои асосӣ дар илми забоншиносӣ ва илмҳои муносири иҷтимоӣ мебошад ва ба монанди ҳама гуна мафҳумҳо васеъ истифода мешавад. Дискурс на танҳо роҳи воситаи муҳокимаронӣ аст, балки тарзи ифодаи мавзӯҳои мавқеашон муайян низ шуда метавонад. Хусусияти муҳимми дискурс дар он аст, ки ҷанбаи иҷтимоӣ дорад, яъне амалқарди одамон дар ҷомеа аст.

Адабиёт

1. Абрамян, С. Лингвокультурные особенности современного англоязычного политического дискурса / С. Абрамян // Ереванский государственный университет-2016. - №4. - С. 30-40.
2. Бейня, М.В. Лингвистические особенности политического дискурса / М.В. Бейня. - М., 2006. - 132 с.
3. Готлибовские чтения: международной научно практической конференции: Иркутск, 2017. - 401 с.
4. Дейк, Т.А. Дискурс и власть. Репрезентация доминирования в языке и коммуникации / Т.А. Дейк. - М.: Либроком, 2013. - 344 с.
5. Дискурс // Энциклопедия: [http:// www.krugosvet.ru](http://www.krugosvet.ru)
6. Карасик, В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. - Волгоград, 2000. - 447 с.
7. Кибрик, А.А. Анализ дискурса в когнитивной перспективе / А.А. Кибрик. - М., 2003. - 89 с.
8. Красина, М.Н. Дискурс, Дискурс-Анализ и Методы их Применения в Междисциплинарных Проектах // Вестник ТвГУ. - 2018. - №2. - С. 150-165.
9. Макаров, М.Л. Основы теории дискурса / М.Л. Макаров. - М.: Гнозис, 2003. - 280 с.
10. Манаенко, Г.Н. Коммуникация: информационно-дискурсивный аспект // Язык. Дискурс. Текст: труды и материалы V Междунар. науч. конф., посвящ. Юбилею Г.Ф. Гавриловой / Педагогический институт Южного Федерального университета. Ростов н / Д.: Изд-во «АкадемЛит», 2010. Ч. 1. 340 с.
11. Шейгал, Е.И. Семиотика политического дискурса / Е.И. Шейгал. - М.: Гнозис, 2004. - 324 с.
12. Tannen D., Heidi E., Schiffrin D. The Handbook of Discourse Analysis: Blackwell Publishers Ltd, 2001. - 872 p.

ТАШАККУЛИ ДИСКУРС ДАР ҶАРБ

Дар мақола дискурс ҳамчун як самт ва ё бахши ҷудогонаи забоншиносӣ муаррифӣ гардидааст, ки аз ҷиҳати маъно ба мафҳуми “матн” дар забоншиносии муосир наздик аст. Дискурс ин истилоҳи сермаънотарин дар забоншиносии матн мебошад ва ин мафҳум ба мисли мафҳуми «забон», «ҷомеа» норавшан аст. Аксаран мафҳумҳои номуайян душвортарин ва маъмултарин мешаванд ва дискурс яке аз он мафҳумҳост.

Ба андешаи муаллиф дискурс ҳамчун маҷмӯи матнҳои бо якдигар алоқаманди як мавзӯи умумӣ фаҳмида мешавад ва мундариҷаи гуфтугӯ на дар як матни алоҳида, балки тавассути ҳамдигар, дар алоқамандӣ бо матнҳои мураккаби ҷудогона кушода мешавад. Дискурс як раванди мушаххаси алоқа мебошад, ки дар матнҳои хаттӣ ва нутқи шифоҳӣ ифода ёфта, дар фазои мушаххаси маърифатӣ ва аз нигоҳи типологӣ шартӣ гузаронида мешавад.

Хулосаи муаллиф ҳамин аст, ки дискурс яке аз шоҳаҳои асосии илми забоншиносӣ ва илмҳои муносири иҷтимоӣ мебошад ва ба монанди ҳама гуна мафҳумҳо васеъ истифода мешавад. Дискурс на танҳо роҳи воситаи муҳокимаронӣ, балки тарзи ифодаи мавзӯҳои мавқеашон муайян низ шуда метавонад. Хусусияти муҳими дискурс дар он аст, ки ҷанбаи иҷтимоӣ дорад, яъне амалкарди одамон дар ҷомеа аст.

Калидвожаҳо: дискурс, забоншиносӣ, матн, нутқ, истилоҳ, иҷтимоӣ, ҷомеа, маъно.

ФОРМИРОВАНИЕ ДИСКУРСА НА ЗАПАДЕ

В статье представлен дискурс как отдельная ветвь языкознания, близкая по смыслу к понятию «текст» в современной лингвистике. Дискурс - это самый неоднозначный термин в лингвистике текстов, и он не так ясен, как понятие «язык» и «общества». Неопределенные концепции часто становятся самыми сложными и распространенными, и дискурс - одна из них. Под дискурсом понимается совокупность взаимосвязанных текстов, имеющих общую тему, где содержание беседы раскрывается не в отдельном тексте, а друг через друга, в сотрудничестве отдельных сложных текстов. Дискурс - это специфический феномен общения, записанный в письменных и устных текстах, который происходит в специфическом когнитивном и типологически условном пространстве.

Автор приходит к выводу, что дискурс является одним из основных разделов лингвистики и современных социальных наук и как и любое другое понятие широко используется. Дискурс - это не только способ и средство обсуждения, но и способ выражения темы своей позиции. Важной особенностью дискурса является то, что он имеет социальный аспект, то есть то, как люди действуют в обществе.

Ключевые слова: дискурс, лингвистика, текст, речь, термин, социальный, общество, значение.

FORMING DISCOURSE IN THE WEST

The article deals with the problem of discourse as a separate field or branch of linguistics, which is close in meaning to the concept of "text" in modern linguistics. Discourse is the most ambiguous term in textual linguistics, and it is not as clear as the concept of language and society. The author thought that the indefinite concepts often become the most difficult and common, and discourse is one of them. Discourse is as a set of interrelated texts that shares a common theme, in which the content of the conversation is used not in a separate text, but through each other, in the interaction of separate complex texts. Discourse is a specific phenomenon of communication that is recorded in written and oral texts that is conducted in a specific cognitive and typologically conventional space.

The author concludes that discourse is one of the main branches of linguistics and used widely in modern social sciences and, like any other concept. Discourse is not only a way and means of discussion, but also a way of expressing the topics of their position. An important feature of discourse is that it has a social aspect, i.e. the way people act in society.

Keywords: discourse, linguistics, text, speech, term, social, society, meaning

Сведения об авторе: Иматова Манижа - докторант (PhD) кафедры английской филологии Таджикского государственного института языков имени Соти́ма Улуғзода. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992)937972257; E-mail: imatova1994@gmail.com

About the author: Imatova Manizha – doctorate (PhD) the Department of English Philology, Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Dushanbe st. Muhammadiev 17/6, tel.: (+992)937972257; E-mail: imatova1994@gmail.com

ОИД БА ДАРАЧАҲОИ МУТОБИҚАТИ ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҲО ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Ҳалимзода З.А.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Чомеаи инсониро бе забон тасаввур кардан ғайриимкон аст ва забоне вучуд надорад, ки дар он воҳидҳои гуногуни фразеологӣ ва зарбулмасалу мақолҳо истифода нашаванд. “Зарбулмасалу мақолҳо фикрҳои оқилонаи аз наслҳо боқимондае ҳастанд, ки ҳангоми пуртаъсиртар ифода кардани фикр, гоҳо киноя, тамасхур, ҳазлу шӯхӣ, барои нишонрастар баён кардани мақсад ба кор мераванд” [4, 4]. Қайд кардан бамаврид аст, ки имрӯзҳо воҳидҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақолҳоро метавон дар рӯзномаву маҷаллаҳо, барномаҳои радиову телевизион ва ҳамчунин, дар нутқи ҳамарӯза мушоҳида кард.

Зарбулмасал ва мақол хоси эҷодиёти шифоҳии халқ ва хоси фарҳангу тамаддуни халқҳо ба ҳисоб мераванд, ки ҳаёт, яъне образнокӣи фикру ақидаҳо ва хулқу табиати як халқу миллатро ифода менамоянд. Онҳо сохтори пурғановати забониеро ифода менамоянд, ки тӯли қарнҳо мулоҳизаронӣ, меъёрҳои зебоипарастӣ (этикӣ ва эстетикӣ) ва ҳамчунин, таҷрибаи ҳаётии мардумро оид ба дарки ин дунё дар худ нигоҳ доштаанд. Мавзӯи мазкур тӯли солҳост, ки зери таҳқиқ қарор дорад ва забоншиносони зиёди хориҷиву маҳаллӣ самти фаъолияти худро ба ин мавзӯй равона сохтаанд, ки Виноградов В.С., Жуков В.П., Пермяков Г.Л., Мокиенко В.М., Алефиренко Н. Аперсон Г.Л., Фозилов М., Турсунов Ф.М., Иқболов О., Норов Ш. аз зумраи онҳоянд.

Ҳадаф аз навиштани мақолаи мазкур таҳлили дараҷаҳои мутобиқати зарбулмасалу мақолҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мебошад.

Паремиология як қисми илми забоншиносӣ ба ҳисоб меравад ва зарбулмасалу мақол, панду ҳикматҳо, аффоризмҳо, принсипу шиорҳои зиндагӣ ва ғайраро мавриди омӯзиши худ қарор медиҳад. Мо метавонем оид ба фаҳмишҳои асосӣ аз қабili паремия ва воҳидҳои паремиологӣ ҳарф занем, вале ҳанӯз ҳам доираи маводи умумии паремиологӣ ба танзим ва мураттабсозӣ ниёз дорад. Паремияҳо дар муоширати ҳамарӯзаи одамон нақши хеле муҳимро мебозанд. Инсоният дар давоми фаъолияти худ зарбулмасалу мақолҳои зиёдеро эҷод намудааст ва менамояд, ки бархе аз онҳо забонзада гаштаанд. Мувофиқи таснифоти пешниҳоднамудаи баъзе муҳаққиқон зарбулмасалу мақолҳо низ ба қатори воҳидҳои фразеологӣ дохил мешаванд. Зарбулмасал ва мақол дар таркиби илми паремиология омӯхта мешавад ва худ паремиология як қисмати илми фразеология ба ҳисоб меравад. Паремиология аз калимаи юнонӣ гирифта шуда, маънояш *paroimia* - масал, зарбулмасалу мақол ва *logos* - калима, таълимот мебошад. Зарбулмасал ва мақол яке аз роҳҳои асосии инъикоси эҷодиёти шифоҳии халқ ба ҳисоб меравад, ки таърих ва фарҳанги миллатро ифода намуда, дар бораи ҳаёти мардум аз қадимулайём маълумот медиҳад. Дар онҳо роҳҳои муайяни дарки воқеият, таҷрибаи иҷтимоиву фарҳангӣ ва инчунин, меҳнатии одамон дарҷ меёбанд, ки одамон бо гузашти солҳо онро аз насл ба насл паҳн менамоянд.

Паремияҳо аффоризмҳое мебошанд, ки аз халқ ба вучуд омадаанд ва шакли мухтасари тавсифӣ, ифодаёбии мазмун ва маънои пандомезро доро мебошанд [1, 242]. Ҳангоми таҳқиқи хусусиятҳои парадигматикии паремияҳо бояд дар назар дошт, ки тарҳи ифодаёбии зарбулмасал ва мақол хусусияти гуногун дорад. Зарбулмасал ҳамеша сохти ҷумларо дорад, вале мақол ҳам дар шакли ҷумла ва ҳам дар шакли ибора пешниҳод карда мешавад [1, 240]. Мундариҷаи мақолҳо ба маънои фразеологӣ наздикӣ дошта, дар худ ба таври образнок ифода ёфтани хусусияти таъбирнокиро дарҷ менамояд.

Бархе аз забоншиносон ибораҳои маъмул, зарбулмасалу мақол, ибораҳои истилоҳӣ ва аффоризмҳои таърихиро ба фразеология дохил мекунанд ва бархе аз онҳо зидди ин ақида буда, онҳоро ибораҳои фразеологӣ ҳисоб намеkunанд. Масалан, В. М. Мокиенко бар он

акида аст, ки зарбулмасалу мақол, бешубҳа, як чузъи фразеология мебошад, вале В.П. Жуков чунин меҳисобад, ки мо бояд паремияҳоро аз фразеологизм чудо намуда, онро ҳамчун як илми мустақил эътироф намоем [ниг. 1, 241]. Тавре ки дар боло ибраз намудем, донишмандон нисбат ба илми паремиология фикру андешаҳои мухталиф доранд ва ҳанӯз ҳам ба як ҳулосаи аниқ наомадаанд. Муҳаққиқ Л.А Петрова. низ доир ба ин масъала фикру ақидаҳои худро ибраз намуда, қайд мекунад, ки баъзе аз донишмандон паремиологияро илм дар бораи зарбулмасалу мақолҳо меҳисобанд, аз ин рӯ, мавзӯи омӯзиши онро муайян намуда, онро ба зергурӯҳҳо чудо менамоянд ва роҳу воситаҳои омӯзиши онро коркард мекунанд. Баъзе олимони дигар онро ба доираи илми фразеология ворид намуда, воҳидҳои паремиологиро ҳамчун навъи воҳиди фразеологӣ баррасӣ мекунанд ва онро бо ҷанбаҳои меомӯзанд, ки худ фразеологизм омӯхта мешавад. Гурӯҳи сеюм дар навбати худ онро ҳамчун илми гуногунҷанбаъ доир ба ибораҳои устувори гуногунсохтор, аз ҷумла фразеологизмҳо эътироф мекунанд [9,11].

Ба андешаи С. И. Ожегов «ибораҳои вирдизабонгашта, мақол ва зарбулмасал, формулаҳои афсонавӣ, афоризмҳои таърихӣ, латифаҳо ва дигар анвои гуногуни осори эҷодӣ фақат ба ҳиссаҳо чудо шуда, нишонаҳои сохтории худро гум карда, аз ҷиҳати сохт ба воҳидҳои фразеологӣ монанд шуда, ба қатори фразеологияи ҳоси забон выорид мегарданд»[10,5]. Мо низ дар навбати худ ҷонибдори ақидае мебошем, ки зарбулмасалу мақолҳо низ метавонад ба гурӯҳи воҳидҳои фразеологӣ дохил шаванд, чунки агар аз нуқтаи назари тарҷума назар афканем, бо вучуди доштани тафовут дар сохторашон ҳар ду ба тарҷумон мушкилии якхела эҷод месозанд. Ҳангоми дар матн асл вучуд доштани воҳидҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақол тарҷумон бинобар сабаби надоништан ва ё дуруст сарфаҳм нарафтани онҳо дар раванди тарҷумаи матн метавонад ба ҳатогӣҳо роҳ диҳад, зеро зарбулмасал ва мақолҳо бештар дорои маънои маҷозӣ буда, дар онҳо мақсад ва фикру ақидаҳо тавассути киноя ифода мегардад.

Ҳангоми муқоиса намудани воҳидҳои паремиологии забонҳои мавриди назар мо метавонем мушоҳида намоем, ки зарбулмасалу мақолҳои забони тоҷикӣ метавонанд дар жанрҳои гуногуни матнҳо ва нутқи шиғоҳӣ истифода шаванд ва ҳангоми дар матнҳои назм истифода шудан метавонанд дорои шаклҳои гуногун бошанд, яъне онҳо метавонанд дар баъзе ҳолатҳо аз як байт ва дар ҳолатҳои дигар аз як мисраъ иборат бошанд, ки онро дар назм нимбайт меноманд. Чун мо доир ба паремиологияи ду забони мавриди назар ҳарф мезанем, бояд қайд намоем, ки навъҳои дар боло зикршуда танҳо ба забони тоҷикӣ рост меоянд, зеро ҳангоми дида баромадани зарбулмасалу мақолҳои забони англисӣ мо метавонем мушоҳида намоем, ки онҳо бештар дар шакли ҷумла меоянд.

Масалан, дар забони тоҷикӣ воҳиди паремиологии зерин ба таври васеъ истифода мешавад:

Фарзанд, агарчи айбнок аст,

Дар чашии падар зи айб пок аст.

Ин воҳид дар шакли байт омада, маънои онро дорад, ки ҳар як фарзанд дар ҳар сурат барои падару модари худ азиз аст. Баъзан метавон шӯҳиди он гашт, ки баъзе аз волидон қорҳои ношоистаи фарзанди хешро ноида мегиранд. Тавре ки дар урфият мегӯянд, “***қури худ, бинои мардум***”. Зарбулмасали мазкур бо паремияи англисии “***Each bird loves to hear himself sing***” [7, 275] рост меояд, ки аз ҷиҳати маъно ҳар ду баробаранд, вале дар сохторашон фарқият дида мешавад, зеро паремияи забони тоҷикӣ дар шакли байт ва зарбулмасали забони англисӣ дар шакли ҷумла омадааст. Ғайр аз ин, дар зарбулмасали тоҷикӣ сухан доир ба фарзанд ва айби ӯ меравад, вале агар мо паремияи англисии “***Each bird loves to hear himself sing***”-ро тарҷумаи тахтуллафзӣ намоем, пас мо онро чун “ҳар паранда шунидани сароидани худро дӯст медорад” тарҷума мекунем ва чун мебинем дар мисоли англисӣ ба ҷои калимаи ***фарзанд*** калимаи ***паранда*** ва ба ҷои ***айби фарзанд*** ибораи ***сароидани худро шунидан*** истифода шудааст. Ҳангоми баррасии дараҷаи муодилнокии ин

ду мисол метавон гуфт, ки онҳо аз чихати маъно баробаранд, вале аз чихати сохтор фарк доранд, бинобар ин, метавон онро ба гурӯҳи муродиф ворид сохт.

Дар забони тоҷикӣ, тавре ки иброз намудем, боз воҳиди паремиологие вучуд доранд, ки дар шакли нимбайт меоянд. Масалан: **“Баҳри як гул заҳмати сад хор мебояд кашид”**. Агар ба мазмуни паремияи мазкур назар андозем, метавон гуфт, ки он дорои маънои амиқ мебошад, зеро зиндагӣ роҳҳои пурпечутобе дорад, ки ҳангоми аз кӯчаҳои он гузаштан инсоният ба худ ҳадаф мегузорад ва барои ба мақсад ноил шудан мекушад, то аз ҳама роҳу воситаҳо истифода наояд ва ба мақсади худ бирасад, ӯ мушкилиҳоро паси сар мекунад. Ин воҳиди тоҷикӣ бо паремияи англисии **“If you dance you must pay the fiddler”** [7, 220] рост меояд. Тавре ки мушоҳида мешавад, ҳар ду мисол дар шакли ҷумла навишта шудаанд, аммо дар сохтори онҳо фарқият дида мешавад, зеро ҳангоми тарҷумаи тахтуллафзӣ “агар бирақсӣ, пас ту бояд ҳаққи ғичҷакнавозро диҳӣ” мо мебинем, ки дар паремияи тоҷикӣ калимаҳои **гул** ва **хор** ва дар забони англисӣ **рақсидану ғичҷакнавоз** ҳамчун калимаҳои калидӣ истифода шудаанд.

Ҳамчунин, мо метавонем оид ба дараҷанокии паремияҳои забони англисӣ ва тоҷикӣ сухан ронем, зеро, тавре ки дар мақолаҳои пешин қайд намуда будем, зарбулмасалу мақолҳо ба мисли воҳидҳои фразеологӣ дорои дараҷаҳои муодилнокӣ мебошанд.

Масалан, дар забони англисӣ зарбулмасали **“man may meet but mountains never”** вучуд дорад, ки он бо зарбулмасали тоҷикии **“кӯҳ ба кӯҳ намерасад, аммо одам ба одам мерасад”** [7, 128] рост меояд. Зарбулмасали мазкур метавонад дар ҳолатҳои гуногуни ҳаётӣ ба кор ояд. Масалан, мардуми мо ин паремияро дар ду ҳолат бештар истифода мебаранд, ки яке аз онҳо ҳангоми ноумед шудан аз чизе ва ё аз касе, яъне шунидани ҷавоби рад бар ивази хоҳишамон мебошад ва ҳолати дуҷуми он ҳамон лаҳзае мебошад, ки шахс бар ивази хизматаш чизе талаб намекунад, зеро умедвор аст, ки дар оянда агар хизмати он шахс ба ӯ лозим ояд, он шахс низ бе ягон дудилагӣ ба ӯ дастӣ кӯмак дароз кунад. Албатта, дар ҳаёту ғайриимкон меҳисобад. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки дар паремияи мазкур зери мафҳуми “бархӯрдани ду кӯҳ” маҳз ҳамон гуна воқеаҳо дар назар дошта шудаанд. Паремияи дар боло зикргардида дар забонҳои мавриди муқоиса дорои маънои маҷозӣ буда, аз чихати маъно ҳар ду баробаранд, бинобар ин, метавон гуфт, ки зарбулмасали мазкур муодили пурра ба ҳисоб меравад.

Зарбулмасали **“Velvet paws hide sharp claws”**, ки дар забони тоҷикӣ ҳамчун **“гусфанднамои гургсифат”** [7, 593] тарҷума шудааст, дараҷаи мутобиқати онҳоро муродиф ҳисобидан мумкин аст. Тарҷумаи тахтуллафзӣ он чунин аст: **“панҷаҳои маҳмалин нохунҳои тезро пинҳон мекунанд”**. Зарбулмасали боло дар байни мардуми мо бо маънои маҷозияш, яъне барои нишон додани ҳислати инсонӣ истифода бурда мешавад. Мо метавонем паремияи зеринро ҳангоми суханронӣ дар бораи шахсе истифода барем, ки дар миёни мардум кирдори хуби худро нишон дода, дар баъзе мавридҳо бечораҳолоне рафтор менамояд, ки бо ин рафтори худ дар ҷашми мардум танҳо гӯё ҷабрдид аст. Вале аз нигоҳи дигар ӯ маҳз ҳамон шахсест, ки сабабгори он воқеаи нохуш мебошад. Бинобар ин, одамон ҳангоми истифодабарӣ маънои маҷозии паремияи мазкурро ба назар гирифта, онро ҳамчун киноя ба кор мебаранд.

“After a storm comes calm” зарбулмасали дигари англисӣ мебошад, ки ҳангоми тарҷумаи тахтуллафзӣ мо онро ҳамчун **“баъд аз тӯфон оромӣ меояд”** тарҷума карда метавонем, вале агар мо онро бо роҳи дигар тарҷума кунем, маънои онро бо мисраъҳои зерини шоира Зебунисо ҳамчун муродифи он ифода кардан мумкин аст:

Навмед набояд шудан аз гардиши айём,

Ҳар шом, ки ояд, зи паси он саҳаре аст.

(Зебунисо)

Паремияи дар боло зикргардида маъноеро ифода мекунад, ки ягон фасли сол доимӣ нест, аз ин рӯ, ҳолатҳо низ пас аз ҳамдигар тағйир меёбанд. Тавре ки мушоҳида мегардад,

чун дар укёнус тўфоне ба вучуд ояд, бар асари он шамоли борони сахт ба вучуд меояд, ки баъзан он сабабгори харобкориҳо мегардад, аммо пас аз чанд муддат тамоми ҷойро оромӣ фаро мегирад. Ҳаёти инсонӣ низ мисли он тўфон аст. Тўфони тақдир ба таври ногаҳонӣ пайдо шуда, ҳаёти инсонро барбод дода, нопадид мегардад. Пас аз нопадид шудани он тўфон шахсе барои озод шуданаш аз он харобкориҳо нафаси озод мекашад ва бархе аз дигарон бошанд таҷрибаи ҳаётиро азхуд меkunанд. Бинобар ин, метавон гуфт, ки гузаштагон беҳуда нагуфтаанд, ки ҳаёти инсон омезиши хушу хурсандӣ, ранҷу азоб ва ашк аст. Албатта, ки он ранҷу азоб дар ҳаёти инсон ба таври абадӣ тӯл намекашад, бинобар ин, мо бояд пурсабру тоқат бошем, то ин ки он сахтиҳои зиндагиро паси сар намоем.

Дар мақолаҳои қаблӣ мо оид ба моҳияти муодилнокии пурра ва нопурраи зарбулмасалу мақолҳо ва воҳидҳои фразеологӣ ибрази ақида карда будем. Ҳоло ба чанд ҳолати бемуодилии паремияҳо чанд мулоҳизаи худро пешниҳод мекунем. Бемуодилии паремияҳоро мо мисли воҳидҳои фразеологӣ дар он мебинем, ки онҳо ҳангоми тарҷума аз забони А ба забони В, яъне аз забони асл ба забони тарҷума на муодили пурраву нопурра ва на муродифи худро меёбанд. Ҳангоми баррасии бемуодилии паремияҳои забонҳои мавриди назар мо ба хулосае омадем, ки онҳоро аз ду нуктаи назар, яъне аз ҷиҳати сохтор ва аз ҷиҳати маъно баррасӣ намудан ба мақсад мувофиқ аст, зеро дар ҳар ду забон паремияҳои мавҷуданд, ки ҳангоми тарҷума кардан аз ҷиҳати маъно баробар, яъне муодил бошанд ҳам, дар сохторашон калимаву ибораҳои доранд, ки онҳо ба урфу одат ва ё фарҳангу тамаддуни ин ё он халқу миллат рост меоянд. Аз ин рӯ, метавон хулоса кард, ки бемуодилиро на танҳо аз рӯи маъно, балки аз рӯи сохтор низ баррасӣ кардан мумкин аст.

Масалан, дар забони англисӣ паремияи *“To carry coals to Newcastle”* [7, 139] вучуд дорад, ки дар фарҳанги англисӣ – тоҷикӣ бо забони тоҷикӣ *“лаъл ба Бадахшон бурдан”* тарҷума шудааст. Тавре ки мебинем, ин ду мисол аз ҷиҳати маъно баробаранд, вале дар сохторашон ибораҳои мавҷуданд, ки ба халқу миллати соҳибзабонон тааллуқ доранд. Дар мисоли забони англисӣ ибораи *“carry coals to Newcastle”* истифода шудааст. Агар ба таърихи пайдоиши ин ибора назар андозем, метавон мушоҳида намуд, ки ибораи мазкур аз солҳои 1500 аллакай истифода мешуд ва агар ба маънои он назар афканем, пас метавон гуфт, ки он маънои *“чизи нолозимро ба ҷое овардан”*-ро дорад, яъне *Нюкасл* шаҳре ба ҳисоб мерафт, ки тули 400 сол ҳамчун маркази коркард ва фурӯши ангишт машҳур буд, аз ин рӯ бурдани ангишт ба ин шаҳр амали бемаъниву бемақсад ба ҳисоб мерафт. Дар мисоли тоҷикӣ *“лаъл ба Бадахшон бурдан”* истифода шудааст ва тавре ки мо медонем, лаъл санги қиматбаҳои сурхранги дурахшоне мебошад, ки дар Бадахшон коркард карда мешавад. Тавре ки муайян гардид, паремияи мазкур дар ҳар ду забони мавриди назар маънои якхела доранд, вале аз ҷиҳати сохтор баробар нестанд, зеро *лаъли Бадахшон* ба халқу миллати тоҷик ва *ангишти Нюкасл* ба миллати англис дахл доранд, ки ҳангоми тарҷумаи онҳо ба тарҷумаи тахтуллафзӣ роҳ дода нашуда, он бо ибораи мавҷудаи забони тоҷикӣ иваз карда шудааст. Бояд қайд кард, ки зарбулмасали мазкур на танҳо дар забони тоҷикӣ, балки дар дигар забонҳо низ аз ҷиҳати сохтор фарқ менамояд, масалан, паремияи мазкурро дар давлатҳои гуногун бо ҳамин маъно, вале ибораҳои гуногуни ҳоси он миллатҳо истифода мебаранд: дар Олмон *“Taking owls to Athens”*, дар Арабистон *“selling sand to Arabs”* ва миёни халқи Эскимосҳо *“Selling snow to Eskimos”*.

Паремияи англисии *“Better to do well than to say well”* [7, 260] дар фарҳанги дузабона *“муллоро ба гуфтааш куну ба кардааш не”* тарҷума шудааст. Агар паремияи мазкурро тарҷумаи тахтуллафзӣ намоем, пас он “беҳтараш корро хуб ба анҷом расон нисбат ба он, ки хушсуханӣ кунӣ” тарҷума мешавад. Вале ҳаминро бояд қайд кард, ки дар таркиби зарбулмасали тоҷикӣ калимаи мулло дида мешавад, ки дар паремияи англисӣ умуман истифода нашудааст. Маънои аслии калимаи мулло дар забони тоҷикӣ “олими мадраса” ва маънои маҷозии он “шахси пурдон ва ё бисёрдон” мебошад. Дар байни мардуми тоҷик паремияи мазкур ба таври васеъ истифода мешавад, ва он ба маъное истифода мешавад, ки

шахс чизеро мегӯяд, вале бар хилофи он амал мекунад. Дар ҷамъият шахсоне ҳастанд, ки аз илми дин огоҳанд ва дигаронро низ огоҳ месозанд, вале амали онҳо фарқ мекунад. Бояд зикр намуд, ки дар забони англисӣ шояд аз нигоҳи дини соҳибзабонон шахсоне ном мегиранд, ки аз рӯи мақому вазифа муодили калимаи “мулло” бошад, вале дар паремияи мазкур ҳамчунин калима умуман истифода нашудааст. Аз ин ҷо бармеояд, ки паремияи мазкури забони тоҷикӣ дорои тобиши миллий аст.

Паремияи дигари англисии *“Wise after the event”* дар фарҳанги дузабона *“ақли афандӣ баъд аз пешин мебарояд”* тарҷума шудааст. Паремияи мазкур дар байни мардуми тоҷик ҳамон лаҳзае истифода мешавад, ки дар баъзе ҳолатҳо ҳангоми руҳ додани ягон воқеа шахс наметонад, ки дар он лаҳза ҷи гуна рафтор намояд, вале вақте ки кор ба анҷом мерасад ва натиҷаи он ба мо маълум мешавад, мо, аллакай, медонем, ки ҷи бояд кард. Агар паремияи мазкурро тарҷумаи таҳтулафзӣ кунем “оқилӣ пас аз воқеа” тарҷума мешавад. Агар ба таркиби паремияи тоҷикӣ нигарем, мо калимаи *“афандӣ”*-ро мебинем, ки он дар зарбулмасали англисӣ дарҷ наёфтааст ва ба ҷойи он калимаи *“оқилӣ”* истифода шудааст. Калимаи *“афандӣ”* ба фарҳанги халқи тоҷик тааллуқ дорад ва ҳангоми тарҷумаи таҳтулафзӣ он дар таркиби зарбулмасал аз транслитератсия истифода мебаранд. Ҳаминро бояд қайд кард, ки афандиеро, ки халқи тоҷик мешиносанд ва дар бисёр мавридҳо барои обурани бахшидани нутқи худ истифода мебаранд, дар ҳар халқу миллат вучуд дорад, вале онро бо номҳои мухталиф ном мебаранд.

Аз ин рӯ, ин гуна калимаҳо дар алоҳидагӣ ба гурӯҳи калимаҳои бемуодил дохил мешаванд.

Хулоса, агар мо доир ба дараҷаҳои мутобиқати зарбулмасалу мақолҳои забонҳои мавриди назар ҳарф занем, метавон гуфт, ки онҳо низ мисли воҳидҳои фразеологӣ дорои дараҷаҳои муодилноки мебошанд, ва тавре ки мо огоҳ гаштем, ҳар як зарбулмасалу мақол дар забони тарҷума метавонад дорои муодилҳои пурраву нопурра ва муродиф бошад ва дар ҳолатҳои ҷудогона бемуодил низ бошад. Ҳангоми муайян ва таҳлил намудани дараҷаи муодилнокии пурраи як зарбулмасал ва ё мақол мо бояд аз таърихи пайдоиши он огоҳ бошем, то мушаххас гуфта тавонем, ки зарбулмасалу мақоли кадом забон аввалин шуда, ба вучуд омадааст ва ҳангоми тарҷума ҷи гуна муодили пурраи худро пайдо намудааст, яъне мо бояд аниқ донем, ки як зарбулмасалу мақоли додаси фарҳангу тамаддуни кадом халқу миллат ба вучуд омадааст ва кадом миллат онро ҳамчун муодил қабул намудааст. Ғайр аз ин, бояд зикр намуд, ки хусусияти бемуодилии зарбулмасалу мақолҳои забонҳои гуногунро дар ду ҷанба баррасӣ намудан мумкин аст: 1) зарбулмасал ё мақол дар дигар забон муодил (аз нигоҳи ҳам шакл ва ҳам мазмун) ва муродифи (танҳо мазмун) худро надорад ва 2) тарзи баён ё худ таркиби луғавии зарбулмасал ё мақол аз калимаҳои ифодакунандаи унсурҳои миллий ва реалияҳо иборат аст ва ин ё он шакли ифодаи мазмуну мундариҷа, ҳикмат ва панду ахлоқ танҳо ҳоси як забон аст, ҳарчанд ҳуди воҳиди забон куллан воҳиди ҳаммаъноӣ худро метавонад дошта бошад, ки дар забони дигар низ ба таври хос ифода ёфтааст.

Адабиёт

1. Алефиренко, Н.Ф. фразеология и паремиология: Учебное пособие для бакалаврского уровня филологического образования / Н.Ф. Алефиренко, Н.Н. Семенов. – М.: Флинта: Наука, 2009. – 344 с.
2. Влахов, С. И. Непереводимое в переводе / С. И. Влахов, С. П. Флорин. – М.: Международные отношения, 1980. – 342 с.
3. Гордлевский, В.А. Персидские пословицы (собрание Мирзы Абдуллы Гаффара). Транскрипция, перевод и комментарии. Древности Восточные. – М., 1973. – Т. IV. – 225 с.
4. Иқболов, О. Зарбулмасал мақол ва афоризмҳо (муодилҳои англисӣ, тоҷикӣ, русӣ) / О Иқболов. – Душанбе, 2015. – 146 с.

5. Калонтаров, Я.И. Таджикские пословицы и поговорки в аналогии с русскими / Я.И. Калонтаров. – Душанбе: Ирфон, 1965. – 534 с.
6. Латышев, Л.К. Проблема эквивалентности в переводе: дис. ... д - ра. филол. наук: 10.02.20. – Сравнительно-историческое и типологическое языкознание / Л. К. Латышев // - М., 1983. — 431 с
7. Мамадназаров, А. Фарҳанги англисӣ–тоҷикӣ / А. Мамадназаров. – Душанбе, 2017.–1015 с.
8. Пермяков, Г.Л. Основы структурной паремиологии / Г.Л. Пермяков // АН СССР. Ин-т Востоковедения. - М.: Наука, 1988.-235 с.
9. Петрова, Л.А. Паремиологический минимум в лексиконе языковой личности современных учащихся: автореф. ... дисс. на соис. уч. Степ. Канд. филолог. наук / Л.А. Петрова. – Великий Новгород — 2007. – 25 с.
10. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони тоҷик (фарҳанги фразеологӣ). Ҷилди якум / М. Фозилов. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963.

ОИД БА ДАРАЧАҲОИ МУТОБИҚАТИ ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҲО ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Дар мақола масъалаҳои марбут ба таҳқиқи дараҷаҳои мутобиқати зарбулмасалу мақолҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Муаллиф қайд менамояд, ки ҷомеаи инсониро бе забон тасаввур кардан ғайриимкон аст ва забоне вучуд надорад, ки дар он воҳидҳои гуногуни фразеологӣ ва зарбулмасалу мақолҳо истифода нашаванд. Муаллиф, инчунин, оид ба илми паремиология ҳамчун як қисми таркибии лексикология маълумот дода, қайд намудааст, ки воҳидҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақолҳоро метавон дар рӯзномаву маҷаллаҳо, барномаҳои радиову телевизион ва ҳамчунин, дар нутқи ҳамаи мушохиди кард.

Дар мақола оид ба моҳияти муодилнокӣ ва бемуодилии воҳидҳои паремиологии забонҳои мавриди назар низ суҳан рафта, қайд шудааст, ки бемуодилии паремияҳоро муаллиф мисли воҳидҳои фразеологӣ дар он мебинад, ки онҳо ҳангоми тарҷума аз забони А ба забони В, яъне, аз забони асл ба забони тарҷума на муодили пурраву нопурра ва на муодили худро меёбанд.

Хулосаи муаллиф ҳамин аст, ки ҳангоми муайян ва таҳлил намудани дараҷаи муодилнокии як зарбулмасал ва ё мақол мо бояд аз таърихи пайдоиши он огоҳ бошем, то мушаххас гуфта тавонем, ки зарбулмасалу мақоли кадом забон аввалин шуда, ба вучуд омадаанд ва ҳангоми тарҷума чӣ гуна муодили пурраи худро пайдо намудааст. Яъне мо бояд аниқ донем, ки як зарбулмасалу мақоли додашуда дар асоси фарҳангу тамаддуни кадом халқу миллат ба вучуд омадааст ва кадом миллат онро ҳамчун муодил қабул намудааст.

Калидвожаҳо: забониносии, паремиология, фарҳанг, урфу одат, муодилнокии пурра, муодилнокии нопурра, бемуодилӣ, , фарҳанг, тамаддун, таърих ва тафаккури инсоният.

О СТЕПЕНИ СООТВЕТСТВИЯ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОВ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье анализируются вопросы, связанные с изучением степени соответствия пословиц и поговорок в английском и таджикском языках. Автор подчеркивает, что невозможно представить человеческое общество без языка, и нет языка в котором не использовались бы разные фразеологические единицы и паремии. Автор также предоставляет информацию о науке паремиологии как неотъемлемой части лексикологии, отмечая, что фразеологические единицы и пословицы можно наблюдать в газетах и журналах, на радио и телевизионных программах, а также в повседневной речи.

В статье также рассматривается природа эквивалентности и безэквивалентности паремиологических единиц исследуемых языков, и автор рассматривает безэквивалентность паремии как фразеологизмы в том смысле, что во время перевода с языка А на язык В, то

есть, с исходного языка на язык перевода у них не бывают ни полного, ни частичного и даже аналогичного соответствия.

Автор резюмирует, что при определении и анализе степени эквивалентности одной паремии нам необходимо знать историю ее происхождения, чтобы точно сказать, на каком языке впервые появилась эта пословица или поговорка, и как она нашла свой полный эквивалент при переводе, то есть нам необходимо точно знать, в какой культуре и цивилизации образовалась определенная пословица и поговорка, и какая нация заимствовала ее.

Ключевые слова: лингвистика, паремиология, обычай, традиции, полная эквивалентность, частичная эквивалентность, безэквивалентность, культура и цивилизация, история и человеческое мышление.

ON THE DEGREES OF CORRESPONDENCE OF PROVERBS AND SAYINGS IN THE ENGLISH AND TAJIKI LANGUAGES

The article analyzes issues related to the study of the degrees of correspondence of proverbs and sayings in the English and Tajiki Languages. The author notes that it is impossible to imagine human society without language, and there is no language in which different phrases, proverbs and sayings are not used. The author also provides information on the science of Paremiology as an integral part of Lexicology, noting that phraseological units and proverbs can be observed in newspapers and magazines, radio and television programs, as well as in everyday speech.

The article also discusses the nature of the equivalence and non - equivalence of paremiological units of the language in question, and it is noted that the author sees the non - equivalence of paremia as phraseological units in that they are not translated from language A to language B, that is while translating from the original language to the target language they can find neither their complete nor incomplete equivalence and cannot even find their synonyms.

The author comes to a conclusion that when determining and analyzing the degrees of equivalence of a proverb or saying, we must be aware of the history of its origin, so that we could say exactly which language the proverb and saying first appeared in, and how it could find its complete equivalence while translating. It means that we need to know exactly which culture and civilization a certain proverb and saying is based on and which nation has adopted it as an equivalent.

Keywords: Linguistics, Paremiology, culture, customs, complete equivalence, incomplete equivalence, non - equivalence, civilization, history and human thinking.

Сведения об авторе: Халимзода Зулола – соискатель кафедры английской филологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел (99237)2325000; E-mail: zulola_90@mail.ru (+992)987695967

About the author: Halimzoda Zulola – aspirant, the Department of English Phylology, Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Dushanbe st. Muhammadiev 17/6, tel. (99237) 2325000; E-mail: zulola_90@mail.ru (+992) 987695967

НАЗАРИЯҲО ОИД БА ТАЪРИХ ВА РУШДИ АЛОМАТҲОИ КИТОБАТӢ ДАР ЗАБОНШИНОСИИ МУОСИР

Давлатов М.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Даврони муосир, муносибатҳои нави иҷтимоӣ ба дастовардҳои илмӣ забоншиносӣ беш аз пеш ниёзмандӣ дорад. Дар давраҳои гуногуни хатҳои забони тоҷикӣ (хатҳои меҳӣ, суғдӣ, арабӣ) аломатҳои гуногуни китобат низ ба қор бурда мешуданд. Онҳо дар шаклҳои шохчаи гул, гулҳои ситорамонанд, барг, секунча ва ғ. кунҷ ифода карда мешуданд. Танҳо пас аз қабул карда шудани алифбои лотинӣ соли (1929) ва алифбои кирилласоси тоҷикӣ соли (1940) аломатҳои китобати онҳо мувофиқи вазифа ва маъноӣ худ ба забони хаттии имрӯзаӣ мо дохил гардидаанд [8, с. 3].

Инсон баробари соҳиби ақлу тамиз шуданаш, туфайли шууру идрок аз мавҷудоти дигар фарқ мекард. Ӯ ҳар чизи медидагашро кӯшиш мекард, дарк намояд, шохиди ҳар ҳодисаву рӯйдодро гардад, бо тамизаш ба он баҳо диҳад, оқибати онро таҳлил карда, натиҷаашро ба нафарони дигар бо имову ишора ё роҳу воситаҳои гуногун фаҳмонад, ё аз онҳо фаҳмида гирад. Вале ин ханӯз нокифоя буд. Чун ғаъолияташ торафт густариш меёфт, зарурати робита ба атрофиёни наздику дур бештар мегашт. Ниҳоят гоҳо маҷбур мешуд, садо барорад, то ифодаи фикраш осонтар гардад. [9, с. 3].

Дар хатҳои қадимие, ки дар гузашта дар забони тоҷикӣ маъмул буданд: хатти меҳӣ, хатти паҳлавӣ (форсии миёна), хатти авестӣ, хатти арабӣ аломатҳои китобат ба мафҳуми шакли маъмулии имрӯза вучуд надоштанд, аммо баъзе аломатҳои дар ин хатҳо ба назар мерасанд, ки нишонае аз аломатҳои китобат мебошанд. Масалан, дар хатти меҳӣ пас аз якҷанд калима, ки бо аломатҳои меҳмонанди ба шакли уфқӣ сабтгардида як хатти моили меҳмонанд оварда шудааст, ки он ҷудокунандаи гурӯҳи калимаҳо буд. Дар хатти авестӣ (дастнависҳо ва чопи интиқодии Авасто, ки дар охири асри XIX Карл Гелднер ба таърифи расонидааст, пас аз калимаҳо се нукта (ду нукта дар поён, як нукта болои ин ду нукта, дар мобайн ба шакли секунча) гузошта шудааст. Дар хатти арабӣ аломатҳои китобат ба шакле, ки имрӯз маъмуланд, вучуд надоштанд. Аломатҳои диакритикии болову поёнии ҳарфҳо: забар, пеш, касра ва ғайра барои дуруст хондани матн таъин гардида буданд. Дар Қуръон дар дохил ва пас аз ҳар оят аломате ба шакли барг ё гунҷаи гул гузошта мешавад, ки онро аломати вақф (вуқуф; ист) мегӯянд. Ин аломатро як нишонае аз аломати китобат шумурдан мумкин аст.

Дар асрҳои VIII-XI дигар аломатҳои китобат низ ба вучуд омада, мавриди истифода қарор гирифтаанд, вале дар масъалаи истифодаи онҳо қоидаи муайян вучуд надошт. Вазифаи аломати вергулро як аломати шаклан ба аломати савол монанд иҷро мекард. Ин аломат вазифаи аломатӣ нуктавергулро ҳам иҷро мекард. Нукта ҳамчун ҷудокунандаи ҷумлаҳо аз асри XII сар карда мавриди истифода қарор гирифт. Қоидаҳои истифодаи аломатҳои китобатро ба тартиби муайян даровардан лозим буд. Ин зарурат, хусусан, баъди пайдоиши чопи китоб бештар эҳсос гардид ва ниҳоят ин қорро мутахассиси чопи китоб аз Венетсия Алд Манутсий дар охири асри XV ба беҳтарин вазъе анҷом дод [8, с. 5-6].

Аз ин ҷост, ки ҳоло бисёр ҳарфҳои алифбоҳои забонҳои Ғарб ба ҳарфҳои алифбои латиниву юнонӣ ва Шарқ ба арабӣ шаклан монанданд. Дар навбати худ юнонӣ хату алифбои овозиро ханӯз ҳазораҳои II-I то милод аз финикиён қабул карда буданд, баъдтар аз онҳо римиён ин хатро пазируфта, алифбои латиниро қорӣ сохтанд [9, с. 7].

Дар зери ду гурӯҳи асосии аломатҳои китобат оварда шудаанд. Алифбо ва хатти финикий бошад, алҳол қадимтарин маҳсуб гашта, дар ҳазораи 2 то милод интишор ёфтааст. Асоси инро халқҳои сомии ғарбӣ дар шаҳри Элба (ҳозира телморихи Сурияи Шимолӣ) гузоштаанд. Аллақай, ҳамон вақтҳо нахустин унсурҳои аломатҳои алифбой ва хат чун система падида омада будаанд. Бояд қайд кард, ки агар алифбову хат аз ҳазораи сеи то милод

чун асоси системаи алифбо маълум бошанд, аломатҳои китобат хеле давраи дуру дарози гузаришро тай кардаанд. Албатта, онҳо низ чун ҳарфҳои алоҳида пайдо шуда, дар ҳар қавму халқ ва маҳал ба таври худ мавриди истифода қарор мегирифтанд. Аломатҳои алифбои арабӣ: зер, забар, пеш аз ҳама, яке аз анвои аломатҳои китобат буда, барои бо низому мураттаб ва мувофиқи маънову мақсади матн хондани калимаву ифодаҳо хизмат мекунанд. Бинобар ин, вақте ки зумрае аз олимони пайдоиши аломатҳои китобатро ба асрҳои XIV - XV мансуб медонанд, ғалати маҳз мекунанд. Дар ин сурат, бояд таъкид намуд, ки на пайдоиш, балки танзими матбавии аломатҳои китобат ба ин давраҳо рост меояду халос. Зеро алифбову хатҳои ғарбиву славянӣ низ мувофиқи талаботу тақозои фонетикӣ, луғавӣ, морфологию синтаксисии худ аломату ишораҳои гуногуне доранд ва мутобиқи қоидаҳои маъмулиашон мустаъмал мегарданд [9, с. 7-8].

Бисёр хатҳо ҳанӯз аз замонҳои қадим қоидаи навишти худро доштанду доранд, алифбову хатти арабӣ, лотинӣ, славянӣ ва кириллӣ низ мустасно нестанд. Хату алифбои кириллӣ, ки дар асоси алифбои латиниву славянӣ роиҷ гаштааст, ҳамчунин, аллакай, дар асри X аломатҳои хатти худро дошта, бо мурури замон онро такмил меод ва чун ҳангоми навишту китобати матн мустаъмал буд, *аломатҳои китобат* ном гирифт. Ба истилоҳи байналмилалӣ ва русӣ онро *пунктуатсия* меноманд [9, с. 8-10].

Пунктуатсия, ки аз вожаи *punctum* - и лотинӣ гирифта шуда, маънои луғавиаш *нуқта* аст, минбаъд ифодагари системаи аломатҳои китобат гардидааст. Аломатҳои китобат мавқеъ ва мақому мавриди муайяне надошта, шаклу намуд ва тарзи истифодаи мухталифу гуногунеро соҳиб буданд. Баробари паҳн гардидани робитаҳои хаттӣ ва мукотибот вазифаю мақоми аломатҳои китобат афзуда, барои ҳар чи беҳтар фаҳмидани мазмуну мақсади матн хизмат мекардагӣ шуданд. Бо мурури замону рушди илму ҷомеа аломатҳои китобат яке аз асоситарин воситаҳои алоқаву муносибати хаттии одамон ва омили асосии ба низом даровардани нутқи хаттӣ маҳсуб гардиданд. Маҳз ба туфайли онҳо хонандаи матн ба охир расидани фикр, аз ҷузъҳо иборат будани ҷумла, тақрори калима, вожаҳои тақрор, баробархукук ё тобеъ будани ҷумла, нутқи айнан ва мазмунаннақлшуда, аъзои истисноию вохидҳои туфайлиро фарқ карда метавонад [9, с. 9-10].

Муқаддамтарин аломати китобат нуқта мебошад. Баъдтар *дунукта*, *бисёрнуқта*, *вергул* ва *нуктавергул* роиҷ шудаанд. Ҳар кадоме аз аломатҳои китобат сайри таърихӣ доранд. Онҳо, хусусан, пас аз пайдо шудани матбааю чопхонаҳо ва техникаҳои матбавӣ интишор ёфта, бо мурури замон ҳар кадоме барои вазифаи махсусе таъин гардидаанд. Афзудану интишор ёфтани нутқи хаттӣ, анвои санъату жанрҳои бадеӣ, сабку услуби нигориш ва хусусан, журналистика боиси зиёдшавии теъдоди аломатҳои китобат гардид. Тавре ки ишора рафт, аломатҳои китобати дунё аз тамаддуни Шарқ сарчашма гирифтаанд. Аломатҳои китобати матбавиро бошад, аврупоӣён муназзам сохтаанд ва ҳоло асосан, он аломатҳое мустаъмаланд, ки дар асри XV муҳаққиқони венетсиягӣ қоидабандиву роиҷ кардаанд. Тақомулу инкишофи аломатҳои китобат мақоми онҳоро дар нутқу қори хаттӣ, асари бадеӣ, ҳуҷҷатнигорӣ, давлатдорӣ ва дипломатия ба дараҷае боло бардошт, ки имрӯз хурдтарин қору нутқи хаттӣ бе онҳо тасаввурнопазиранд [9, с. 9-10].

Доништан, дарк қардан ва беғалат, навиштан, яъне дар мавқеи худ гузоштани аломатҳои китобат дар хат ва риояи оҳанги гуфтор нишонаи баланди саводноқӣ ва маърифатнокии ҳар як фардро муайян мекунад. Аломатҳои китобат (*пунктуатсия*) дар забони тоҷикӣ, асосан, бо қабули алифбои кирилласос (с.1940) ба амал омадааст [2, с. 4].

Муҳаққиқ Б. Љоунс (Jones, 1996) ҳам зарурати ба назар гирифтани аломтҳои китобатро ҳангоми коркарди ҷунин системаҳо қайд мекунад. Дар қори таҳқиқоти ӯ моҳияти *пунктуатсия* аз нигоҳи забоншиносии муосир, таърихи инкишофи он ва равишҳои тавзеҳи назариявии он ошкор карда мешавад. Муаллиф таҳқиқоти таҷрибавӣ ва назариявии худро, ки имкониятҳои истифодаи аломатҳои китобат дар системаҳои компютерӣ ошкор месозанд, тавзеҳ медиҳад ва аломтҳои китобатро ба таври системавӣ шарҳ медиҳад ва ба ин тарик

“назарияи пунктуатсия”-и функционалии худро коркард кардааст, ки принципҳои алгоритмҳои истифодаи қоидаҳо ва системаи барои коркарди матнҳо ба забонҳои табиӣ мутобиқгардондашударо тавзеҳ медиҳад.

Азбаски то солҳои 1929 ҳатти мо арабиасос буд, бинобар ин, аломатҳои китобат вучуд надоштанд, инчунин, дар ин алифбо ҳарфҳои хурду калон навишта намешуданд. Мо, тоҷикон, бо қабули алифбои кириллиасос аломатҳои китобат ва тарзи навишти ҳарфҳои хурду калонро низ қабул кардем. Сабаби ба алифбои кириллӣ гузаштани аксарияти ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ роҳи саросар саводнок гардонидани оммаро дар муҳлати кӯтоҳ таъмин мекард [2, с. 4].

Таърихшинос ва забоншинос Я.К.Грот соли 1885 дар китоби худ “Русское правописание” масъалаи пурра ба низом даровардани имло ва аломатҳои китобат (пунктуатсия)-и забони русиро пешкаш намуд. Таклифи Я.К.Грот дуруст буд, зеро омӯзиши мавқеи гузоштани аломатҳои китобат ва имлои даҳ ҳиссаи нутқ ба таълими мавзӯҳои синтаксису имло саҳт алоқаманд мебошад. Бинобар ҳамин, таълими мавзӯҳои синтаксису имло ва корбасти аломатҳои китобат, вазифаю мавқеи онҳо бо омӯзиши мавзӯҳои синтаксис вобаста мебошад [2, с. 4].

Забоншиносон пайдоиши аломатҳои китобатро ба асрҳои XVII-XVIII нисбат медиҳанд. Дар ин давра матнҳои алифбои кириллӣ ду аломат: чор нуктаи ромбмонанд ва аломати ситораҷа ихтироъ шуда буданд, ки дар матнҳои Инчили Архангел вучуд доштанд. Олими рус В. Классовский, ки ба тадқиқоти таърихи аломатҳои китобат машғул буд, менависад: “Аломатҳои китобат бо маънои синтаксисиашон, танҳо ба пайдоиши китобчопкунӣ дар Русия пайдо шудаанд”. Бори аввал М.В.Ломоносов дар китоби “Русская грамматика” бо номи “Дар бораи аломатҳо” оид ба аломатҳои китобати “Грамматикаи русӣ” маълумот додааст. М. В. Ломоносов ва пайрави ӯ Курганов Н. Г. менависанд: “Асосан аломатҳои китобат дар забони русӣ дар нимаи асри XVIII ба низом дароварда шудаанд, миқдор ва номи онҳо чунин буд: *нукта, вергул, нуктавергул, аломати савол ва хитоб*”. М. В. Ломоносов аломатҳои китобатро вобаста ба вазифаҳои грамматикашон ном бурда, аломати хитобро бо истилоҳи “удивительный” (тааҷҷубовар) қавсро бо истилоҳи “вместительный” (ғунҷонанда), аломати дефисро “единительный знак” (аломати ҳамроҳкунанда) зикр мекунад [2, с. 6].

Бояд қайд кард, ки агар ба таърихи пайдоишу инкишофи аломатҳои китобат назар андозем, бо боварӣ гуфта метавонем, ки аломати баёнро ҳанӯз дар аввалҳои асри XVIII забоншиносон ихтироъ карда, ном ва вазифаю мавқеи гузоштани онро дар алифбои кириллӣ муайян карда буданд. Забоншиносон Н.Г. Курганов ва А. А. Барсов дар китоби “Писмовник” “хатшиносӣ” ва мавқеи гузоштани аломатҳои китобатро ҳамеша дар вобастагӣ ба аъзои ҷумла, муносибатҳои синтаксисӣ дида менависанд, ки аломатҳои китобат дар таркиби ҷумла омада, ҳам оҳанг ва ҳам маънои онро равшану возеҳ мегардонанд. Ба қавли онҳо дунукта аломатест, ки дамгирии (тавакқуф, пауза) дуру дарозро ифода мекунад, лекин дар матн гузоштани он чунин маъно дорад, ки бояд ба ҷумла ифода ё фикре илова карда шавад. А. А. Барсов менависад, ки тавакқуфи ҷумлаҳое, ки аломати баён доранд, мисли, ки “як”, “ду”, “се” меғунҷанд [2, с. 91-92].

Нуктавергул аломати китобатиест, ки ба хату имлои тоҷикӣ аз ибтидои асри XX ҷорӣ гардидааст. Он аз унсурҳои забоншиносии Ғарб буда, бо гузоштани нукта ва аломати вергул ишора мешавад. Ин аломат ҳам мавриди гуногуни истифода дошта, хусусияту вазифаҳои мухталифро соҳиб аст [9, с. 55].

Алд Манутсий аз аломатҳои пешина баъзеро гирифта, боз чанд аломати дигар ихтироъ кард ва қоидаи истифодаи онҳоро тартиб дод, ки то ҳол, асосан, бидуни тағйирот мавриди истифода мебошанд. Омӯзиши илмии аломатҳои китобат аз олими рус М.В.Ломоносов, ки ин корро дар «Грамматикаи русӣ» и хеш ҷо дода буд, сар шудааст ва

охиста—охиста аломатҳои китобати хатти русӣ зери қонуну қоидаҳои муайян даромад ва системаи имрӯзаро доро шуд, ки дар ин роҳ хидмати Я.К.Грот зиёд аст [8, с. 5-6].

Хулоса, таҳлилҳо нишон доданд, ки мавзӯи баҳси истифодаи аломатҳои китобат дар забоншиносии тоҷик масъалаи доманадор буда, ба таҳқиқоти алоҳида зарурат дорад.

Адабиёт

1. Грот, Я. Спорные вопросы русского правописания от [Текст] / Я Грот // Петра Великого доньине. – 4-е изд.- Спб., 1899.
2. Ёрахмадова, Н. Аломатҳои китобат (барои донишҷӯёни низоми таҳсилоти кредитии ихтисоси забон ва адабиёти тоҷик) [Матн] / Н. Ёрахмадова., З.Қ., Ёкубова., Д.Х. Бахтибекова. – Душанбе, 2013. – 115 с.
3. Классовский, В. Русская грамматика [Текст] / В. Классовский – Спб, 1865.
4. Ломоносов, М.В. Российская грамматика [Текст] / М. Ломоносов. – М., 1765 // М.В. Ломоносов. Полное собрание сочинений. – Т.7. - М.-Л., 1952.
5. Хоҷаев, Д. Синтаксис ва пунктуатсия [Матн] / Д. Хоҷаев., Ш. Кабиров. – Душанбе, 1991.
6. Хусейнов, Х. Қоидаҳои асосии истеъмоли аломатҳои китобӣ дар забони тоҷик [Матн] / Х. Хусейнов. – Душанбе: 1966. – 62 с.
7. Хусейнов, Х. Пунктуатсияи забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / Х. Хусейнов . – Душанбе: Маориф, 1977. – 95 с.
8. Ҷобиров, Ҷ. Аломатҳои китобат ва истифодаи онҳо [Матн] / Ҷ. Ҷобиров, Б. Хайдаров. – Душанбе: Аржанг, 2010. - 64 с.
9. Шокиров, Т. Аломатҳои китобати забонҳои тоҷикӣ [Матн] / Т. Шокиров (Нашри дуюм). – Хуҷанд: Андеша, 2010. – 69 с.
10. Jones, B. What's the Point? A (Computational) Theory of Punctuation: [Text] / B. Jones Ph.D. thesis. Edinburgh, The University of Edinburgh, 1996.

НАЗАРИЯҲО ОИД БА ТАЪРИХ ВА РУШДИ АЛОМАТҲОИ КИТОБАТӢ ДАР ЗАБОНШИНОСИИ МУОСИР

Муаллиф барои омӯзиши масъалаи таърихи пайдоиш ва рушди аломатҳои китобатӣ дар забоншиносии муосир аз адабиёти гуногуни соҳавӣ ва барои мустаҳкам кардани фикри худ ақидаи қоршиносон ва олимони соҳаро фаровон истифода бурдааст.

Ба андешаи муаллифи мақола агар ба таърихи пайдоиш ва инкишофи аломатҳои китобат назар андозем, бо боварӣ метавон зикр намуд, ки аломати баёнро ҳанӯз дар аввалҳои асри XVIII забоншиносон ихтироъ карда, ном ва вазифаю мавқеи гузоштани онро дар алифбои кириллӣ муайян карда буданд.

Чӣ тавре, ки дар мақола омадааст, аломатҳои китобат дар таркиби ҷумла омада, ҳам оҳанг ва ҳам маънои онро равшану возеҳ мегардонанд. Инчунин, доништан, дарк кардан ва беғалат навиштан, яъне дар мавқеи худ гузоштани аломатҳои китобат дар хат ва риояи оҳанги гуфтор дараҷаи баланди саводноқӣ ва маърифатнокии ҳар як фардро муайян мекунад.

Дар хатти имрӯзаи забони тоҷикӣ, ки ба алифбои русӣ асос ёфтааст, даҳ аломати китобат – нуқта, вергул, аломати савол, аломати хитоб, дунуқта (баён), сенуқта, нуқтавергул, кавс, тире, ноҳунак маъмуланд. Онҳо ба забони тоҷикӣ солҳои 30 асри 20 (давраи оғози истифода аз алифбои латинӣ) бо таъсири забони русӣ гузаштаанд.

Калидвожаҳо: аломатҳои китобат, забоншиносии муосир, алифбои кириллӣ, забони тоҷикӣ, таркиби ҷумла, таърихи пайдоиш аломатҳои китобат, инкишофи аломатҳои китобат, асри XVIII, асри XX.

ТЕОРИИ, СВЯЗАННЫЕ С ИСТОРИЕЙ И РАЗВИТИЕМ ПУНКТУАЦИИ

В своей статье и теории, связанные с историей и развитием пунктуации в современной лингвистике автор широко использовал идеи ученых данной области для укрепления своих взглядов. Он также использовал различную литературу, чтобы прояснить историю и развитие пунктуации в современной лингвистике.

Если посмотреть на историю возникновения и развития пунктуации в современной лингвистике, то можно с уверенностью отметить, что он был изобретен лингвистами в начале XVIII.

Как указывается в статье, символы в предложении проясняют как интонацию, так и смысл. Кроме того, знание, понимание и правильное письмо, то есть правильное размещение знаков препинания и соблюдение тона речи, является признаком высокой грамотности и просвещенности каждого человека.

В современном письме таджикского языка, основанном на русском алфавите, имеется десять знаков препинания - точка, запятая, вопросительный знак, восклицательный знак, двоеточие, многоточие, точка с запятой, скобки, тире, кавычки. В таджикский язык они вошли в 30-е годы 20 века (начало использования латинского алфавита) под влиянием русского языка.

Ключевые слова: пунктуация, современная лингвистика, кириллица, таджикский язык, структура предложения, история происхождения пунктуации, развитие пунктуации, XVIII век, XX век.

THEORIES TO THE HISTORY AND DEVELOPMENT OF PUNCTUATIONS IN MODERN LINGUISTICS

The author has extensively used the views of experts and scholars in this field to strengthen their views in his article "Theories on the history and development of punctuations in modern linguistics". He also used various field of literature to clarify the issue of history and the development of biblical characters in modern linguistics.

If we look at the history of the origin and development of the signs of the book, we can say with confidence that the sign of the word was invented by linguists in the early XVIII century and defined its name, position and position in the Cyrillic alphabet.

As the article points out, the characters in a sentence make both the tone and the meaning clearer. Also, knowing, comprehending and correcting the signs of the book in the line and keeping the tone of speech determine the high level of literacy and enlightenment of each individual.

In the modern script of the Tajik language, based on the Russian alphabet, there are ten punctuation marks - a period, a comma, a question mark, an exclamation mark, a colon, a semicolon, a hyphen, parentheses, dashes, quotation marks. They entered the Tajik language in the 30s of the 20th century (the beginning of the use of the Latin alphabet) under the influence of the Russian language.

Keywords: punctuation, modern linguistics, Cyrillic alphabet, Tajik language, sentence structure, history of origin of punctuation, development of punctuation, XVIII century, XX century.

Сведения об авторе: Давлатов Муслим – докторант (PhD) второго курса специальности лингвистики Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: Республика Таджикистан, 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиев 17/6, Тел.: (+992) 902-10-10-50. E-mail: muslim_davlatov888999@mail.ru

Information about the author: Davlatov Muslim - PhD-linguistics specialty, Tajik state Institute of languages named after Sotim Ulughzoda. Address: Tajikistan, 734019, Dushanbe, St. Muhammadiev 17/6. Phone: (+992) 902- 10- 10- 50. E-mail: muslim_davlatov888999@mail.ru

ТОБИШҲОИ УСЛУБИЮ МАЪНОИИ ВОЖАҲОИ МАРБУТ БА ҲУНАРМАНДИ БАР МАБНОИ ФАРҲАНГИ «БУРҲОНИ ҚОТЕЪ»

Буриева Ш.Б.

Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дӯзандагӣ ҳунари халкиест, ки бо даст ва ё асбобҳои махсус анҷом дода шуда, зан дар соҳаи мазкур нақши асосиро мебозад. Аз қадимулайём дар байни мардуми тоҷик бофандагӣ, дӯзандагӣ, ресандагӣ, нонпазӣ, ороишгарӣ, пазандагӣ, сангтарошӣ ва дигар намудҳои касбу ҳунар роиҷ буда, то давраи мо расидаанд. Дӯзандагӣ ҳам дар қатори ҳунари болозикр яке аз муҳимтарин навъи ҳунари мардумӣ мебошад, ки дар ҳаёти ҳар як шахс мавқеи муайяноро дорад ва маҳсули он зеби ҳар як инсон аст.

Дӯзандагӣ дар миёни мардуми тоҷик манзалати хоси худро дошта, дӯзанда ҳамчун ҳунарманд ва шахси соҳибэҳтиром мавриди таваҷҷуҳи мардум қарор дорад.

Бо гузашти айём асбобҳои дӯзандагӣ мавриди истифода қарор дода шуданд, ки ин қори бештари аҳолии минтақаҳои гуногуни кишвар, аз ҷумла шахсони дӯзандаро осон намуд.

Дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» қисми зиёди вожаҳое, ки хоси забони тоҷикианд ва имрӯз бархе аз онҳо дар шеваю лаҳҷаҳо истифода мешаванд, дарҷ гардидааст. Аз он ҷумла, миқдори зиёди вожаю истилоҳоти дӯзандагӣ, ки яке аз ҳунари қадимии мардуми мо мебошад, дар фарҳанги мазкур ба таври фаровон қорбурд шудааст. Аммо айни замон на ҳамаи истилоҳоти соҳаи дӯзандагӣ, ки фарогири фарҳанги мазкуранд, мавриди истифода қарор доранд. Қайд бояд кард, ки муаллифи фарҳанг, албатта, бештар ба шеваю лаҳҷаи минтақаи худ таъя намудааст, вале, хушбахтона, ҳамаи он вожаю истилоҳот таркиби луғавии забонамонро ташкил медиҳанд.

Таҳиякунандаи пешгӯфтори «Бурҳони қотеъ» дуруст зикр мекунад, ки «мақсади асосии дарпешгузаштаи муаллиф (яъне Муҳаммадхусайни Бурҳон - Б.Ш.) он буд, ки фарҳанги мукаммале тартиб диҳад, то ҳар чи бештар захираи бойи луғавии забонамонро фаро гирад ва шавқмандону муҳтоҷони луғатро қонеъ гардонад» [1, 3].

Албатта, дар фарҳанги мазкур вожаю истилоҳоти тамоми соҳаҳои ҳунари мардумӣ шарҳ ва тафсир шудаанд. Мо дар мақолаи мазкур танҳо истилоҳоти яке аз касбҳои маъмултарини ҳунари мардумӣ – дӯзандагиро дар асоси фарҳанги «Бурҳони қотеъ» мавриди таҳлил қарор додем. Боиси тазаккур аст, ки дар замонҳои муосир низ ин навъи ҳунар бештар ташаккул ёфта, таваҷҷуҳи мардум ба он боз ҳам зиёдтар гардидааст.

Вожаҳои марбут ба дӯзандагиро, ки дар «Бурҳони қотеъ» зикр шудаанд, метавон чунин тасниф кард:

- вожаҳои марбут ба номи касби дӯзандагӣ ва навъи фаъолияти ҳунармандони ҳамин соҳа;

- вожаҳои марбут ба масолеҳи дӯзандагӣ;
- вожаҳои марбут ба абзори дӯзандагӣ;
- вожаҳои марбут ба маводи тайёри дӯзандагӣ.

1. Номи соҳаҳои дӯзандагӣ ва навъи амали ҳунармандони ҳамин соҳа.

Ба соҳаи дӯзандагӣ, асосан, тоқидӯзӣ, заркашдӯзӣ, чармдӯзӣ, кашидадӯзӣ, зардӯзӣ, бахиядӯзӣ, чакиндӯзӣ, ҷуволдӯзӣ, калобатундӯзӣ ва кафшдӯзӣ дохил мешаванд, ки ҳамаи ин навъи ҳунари мардумӣ дастӣ анҷом дода мешуданд.

Дар асоси иттилои муаллифи «Бурҳони қотеъ» вожаи «**бандарз**» ба маънои шахсе мебошад, ки ҷувол медӯзад. Ба ҳамин хотир муаллифи фарҳанги мазкур вожаи «**бандарз**»-ро чунин шарҳ додааст: «**бандарз** – ҷуволдӯзро гӯянд» [1, 193]. Вожаи мазкур дар забони муосири тоҷикӣ мавҷуд нест.

Соҳаҳои мазкур вобаста ба касби ҳунармандон номгузорӣ шудаанд. Яъне, дар қолаби калимасозии тоҷикӣ ба номи касбҳо пасвандҳои исмсози **-ӣ** ва **-чӣ** илова шуда, соҳаҳои он муайян мегардад. Масалан, аз вожаи тоқидӯз, ки исми амали ҳунарманде, ки тоқӣ медӯзад, номи соҳаи он тоқидӯзӣ сохта шудааст. Ҳамин гуна, аз заркашдӯз – заркашдӯзӣ, чармдӯз – чармдӯзӣ ва ғ. сохта шудаанд. Чунин нави соҳаҳо ва амали ҳунармандони ҳамин соҳа дар фарҳанги мазкур ба таври зайл тафсир ёфтаанд: бахиядӯз, кашидадӯз, чакиндӯз, ҷуволдӯз, калобатундӯз, кафшдӯз, мӯзадӯз, порадӯз, пинадӯз ва ғайра.

2. Масолеҳи дӯзандагӣ.

Масолеҳи соҳаи дӯзандагӣ дар навбати худ иборат аз **матову абрешим** ва **чарм** мешавад.

Вожагони марбут ба масолеҳе, ки аз **матову абрешим** тайёр мешаванд, дар «Бурҳони қотеъ» ба таври зер шарҳ дода шудаанд:

Вожаи **«бодома»** ба чанд маънӣ баён гардидааст. Аввалан, муаллиф пилаи абрешимро дар назар дорад, ки бештар дар соҳаи бофандагӣ истифода мешавад, сипас онро ба нигини ангуштарин ташбеҳ дода, сеюм муҳраи чашммонанде, ки ба гирди кулоҳи тифлон медӯзанд, чорум матое, ки аз пораҳои рангин фароҳам дӯхта шуда бошад, тафсир кардааст: **«бодома** – пилаи абрешумро гӯянд; ба маънии нигин ва муҳри ангуштар ҳам омадааст; ва чашммонанде бошад, ки аз тилову нуқра созанд ва бар кулоҳи тифлон дӯзанд; ва ҳирқаи мураккабаро ҳам мегӯянд, яъне ҳирқае, ки аз пораҳои рангин фароҳам дӯхта шуда бошад; ва чинсе аз абрешум бошад» [1, 137]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир [2;3;4;5] дарҷ нагардидааст ва дар забони муосири тоҷикӣ низ мавриди истифода қарор надорад. Мавриди зикр аст, ки чунин тарзи дӯхтани либос, яъне пораҳои рангинро ба ҳам чида дӯхтан дар гузашта маъмул будааст. Аммо дар замони имрӯз аз пораҳои матоъҳои гуногунранг бо тартиби махсус кӯрпаву кӯрпача, дастархон ва монанди инҳоро медӯзанд, ки онро куракдӯзӣ мегӯянд. Қайд бояд кард, ки ҷойи вожаи **«бодома»**-ро дар забони тоҷикӣ калимаи «курок»-и ўзбекӣ гирифтааст. Дар фарҳанги «Тухфат-ул-аҳбоб» **«бодома»** ба маънои кирми абрешим шарҳ дода шудааст [6, 34].

Вожаи дигаре, ки ҳамчун масолеҳ барои дӯхтан истифода мешавад, **«бозафган»** мебошад. Худи муаллиф онро пина, яъне дарбеҳ гуфта, чунин шарҳ додааст: **«бозафган** – жанда ва пинае бошад, ки фақирон ва дарвешон бар ҷома ва хирқа дӯзанд; ва мадохилмонандеро низ гӯянд, ки баъзе аз сипоҳиён бар пушти гиребони ҷомаи пунбадор ва чорқаб дӯзанд, чунонки сари мадохил бар миёни ҳар ду шона афтад» [1, 145].

Имрӯз ин вожаро ҳамчун истилоҳ дӯзандагон истифода намебаранд. Аммо шакли дигари он **бозафкандан** буда, маънои «ба пушт партофтан»-ро дорад, ки дар забони тоҷикӣ роиҷ аст. Дар ҷойи вожаи мазкур вожаҳои ямоқ, дарбеҳ, васла ва пина истифода мешавад. Хеле бамаврид аст, ки ин ҷо доир ба вожаи чорқаб маълумот диҳем. Муаллифи «Бурҳони қотеъ» ҳангоми тафсири вожаи «бозафган» калимаи «чорқаб»-ро низ ёдрас мешавад. Мутаассифона, ҳамчун моддаи алоҳидаи луғавӣ ин вожа дар «Бурҳони қотеъ» тафсир наёфтааст. Аммо дар асоси шарҳи фарҳангҳои дигар **чорқаб**: «либоси махсуси подшоҳон ва амирон» шарҳ ёфтааст [5, 587]. Аз тафсири муаллифи «Бурҳони қотеъ» низ пай бурдан мумкин аст, ки чорқаб дар фарҳанги мазкур низ ба маънои либоси махсуси подшоҳон истифода шудааст.

Вожаи дигари соҳаи дӯзандагӣ **«бартанг»** аст, ки дар «Бурҳони қотеъ» чунин шарҳ ёфтааст: **«бартанг** – навормонандеро низ гӯянд, ки аз карбос ва ғайра дӯзанд ва бар гахвораи атфол насб кунанд ва тифлро бад-он гахвора банданд» [1, 163]. Вожаи мазкур дар замони муосир ба ҳамин маъно мавриди истифода қарор надорад, вале ҷойи онро вожаи «дастбанд» ва «пойбанд»-и тифл гирифтааст. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» вожаи мазкур ба ин маъно наомада, балки ба маънои тасма омадааст, ки чунин шарҳ ёфтааст: **«бартанг** – тасмае, ки бо он зинро бар пушти асп мебанданд» [4, 151].

Вожаи дигаре, ки ифодакунандаи масолеҳи асосии дӯзандагӣ – ресмон махсуб меёбад, вожаи «бундур» мебошад. Вожаи **бундурро** муаллифи фарҳанг чунин шарҳ додааст: «**бундур** – ресмоне бошад, ки бад-он ҷувол ва тубра ва амсоли он дӯзанд» [1, 194]. Дар асоси шарҳи муаллиф **бундур** як навъи ресмон будааст, аммо дар фарҳангҳои баъдӣ чунин вожа мавҷуд нест. Аз гуфтаи муаллиф маълум аст, ки он танҳо хоси яхудон будааст. Дар забони тоҷикӣ ин қисмро «**абра**» гӯянд ва агар аз қисми даруни ҷома дӯзанд, онро **остар** мегӯянд.

Пораи зард – порчаи зарде бошад, ки яхудон барои имтиёз бар дӯши ҷома дӯзанд [1, 214]. Дар забони имрӯзаи тоҷикӣ ҳамчун як истилоҳи алоҳида вожаи мазкур роиҷ нест.

Истилоҳи дигари дӯзандагӣ ин «паргола» мебошад, ки дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» чунин шарҳ ёфтааст: «**паргола** – пина ва васларо низ гӯянд, ки бар ҷома дӯзанд; ва порчае ҳам ҳафт ресмонӣ монанди мисқоли» [1, 231]. Ҳарчанд вожаи паргола дар забони адабии муосир дар истифода нест, аммо дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чунин шарҳ ёфтааст: «**паргола/паркола** – 1. пина, васла, ямоқ. 2. ҳисса, пора, парча, лахта» [3, 31] ва дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» вожаи «**паргола** – 1. пина, васла, ямоқ, пора. 2. нақшу нигори рӯи чизе» омадааст [5, 70].

Дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» шакли дигари «**паргола**» калимаи **пажгола** низ баён гардидааст ва ба ҳамон маънои **паргола** шарҳ дода шудааст: «**пажгола** – пора ва васларо низ гӯянд, ки бар ҷома дӯзанд» [1, 237]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир [2;3;4;5] дарҷ нагардидааст.

Дар луғати «Тухфат-ул-аҳбоб»-и Ёбаҳӣ вожаи мазкур дар шакли **пажгола** низ омада, ба ҳамин маъно шарҳ дода шудааст. Дар фарҳанги мазкур номи дигари он «**кажана**» низ зикр шудааст [6, 141].

Масолеҳи дигари дӯзандагӣ **пина** мебошад: «**пина** – порча, ки бар кафш, ҷома ва ҳирқа дӯзанд» [1, 261]. Вожаи мазкур дар забони муосири тоҷикӣ дар ҳамин шакл маъмул аст: «**пина** – 1. парча, чизи порашуда. 2. васла, ямоқ, порчае, ки ба ҷои даридаи либос ва чизҳои дигар дӯхта ё васл карда мешавад» [3, 61; 5, 98].

Истилоҳи дигари дӯзандагӣ, ки дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» баён гардидааст, **тафсила** мебошад. Онро муаллиф ба маънои навъе аз матои абрешимӣ, ки аз он масолеҳи либосворӣ медӯзанд, шарҳ додааст, яъне: «**тафсила** – чинсе аз порчаи абрешумӣ бошад, ки аз он қабо ва изор ва чизҳои дигар низ бидӯзанд» [1, 286]. Вожаи мазкур дар забони муосири тоҷикӣ дар истифода қарор надорад. Ба ҷойи ин вожа матоҳои гуногун бо номҳои нав истифода мешаванд.

Истилоҳе, ки муаррифгари ҳунари дӯзандагии мардуми он давра ба ҳисоб мерафт, **чакин** мебошад, ки онро муаллиф дар шакли зерин шарҳ додааст: «**чакин** – навъе аз кашида ва заркашдӯзӣ ва бахиядӯзӣ бошад; ва ҷома ва қабоеро, ки чунин дӯхта бошанд чакиндӯзӣ гӯянд» [1, 352].

Вожаи **чикин** шакли дигари **чакин** мебошад, ки дар фарҳанги мазкур муаллиф онро ба таври зерин тафсир намудааст: «**чикин** ба маънии чакин аст, ки навъе аз кашида ва заркашдӯзӣ ва бахиядӯзӣ бошад» [1, 352]. Дар забони имрӯзаи тоҷикӣ вожаи **чакан** маъмул буда, дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба таври зайл шарҳ дода шудааст: «**чакан** – навъе аз кашидадӯзӣ, ки бо абрешими ранга дар матоъ ва ғ. нақш медӯзанд» [5, 544]. Аз ин бармеояд, ки чикин ин шакли дигари чакан аст. Чакандӯзӣ як навъи ҳунари мардумист, ки имрӯз авҷи тоза ёфтааст.

Истилоҳи дигареро, ки дӯзандагон истифода мебаранд, **хиштча** мебошад. Муаллифи «Бурҳони қотеъ» таъкид менамояд: «**хиштча** он порчае ҷаҳоргӯша бошад, ки дар зер бағали ҷома ва миёни тунбон дӯзанд» [1, 393]. Вожаи мазкур дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чунин дарҷ гардидааст: «**хишттак** – порчаи ҷоргӯша, ки зер бағали ҷома ва миёни поҷома медӯзанд» [3, 482]. Вожаи мазкур дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба чунин маъно омадааст: «**хишттак** – порчаи ҷоргӯшае, ки зер бағали ҷома ё миёни поҷома дӯхта мешавад» [5, 456].

Дар забони муосири тоҷикӣ вожаи мазкур маъмул буда, имрӯз ҳам дар байни дӯзандагон бо ҳамин ном истифода мешавад.

Масолеҳи дигари дӯзандагиро чарм ва пӯст ташкил медиҳанд, ки дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» тафсир шудаанд. Ба масолеҳе, ки аз чарм дӯхта мешаванд, вожаҳои зерин дохил мешаванд ва онҳоро дар шакли мавҷуда дар муқоиса бо фарҳангҳои муосири тоҷикӣ зикр мекунем:

«**Баҳла** пӯсте бошад, ки ба андоми панҷаи даст дӯзанд ва миршикорон бар даст кашанд ва чарғ ва боз ва шохинро ба даст гиранд» [1, 202]. Вожаи мазкур дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чунин шарҳ ёфтааст: «**баҳла** – дасткаши чармини шикорӣ, ки бозро болои он мешинонанд» [2, 164] ва дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» чунин омадааст: «**баҳла** – дасткаши чармин, ки шикорчиён бозу шохинро бо он ба даст мегиранд» [4, 160].

Аз тафсири фарҳангҳо маълум мегардад, ки вожаи мазкур маъмул буда, аз пӯст дӯхта мешавад.

«**Пордум** он чарме бошад паҳн, ки бар паси полони чорво дӯзанд ва бар паси рони чорво андозанд. Ва баъзе гӯянд чарме бошад, ки бар паси зини асп банданд ва бар зери думи асп андозанд» [1, 213]. Вожаи мазкур дар замони муосир мавриди истифода қарор дорад ва дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чунин шарҳ ёфтааст: «**пордум** – банди паҳни чармин, ки аз таҳти думи хар, хачир ва ғ. гузаронида аз ду сӯ ба ду канори полон ё зин баста мешавад» [3, 86] ва дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» вожаи **пордум** ба маънии «тасмаи паҳни чармин ё аз матои мустаҳкам дӯхташуда, ки аз таги думи чорпоёни боркаш гузаронида аз ду сӯ ба ду канори полон ё зин баста мешавад», тафсир шудааст [5, 114]. Вожаи мазкур низ дар забони муосири тоҷикӣ маъмул аст.

«**Пишеза** ... ва чарме бошад, ки бар домани хайма дӯзанд ва ресмоне бад-он гузаронанд» [1, 243]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир [2; 3; 4; 5] дарҷ нагардидааст. Зикр бояд кард, ки дар забони муосири тоҷикӣ вожаи «шериҷа» истифода мешавад ва он хошия ё зеҳе бошад, ки ба гирди тоқӣ, домани чома ва даври остин дӯзанд. Инчунин, саҳхофон низ дар ҷузвбандии китоб истифода мекардаанд, ки он бештар аз пӯст тайёр мешавад.

«**Овах** занҷираро низ гӯянд, ки наққошон ва дӯзандагон бар канори чизҳо бикашанд ва бидӯзанд» [1, 63-64]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир [2; 3; 4; 5] ба ин маъно дарҷ нагардида, балки вожаи «**овах/овах** ба маънои «дарег, афсӯс, оҳ» [2, 896] омадааст.

«**Часта** ... ва соғареро низ гӯянд ва онро аз пӯсти қафали гӯрхар ва асп ва астар ва хари улоғ созанд. Ва аз он кафш ва чизҳои дигар дӯзанд» [1, 345]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир [2; 3; 4; 5] дарҷ нагардидааст.

«**Чашма** – суфт ва сӯрохи сӯзан ва ҷуволдӯзро низ гӯянд» [1, 347]. Вожаи мазкур дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чунин шарҳ ёфтааст: «**чашма** – чашм, чашмак, шикоф ва сӯрохи чизе; чашмаи сӯзан шикофи сӯзан, сӯрохи сӯзан» [3, 535]. Вожаи мазкур дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба маънии мазкур наомадааст.

Чашмак – пойафзор ва кафшро низ гӯянд [1, 347]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир [2;3;4;5] ба маънои пойафзор наомадааст. Дар забони имрӯзаи тоҷикӣ ба ин маънӣ истифода намешавад.

Чағал зарфе бошад лӯладор, ки онро аз чарми дибоғаткардаи булғор дӯзанд ва ба арабӣ митҳара хонанд [1, 349]. Вожаи мазкур дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» дарҷ нагардидааст ва дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба маънии «зарфи ҷумакдор, ки онро аз чарми ошдодашудаи булғорӣ медӯхтанд ва мусофирону шикорчиён ҳамроҳ доштанд, матраҳа» [5, 543] омадааст.

Ҳамамаънои вожаи **чағал** калимаи **хусайнӣ** мебошад, муаллиф онро чунин шарҳ додааст: «**хусайнӣ** зарфери низ гӯянд, ки онро аз булғор ва ғоҳе аз чарм ҳам дӯзанд» [1, 366]. Вожаи мазкур дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» дарҷ нагардидааст ва дар «Фарҳанги тафсирии

забони тоҷикӣ» ба маънои дар боло зикршуда наомада, балки ба дигар маънӣ шарҳ дода шудааст [5, 539].

3. Абзори дӯзандагӣ.

Дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» он абзори дӯзандагӣ тафсир шудааст, ки дар замони муаллифи фарҳанг дар истифода қарор доштаанд. Дар зер мо ҳамаи онҳоро бо тафсири муаллифи фарҳанг зикр мекунем:

«**Адрамкаш** ба маънии адром аст, ки дирафши такалтудӯзӣ бошад» [1, 75]. Вожаи мазкур дар ҳамин шакл дар фарҳангҳои муосир [2;3;4;5] дарҷ нагардида, балки бо вожаи **одрам** ифода ёфтааст, ки дар поён онро зикр мекунем. Дар шакли **адрам** он дар «Тухфат-ул-аҳбоб» -и Ёбаҳӣ сабт шуда, ба маънои абзори дӯзандагии монанди дарафш тафсир ёфтааст.

Одрам – намадзани аспро гӯянд; афзореро низ гӯянд, ки намадзинро бар он дӯзанд ва он чизест монанди дирафш [1, 45]. Вожаи мазкур дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чунин шарҳ ёфтааст: «**одрам** // **одарм** – 1. намаде, ки таги зини асп мегузоранд, намадзин, чиргӣ, арақчини асп. 2. афзори дирафшмонанди махсус, ки бо он намадзин медӯзанд; бигиз» [2, 901] ва дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» чунин омадааст: «**одрам>одарм** – намади зери зини асп, намадзин» [5, 19]. Вале ба маънои дуюм, яъне дарафш шарҳ наёфтааст.

Шакли дигари вожаи **одрам** калимаи **адром** аст, ки муаллифи «Бурҳони қотеъ» онро дар фарҳанги худ чунин шарҳ додааст: «**адром** – дирафшест, ки намадзин ва такалтуро бад-он дӯзанд» [1, 74]. Дар ин шакл низ вожаи мазкур на дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ва на дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» дарҷ ёфтааст.

«**Чахмох** – кисаи дутабақаро низ гуфтаанд, ки аз тимоч дӯзанд ва сипоҳиён шонаву сӯзан ва чизҳои дигар дар он гузоранд» [1, 340]. Вожаи мазкур дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чунин шарҳ ёфтааст: «**чахмох** – халтачае, ки сипоҳиён дар он шона, сӯзан ва дигар чизҳо нигоҳ медоранд» [3, 530].

«**Ағоза** афзорест кафшдӯзонро» [1, 102]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир [2;3;4;5] дарҷ нагардидааст.

Ҳамамаънои вожаи **ағоза** калимаи **авроз** аст, ки муаллиф онро дар фарҳанги мазкур чунин зикр намудааст: «**авроз** – бар вазн ва маънии афзор аст, ки бодбони каштӣ; ва дастафзори пешаварон; ва кафш ва поафзор» [1, 126]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир [2;3;4;5] дарҷ нагардидааст.

«**Харак** чӯбаке бошад, ки бар рӯи тунбӯр, уд, камонча, рубоб ва амсоли он гузоранд ва торҳоро дар болои он кашанд; ва сепояе бошад, ки ҳар ду сари коргоҳро бар болои он гузоранд ва нақшдӯзӣ ва калобатундӯзӣ кунанд; ва сепояе, ки заргарон пеши худ гузоранд ва чизҳоро бар болои он сӯхонкорӣ кунанд» [1, 386]. Вожаи мазкур дар забони имрӯзаи тоҷикӣ ва дар лаҳҷаи мардуми мо ба маънои курсие, ки дар назди хонаҳои истиқоматӣ мегузоранд, ки мардуми он хона дар якҷоягӣ бо ҳамсояҳои худ шомгоҳон дар чунин ҳаракҳо нишаста, барои суҳбат кардан бо ҳамдигар ҷамъ мешаванд. Инчунин, калимаи **харак** дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чунин шарҳ ёфтааст: «**харак** – чӯбча ва ё устухончае, ки бар косаи танбӯр, дутор ва ғ. гузошта мешавад ва тор аз болои он мегузоранд» [3, 463] ва дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба таври зерин омадааст: «**харак** – олати хурди устухонӣ ё чӯбӣ, ки дар болои косаи танбур ё дутор шинонда симҳоро аз рӯи он мегузaronанд» [5, 440]. Ҳамчун абзори дӯзандагӣ бо ҳамин ном дар фарҳангҳои муосир тафсир нашудааст.

«**Хунсо** он чизест, ки саҳҳофон ва кафшдӯзон ба кор баранд» [1, 403]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир [2;3;4;5] ба ин маъно дарҷ нагардидааст.

4. Маводи тайёри дӯзандагӣ.

Дар зер баъзе аз истилоҳоти маводи тайёри дӯзандагиро аз фарҳанги «Бурҳони қотеъ» ҷамъоварӣ намуда, мавриди таҳлил қарор додем:

Дар гузашта дар баробари он, ки либосҳоро аз пашм мебофтанд, инчунин, аз порчаҳои алоҳида онро парчадӯзӣ (куроқдӯзӣ) мекардаанд. Яке аз чунин навъи либос **хустваона** ном доштааст, ки он дар «Бурҳони қотеъ» чунин тафсир шудааст: «**хустваона** – либосе бошад, ки

дарвешон ва факирон пӯшанд ва аз он пашмҳо ва мӯйҳо овезон бошад; ва хирқаеро низ гӯянд, ки аз порчаҳои алвон дӯхта шуда бошад» [1, 392]. Вожаи мазкур дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чунин шарҳ дода шудааст: «**хустувона / хастувона** – либоси пашмини куруки дарвешон» [3, 469].

Абир истилоҳест, ки дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» ифодакунандаи пероҳан мебошад. Дар фарҳанги мазкур он ба таври зерин шарҳ дода шудааст: «**абир** ба луғати Занди Позанд ба маънии пероҳан аст ва ба арабӣ қамис хонанд» [1, 70]. Вожаи мазкур дар забони имрӯзаи тоҷикӣ роиҷ нест ва дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (1969) ва «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» (2010) ба ин маънӣ наомада, балки чунин шарҳ ёфтааст: «**абир** – навъе аз хушбӯйҳои хушк; номи хушбӯии сиёҳтоб, ки аз сандалу гулоб ва мушқу заъфарон месозанд» [2, 27].

Адрам ба як маъно, агар ифодакунандаи абзори дӯзандагӣ – дарафш бошад, маънои дигари он намадзин аст: «**адрам** намадзин ва такалтуи аспро гӯянд» [1, 75]. Вожаи мазкур дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ва «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба шакли «**одрам**» шарҳ дода шудааст.

Бошома сарандозе бошад, ки онро занон бар сар мекардаанд. Дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» вожаи **бошома** аз ҷониби муаллиф чунин тафсир ёфтааст: «**бошома** чодар ва меъчаре бошад, ки занон бар сар андозанд» [1, 146]. Шакли дигари он дар фарҳанги мазкур ба таври **бошума** сабт гардида, ба монанди вожаи **бошома** шарҳ дода шудааст: «**бошума** чодареро гӯянд, ки занон бар сар кунанд» [1, 147]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир [2;3;4;5] дарҷ нагардидааст.

«**Болик** – кафш ва попӯши чармиро гӯянд» [1, 150]. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои муосир [2;3;4;5] дарҷ нагардидааст.

Маводи дигаре, ки дӯхта тайёр мешавад, сарпӯшҳо мебошанд. Дар гузашта сарпӯшхоро ҳам барои мардон ва ҳам занон тайёр мекардаанд, ки барои мардон баъзан аз пӯст ва занон аз матоъ дӯхта мешудааст. Дар «Бурҳони қотеъ» чунин сарпӯшҳо бо номҳои «**баракӣ**» ва «**таппа**» зикр шудаанд:

«**Баракӣ** – кулоҳи дарозе бошад, ки зоҳидон бар сар гузоранд ва ба арабӣ бурнус хонанд» [1, 169]. Вожаи мазкур дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба маънои кулоҳе, ки аз пӯсти барра дӯхта шудааст, омадааст ва он чунин шарҳ дода шудааст: «**баракӣ/барагӣ** – аз пӯсти барра дӯхта шуда (пӯстин, кулоҳ ва ғ.)» [2, 141].

«**Таппа** кулоҳи занонро низ гуфтаанд ва он чизе бошад меҳробӣ, ки занон аз калобатун ва марворид дӯзанд ва аз тилову ҷавоҳир низ созанд ва бар пешонӣ насб кунанд» [1, 271]. Вожаи мазкур дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба ин маънӣ наомада, балки вожаи **таппа** ба маънии «комилан тайёр» омадааст [5, 319].

Хулоса, вожаҳои истилоҳоти соҳаи ҳунармандӣ, бахусус, дӯзандагӣ, ки дар фарҳанги «Бурҳони қотеъ» тафсир шудаанд, таркиби луғавии забони тоҷикиро ташкил дода, аз он шаҳодат медиҳанд, ки касби дӯзандагӣ дар гузашта хеле ташаккулёфта буда, дорони вожагони ҳосе мебошад. Албатта, дар мақола мо натавонистем ҳамаи онҳоро таҳлил намоем, вале танҳо барои ошноӣ бо истилоҳоти дӯзандагӣ мо дар зер онҳоро ба таври ҷида дарҷ мекунем: бандарз, бодома, бозафган, бартанг, бундур, паргола, пина, тафсила, чакин, баҳла, хиштак, ҳарак ва ғайра.

Адабиёт

1. Бурҳон, М. Бурҳони қотеъ/ М. Бурҳон. Ҷ. 1.– Душанбе: Адиб, 1993. – 416 с.
2. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. – Советская Энциклопедия, 1969. – 952 с.
3. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. – Советская Энциклопедия, 1969. – 952 с.
4. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. – Душанбе; 2008. — 949 с.
5. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. – Душанбе; 2008. — 945 с.
6. Ҳофиз, Ҷ. Тухфат-ул-аҳбоб / Ҷ. Ҳофиз.–Душанбе: Ирфон, 1992.–288 с.

ТОБИШҲОИ УСЛУБИЮ МАЪНОИИ ВОЖАҲОИ МАРБУТ БА ҲУНАРМАНДИ БАР МАБНОИ ФАРҲАНГИ «БУРҲОНИ ҚОТЕЪ»

Дар мақола истилоҳоти яке аз самтҳои муҳимми ҳунарони мардумӣ – соҳаи дӯзандагӣ бо фарогирии маводи луғавӣ ва усулҳои асосии лексикографӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Навъҳои гуногуни ҳунарони мардумӣ, ки дар гузашта бештар дастӣ иҷро мешуданд, дорои вожагони хоси худ буда, қисме аз истилоҳоти онҳо имрӯз қорбаст намешаванд ва ба умқи фаромӯшӣ рафтаанд. Вале танҳо фарҳангномаҳои қадимӣ ҳастанд, ки он вожаҳоро зинда нигоҳ доштаанд.

Дар мақола маводи луғавии «Бурҳони қотеъ» мавриди қорбурд қарор гирифта, вожаҳои марбут ба дӯзандагӣ дар муқоиса бо «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ва «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» таҳлил шудаанд. Аз таҳлили вожагони дӯзандагӣ метавон хулоса баровард, ки қисме аз вожаҳои соҳаи дӯзандагӣ ба гурӯҳи вожаҳои кӯҳнашуда ворид гардида, имрӯз дар истифода қарор надоранд.

Мақолаи мазкур ба хонандаи тоҷик барои шиносоии васеъ бо вожаҳои марбут ба соҳаи дӯзандагӣ, ки дар «Бурҳони қотеъ»-и Муҳаммадхусайни Бурҳон тафсир шудаанд, кумак хоҳад кард.

Калидвожа: *дӯзандагӣ, вожагон, бандарз, бодома, чакин, паргола, ҳарак, хустувона, адрам, баҳла, пордум.*

СЕМАНТИКО-СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОТТЕНКИ ТЕРМИНОЛОГИИ РЕМЕСЛЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА НА ОСНОВЕ «БУРҲОНИ ҚОТЕЪ»

В статье рассматривается терминология народных ремесел в швейной области, которая охватывает лексические материалы на основе лексикографических методов.

Разновидности народных ремесел, осуществлявшиеся в прошлом, имели свои особенные термины, но в данное время часть этих терминов не употребляются. Но средневековые словари хранят эти термины.

В статье рассматриваются лексические материалы «Бурҳони қотеъ», связанные со словами и терминами швейного дела и сопоставляются с их эквивалентами в «Словаре таджикского языка» и в «Толковом словаре таджикского языка».

Рассматривая слова и термины швейного дела можно прийти к выводу, что часть этих слов относятся к архаизму и в настоящее время не употребляются.

Публикация этой статьи позволит таджикскому читателю подробнее ознакомиться с лексикой и терминологией швейной области в словаре «Бурҳони қотеъ» автором которого является Мухаммадхусейн Бурҳон.

Ключевые слова: *швейное дело, слова, бандарз, бодома, чакин, заплата, скамейка, хустувона, адрам, кожаные рукавицы, подхвостник.*

LEXICAL-SEMANTIC REFLECTION OF THE WORDS OF CRAFT IN THE BASIS OF «BURHONI QOTE'» DICTIONARY

This article discusses terminologies related to one of the important field of handicrafts, sewing and their linguistic and lexicographic principles. In old times many materials of handicrafts were made by hands and they had specific terminologies of their own, however, today these terminologies are not widely used and most of them has been forgotten. These terminologies can only be observed in old dictionaries.

In this article, I focus on comparative studies of terminologies related to the field of sewing observed in “Burhoni Qote’”, “Farhangi Zaboni Tojiki” and “Farhangi tafsirii zaboni tojiki”. To analyze the sewing terminologies, it can be concluded that many words related to sewing became archaic and are not used any longer.

This article will help readers to understand the words used for the field of sewing by Muhammad Hussein Burhon in “Burhoni Qote’.”

Keywords: knitting, words, bandarz, bodoma, tchakin, pargola, kharak, khustuvona, adram, bahla, pordum.

Сведения об авторе: *Буриева Шаҳноза* – главный специалист организационно-правового отдела Комитета по языку и терминологии при Правительстве Республики Таджикистан, аспирант Института языка и литературы имени Рудаки АН РТ, тел.: (992) 988-88-02-76, e-mail: burieva.1989@mail.ru

Information about the author: *Burieva Shahnoza* – is a chief specialist organizational-provovogo department Committee of language and terminology by the Government of the Republic of Tajikistan, aspirant Institute of the language and literature by name Abuabdullo Rudaki of the Academy of Sciences of Tajikistan, phone: (992) 988-88-02-76, e-mail: burieva.1989@mail.ru

МУОШИРАТИ КОМПЮТЕРӢ ҲАМЧУН ПРЕДМЕТИ ТАҲҚИҚОТИ ЗАБОНШИНОСӢ

Пулотов С.Ш.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Даҳсолаи охир бо рушди ҷашмгири васоити ахбори умум ва интиқоли иттилоот ва муоширати компютерӣ шухрати ёфтааст. Дар замони имрӯза аксарияти муоширати инсон тавассути технологияи компютерӣ, махсусан, ба воситаи интернет сураи мегирад. Имрӯз интернет ҷузъи ҷудонопазири фарҳанги ҷомеа ва яке аз унсурҳои асосии ташаккули тамаддун маҳсуб мешавад. Шакли муоширати компютериӣ ғайримустақим усули ғавран дарстрас кардани иттилоот, имконияти муоширати одамоне, ки дар манотиқи гуногуни дунё қарор доранд, сарфи назар аз наҷод, маҷкеяи иҷтимоӣ, нави машғулият ва синну сол ба ҳисоб меравад.

Компютер на танҳо характери иртибот бо иттилоот, балки тасаввуроти моро нисбат ба муошират низ дигаргун мекунад. Дар иртибот бо ин, дар бораи муоширате, ки тавассути компютер ҳамчун типӣ маҳсуи муошират амалӣ мешавад, суҳан рондан зарур аст. Унвони маъмултари ин шакли муошират *муоширати компютериӣ ғайримустақим* (computer-mediated communication) мебошад [4, с. 445]. Дар иртибот бо унвони нави шакли муоширати мазкур, инчунин, суръати ғайриодӣ рушди он, анъанаи ягонаи таҳқиқоти он ҳанӯз ташаккул наёфтааст. Донишмандоне, ки ҷанбаҳои забоншиносии табиқии муоширати компютериӣ ғайримустақимро баррасӣ мекунанд, ақидаҳои илмӣ гуногунро пайравӣ менамоянд. Ин боиси гуногунии истилоҳоти мавриди истифода гардида, тавсифи соҳаи нави муоширатро мушкил мегардонад.

Миёни донишмандон роҷеъ ба ном ва нишон дондани хусусиятҳои фарқкунандаи ин падида андешаи ягона вучуд надорад: *интернет-дискурс* (Ахренова 2009, Диасамидзе 2010, Рыжков 2010, Трофимова 2004), *дискурси маҷозӣ* (Лутовинова 2009), *дискурси электронӣ* (Кондрашов 2004), *дискурси компютерӣ* (Галичкина 2001, Самаричева [http](http://)), *дискурси шабака* (Моргун 2002), *муоширати интернетӣ* (Горошко 2009, Селепидис 2009), *муоширати маҷозӣ* (Асмус 2005), *муоширати электронӣ* (Маслова 2008, Смирнов 2004), *муоширати компютерӣ* (Кастелс 2004), *муоширатӣ шабакавӣ* (Багдасарян 2001), *муоширати компютериӣ ғайримустақим* (Розина 2007, Чухарев 2008, Crystal 2001, Herring [http](http://), Thurlow 2001).

Номҳои мазкури муоширати компютериӣ ғайримустақим метавонанд ҳаммаъно бошанд, ки ин ва ё он дискурс ё нави муоширатро ифода мекунанд. Бо вучуди ин, ҳангоми баррасии муфассали ин мафҳумҳо маълум мешавад, ки суҳан дар бораи намудҳои гуногуни дискурс ва муошират меравад, гарчанде ки нуктаҳои бурриш ва ақидаҳои бо ҳам мухталиф зиёд ба мушоҳида мерасанд.

Дар адабиёти англисзабон истилоҳи *computer-mediated communication* – *муоширати компютериӣ ғайримустақим* истифода мешавад, аммо миёни донишмандони тоҷик вариантҳои *дискурси интернетӣ*, *муоширати электронӣ*, *муоширати маҷозӣ*, *муоширати интернетӣ*, *дискурси электронӣ* ё *дискурси компютерӣ* маъмуланд.

Мазмуни мафҳумҳои “муошират” ва “дискурс” – ро мушаххас менамоем.

Худи мазмуни истилоҳи “*муошират*” ва тафсири он дар илмҳои гуногун мутобиқат намекунад. Одатан монандии он бо мафҳумҳои “*муошират*, *суҳбат*, *алоқа*, *робита*” мувофиқат мекунад. Дар фарҳанги забоншиносӣ зерӣ таҳрири В. Н. Яртсева *алоқа* (дар русӣ “коммуникатсия”) чун шакли маҳсуи муносибати одамон дар ҷараёни ғавлияти маърифатӣ ва меҳнатии онҳо таъриф гардидааст.

Муҳаққиқ Н. Г. Асмус андеша дорад, ки барои муайян кардани соҳаи нави алоқа *муоширати маҷозӣ* – равиши интегралӣ лозим аст, ки дар доираи он ҷизе, ки алақай дастраси

забоншиносӣ ва як қатор илмҳои дигар аст, муттаҳид шудаанд [2, с.10]. Аз ин лиҳоз, Н. Г. Асмус ба ҳулоса омадааст, ки “*муошират*” ҷараёни муносибати одамон бо ҳадафи таҳвил, дарёфт ва мубодилаи иттилооти зарурӣ барои анҷоми ҷаъолияти муштарақ, аз ҷумла якдигаршиносии муошираткунандагон, таҳвили паёмҳо ва аслан танзими забонии изҳорот (гуфтаҳо) мебошад [2, с. 15].

Муҳаққиқи дигар Н. И. Формановская мафҳуми *муоширатро* ҳамчун “ҷаъолияти иҷтимоиву иртиботӣ бо мубодилаи анвои гуногуни иттилоот, яъне ҳамчун паёми ирсолкунанда ба паёмгирандаи кадом як мазмуни дорои хусусияти (иттилоотӣ ва воқеӣ) барои таъсиргузори дар соҳаи зеҳнӣ ё эҳсосӣ, танзимои ҷаъолиятҳои амалӣ ва зеҳнӣ мутобиқ ба амалҳои нутқӣ (ва ғайринутқӣ), ҷаъолият ва муносибатҳо ба хоҳири ба даст овардани натиҷаи дилхоҳ” мефаҳмад [8]. Муошират метавонад дар соҳаҳои гуногун ба вучуд омада дорои сохти стандартӣ, ки ба ҷунин шакл ба назар мерасад, бошад: *манбаъ* → *рамзгузори* → *паём* → *рамзкӯши* → *қабулкунандаи паём*.

Пажӯҳишгар О. В. Лутовинова айнияти этимологии мафҳумҳои “*муошират*” “*муносибат, суҳбат*”-ро ба назар мегирад ва объекти марказии таҳқиқи забоншиносиро ҷаъолияти нутқӣ дониста, мафҳумҳои матраҳшударо маҳдуд накарда “*муошират*”-ро бо тақия бар Н.И.Формановский тафсир мекунад [7].

Дар мақолаи мазкур “**муошират**” ҳамчун *раванди ҷаъолияти забонӣ, ки интиқоли иттилоотро аз манбаъ ба гиранда тавассути шабакаи иртиботии мушаххас, дар ҳолати электронӣ таъмин менамояд*, баррасӣ мешавад.

Мафҳуми “*дискурс*” дар забоншиносии муосир ва бисёри илмҳои гуманитарӣ сермаъно буда, дорои тафсирҳои зиёди илмӣ мебошад.

Ба андешаи Н. Д. Арутюнова *дискурс* матни марбута дар маҷмӯъ бо омилҳои берунизабонӣ, прагматикӣ, фарҳанги иҷтимоӣ, психологӣ ва дигар омилҳо мебошад. Матне, ки дар ҷанбаҳои воқеӣ гирифта шудааст, инчунин, нутқе, ки ҳамчун амали мақсаддор ва иҷтимоӣ матраҳшуда, ҳамчун ҷузъи дар муносибатҳои одамон ва фаҳмиши когнитивии онҳо иштироккунанда маҳсуб меёбад. Дискурс нутқест “*ғуттавар дар ҳаёт*”[1].

Дар таҳқиқоти мазкур *дискурс* аз ҷиҳати улуси муоширатӣ баррасӣ мешавад ва ҳамчун воҳиди марказии ҷаъолияти нутқӣ фаҳмида мешавад, ки хусусиятҳои асосии он вобастагӣ бо омилҳои экстралингвистӣ, матни воқеӣ, амали иҷтимоии мақсаддорро таъмин менамояд [1], яъне ҳамчун матн дар ҳолати муносибати воқеӣ комилан ворид аст.

Аз ин лиҳоз, мо муоширатро ҳамчун раванди ҷаъолияти забонӣ ва дискурсро ҳамчун комбинатсияи (мувофиқ омадан) ин раванд бо натиҷаи (матни) худ баррасӣ намудем.

Пайдоиш ва рушди васоити иртиботии нав интернет ба ҳамаи паҳлуҳои муошират таъсири зиёд мегузорад ва дар натиҷаи ин миқдори зиёди истилоҳот ба вучуд меоянд, ки бо воридсозии матн дар воситаи компютерӣ алоқаманд мебошанд. Мафҳумҳои мазкурро баррасӣ мекунем:

Дискурси электронӣ – матне, ки дар ҳолати муошират тавассути воситаҳои алоқаи электронӣ, масалан, **компютер** ё **телефони мобилӣ** ворид шудааст, мафҳумест, ки хусусиятҳои забонӣ ва нутқии муоширати “матнии” компютериро тасвир мекунад.

Дискурси компютерӣ – “навъи бисёрҷаргонаи (забони махсус) вазифавии нутқи монологӣ ва диалогии ҷамъатӣ” мебошад, ки дар раванди “муоширати компютерӣ” ба вучуд меояд. Ҳамаи маҷмӯи матнҳое, ки бо мавзӯҳои умумӣ муттаҳид шудаанд, бо технологияҳои муосири иттилоотӣ алоқаманд мебошанд. Ин на танҳо раванд ва натиҷаи муошират тавассути интернет, балки соҳаи наздикомпютери муошират низ мебошад. Муоширати мутахассисони ин соҳаи илм, наشريёт марбути ин навъ, матнҳои бозиҳои компютерӣ дар назар дошта шудаанд [3].

Дискурси интернетӣ – муоширатро дар шабакаи ҷаҳонӣ дар назар дорад. Оид ба қисми дискурси электронӣ Н.А. Ахренова андеша дорад, ки дискурси интернетӣ “амалишавии жанрҳои гуногуни муошират дар интернет мебошад” [3]. Фазаи когнитивӣ

муоширатии шабакаи ҷаҳонӣ, ки тавассути шабакаи электронии интиқоли маълумот ва механизми гиперматнии танзими онҳо ва маршрутизатсия бо ёрии воситаҳои забонӣ муносибатҳои муоширатӣ, ки тағйири образи воқеии тафаккурро муайян мекунад, амалӣ карда мешавад [8, 25].

Дискурси шабакавӣ – муошират ҳам дар интернет ва ҳам дар шабакаҳои дигар, махсусан, локалӣ мебошад.

Истилоҳҳои “*дискурси компютерӣ*” ва “*дискурси электронӣ*” мутародиф буда, матнро мефаҳмонанд, ки дар ҳолати муошират тавассути воситаҳои алоқаи электронӣ сурат мегирад. “*Дискурси интернетӣ*” таҳқиқи матнро ҳангоми муошират дар интернет ё шабакаи ҷаҳонӣ мефаҳмонад. “*Дискурси шабакавӣ*” нисбат ба “*дискурси интернетӣ*” васеътар маънидод мешавад, гарчанде ки он матнест, ки дар ҳолати муошират ҳам дар интернет ва ҳам дар дигар шабакаҳо, масалан, шабакаҳои локалӣ (маҳаллӣ) мавҷуд аст. Ба ғайр аз ин, “*дискурси интернетӣ*” ва “*дискурси шабакавӣ*” ба мафҳумҳои дискурси компютерӣ ҳамчунӣ чузъе дар умум дохил мешавад. Аз ин лиҳоз, навъҳои матраҳшудаи дискурс ба сифати хусусияти фарқкунандаи ин ва ё он воситаи алоқаеро нишод медиҳанд, ки воситаи муоширати барпошударо таъмин мекунад [7].

Дискурси маҷозӣ (Виртуальный дискурс) – матнест, ки дар ҳолати муоширати воқеияти маҷозӣ ворид шудааст, ки онро аз намудҳои дискурсҳои дар боло зикршуда фарқ мекунонад.

Муоширати интернетӣ – муоширати фосилавӣ дар шабакаҳои интернетӣ дар режими (шакли) онлайн мебошад.

Муоширати электронӣ – навъи махсуси муошират мебошад, ки барои муносибати одамон дар фазои кибернетикӣ, яъне дар фазои маҷозии интернет ҳама навъи муошират, тавассути шабакаи электронии интиқоли иттилоот сурат мегирад.

Ҳамин тавр, бояд тазаққур дод, ки муоширати компютерӣ низомест, ки дар он ҳуди воқеият (яъне ҳузури рамизии одамон) комилан дар образи рамзӣ дар ҷаҳон даромадааст, ки инъикоси беруна на танҳо дар экран мебошад, ки тавассути он таҷриба интиқол дода мешавад, балки ҳуди он таҷриба мешавад.

Адабиёт

1. Арутюнова, Н. Д. Метафора и дискурс / Арутюнова Н. Д. // Теория метафоры : Сб. науч. тр. – М. : Прогресс, 1990. – С. 5–32.
2. Асмус, Н. Г. Лингвистические особенности виртуального коммуникативного пространства : дис. ... канд. филол. наук : (10.02.19) / Асмус Нина Геннадьевна. – Челябинск, 2005. – 265 с.
3. Ахренова, Н. А. Интернет-дискурс как глобальное межкультурное явление и его языковое оформление: автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра филол. наук : (10.02.19) / Ахренова Наталья Александровна. – М., 2009. – 35 с.
4. Горошко, Е. И. К уточнению понятия «Компьютерно-опосредованная коммуникация»: проблемы терминоведения / Е. И. Горошко // Образовательные технологии и общество. – 2009. – №2. – С. 445–454.
5. Кастельс, М. Галактика Интернет. Размышления об Интернете, бизнесе и обществе / М. Кастельс. – Екатеринбург : У-Фактория, 2004. – 328 с.
6. Кондрашов, П. Е. Компьютерный дискурс: социолингвистический аспект : дис. ... канд. филол. наук : (10.02.19) / Кондрашов Павел Евгеньевич. – Краснодар, 2004. – 156 с.
7. Лутовинова, О. В. Виртуальный дискурс как одно из направлений в исследовании киберпространства / О. В. Лутовинова // Вестник Московского государственного областного университета. Сер. Лингвистика. – 2009. – № 1. – С. 26–32 (а).

8. Рыжков, М. С. Речевые стратегии участников синхронного интернетдискурса (на материале русско- и англоязычных чатов) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : (10.02.19) / Рыжков Михаил Сергеевич. – Воронеж, 2010. – 25 с.
9. Формановская, Н. И. Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика / Н. И. Формановская. – М. : ИКАР, 2007. – 480 с.
10. Barnbrook, G. Language and computers: A practical introduction to the computer analysis of language / G. Barnbrook – Edinburgh: Edinburgh University press, 1998. – 209 с.
11. Encyclopedia Britannica 2004 : Ultimate Reference CD-ROM.
12. Webster's Third New International Dictionary of the English Language. Unabridged / Ed.: Philip Babcock Gove, Ph. D. Könnemann. – U.S.A. : MerriamWebster, 2003. – 2663 с.

МУОШИРАТИ КОМПЮТЕРӢ ҲАМЧУН ПРЕДМЕТИ ТАҲҚИҚОТИ ЗАБОНШИНОСӢ

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи муошират, яъне муоширати интернетӣ меравад. Дар замони имрӯза аксарияти муоширати инсон тавассути технологияи компютерӣ, махсусан, ба воситаи интернет сурат мегирад. Имрӯз интернет чузъи ҷудонопазири фарҳанги ҷомеа ва яке аз унсурҳои асосии ташаккули тамаддун маҳсуб мешавад. Шакли муоширати компютериӣ ғайримустақим усули ғавран дарстрас кардани иттилоот, имконияти муоширати одамон, ки дар манотиқи гуногуни дунё қарор доранд, новобаста аз наҷод, маҷеияти иҷтимоӣ, наъъи машғулият ва синну сол ба ҳисоб меравад.

Тавре дар мақола зикр гардидааст, Н. И. Формановская мафҳуми *муоширатро* ҳамчун “фаъолияти иҷтимоиву иртиботӣ бо мубодилаи анвои гуногуни иттилоот, яъне ҳамчун паёми ирсолкунанда ба паёмгирандаи кадом як мазмуни дорои хусусияти (иттилоотӣ ва воқеӣ) барои таъсиргузорӣ дар соҳаи зеҳнӣ ё эҳсосӣ, танзимоти фаъолиятҳои амалӣ ва зеҳнӣ мутобик ба амалҳои нутқӣ (ва ғайринутқӣ), фаъолият ва муносибатҳо ба хоҳири ба даст овардани натиҷаи дилхоҳ” мефаҳмад. Муошират метавонад дар соҳаҳои гуногун ба вуҷуд омада, дорои сохти стандартӣ, ки ба чунин шакл ба назар мерасад, бошад: *манбаъ → рамзгузорӣ → паём → рамзқушоӣ → қабулкунандаи паём*.

Худи мазмуни истилоҳи “*муошират*” ва тафсири он дар илмҳои гуногун мутобикат намекунад, одатан монандии он бо мафҳумҳои “*муошират, суҳбат, алоқа, робита*” мувофиқат мекунад. Дар фарҳанги забоншиносӣ зери таҳрири В. Н. Яртсева *алоқа* (дар русӣ “коммуникатсия”) чун шакли махсуси муносибати одамон дар ҷараёни фаъолияти маърифатӣ ва меҳнатии онҳо арзёбӣ гардидааст.

Дар мақолаи мазкур “**муошират**” ҳамчун раванди фаъолияти забонӣ, ки интиқоли маълумотро аз манбаъ ба гиранда тавассути шабакаи иртиботии мушаххас, дар шакли электронӣ таъмин менамояд, баррасӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: *муошират, интернет, компютер, истилоҳ, дискурс, алоқа, робитаи ғайримустақим, манбаъ, иттилоот, забоншиносӣ.*

КОМПЬЮТЕРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ КАК ПРЕДМЕТ ЯЗЫКОВОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

В данной статье речь идёт об интернет-коммуникация. В настоящее время большая часть общения человека происходит с помощью компьютерной технологии, в том числе и посредством Интернета. Сегодня Интернет является неотъемлемой частью культуры общества, одним из основных элементов развития цивилизации. Компьютерно-опосредованная форма коммуникации - это способ быстрого получения информации, возможность общения людей, находящихся в разных странах, независимо от их расы, общественного положения, рода занятий и возраста.

В статье отмечается, что Н.И. Формановская понимает коммуникацию как «коммуникативно-социальную деятельность по обмену разного рода информацией, то есть

как сообщение адресанта адресату некоего (информативного и фактического) содержания для воздействия на его интеллектуальную и/или эмоциональную сферу, регулирования практических и ментальных действий, согласованных речевых (и неречевых) поступков, деятельности и отношений – ради достижения желаемого результата». Коммуникация может происходить в разных сферах, при этом она имеет стандартную модель, которая выглядит следующим образом: источник → кодирование → сообщение → декодирование → получатель.

Само содержание термина «коммуникация» и его интерпретация разными науками не совпадает, часто происходит его отождествление с таким понятием, как «общение». В лингвистическом словаре под редакцией В. Н. Ярцевой коммуникация трактуется как «специфическая форма взаимодействия людей в процессе их познавательно-трудовой деятельности».

В данной статье «коммуникация» рассматривается как процесс языковой деятельности, предполагающий передачу информации от источника к получателю посредством определенного коммуникационного канала, в нашем случае электронного.

Ключевые слова: коммуникация, Интернет, компьютер, терминология, дискурс, коммуникация, косвенная коммуникация.

COMPUTER COMMUNICATION AS A SUBJECT OF LANGUAGE RESEARCH

The article deals with the communication, especially internet communication. Nowadays communication of a large number of people arise through the computer technology, especially through the internet. Today internet is one of the essential part of the cultural society and one of the main . A computer-mediated form of communication is a way to quickly obtain information, the ability to communicate between people in different worlds, regardless of their race, social status, occupation and age.

N.I. Formanovskaya explains communication as “communicative and social activity for the exchange of various kinds of information, that is to say, as a message from the addressee to another addressee of some (informative and phatic) content to influence his intellectual and / or emotional sphere, regulate practical and mental actions, coordinated speech (and non-verbal) actions, activities and relationships - for the sake of achieving the desired result”. Communication can take place in different areas, whereas it has a standard model, which looks like this: source → encoding → message → decoding → recipient.

The very content of the term "communication" and its interpretation by different sciences do not coincide; it is often identified with such a concept as "communication". In the linguistic dictionary edited by V. N. Yartseva, communication is interpreted as "a specific form of interaction between people in the process of their cognitive and labor activity."

In this article, "communication" is considered as a process of linguistic activity, involving the transfer of information from a source to a recipient through a certain communication channel, in our case electronic.

Keywords: communication, Internet, computer, terminology, discourse, communication, mediated communication.

Сведения об авторе: Пулотов Сафарали Шарипович – докторант(Phd) кафедры английской филологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел (99237)2325000; E-mail: safarali.pulotov@bk.ru (+992)987030219

About the author: Pulotov Safarali Sharifovich – Doctorate (Phd) of the Department of English Philology, Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Dushanbe st. Muhammadiev 17/6, tel. (99237) 2325000; E-mail: safarali.pulotov@bk.ru (+992) 918931213

ГИДРОМОНИМ ВА ОРОНИМҲО ДАР «НАВОДИР-УЛ-ВАҚОЕЪ»-И АҲМАДИ ДОНИШ *Шамсиддинова М.*

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Дарё аз қабилҳои вожаҳои кӯҳани забони модариамон буда, дар се давраи инкишофи таърихи забони тоҷикӣ ба тағйири шакл дучор гардидааст. Шакли қадимаи ин калима *dayan* – баҳр (аз хиндуаврупой+*dreī*-рафтан, дарафтодан, ҳамла кардан – фақат дар забонҳои хиндуаврупой, ҳиндӣ қадим *jrayas* – давидан, ҷараён, авестӣ *zayah* – баҳр) - порсии миёна *dzaaya* (б) тоҷикӣ *dahay* – дарё буда, ба маънои давидан, ҷараёни об меояд. Маънои аслии дарё баҳр, укёнусе аст, ки дар забони тоҷикӣ ба маънои наҳрҳо ва рӯдҳои калон низ меояд ва ҳоси забони тоҷикӣ аст. Ин вожа чун муродифи вожаи об дар шаклирии чандин номҳо чузъи «кеш», асосан, шакли тағйирёфтаи «каш» мебошад ва маънояш канор аст ва об, дарё мебошад. Маънои луғавии ин топоним аз оғӯши кӯҳсор қорӣ шудани дарёст. [1, с. 5]

Муҳаққиқ Д.Ҳомидов дар монографияи “Таҳқиқи забоншиносии гидронимҳои мавзёҳои таърихӣ тоҷикнишин” гидронимҳои Тоҷикистонро тадқиқ намуда, зимнан тазакур меҳад, ки “маълумоти осори ҷуғрофии муосир роҷеъ ба Мовароуннаҳр ва муайян кардани ҳудуди он хеле низ боэътимод мебошад.

Ба андешаи муаллиф, “аз ҷиҳати пайдоишашон ва баромади забонӣ [этимологӣ] маводи гидронимии сарзамини Мовароуннаҳр, аслан, ба гурӯҳи забонҳои эронӣ [тоҷикӣ, суғдӣ, хоразмӣ] тааллуқ дошта, ҳамчунин, гидронимҳои туркиву арабӣ ва муғулӣ низ ба назар расида, аз нигоҳи баромад ба чунин гурӯҳҳо: а] гидронимияи тоҷикӣ, б] гидронимияи туркӣ, в] гидронимияи арабӣ, г] гидронимияи русӣ ва байналхалқӣ, ғ] гидронимияи омехта тасниф мегардад” [1, с. 320].

Дар осори Аҳмади Дониш тавачҷуҳ ба дарё ва рӯдҳои Мовароуннаҳр зиёд аст. Масъалаи асосие, ки Амроти Бухоро ба ташвиш оварда буд, масъалаи норасоии об дар шаҳри Бухоро буд. Ин масъала дар асари Аҳмади Дониш “Наводир-ул-вақоеъ” хеле хуб матраҳ гардидааст. Аз ҷумла, “боре, расуле аз Ҳинд ба Бухоро омад. Барои тафарручу тамошо ба ҷаҳорбоғи султони бурданд. Дар сафои иморат ва назоҳати об ва ҳавояш ақл ба бод дода, пурсид, ки «Бухоро ғи-нафсиҳи баҳру. Бухоро чашма ва об дорад?» – Гуфтанд: «На». – Гуфт: «Пас оби ӯ аз кучост?» – Гуфтанд: «Аз Самарқанд» – Гуфт: «Самарқанд аз кист?» – Гуфтанд: – Аз мо». – Гуфт: «Фаразан, Самарқанд аз шумо набошад». – Гуфтанд: «Ин маънӣ мутасаввир нест, ки Самарқанду Бухоро, гӯй, як шаҳранд: «Ҳузифато маъан ва зукирато маъан». Ва ин ду шаҳр аз ҳамдигар мунфақ нестанд». – Гуфт: «Агар ин чунин аст, ин суҳан дуруст аст. Ва илло, ин шаҳр дар канори Омӯя боист, ё аз Омӯя об бояд кашид, то ин иморату зироотро эътимод бошад» [2, с. 180].

Оби Омӯя/Амударё - Аму // Ому [Аму // Āmu], [лотин. Āхи - Āхсус, арабӣ – Ҷайҳун] - ба ривояте Ому аз номи шаҳри Омул омадааст, ки он дар ҷойи Чорҷӯйи ҳозира воқеъ будааст, калонтарин дарёи Мовароуннаҳр ё Осиёи Миёна мебошад. Ин номвожаи ҷуғрофӣ мансуби забони тоҷикӣ буда, аз нигоҳи сохт сода аст....аз нигоҳи сохт мураккаб буда, аз чузъҳои аму// Ому ва дарё иборат аст. Мувофиқи навиштаҳои муаллифони қадим аз номи деҳае гирифта шудааст, ки деҳаи мазкур дар канори ҳамин рӯд бузург воқеъ будааст. Маънои луғавии вожаи аму//Ому деҳаест, ки дар канори ҳамин рӯди бузург воқеъ будааст. Маънои луғавии вожаи аму// Ому деҳаест, ки дар канори дарёи лаболаб, ки далел аз бисёр доштани оби дарё мебошад. Номи қадимаи юнонии ин вожа дар сарчашмаҳои таърихӣ дар шакли Окс ва шакли арабиаш Ҷайҳун мебошад. Ому тоҷикӣ ва Аму шакли ифодаи турки Ому//омуй//омул-и тоҷикӣ аст [9, с.133].

Сирдарё - номи яке аз дарёҳои калонтарин Осиёи Миёна мебошад. Аз нигоҳи сохт аз чузъҳои сир//сер-пур, лаболаб ва дарё-об таркиб ёфтааст, ки маънои луғавии ин вожа дарёи

дар шакли Рокс (дар сарчашмаҳои юнонӣ) ва Сайхун (арабӣ) истифода мегардид, ки маънои дарёи пур, лаболаб мебошад [8,91].

Ба қавли Ҳомидов Д. “номи дарёи Сир дар сарчашмаҳои куҳан ва муосир бо чандин унвон зикр гардидаанд: Силис, Яхартес, Яксарт, Танаис, Дану, Хшарт, Хасарт, Хучандрӯд, Чахшрат, Арангрӯд, Сайхун, Оби Фарғона, Узган, Оби Хучанд, Наҳрғушшош, дарёи Банокат. Ин номҳоро дар баъзе сарчашмаҳо чун гунаи бостонӣ ё гунаи арабӣ ё гунаи юнонӣ ном мебаранд, ки мо ҳамаи инҳоро чун муродифоти дарёи Сир хондаем, ки **Зарафшон [Zarafshon]** низ яке аз дарёҳои калонтарини Мовароуннаҳр мебошад, ки болооби ин дарёро Мастчоҳ низ меноманд. Дарозии дарё 781 км ва ҳавзааш 41860 км, аз ҷумла қисми кӯҳиаш 17710 км мебошад. Дар Шимол аз пираҳи Зарафшон сар шуда, дар ғарб то регзори Сандукли [биёбони Қизилқум] мерасад. Аз ҳудуди Тоҷикистони муосир 316 км ҷараёни боло ва миёнаи он мегузарад. Дар ҳудуди Тоҷикистони муосир Зарафшон бештар аз 100 адад шоҳоб дорад.

Калонтарини онҳо Фон, Киштрӯд ва Моғиён буда, шоҳобҳои чап мебошанд. Дар назди баландии Чӯпонота [дар қисми шарқии Самарқанд] дарё ба ду шоҳи калон – Окдарё [Сафедоб] [дарозияш 131км] ва Қародарё [Сиёҳоб] [127 км] ҷудо шуда, дар миёнаҷо ҷазираи Миёнкал [миёнаи ду кӯҳ буда, бараш 15км]-ро ба вучуд овардааст. Дар сарчашмаҳои бостонӣ ва маъхазҳои таърихӣ Зарафшонро бо унвонҳои Полити- мет, Номик, рӯди Мосаф, Сомичон, рӯди Суғд, Наҳр-ул-Бухоро, Кӯҳак номбар кардаанд [9, с. 236].

Дачла - ва дигар рӯди Дачла аст. Аз кӯҳҳои Имад бигшоёд бар Балад ва Мусил ва Тикрит ва Сомира бигзарад, миёнаи Бағдод бибурад ва миёнаи Восит бибурад, то ба Мадор ва Убула ва ҳудуди Басра расад. Он ғаҳ андар дарёи Аъзам уфтад. [10, с. 31].

Сассикқӯл [Sassiqlul] - номи қӯл дар Ҷумҳурии Қазоқистон, ки шарқтар аз қӯли Балхаш воқеъ аст. Сассикқӯл дар ҳамаи Балхашу Алоқӯл дар баландии 347 м воқеъ аст. Масоҳаташ 736 км, чуқуриаш то 4,7 м аст. Пастихи соҳили қӯл Қамишзор аст. Сатҳи оби қӯл дар давоми сол то 3 м тағйир меёбад. Аз моҳи ноябр ях баста, аввали апрел яхаш об мешавад. Ба Сассикқӯл дарёҳои Тентак ва Қароқӯл мерезанд. Оби Сассикқӯл ба воситаи шоҳобҳо ба қӯли Ўялӣ ҷорӣ мешавад.

Муҳити Аъзам – Уқёнуси Ором. **Уқёнуси Ором** уқёнуси бузургтарину паҳнотарини рӯи Замин ба шумор меравад. Он аз Арктикаи шимолӣ то ба Антарктидаи ҷанубӣ тӯл кашида, аз ғарб бо Осиёву Австралия ва аз шарқ бо қитъаи Амрико маҳдуд аст. Масоҳати он бо дарёҳо ба 178,6 млн км², ҳаҷмаш ба 710 млн км³ ва умқи миёнааш ба 3980 метр баробар аст. Ҷойи чуқуртаринаш Марианна ном дошта, ба 11 034 метр баробар аст. Номи ин уқёнусро баҳрнаварди шинохтаи Португалӣ Фернандо Магеллан гузоштааст. Ў хангоми сафари худ дар ин уқёнус, ки бе ягон офат анҷом пазируфтааст, ба он "Pasifico", яъне "Ором" ном мегузарад. Дарёҳои Беринг, Охотское, Жопун, Восточно-Китайское, Зард, Южно-Китайское, Чава, Сулавеси, Сулу, Филиппин, Коралловое, Фи, Тасманово ва дигар дарёҳои Амундсен, Беллинсгаузен, Русия, ки замони пеш ба Уқёнуси Ором вобаста буданд, акнун ба Уқёнуси Ғарбӣ мерезад. Аз рӯи миқдор (тақрибан 10 ҳаз) ва масоҳати умумии ҷазираҳо (тақрибан 3,6 млн км²) уқёнуси Ором дар байни уқёнусҳо ҷои якумро мегирад. Дар қисми шимолӣ ҷазираҳо Алеут; дар қисми ҷанубӣ — Курилские, Сахалин, Жопун, Филиппин, Калон ва майдаҳои ҷазираи Зонд, Гвинейи нав, Тасмания; дар маркази он ва ғарбаш боз шумораи бисёр ҷазираҳои майда мавҷуданд. Релефи даруни он гуногун мебошанд [11].

Аҳмади Дониш дар “Наводир-ул-вақоеъ” сафари як нафар сайёҳи эрониро, ки аз ҳамсуҳбатонаш шунида буд, дар ин ҷо ҷой медиҳад: “Ва мо дар баҳр даромада, гоҳо даҳ рӯз ва гоҳо понздаҳ рӯз ва гоҳ як моҳ дар баҳр мерондем ва ба шаҳрҳо, ки дар савоҳили Муҳит аз тавобеоти Фаранг ва Ҳинд бошад, фуруд омада, тамошо карда ва байъу шино намуда ва ду-се рӯзе иқомат ихтиёр карда, боз дар баҳр менишастем” [3, 210].

Баҳри Ҳинд - манзур укёнуси Ҳинд, ки севумин укёнуси чаҳон буда, 20 дар 100 – и оби дунёро дорост ва миқёси он 76, 174 миллион км кубӣ мебошад. Дар бархе аз минтақаҳои укёнус аҳоли сукунат доранд. Масалан, дар Мумбай, Коломбо, Перт, Дурбан ва ғайра.

Истилоҳҳои оронимика соҳаҳои омӯзиши номи кӯҳҳо, теппаҳо қуллаҳо, саҳроҳо, воҳаҳо, ғорҳо, чоҳҳо, вартаҳо дар назар дошта мешавад. Ҳама гуна мавзёҳои ҷуғрофӣ (дарё, кӯҳ, шаҳр, деҳа) номҳои хоси худро доранд, ки онҳо ифодакунандаи маъноҳои гуногун мебошанд. Аксар вақт дар дохили чунин номвожаҳо нишонаҳо ва хусусиятҳои хоси забонӣ, таърихӣ, этникӣ ва фарҳангии маҳал ва мардумони бумии он боқӣ мемонанд. Чунки ин сарзамини таърихӣ ва фарҳангӣ аз замонҳои қадим то имрӯз макони рафтуомад ва кӯчишу резиши қавму қабоили мухталиф будааст ва ин гуногунранги худро то замони мо нигоҳ доштааст [10, с. 83].

Дашти Қипчоқ сарзамини имрӯзаи даштҳои Қазоқистон, Сибири ҷанубӣ ва дашту доманакӯҳҳои Олтой дар назар дошта шудааст.

Автоэтнотопоними Қипчоқ/Қибчоқ. Маҳмадҷонов О. топонимикаи мазкурро дар заминаи омӯзиши топонимикаи Ҳисор тадқиқи муфасссал намуда, меорад, ки “ин номвожа дар низомии топонимии маҳалҳои гуногуни водии Ҳисор ба мушоҳида расид. Дар маводи ғирдовардаи мо дар шакли сода (қипчоқ) ва ҳамчунин, дар таркиби топоним - ибораҳо сабт гардидааст. Доир ба сарнавишти ин вожаи иқтибосӣ фикру мулоҳизаҳои зиёде ба назар мерасанд ва аксаран ин топонимро мансуб ба унвони яке аз қабилаҳои туркзабони бодиянишин медонанд, ки дар Дашти Қипчоқи назди баҳри Хазар (Каспий) зиндагӣ мекарданд. Аз ин нуқтаи назар чунин бар меояд, ки вожаи «қипчоқ» ва гунаҳои савтии он қибчоқ/хифчоқ номи қавми бодиянишинҳои Дашти Қипчоқ будааст, ки замоне ҳамроҳи лашкари Султон Муҳаммад Хоразмшоҳ (солҳои 1207) ба Мовароуннаҳр омада бошанд [7,89]. Ба андешаи муаллиф “асоси онро истилоҳ - индикатори «дашт»-и забони форсии тоҷикӣ ташкил медиҳад, ки бо иловаи этноними «қипчоқ» сохта шудааст. Этноними «қипчоқ» мафҳумест, ки ба унвони яке аз қавму қабилаҳои мардуми туркзабон далолат мекунад ва ин номвожаро бо ҳамин шакл дар дигар минтақаҳои Осиёи Миёна ҳам дучор шудан мумкин аст. Аслан, ин топоним хусусияти метафорӣ дошта, замини васеи сангзореро ифода мекунад, ки дар баландии теппа ҷой гирифтааст [7, с. 88].

Дашти Қибчоқ номи даштест миёни Турон ва Туркистон, ки атроки он ҷо бисёр бераҳм ва мардумкуш мебошанд. Мутааххирин аз олами тасмийтулҳол биисмилмаҳал бошандагони он ҷоро низ қибчоқ гӯянд ва маҷозан лафзи қибчоқ ба маънии бебоқ низ меояд (аз “Бурҳон” ва луғоти туркӣ ва шурӯҳ) [6, с. 127].

Дашти Қазок дар айни замон **дашти Қазок/ Қазок**// Қазоқистон дар ҷануби ғарбии Осиёи Марказӣ воқеъ буда, бо ҷумҳуриҳои Чин, Ўзбекистон, Қирғизистон, Федератсияи Русия ҳамсарҳад мебошад. Масоҳати умумиаш 2717,3 ҳазор км, аҳолиаш тақрибан 18 млн нафар буда, пойтахташ шаҳри Остона мебошад. Дар ҳудуди ин ҷумҳурӣ 19 вилоят, 221 ноҳия, 84 шаҳр ва 204 шаҳрак мавҷуд аст. Аз ҳудуди ин кишвар дарёҳои калонтарин Иртиш, Урал, Чу, Сир ҷорист. Кӯли Балхашва қисман баҳрҳои Аралу Каспий дар ҳудуди ин кишвар воқеъ гардидааст. Қисми ғарбии ҷумҳуриро пастиҳои Наздиқаспий ва Тӯрон, марказиро Талистони Қазоқистон, шимолиро канори ҷанубии ҳамвории Сибири Ғарбӣ, қисмҳои шарқӣ ва ҷануби шарқиро силсилаи қаторкӯҳҳои Олтой, Тарбағатой, Алатави Ҷунгар ва Тиёншон ишғол кардаанд [9, с. 97].

Кӯҳи Қоф мутобиқи ривоятҳо ин кӯҳ дар миёни об буда, панҷсад фарсанг баладӣ дорад. Нури офтоб дар Кӯҳи Қоф сабзранг мебошад ва бениҳоят азим асту макони ғайринсонҳо мебошад.

Кӯҳистони Фон дар қаторкӯҳҳои Зарафшони вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷой дорад.

Боғи Ирам боғе, ки гӯё Шаддод барпо карда бошад. Аҳмади Дониш дар тавсифи базмгоҳи тӯйи арӯсии маликаи рус онро истифода намудааст: ”Замини он боғи ҷаннатнишон

аз касрати шукуфа ва лола бар сатҳи фалак лофи тафаввуқ мезад ва ҳаво аз ғояти латофат ва зиё ва мушкбездӣ бар фазои Ирам ҳамсарӣ менамуд” [8, с. 23].

Кавказ - муаррихи римӣ Плиний ин номро маъхуз аз забони скифӣ дониста, маънояшро барф барин сафед маънидод кардааст [5, с. 54].

Кӯҳистони Бадахшон дар кишвари Тоҷикистону Афғонистон ва қисмати шимоли Ҳинду Покистон ва Чин ҷой дошта, номи ин кӯҳҳо бо топоними Помир ёд мегардад.

Чӯпонота номи теппа дар чанубу шарқии вилояти Самарқанди Ҷумҳурии Ўзбекистон аст.

Арафа номи кӯҳ дар Макка, ки рӯзи нухуми моҳи зулҳиҷҷа, ки хоҷиён он рӯзро дар кӯҳи Арафот мегузaronанд.

Ҷазоир **Мухит** - мухит манзур укёнус мебошад. Дар қисми шимолӣ ҷазираҳо Алеут; дар қисми чануби — Курилские, Сахалин, Жопун, Филиппин, Калон ва майдаҳои ҷазираи Зонд, Гвинеяи нав, Тасмания; дар маркази он ва ғарбаш боз шумораи бисёр ҷазираҳои майда мавҷуданд.

Ҳамин тариқ, мушоҳидаҳо нишон доданд, ки номҳои ашхос, манотик, кӯҳҳо, дарёҳо, ҷурмҳои осмонӣ ва ҳар он чизе, ки моро ихота кардааст, дар замонҳои мухталифи таърихӣ номгузорӣ шуда, сарвати маънавӣ, ганҷинаи бозғамии таъриху маданият ва як ҳиссаи фонди луғавии забони тоҷикӣ меёбанд ва барои шарҳу маънидод, таҳлилу таҳқиқи масъалаҳои гуногуни этимология, калимасозӣ, фонетика, грамматика, шевашиносӣ, таърихи забон ва дигар қисматҳои забоншиносӣ аҳамияти калон доранд. Антропонимҳо ва топонимҳои осори Аҳмади Дониш имрӯз ҳам дар истеъмол буда, аз нигоҳи баромад ба забонҳои форсии тоҷикӣ, арабӣ, туркӣ, русӣ, ҷонӣ ва ибрий хос мебошанд. Маводи ономастикии асарҳои Аҳмади Дониш аҳамияти хоссаи илмиро доро буда, тавассути он муайян кардан мумкин аст, ки то чӣ андоза роҷеъ ба мавзӯҳои ҷуғрофӣ маорифпарварони ин қарн огоҳӣ доштанд.

Аҳамияти омӯзиши вожаҳои осори Аҳмади Дониш, қабл аз ҳама, баррасии номҳои мустаъмали одамон, шаҳрҳо, кӯҳҳо, дарёҳо, теппаҳо, даштҳо ва ғайра дар охири асри XIX мебошад, ки дар навбати худ хусусияти фалсафӣ ва публитсистии “Наводир-ул-вақоеъ”-ро ба инобат гирифта, аз замон ва макони муоширати Аллома Аҳмади Дониш маълумот пайдо кардан мумкин аст.

Адабиёт

1. Алимӣ, Ҷ. Ташаккул ва таҳаввули топонимияи минтақаи Кӯлоб. - Душанбе, 1995. - 82 с.
2. Берунӣ, Абӯрайҳон. Китоб-ут-тафҳим / А. Берунӣ. - Душанбе: Дониш, 1973. - 146 с.
3. Дониш, Аҳмад. Наводир-ул-вақоеъ. Китоби 1. / Аҳмади Дониш – Душанбе: Дониш, 1988. - 288 с.
4. Дониш, Аҳмад. Наводир-ул-вақоеъ. Китоби 2. / Аҳмади Дониш – Душанбе: Дониш, 1988. - 344 с.
5. Ғафуров, О. Тафсири мухтасари номҳои ҷуғрофӣ. / О. Ғафуров. – Душанбе: Маориф, 1983. – 144 с.
6. Ғиёсуддин, Муҳаммад. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ.1. / М. Ғиёсиддин. - Душанбе: Адиб, 1987. - 490 с.
7. Маҳмадҷонов, О. О. Топонимия ва микротопонимияи қисмати шимолии водии Ҳисор. / О. О. Маҳмадҷонов. - Душанбе, 2010. – 228 с.
8. Ҳомидов, Д. Топонимияи водии Кешрӯд / Д. Ҳомидов. - Душанбе, 2002. – 104 с.
9. Ҳомидов, Д. Таҳқиқи забоншиносии гидронимҳои мавзӯҳои таърихӣ тоҷикнишин (2018) - Душанбе, 2018. – 470 с.
10. Ҳудуд-ул-олам минал машриқ ва минал мағриб (таҳияи А. Ҳасанов). - Душанбе: Бухоро, 2014. - 588 с.

ГИДРОНИМ ВА ОРОНИМҲО ДАР «НАВОДИР-УЛ-ВАҚОЕЪ»-И АҲМАДИ ДОНИШ

Номҳои ашхос, манотик, кӯҳҳо, дарёҳо, ҷирмҳои осмонӣ ва ҳар он чизе, ки моро ихота кардааст, маҳсули тафаккури даврони гуногуни инкишофи ҷомеа буда, сарвати маънавӣ, ганҷинаи бозғатимоди таъриху маданият ва як ҳиссаи фонди луғавии забони тоҷикӣ маҳсуб меёбанд ва барои шарҳу маънидод, таҳлилу таҳқиқи масъалаҳои гуногуни этимология, калимасозӣ фонетика, грамматика, шевашиносӣ, таърихи забон ва дигар қисматҳои забоншиносӣ аҳамияти калон доранд.

Дар таҳқиқи ономастика осори зиёди классикӣ вучуд доранд, ки дар роҳи фароҳам овардани номвожаҳои ҷуғрофии мавзёҳои муҳталиф ва дарёфти маъноҳои он, дараҷаи истеъмол ва барои антропонимҳо хидмати нотақрореро ба анҷом мерасонад. Барои шарҳу эзоҳи қисмати зиёди номҳо ба муаллиф «Фарҳанги номҳои Авесто»-и Розӣ Ҳошим, «Фарҳанги Амид», «Фарҳанги омӯзгор», «Фарҳанги форсӣ ба форсӣ» (дар шаш ҷилд), «Бурҳони қотеъ», «Ҷароғи хидоят», «Ғиёс-ул-луғот», «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (дар ду ҷилд), «Қомуси русӣ-форсӣ (таълифи И.К. Овчинникова ва дигарон), «Қомуси форсӣ-русӣ»-и Ю.А. Рубинчик, «Луғати русӣ-тоҷикӣ», «Қомуси асотиршиносӣ» ва ғайраҳо ёрӣ расонидаанд.

Муаллиф дар мақолаи мазкур гидронимҳо ва оронимҳои насри Аҳмади Донишро тадқиқ намудааст, ки онҳо, асосан, оид ба рӯду дарёҳои Мовароуннаҳр мебошанд.

Калидвожаҳо: дарё, вожа, қуҳан, забон, таърих, шакл, баҳр, ҷараён, об, уқёнус, кӯҳсор, гидроним, пайдоиш, обӣ, тоҷикӣ, сугдӣ, хоразмӣ, гидронимияи тоҷикӣ, гидронимияи туркӣ, гидронимияи арабӣ, гидронимияи русӣ, байналхалқӣ.

ГИДРОНИМЫ И ОРОНИМЫ В «НАВОДИР-УЛ-ВАҚОЕЪ» АХМАДА ДОНИША

Названия людей, регионов, гор, рек, небесных тел и всего, что нас окружает, являются продуктом разных периодов развития общества, являются духовным богатством, надежным сокровищем истории, культуры и частью лексического фонда таджикского языка. Большое значение имеют анализ и исследование различных вопросов этимологии, словообразования, фонетики, грамматики, диалектологии, истории языка и других разделов лингвистики.

Есть много классических работ по изучению ономастики, которые играют уникальную роль в создании географических названий различных мест и обнаружении их значений, уровня потребления и происхождения антропонимов. В частности, «Фарҳанги номҳои Авесто»-Розӣ Ҳашима, «Фарҳанги Амид», «Фарҳанги омӯзгор», «Фарҳанги форси ба форси» (в шести томах), «Бурҳони Қотеъ», «Ҷароғи Хидоят», «Ғияс-ул-луғот», «Фарҳанги забони тоҷики» (в двух томах), «Қомуси руси-фарси» (составлена И.К. Овчинниковой и др.), «Қомуси фарси-руси» Ю.А. Рубинчика, «Луғати руси-тоҷики», «Қомуси асотиршиноси» и другие. Автору помогли объяснить большинство имен.

В данной статье автор изучил гидронимы и оронимы прозы Ахмади Дониша, в которых в основном речь идет о реках Мовароуннахра.

Ключевые слова: река, слово, древний, язык, история, форма, море, ручей, вода, океан, гора, гидроним, происхождение, таджикский, согдийский, хорезмский, таджикская гидронимия, турецкая гидронимия, арабская гидронимия, русская гидронимия, международная.

HYDROMONYMS AND ORONYMS IN «NAVODIR-UL-WAQOE'» BY AHMAD DONISH

The names of people, regions, mountains, rivers, celestial bodies and everything that surrounds us are the product of different periods in the development of society, are spiritual wealth, a reliable treasure of history, culture and part of the lexical fund of the Tajik language. The analysis and study of various issues of etymology, word formation, phonetics, grammar, dialectology, history of language and other branches of linguistics are of great importance.

There are many classic works on the study of onomastics that play a unique role in creating place names for various places and discovering their meanings, consumption levels, and the origin of anthroponyms. In particular, “Farhangi Nomkhoi Avasto”-Rosi Hashim’s, “Farhangi Amid”, “Farhangi Omuzgor”, “Farhangi Forsi Ba Forsi” (in six volumes), “Burkhoni Kote”, “Charogi Hidoyat”, “Giyas-ul-lugat”, “Farhangi zaboni tochiki” (in two volumes), “Komusi Rusi-Farsi” (compiled by I.K. Ovchinnikova and others), “Komusi Farsi-Rusi” by Y.A. Rubinchik, “Lugati rusi-tochiki”, “Komusi asotirshinosi” and others. The author was helped to explain most of the names.

In this article, the author studied the hydronyms and oronyms of the prose of Ahmadi Donish, which mainly refer to the rivers Movarounnahr.

Keywords: river, word, ancient, language, history, form, sea, stream, water, ocean, mountain, hydronym, origin, Tajik, Sogdian, Khorezm, Tajik hydronymy, Turkish hydronymy, Arabic hydronymy, Russian hydronymy, international.

Сведение об авторе: *Шамсуддинова Махтовби* – аспирант кафедры таджикского языка Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Ф. Мухаммадиева 17/6 Телефон (+992) 904 24 10 83 E-mail: mahtovbishamsiddinzoda@gmail.com

About the author: *Shamsuddinova Mahtovbi* - Postgraduate student of the Department of Tajik Language of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Phone (+992) 904 24 10 83 E-mail: mahtovbishamsiddinzoda@gmail.com

ТДУ: 891.550

**МАВҚЕИ БАЪЗЕ ҚОЛАБҲОИ ШЕЪРӢ ВА МАВЗӢҲОИ СУННАТӢ ДАР
АШЪОРИ ШОИР СИРОҚӢ**

Давлатбеков Л.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Нурмуҳаммади Сироқӣ кайҳост, ки тавассути ашъори рангин ва баландмазмунӣ ҳеш байни муштариёни каломӣ бадеъ мавқеъ пайдо намудааст. Шоири номбурда то ин дам ашъори зиёде таълиф намуда буд, ки аксари онҳо дар китобҳои «Паёми Хӯҷаиҷомард» (1991), «Андешаҳо» (1993), «Хандаи толеъ» (1995), «Файзи умр» (1997), «Зиндаю ҷовид» (1997), «Коргоҳи азим» (1999), «Навҳа» (1999), «Махзани меҳр» (2000), «Ғазали сабз» (2003), «Самари умр» (2010), «Маънии умр» (2010) нашр гардидаанд.

Инчунин, як силсила ашъораш дар маҷмӯаҳои дастҷамъии «Суханреза» (1991), «Лолаҳои марз» (1997), «Ноҳияи Москва» (1999), «Аз Хатлон то Олмон» (1999), «Шукуфаи Хатлон» (2003), «Насими истиқлол» (2010), «Наврӯзи ҷаҳонафрӯз» (2012) мунташир гардидаанд.

Маҷмӯаи «Ирфони сукут», ки соли 2019 аз нашр баромада, ашъори тозаӣ ин адиби рангинҳаёро фароҳам оварда, 129 шеъри дар қолабҳои гуногун, 70 дубайтӣ ва 23 рубоиро дар бар гирифтааст.

Мавзӯи ашъори маҷмӯаи «Ирфони сукут» гуногун аст, вале ҷавҳари асосии мавзӯи ашъори ӯро муҳаббати беандозаи шоир ба Ватани зебо ва рӯз бар рӯз гул-гулшукуфон, ба мардумони софдилу самимии диёраш, ваҳдат, забони тоҷикӣ, истиқлол, парчам, худшиносии миллӣ, инчунин, таровати иди Наврӯзу Меҳргон ва амсоли инҳо ташкил медиҳад.

Шеър ҳамчун навъи санъати суҳан аз аҳди қадим шинохта шудааст ва перомуни қавонини он андешаҳои зиёде баён шудаанд. Донишмандони суҳаншинос роҷеъ ба вижагиҳои каломӣ мавзун андешаронӣ намуда, ду шакли асосии онро қоил шудаанд, ки онҳо шакли зоҳирӣ ва зеҳнӣ мебошанд. Масалан, Ризо Бароҳанӣ – донишманди Эрон дар китоби «Тилло дар мис» ба шакли зоҳирӣ масъалаҳои вазну бевазнӣ, тасовии мисраъҳо ва кӯтоҳу баландии онҳо, қофия ва амсоли инҳоро қоил шуда бошад, ба шакли дигар номи қолаби дарунӣ ё шакли зеҳнӣ гузоштааст. Ин шакл ба таъбири ин донишманд «ибора аз муҳитест, ки шеър дар он ҳаракат мекунад ва пеш меравад ва ашӯву эҳсосҳоро бо худ пеш мебарад. Дар ҷое тасовир мерӯянд ва меболанд, аз ҳам ҷудо мешаванд ва ё дар канори ҳам ҳаракат мекунад ва роҳ месипаранд...» [4, 36].

Нахустшеъри маҷмӯаи «Ирфони сукут» бо қолаби шашбайтаи «Ваҳдат» оғоз мешавад ва муаллиф кӯшиш ба ҳарч додааст, ки ҳар байти он ҷанбаҳои тасвирӣ дошта бошад:

Шаҳпари мурғи саодат ваҳдат аст,

Меваи боғи ибодат ваҳдат аст.

Қудрати гоми накуи орзу,

Бар баландиҳои ҳиммат ваҳдат аст...[2, 3].

Тавре ки мушоҳида мешавад, ин навъи шеърҳо, ки як навъ оҳанг ва рӯҳияи сиёсӣ идеологӣ доранд, одатан, бештар равиши хитобаҳоро касб мекунад, вале бо вучуди ин дар шеъри боло шоир тавонистааст, ки ҷараёни ҳаракати маъноро тавассути ибораҳои изофии «шаҳпари мурғи саодат», «меваи боғи ибодат», «хуштарин пайғоми нусрат», «номаи ҳукми адолат» ба қаламрави маъно ворид намуда, ба воситаи вижагиҳои зеҳнӣ ҷавҳари таҳайюлии суҳанро қавӣ гардондаст. Шеър бо як оҳанги некбинона ба поён мерасад.

Наврӯз ҷашни бостонии мардуми эронинаҷод буда, қарнҳост, ки дар шеъри шоирони давраи замони гуногун ҷилвагар мешавад ва тасовири ҷолибе бо ҷилоҳои нав ба нав арзи

вучуд намудаанд. Ин чашн, махсусан, дар ашъори шоирони аҳди Сомонӣ ва, махсусан, Ғазнавиён, ки ҳомилони асосии сабки хуросонӣ буда, суханварони табиатгаро маҳсуб шуда, ҳамзамон, табиати фасли баҳор ва рангомезиҳои онро дар робита бо омадани Наврӯз тавассути тешаи ҳаёл, воқеан, зебо ва рангин ба қалам додаанд, мавқеи муҳим дорад.

Ин суннати адабӣ имрӯз низ дар адабиёт тоҷик идома дорад ва бо дигар шудани сохти иҷтимоӣ ва тақомули тафаккури аҳли ҷомеа боз ҷилоҳои навро касб мекунад. Шеърӣ «Наврӯз даррасид» дар эҷодиёти шоир зухури ҳамон анъанаи деринаи адабист, ки дар китоби тозаэҷод ҷой гирифтааст. Шабоҳати ин шеър бо эҷоди гузаштагон дар он аст, ки ҳаракати маъно дар қолаби суннати шеър ҷойгузин шудааст, вале аз мавқеи тасвиркорӣ ва маъниофаринӣ ҷилою рангомезиҳои тоза дорад. Агар дар шеърӣ «Пир шудам», ки поёнтар рочеъ ба он андешаҳо баён мешаванд, хонанда аз каломи шоир як навъ ангеҷаҳои равонии ноумедию яъсро эҳсос намуда бошад, пас дар чор банди шеърӣ «Наврӯз даррасид» бо вазъияти комилан дигар мувоҷеҳ мешавад. Аз ин шеър хонанда дар заминаи эҳё шудани табиат, вазидани насими форами баҳорӣ, ҷамъ омадани абрҳои баҳорӣ ва боридаи борон як навъ рӯҳияи некбинонаю хушҳолоноро бо табдили як фасли табиат ба дигараш эҳсоси шодӣ мекунад:

Сабки навои бод усули тараб гирифт,
Фарёди абр шеваи бонги сабаб гирифт,
Дасти саҳою сидқи само бар замин расид,
Сайёди меҳр бар васати ҳар камин расид,

Наврӯз даррасид! [2, 6].

Бояд қайд намуд, ки ибораҳои изофии «навои бод», «фарёди абр», «сайёди меҳр», «дасти саҳою сидқи само» фазои ҳунарии қаламрави банди аввали шеърро, ки дар қолаби тарҷеъбанд омадааст, рангину ҳаёлангез намудаанд. Ба ғайр аз ин, шоир дар робита ба тасвири ҷилоҳои рангини ин чашни қадимаи ориёӣҳо аз тасаввуроти мифологӣ тоҷикони қадим низ ба мавқеъ мустафод намудааст. Мисраи «Дасти саҳою сидқи само бар замин расид» аз диди инҷониб, ифодагари фалсафаи қадимаи ориёитаборхост. Дар тасаввуроти мифологӣ гузаштагонӣ мо осмон падар ва замин модар мебошад. Осмон - падар ғоидадиҳанда ва замин – модар ғоидапазиранда аст. Мо ин зухури тафаккур ва андешаи бостониро дар марсияи устод Рӯдакӣ, ки ба Муродӣ бахшида шудааст, баръало эҳсос мекунем. Шоир ин тасаввуроти қадимаи мифологиро чунин ба қалам додааст:

Мурд Муродӣ на ҳамоно, ки мурд,
Марги чунин ҳоҷа на корест хурд.
Ҷони киромӣ ба падар боз дод,
Қолбади тира ба модар супурд [3, 92].

Яъне, рӯҳ ба олами боло рафт ва тан бо замин – модар омехта гардид. *Дасти саҳои осмон бар замин* гавҳари борон мепошад ва рӯи замин гулу сабза мерӯяд. Оҳанги нишотомез ва ангеҷаҳои равонии некбинона аз як банди тарҷеъ ба банди дигар бештар тақвият меёбад ва акнун аз он яъсу ноумедии зимистони қаҳратун чизе намеронад:

Мурғе, ки дӯш саҳни дилаш мавҷи яъс дошт,
Тухми нишот, бин, ки ба марзи ҳавас бикӯшт,
Бар поғаҳи табиати дилсарди бенамуд,
Ҷаннатмашом нақҳате, ваҳ, бол мекушуд,

Наврӯз даррасид! ... [2, 6].

Агар аз ҳақ нагузарем, дар ҳудуди ин банди чормисрағӣ ду мисраи аввал низ аз ҷанбаи балогӣ ори нестанд. Образпораҳои «саҳни дил», «мавҷи яъс», «тухми нишот», ва «марзи ҳавас» шояд сухани тоза набошанд ва шояд аз ҷониби суханварони дигар мавриди қорбурд қарор гирифта шуда бошанд ҳам, доираи маъноро рангин намудаанд. Байти тарҷеъ, ки ниммисраъ ё фикраи мустаздро мемонад, омад-омади Наврӯзро таъкид менамояд.

Шоир дар китоби номбурда боз ду шеъри дигарро дар васфи Наврӯз овардааст, ки яке аз ҳафт байт ва дигаре аз шаш байт иборат аст. Шеъри ҳафтбайта «Наврӯзи куҳан омад» унвон дошта, дар баҳри Ҳазачи мусаммани аҳраб - - V/ V- - -/V- - - V/V- - - эҷод шудааст:

Бо чехраи болида Наврӯзи куҳан омад,
Гул дар бағалаш чида, Наврӯзи куҳан омад.
Овах, чӣ сароханда, ин хандаи зебанда,
Хандидаю хандида, Наврӯзи куҳан омад... [2, 20].

Бо ҳичоҳи дароз оғоз шудани рукҳои аввали байти матлаъ ва мисраъҳои ҷуфти шеър ба мазмуну муҳтавои он як навъ оҳанги нишоту шодиовар зам намуда, хушбинию хурсандии қаҳрамони лирикӣ аз мисраъ ба мисраъ ва аз байт ба байт қувват мегирад ва радифи «...Наврӯзи куҳан омад» рӯҳияи нишоту хурсандии омад-омади Наврӯзро изофа мекунад:

Саднақш ба тан дебо, бо марҳамати зебо,
Бо барқи дилу дида Наврӯзи куҳан омад.
Мурғон ба наво паҳ-паҳ, бо қаҳқаву чаҳ-чаҳ,
Ин соз кӣ наштида? Наврӯзи куҳан омад...[2, 20].

Дар шеъри дигаре, ки «Наврӯз» ном дошта, аз шаш байт иборат аст, бунёди маънии шеър аз тағйир ёфтани табиат ва бадал шудани моҳҳои ин фасл бо омадани ин ҷашни қадима сухан меравад. Чунин эҳсос мешавад, ки қаҳрамони лирикийи шеър фақат мушоҳидагари падидаҳои нави табиат аст ва аз омадани Наврӯз изҳори хурсандӣ мекунад:

Шафақ гул кард аз дидори Наврӯз,
Ҳаё пиндор аз рухсори Наврӯз.
Гулафшон сояи сабзи табиат,
Дурафшон хомаи сабзи табиат....[2, 21].

Меҳргон низ аз идҳои қадимаи ориёнаборхост ва шоирони классикии мо дар мавриди ин ид суханҳои баланде гуфтаанд. Замони шӯравӣ таҷлили ин ид ба ғӯшаи фаромӯшӣ афтода буд ва фақат дар замони истиқлол шоирон тадриҷан ба тавсифи ин ид рӯчӯ карданд. Чехраи он дар қаламрави адабиёт тадриҷан чилвагар гардид, вале бояд қайд намуд, ки теъдоди ками шоирон ҷилоҳои ин ҷашни ниёгонро рӯйи қалам овардаанд.

Шоир Сирочӣ аз зумраи он шоиронест, ки дар шаш байти шеъри «Меҳргон» аз табиати ин ҷашн сухан рондааст ва тафовути онро аз ҷашни Наврӯз тамиз додааст:

Сайргоҳи ранҷ бошад идгоҳи Меҳргон,
Хирмани пурганҷ бошад идгоҳи Меҳргон.
Заҳмати деҳқон бувад чун зиннати оини он,
Нақди ҳосилсанҷ бошад идгоҳи Меҳргон...

Меҳргон аст ёдгоре аз ниёгон баҳри мо,
Ҳамчу иди файзбори марди деҳқон баҳри мо.

Домани мо ин замон пурганҷ аз ҳосил шуда,
Бошад он чун чилвагоҳи иззату шон баҳри мо [2, 8].

Вале бояд қайд намуд, ки шеъри «Наврӯз даррасид» аз лиҳози ғановати шоирона ва латофати ҳаёл бар шеъри «Меҳргон» пешдастӣ мекунад.

Дар баробари тавсифи Наврӯзу Меҳргон баҳор ва тасвири таровати он аз мавзӯҳои суннатии адабиёти қадимаи мо маҳсуб мешавад ва қолабҳои суннатии шеърӣ шояд барои шоир имкониятҳои зиёдтари адои маъноро муҳайё намояд, ё ин ки шоир ба ин гуна қолабҳои шеърӣ дилбастагии зиёдтар дорад.

Муаллифи «Шеър-ул-аҷам» профессор Шиблии Нуъмонӣ дар мавриди тасвири табиат дар осори ҳунари мефармояд: «Шаке нест, ки обу ҳавоӣ як мамлакат ва таровату хуррамӣ он дар афқору ҳаёлот таъсир доштаву шохиди зебои сухан ё шеърӯ шоирӣ аз ҳамин

сарчашма об меҳӯрад. Шумо аъроби чоҳилиятро дар назар бигиред, ки маводи шоирии онҳо чуз кӯҳ, теппа, саҳро, регистон, боди самум ва билохира, шутур чизи дигар набуд, лекин ҳамин аъроб, вақте ки ба Бағдод раҳл иқомат андохтанд, шеърӯ шоирии онҳо гулистону бўстон гардид [6, 175].

Сирочӣ дар тавсифи ҷилоҳои фасли баҳор низ аз қолабҳои суннатии шеър истифода намудааст ва шеъри «Бӯи баҳор бар машом» аз зумраи чунин шеърҳо аст. Шеъри «Бӯи баҳор бар машом» аз бандҳои тарҷеъ таркиб ёфта, ҳар банди он як ҳасоиси табиатро инъикос намудааст ва мисраи тарҷеъ дар ҳар банд матлаби шоирро ҷамъбаст намуда, барои пайвастанӣ андешаҳои минбаъдаи шоир кумак намудааст:

Дар дили сабзаҳо сурур,
Ханда кунад ҷаҳони нур,
Дай дилу бедилон шикаст,
Шоҳи гардани ғурур,
Бӯи баҳор бар машом... [2, 13].

Қобил ба ёдоварист, ки шеъри «Бӯи баҳор бар машом» вазни хос дорад ва барои адои маънӣ имкониятҳои махсус дорад. Зиҳифҳои матвӣ ва маҳбуни музоли баҳри Раҷаз – муфтаълун мафъилон – VV- V-V- мусикавияти шеърро афзун гардонда, ҳаракати маъноро дар шеър ғушнавоз намудаанд:

Абри сиёҳ лол ғашт,
Хаставу бечамол ғашт,
Ин ҳама таънаҳои Шед,
Диду парешҳол ғашт,
Бӯи баҳор бар машом... [2, 13].

Агар дар банди аввали ин тарҷеъ аз хусуси шодмонии сабзаҳо сухан оғоз гардида, занҷири андеша ба масъалаи даймоҳ рабт гирифта бошад, дар банди дуюм сухан аз ҳолати абри сиёҳ оғоз гардидааст, дар банди сеюм сухан аз ғунча ва лаб кушодани он, яъне шукуфтани, меравад ва ҳамин тариқ ҷараёни андеша ва афкор дар ҳар банд дигар мешавад ва мисраи восила ҷараёни андешаро ба як низом медарорад.

Дар баробари мавзӯи Наврӯзу баҳор, меҳргону табиат шоир ба мавзӯи занон, модарон - тасхиргарони дили мардҳо таваҷҷуҳи хос дорад. Воқеан, шоирони тамоми ҷаҳон беҳтарин суханро дар васфи занон гуфтаанд ва ин мавзӯи ҷовидонии адабиёт аст. Алиасғари Шейрдӯст, вақте ки шеъри муосири тоҷикро аз ҷашмандози хориҷиён баррасӣ кардааст, дарунмояи онро ба ҷандин навъ тақсим намуда, дар таркиби ду ҷумла андешаашро ба таври зайл баён мекунад: «Шеъри тоҷик аз мояҳои ошиқона ҳам баҳраманд аст. Ишқ дар шеъри Тоҷикистон, ҳамчун шеъри аксари милали ҷаҳон, мавзӯе барҷаста аст, ки ағлаби шоирон бад-он иқбол нишон медиҳанд» [1, 77].

Шояд бо дигар шудани арзишҳои зебошиносӣ дар адабиёти халқҳои олам муносибат ба ин мавзӯ дигар шавад, вале дар осори адибони мо тасвири эҳсосоти ошиқона идомаи ҳамон анъанаҳои гузашта аст.

Сухани шоир дар ин мавзӯ самимӣ ва тавре ки мушоҳида мекунем, дорои бозёфтҳои нави шоирона мебошад. Шеъри «Оҳ, занҳо» аз зумраи чунин таълифоте аст, ки назару андешаи мардҳоро барои шинохти симои ботинии занҳо инъикос менамояд:

Оҳ, занҳо, оҳ, занҳо, оҳ, занҳо,
Бар ҷаҳони нанги мардон роҳзанҳо.
Дилбаранду дилрабою дилфиребанд,
Аз фунуни ғатҳи дил огоҳ занҳо.
Тирагиҳои ҷаҳон равшан зи онон,
Шамси умру шомро чун Моҳ занҳо... [2, 28].

Гумони ғолиб он аст, ки аз такрори вожаҳои *оҳ, занҳо* дар мисраи порчаи шеърии боло барои адои мазмуни мисраи дуюм заминае маъноие ба вучуд овард, ки натиҷааш мисраи

латифе «Бар чаҳони нанги мардон роҳзанҳо» ва корбурди санъати тазод байни калимаҳои *тирагиҳо* ва *равшан* дар мисраи аввали байти сеюм нақши хаёл рӯйи кор ояд.

Мавзӯи ғаму андӯҳи одамӣ аз мавзӯҳои деринаи адабиёти халқҳои гуногун ва ҳоса адабиёти форсии тоҷикӣ буда, як навъ воситаи ифодаи рӯҳу равони суҳанварон аст. «Ғаму андӯҳ ва ҳасрат мотиви асосии таронаҳои мардумӣ, рубоӣ аст. Ин таронаҳо аз муносибатҳои мардумӣ бархоста, бунёди ҳиссию завқӣ доранд ва аз назари ҳолис барнамеоянд. Аз ин ҷост, ки онҳо ҷунбишҳо ва сӯзу гудози қалбию равониҳо ба воқеият меоранд ва шиддати ҳасрати одамӣ бар ғами сӯзу рози орзумандӣ таъя мекунад» [5, 179].

Мавзӯи ғаму андӯҳ дар адабиёти хаттии асри миёнагии мо ривочи зиёд дошт ва ба як навъ суннати адабӣ табдил ёфт. Новобаста аз дигар шудани фазои иҷтимоӣ ин мавзӯ дар ҳар давраи замон бо тобишҳои гуногун дар ашъори шоирон инъикос ёфтааст. Донишманди фақиди тоҷик Худой Шариғзода дар мақолаи «Ҳасратномаи шоирон» ин мавзӯро аз осори Рӯдакӣ, Фирдавӣ, Табибӣ, Исфаҳонӣ ва шоирони муосир Бозор Собир ва Алимӯҳаммади Муродӣ пайгирӣ намуда, матлабро бо ашъори Ширин Бунёд ҷамъбаст менамояд.

Қобил ба ёдоварист, ки кам бошад ҳам, ҳонанда дар баъзе шеърҳои шоир Сирочӣ як навъ рӯҳияи шикастадилию андӯҳ ва яъне ноумедиро эҳсос мекунад. Эҳсосоти неку зишт ҳамвора ҳамрадиҳои инсонҳоянд ва аз заминаҳои гуногун сарчашма мегиранд. Чунин ба назар мерасад, ки дар ҳайати низомӣ андешаи шоир фишорҳои зиндагӣ ва иҷтимоӣ мавҷе надоранд. Ба назари ин ҷониб, маншаи асосии ин навъи рӯҳияи ношод аз сабаби гузашти айём ва кӯтоҳ будани умри инсон дар меҳвари фазо ва вақт мебошад, ки он як навъ омили аймӣ ё табиӣи умри инсон аст. Ғаму ҳасрат ва андӯҳ замоне оғоз мешавад, ки инсон дар пешорӯи ҳавадиси зиндагонӣ очиз ва нотавон аст.

Қаҳрамони лирикӣ, ки дар заминаи шахсияти шоир арзи вуҷуд намудааст, на аз авомили иҷтимоӣ сиёсӣ, на аз толеи ношод ва на аз рӯзгори нобасомон шикоят дорад, балки иллати ин афсурдагӣ аз гузашти рӯзгор мебошад, ки қаҳрамони лирикӣ аз он ба танг омада, нола мекунад.

Дар шеъри «Пир шудам» ҳонанда бо як эҳсоси маҳзуни шахсе ошно мешавад, ки аз гузашти рӯзгор «якбора», «бо дили пора», «ҳамчу гумкардароҳ», «дар ғами рӯзу моҳ» пир шудааст:

Ваҳ, чӣ якбора, оҳ, пир шудам,
Бо дили пора, оҳ, пир шудам.
Гарчи сад панди роҳ донишам,
Ҳамчу гумкардароҳ пир шудам [2, 5].

Дар фазои қаламрави эҳсоси яъне ноумедии қаҳрамони лирикӣ дар бархе аз абёти шеър бозёфтҳои ҷолиби шоирона ба ҷашм мерасанд, ки суҳанро ҷаззоб намудаанд:

Рӯбаҳи вақт мурғи шавқам бурд,
Пайи сад ишт(и)боҳ пир шудам.
Қасри умед буд панаҳгоҳам,
Бо дили бепаноҳ пир шудам.
Дасти шавқам бурида аз бех аст,
Бо чӣ ҳоли табоҳ пир шудам... [2, 5].

Аз ин лиҳоз, ин шеъри Сирочӣ бо шеърҳои устод Ширин Бунёд, ки замоне дар «Адабиёт ва санъат» таҳти унвони «Лолой барои пирон» мунташир гардида буд, ҳамроҳангӣ дорад. Дар мавриди шеърҳои Ширин Бунёд профессор Х. Шариғзода изофа намудааст: «Дар ин шеърҳо ҳайфу дареғи умри рафта ва пирӣ бо суҳанҳои Рӯдакӣ ҳамроҳангӣ доранд ва маълум, ки ғӯянда аз нидои ғамангези он устои дерина садое ёфта ва баҳра гирифтааст. Мӯсафедон, ба қавли шоир «ба ҳасрати боғи лола» шеван мекунад:

Гузашту рафт ҳама он чи буду он чи набуд,
Ҳикояҳои шабу рӯзу сози мурдаи мо...
Дареғу дард, ки умр аст боди домани дашт,

Дареғу дард, ки умр аст ин қадар кӯтоҳ» [5, 186].

Агарчи дар шеъри устод Ширин Бунёд рӯҳияи ношод ба тавассути *дареғу дард* такрор шудаву масъалаи мавриди назар таъкид ёфта, кӯтоҳии умр ба *боди домани дашт* ташбеҳ шуда бошад, ҳаракати зеҳнии шоир Сирочӣ дар меҳвари мисраи комили «*Рӯбаҳи вақт мурғи шавқам бурд*» ва ибораи шоиронаи «*қасри умед*» ва такрори «*оҳ*»-ҳо, дар мисраҳои чуфт, муқарраран омадани радифи «*пир шудам*» як навъ эҳсоси ҳасрат рӯи қор баровардааст, ки бо рӯҳияи қаҳрамони лирикӣ ва ғояи шеър тавҷам аст.

Адабиёт

1. Алиасғари, Шеърдӯст. Чашмандози шеъри имрӯзаи тоҷик / Шеърдӯст Алиасғар. – Душанбе: Адиб, 1997. – 227 с.
2. Сирочӣ, Н. Ирфони сукут / Н. Сирочӣ. – Душанбе: Ирфон, 2019. – 166 с.
3. Саидов, С. Адабиёти қадим (аз замони қадим то асри VIII) / С. Саидов. – Душанбе, 2010. – 228 с.
4. Ризо, Бароҳанӣ. Тилло дар мис / Бароҳанӣ Ризо – Техрон, 1347. – 655 с.
5. Шарифзода, Х. Ҳасратномаи шоирон / Х. Шарифзода // Сездар мақола (Маҷмӯаи мақолаҳо). – Душанбе, 2013. – С. 179-187.
6. Шиблии Нуъмонӣ. Шеърӯлаҷам. Ҷилди чаҳорум, ҷоми дуюм. Тарҷумаи Сайид Муҳаммад Тақии Фаҳр Доии Гелонӣ. – Техрон, 1368. – 175 с.

МАВҚЕИ БАЪЗЕ ҚОЛАБҲОИ ШЕЪРӢ ВА МАВЗӢҲОИ СУННАТӢ ДАР АШЪОРИ ШОИР СИРОЧӢ

Дар мақола сухан аз дидгоҳи қорбурди қолабҳои шеърӣ ва мавзӯю муҳтаво дар ашъори шоир Сирочӣ арзёбӣ мешавад.

Ба андешаи муаллиф шеър ҳамчун навъи санъати сухан аз аҳди қадим шинохта шудааст ва перомунӣ қавонини он андешаҳои зиёде баён шудаанд. Донишмандони суханшинос роҷеъ ба вижагиҳои каломӣ мавзун андешаронӣ намуда, ду шакли асосии онро қоида шудаанд, ки онҳо шакли зоҳирӣ ва зеҳнӣ мебошанд. Аз ҷониби муҳаққиқ ҳам роҷеъ ба вижагиҳои зоҳирӣ ва ҳам ҳасосии зеҳнии шеъри Сирочӣ мабно ба санаду далоили адабӣ андешаҳои ҷолиб баён шудаанд.

Муаллиф дар мақола сабъӣ намудааст, ки назари шоирро ба масъалаҳои гуногуни зиндагӣ ва арзишҳои доимоғайрбанди он, ки дар қолабҳои гуногуни шеъри суннатӣ акс ёфтаанд, баррасӣ намояд. Ашъори маҷмӯаи номбурда муқорини завқи мардуми имрӯзаи диёри мо аст. Аз ин рӯ, мавзӯҳои баррасишаванда дар шаклҳои шеърии суннатии адабиёт бо диди тозаӣ шоирона акс ёфтаанд ва қобили паҷӯҳиш мебошанд. Масъалаҳои матраҳшуда аз ҷониби муаллифи мақола аз мавқеи қиёс бо ашъори шоирони дигари муосири тоҷик ба доираи таҳлил ва таҳқиқ шомил гардидаанд. Қовиш ва гузоришҳои илмӣ муаллиф дуруст ва бо далелу аснод тақвият дода шудаанд.

Калидвожаҳо: ашъор, калом, бадеъ, дубайтӣ, рубой, мавзӯ, вазн, мисраъ, қофия, радиф, ибораи шоирона, ҷанбаи тасвир, қолабҳои шеър, Ризо Бароҳанӣ, Худой Шарифзода, Ширин Бунёд.

ПОЛОЖЕНИЕ НЕКОТОРЫХ ПОЭТИЧЕСКИХ УЗОРОВ И ТРАДИЦИОННЫХ ТЕМ В ПОЭЗИИ ПОЭТА СИРОДЖИ

В статье рассматривается использование поэтических узоров и тем в поэзии поэта Сироджи. Поэзия была известна как искусство речи с древних времен, и о ее законах было высказано множество идей. Исследователи риторики рассмотрели специфику предмета и выделили две основные формы: внешнюю и интеллектуальную. На основе литературных фактов исследователь высказал интересные взгляды как на внешние черты, так и на интеллектуальные особенности поэзии Сироджи. В статье автор пытается рассмотреть взгляды поэта на различные вопросы жизни и ее постоянно меняющиеся ценности, которые

находят отражение в разных формах традиционной поэзии. Поэзия этого сборника - это отражение вкусов жителей нашей страны. Следовательно, рассматриваемые темы отражены в традиционных поэтических формах литературы с чисто поэтическим видением и заслуживают исследования. Поднятые автором в статье вопросы с точки зрения сравнения со стихами других современных таджикских поэтов включены в объем анализа и исследования. Исследования автора и научные отчеты точны и подтверждены доказательствами.

Ключевые слова: стихи, слова, искусство, дубай, рубай, тема, вес, мисра, рифма, радииф, поэтическая фраза, аспект описания, шаблоны стихов, Ризо Барохани, Худои Шарифзода, Ширин Бунёд.

THE POSITION OF SOME POETIC PATTERNS AND TRADITIONAL THEMES IN THE POETRY OF THE POET SIROJI

The article considers the use of poetic patterns and themes in the poems of the poet Siroji. Poetry has been known as an art of speech since ancient times, and many ideas have been expressed about its laws. Scholars of rhetoric have considered the specifics of the subject matter and have identified two main forms, the external and the intellectual. The researcher has expressed interesting views on both the external features and the intellectual peculiarities of Siroji's poetry on the basis of literary facts. In the article, the author tries to consider the poet's views on various issues of life and its ever-changing values, which are reflected in different forms of traditional poetry. The poetry of this collection is a reflection of the tastes of the people of our country today. Therefore, the topics under consideration are reflected in the traditional poetic forms of literature with a purely poetic vision and are worthy of research. The issues raised by the author of the article from the point of view of comparison with the poems of other contemporary Tajik poets are included in the scope of analysis and research. The author's research and scientific reports are accurate and supported by evidence.

Keywords: poems, words, art, dubai, rubai, theme, weight, misra, rhyme, radif, poetic phrase, image aspect, poetic patterns, Rizo Barohani, Khudoi Sharifzoda, Shirin Bunyod.

Сведения об авторе: Давлатбеков Лоло Мирзоевич - доктор филологических наук, профессор кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 931924884.

Information about the author: Davlatbekov Lolo Mirzoevich - Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and History of Literature of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzod. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str.,. Tel.: (+992) 931924884.

ШОИРОНАГИИ НАСРИ ЧИНГИЗ АЙТМАТОВ ВА ТАРЧУМАИ ОН БА ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Бобоалиева З.П., Авзонов А.Ф.

**Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода,
Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода**

Табодули фарҳангӣ, адабӣ ва илмӣ миёни миллатҳои мухталифи олам амрест, ки тарҷумаро ба ҳайси як чараёни бузург матраҳ менамояд. Адибону донишмандони тоҷик ҳамеша аз осори адабиву бадеӣ ва илмӣ ақвоми дигар осори зиёдеро тарҷума кардаанд, ки ҳар кадоми онҳо дар мавзӯву мухтаво, шаклу сохтори адабиёт ва диду ҷаҳонбинии эҷодкорону олимони бетаъсир набудаанд.

Имрӯз низ тарҷума ва масъалаҳои он яке аз мавзӯҳои бисёр муҳим маҳсуб ёфта, аз аҳамияти зиёд бархӯрдор аст. Ҳатто бархе аз муҳаққиқон бар ин боваранд, ки тарҷумаи як асар аз як забон ба забони дигар аз нигоҳи аҳамият монанди таълифи як асари нав мебошад, зеро китобе, ки тарҷума мешавад, дар истифодаи як ҷомеа қарор гирифта, ҳамон рисолатеро анҷом медиҳад, ки дар ҷомеаи асл бар дӯш дошт.

Яке аз нависандагоне, ки ба истисноӣ қиссаи «Пегий пес, бегущий краем моря» (1977) ва романи «Тавро Кассандры [Из ересей XX века]» (1994)-и ӯ дигар соири осораш ба забони тоҷикӣ тарҷума шудааст, Чингиз Айтматов мебошад. Осори ин нависанда, ки аз ҷониби мутарҷимони тоҷик то инҷониб анҷом ёфтаанд, аз ҳар лиҳоз ба шакл ва дарунмояи адабиёти тоҷик таъсир гузошта, аз лиҳози сабку услуб, забон, бадеиёт ва сифат дар сатҳҳои гуногун қарор доранд. Мо атрофи масъалаҳои мазкур дар навиштаҳои дигарамон баҳс кардаем. Дар ин маҳдуда меҳохем, ки атрофи ҷанбаҳои поэтикӣ, падидаҳои ҳунарий, бадеиёти пораҳои манзуму матнҳои насри мусаччаъ, байт ва мисраъҳои ҷудогона, ки дар осори Чингиз Айтматов истифода шудаанд, таваҷҷуҳ намуда, ҳунари мутарҷимии тарҷумонро баён созем.

Баъзе аз аносири тарҷумаи қиссаи «Алвидоъ, Гулсарӣ!»-и Ч. Айтматовро бо матни асл муқоиса намуда, ба ин натиҷа расидем, ки Фазлиддин Муҳаммадиев ба умқи олами ниёзҳо ва андешаҳои нависандаи қирғиз ворид гардидааст. Бо назардошти ин нукта, метавон гуфт, ки ӯ матни бо насри мусаччаъ навишташудаи «Плач верблюдницы» - «Нолаи уштур»-ро аз таҳи дил дарк ва тарҷума намудааст. Нуктаи ҷолиби дигар ин аст, ки нависанда-тарҷумони тоҷик Фазлиддин Муҳаммадиев маҳорати тарҷума намудани шеър ва матнҳои мусаччаъро низ доштааст, ки ҳамин вижагиро метавон дар тарҷумаи савти «Плач верблюдницы» - «Нолаи уштур» ва «Песня старого охотника» - «Суруди сайёди пир» дар қиссаи «Алвидоъ, Гулсарӣ!» мушоҳида намуд.

Ривояти «Нолаи уштур» («Плач верблюдницы») матни мусаччаъест, ки дар нусхаи асл низ дар он бадеияту лиризм, вазну қофия ва оҳанги маҳсус ҳис карда мешавад. Аммо ин матн оҳанги шеърро бештар дар матни тарҷума гирифтааст. Тарҷумон онро дар қолаби насри мусаччаъ бо маҳорат тарҷума намудааст, ки дар вақти мутолиаи матн вазну оҳанг ва мусиқии каломии он ба хубӣ эҳсос мешавад.

Фазлиддин Муҳаммадиев хеле зебову орошта, бо ҳаёлу тасвирҳои шоирона ва камоли устодӣ бо эҳсоси комил ва дарки амиқи ҳолати рӯҳӣ ва отифии қаҳрамони лирикӣ ин пораро ба тоҷикӣ баргардондааст, ки мисли таронаҳои мардумӣ содаву образнок аст. Бояд зикр намуд, ки дар ин маврид тарҷума то ҳадде ба асл рақобат мекунад, ки ин амр на ба ҳар тарҷумон даст медиҳад. Барои намуна пораҳои зеро аз асл ва тарҷума нақл мекунем:

Матни асл:

«Много дней бежит **она** по пустынному **краю**. Ищет, кличет **детеныша**. Горюет, что не водить его больше за **собой** его **в час вечерний** над **обрывом**, **в час утренний** по **равнинам**, не собирать им вместе листья с веток, не ходить по зыбучим **пескам**, не бродить

по весенним полям, не кормить его белым молоком. Где ты, темноглазый верблюжонок? **Отзовись!** Бежит молоко из **вымени**, из переполненного **вымени**, струится по **ногам**. Где ты? **Отзовись!** Бежит молоко из **вымени**, из переполненного **вымени**. Белое молоко...» [2, 141].

Матни тарчума:

«**Рӯз то шабу шаб то рӯз** уштури бечора ҳар сӯ **давон аст**, дар суроғи бача **давон аст**, **шабонгоҳон дар** сари теппа, **сахаргоҳон дар** дашти **фарох**, **модар** акнун якка, танҳо **аст**. Барги **буттахоро танҳо меҳӯрад**, **ба сӯи регзор танҳо меравад**. Ба **марғзори сабз бо кӣ равад** ӯ, шири сафедро **ба кӣ диҳад** ӯ? **Уштурбачаяк**, ту дар **кучой**? Оҳ **сиёхчашмак**, **бигӯ кучой**? Пистони модар пур, пур аз **шир аст**. Касе **нахӯрад шири сафеда**, замин **бихӯрад шири сафеда**. **Шири сафеда... Шири сафеда...**» [4, 197].

Ба назари мо, матни тарҷумаи пораи болоро метавон яке аз беҳтарин қисмҳои фаёолияти тарҷумонии Фазлиддин Муҳаммадиев дар ин асар унвон кард. Тарҷумон дар ин қисм аз доираи кори як тарҷумон гоми фаротар мениҳад ва ба кори як шоир наздик мешавад. Фазлиддин Муҳаммадиев дар тарҷумаи ин матн аз такрори калимаҳо, ҳамхуруфӣ ва аллитератсия истифода кардааст, ки ба матн вазну оҳанги махсус бахшидааст ва онро ба шеър наздик кардааст. Махсусан, истифода аз садонокҳои дарози «о», «й» ва «ӯ» дар аксари калимаҳо ва оҳанги савол бахшидан ба ҷумлаҳо ба матн, ки худ муҳтавои ҳузну андӯхро дорад, оҳанги нола ва мӯя бахшидааст, ки хонанда зимни мутолиаи он нохудоғоҳ ба ин мӯя ҳамроҳ мешавад. Баъзе ҳарфҳо дар аксари калимоти матн истифода шудаанд, ба мисли овози «а» ва ҳарфи «р» дар калимаҳои «дар», «сар», «сахар», «модар» ва ҳарфҳои «о» ва «р» дар калимаҳои «бечора», «фарох», «бутахоро», «регзор», «сафедро» ва ғайра, ки оҳангнокии мантро таъмин кардаанд. Илова бар ин, такрори таркибҳо ва калимаҳои «**рӯз то шабу шаб то рӯз**», «**давон аст, давон аст**», «**шири сафеда, шири сафеда**» ва қаринаи лафзӣ миёни калимоту таркибҳои «**шабонгоҳон**» ва «**сахаргоҳон**», «**танҳо меравад**» ва «**танҳо меҳӯрад**», «**бо кӣ равад** ӯ» ва «**ба кӣ диҳад** ӯ» «**уштурбачаяк**» ва «**сиёхчашмак**» ва «**ту дар кучой**»-ву «**бигӯ, кучой**» сабаб шудаанд, ки матни тарҷума ба унвони як настри шоирона ҷилвагар шавад.

Бисёр ҷолиб аст, ки дар романи «Қиёмат» низ ба мисли ривояти мазкур ба сахнае дучор мешавем, ки аз назари мавзӯ ва муҳтаво ба ривояти қаблӣ монанд аст. Муҳтасари воқеа ҷунин аст: вақте ки аз тарфи Бозорбой (қаҳрамони манфии асар. – Б. 3.) ҷор гурғбачаи навзоди модагург - Акбара рабуда мешавад, нависанда ҳолати модагурги аз гурғбачаҳояш ҷудогардидаро бисёр риқатовар тасвир намудааст. Модагург дар ҳолати ғаму андӯҳи бепоён дар хоб Худои гургон - Бӯри-Онаро мебинад ва ба ӯ аз ғаму ғуссаҳои худ шикоятomez ҷунин мегӯяд:

Матни асл:

«Взгляни на меня, волчья богиня Бюри-Ана, это я, Акбара, здесь, в холодных горах, несчастная и одинокая. О, как плохо мне! Ты слышишь, как я плачу? Ты слышишь, как я вою и рыдаю, и вся утроба моя горит от боли, а сосцы мои разбухли от молока, и некого напоить мне, некого вскормить, лишилась я моих волчат. О, где они и что с ними? Сойди же вниз, Бюри-Ана, сойди ко мне, и мы сядем рядышком, повоем, порыдаем вместе...» [3, 252].

Матни тарчума:

«Ҳоли маро мебинӣ, эй модари гургон-Бӯри-Она? Ин манам – Акбара. Дар ин манзили пурях тани танҳоям ман, бадбахту бенаво гаштам. Оҳ, агар медонистӣ, ки чӣ қадар саҳт аст бароям! Оё ту нолаҳои маро мешунавӣ? Ту мебинӣ ва мешунавӣ, ки ман чӣ қадар лобаю тазарруъ кардам ва ҷисму ҷони ман аз он бадард аст. Пистони ман аз бисёрии шир ба кафидан оид шуд. Киро ман шир диҳам? Кӣ синаҳои маро мемакад? Ман, охир, аз ширмак фарзандони худ ҷудо шудам. Эй Худо, ту бигӯй, ки онҳо кучо шуданд? Тақдир бо онҳо чӣ кард? Охир, ту ҳам поёнтар фуру, Бӯри-Оначон! Биё, ба назди ман, бо ҳам наздик биншинем, бо ҳам оҳу нолу кунем...» [5, 406].

Пораи мазкур аз ҷониби Истад Қосимзода низ бо маҳорати хос ба забони тоҷикӣ тарҷума шудааст. Чуноне ки мушоҳида шуд, маъно ва муҳтавои матни асл ва тарҷума як аст: риқатовару ғамнок, ки хонанда зимни мутолиаи он бо ғаму ғуссаи модагург ҳамроҳ мешавад. Аммо оҳанги шоиронаи ин матн то он ҳадде, ки пораи тарҷуманамудай Фазлиддин Муҳаммадиев дорад, доро нест.

Дар робита ба масъалаи бидуни тағйир анҷом ёфтан ва ё ногузир будани афзоишу коҳиш дар ҷараёни тарҷума мо дар он андешаем, ки гоҳо наметавон бидуни тағйир ва ихтисор ё тасарруфот дар матни асл тарҷумаро ба сомон расонид [7, 52]. Аммо мутарҷимони соҳиби қареҳаи баланд метавонанд дар ин замина ба муваффақиятҳои назаррас ноил гардида, хусусиятҳои миллий, вижагиҳои сабкии асар, махсусияти сохториву муҳтавои асари мабдаъро ба забони мақсад интиқол диҳанд.

Ба андешаи мо, дар тарҷумаи бисёре аз пораҳо ҷўяндагӣ ва заҳмати адабии Фазлиддин Муҳаммадиев назаррас аст. Аммо ҳаст мавридҳое, ки дар раванди тарҷумаи қиссаи «Алвидоъ, Гулсарӣ!» аз ҷониби ӯ низ илова, ихтисор ё худ тасарруфот дар матни асл мушоҳида карда мешавад. Мутаассифона, дар рафти тарҷумаи достони халқии «Суруди сайёди пир» аз ҷӣ сабаб бошад, тарҷумон онро мукамал тарҷума накардааст. Нависанда воқеаҳои дostonро нахуст ба тариқи наср ҳикоя намуда, навоҳаи падарро дар қолаби назм меорад, ки дар вақти бармало намудани ҳолати ботинии Танабой ва мустаҳкам намудани воқеияти асар хеле муассир аст. Бо сабабҳои ба мо номаълум Фазлиддин Муҳаммадиев аз овардани қисса ба тариқи наср худдорӣ намуда, бевосита аз навоҳаи падар бар марги писараш - Қаракул шурӯъ намудааст. Ҳарчанд, дар марсия падар бо дасти худ куштани писарашро бо ғаму ғуссаи бепоён ба ёд оварда месарояд, аммо ҷӣ гуна ба вуқӯъ омадани ин фоҷеаи мудҳиш барои хонандаи тоҷикзабон пӯшида боқӣ мемонад, зеро дар матни насрии он нависанда сабаби кушта шудани Қаракулро бо достони падар шарҳ дода буд, ки он иҷборан амалӣ гашта буд. Вале ин далел дар матни назмӣ-навоҳаи падар оварда нашудааст. Дар зер чанд байте аз асл ва тарҷума замима менамоем:

Матни асл:

«Убил я тебя, сын мой Карагул.
Один остался я на свете, сын мой Карагул,
Судьба покарала меня, сын мой Карагул.
Судьба наказала меня, сын мой Карагул...» [2, 214]

Матни тарҷума:

«Худам туро куштам-ой, писарам Қарагул,
Ман бекасу кўям-ой, писарам Қарагул.
Дод аз дастаки марг-ой, писарам Қарагул,
Бедод аз фалак-ой, писарам Қарагул...» [4, 292]

Ба ақидаи мо, ихтисор намудани ин ҳикояи ҷолиб ҳусни асарро як қадар кошта намудааст. Аммо боиси зикр аст, ки ҳазф намудани матни насрии ҳикоя ба қимати тарҷумаи он ҳалал ворид карда бошад ҳам, дар маҷмӯъ, метавон гуфт, ки аз тарҷумаи назмӣ он нависандаи тоҷик муваффақ берун баромадааст. Бояд қайд кард, ки марсия дар асл аз 15 мисраъ ва 7 байт иборат аст, ки мисраи аввали он дар мисраи чаҳордахум ба такрор меояд. Ф. Муҳаммадиев бар ин матн мисраеро зам намуда, онро дар 16 мисраъ ва 8 байт тарҷума кардааст. Ҳарчанд ки дар тарҷумаи Фазлиддин Муҳаммадиев низ чор мисраъ: 1, 2, 3 ва 4 ба таркиби дигар такрор шудааст, тарҷумаи ӯ бадеияту салосати хос дорад. Муҳимтар аз ҳама, тарҷумон тавонистааст хостаҳои бадеии нависандаро дар матни тоҷикӣ интиқол бидиҳад. Намунаи тарҷумаи Фазлиддин Муҳаммадиев далели он аст, ки ӯ ба кори тарҷума назари сода надоштааст. Дар тарҷумаи ин марсия низ вай ранҷи шеърфариниро кашидааст, ки дарки заҳмати ўро метавон аз муқоисаи матни асл ва тарҷума мушоҳида намуд.

Дар романи «Қиёмат» низ аз ҷониби Чингиз Айтматов пораҳои шеърӣ истифода шудаанд. Дар романи мавриди таҳқиқ ду байт ба таҳмини Чингиз Айтматов шояд, ки «аз кадом як шоири Шарқ» [5, 59], ҷо дода шудааст ва тарҷумон Истад Қосимзода онҳоро ба рубоӣҳои шоири шинохтаи адабиёти классики тоҷику форс Умари Хайём иваз намудааст, ки

дар зер рубоии истифодашударо бо матни асл дар қиёс оварда, андешаҳоямонро баён менамоем:

Матни асл:

«Ему припомнилось полузабытое изречение какого-то восточного поэта: «И среди тысячной толпы-ты одинок, и находясь с собой наедине – ты одинок» [3, 37].

Рубоии Умари Хайём:

«Як қатраи об буд, бо дарё шуд,
Як зарраи хок, бо замин якто шуд.
Омад-шуди ту андар ин дунё чист?
Омад мағасе падида нопаёдо шуд» [5, 59].

Аз рӯи муқоисаи ҳар ду матн маълум мешавад, ки мутарҷим рубоии Умари Хайёмро дар ин ҷо бемаврид истифода кардааст. Ҳарчанд, ин ибтикори нависандаро метавон пазиroy намуда, далели ҷўяндагии ӯ ҳисобид, вале ба назари мо, он мафҳумро ки матлаби нусхаи асл дар назар дорад, рубоии мазкур баён карда натавонистааст. Аммо агар мутарҷим каме диққат мекард, ба ин мазмун дар ашъори шоирони классики муосири мо абёти зиёде пайдо карда метавонист ва ҳамчунин кӣ будани «шоири Шарқ»-ро низ аниқ мекард. Матлаби мазкур ба сардафтари адабиёти тоҷикӣ форс Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ тааллуқ дошта, он байтест аз ашъори парокандаи шоир. Ин ҷо матни асло бо байти Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ меорем, ки дар қиёс хост ва назари Чингиз Айтматов баръало падида мегардад:

Матни асл:

«И среди тысячной толпы-ты одинок,
И находясь с собой наедине – ты одинок» [3, 37].

Рӯдакӣ:

«Бо сад ҳазор мардум танҳой,
Бе сад ҳазор мардум танҳой» [1, 355].

Дар мавриди истифодаи рубоӣҳои Умари Хайём Ато Ҳамдам дар сарсухани романи фавқуззикр чунин меорад, ки «дар аввали роман ишора ба «байтҳои ҳикматомез»-е ҳаст. Он ҷо аз Хайёми бузург рубоӣ ба кор бурда шудааст, ки бо матни аслии русиаш мувофиқат мекунад» [5, 5]. Аммо, ба назари мо, бо камтар диққат маълум мегардад, ки овардани рубоӣҳо ба мазмун ва маъно, ки муаллиф дар назар доштааст, умуман, мувофиқат намекунад. Дар амалия тарҷума ду роҳи тарҷумаи матнҳои назмӣ маъмул аст: тарҷумаи сатрбасатр ва шоирона [7, 93]. Дар ин маврид бисёр ҳам мувофиқ мебуд, агар Истад Қосимзода аз тарҷумаи сатрбасатр истифода мекард ва маънову муҳтавои байти мазкурро ба забони тоҷикӣ интиқол меод. Паҳлуи дигари масъала ин аст, ки Чингиз Айтматов аз адабиёти классикии форсу тоҷикӣ огоҳии хуб доштааст, далели ин гуфтаҳо истифодаи ӯ аз ашъори Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ мебошад.

Аз қиёси матни асл ва нусхаи тарҷумаи онҳо ба чунин натиҷа расидем, ки Чингиз Айтматов дар осораи дар баробари истифода аз ривоят, ҳикоят, афсона ва қисса андар қисса аз шеърро пораҳои назмӣ низ фаровон истифода бурда, асарҳои худро ҷаҳонӣ намудааст. Дар ин росто, мутарҷимони тоҷик тавонистаанд, ин ҳама офаридаҳои адибро ба забони ноби тоҷикӣ тарҷума намуда, дар ин самт то ҷое бурд кардаанд ва ҷое то бохтаанд. Ҳарчанд намунаи тарҷумаҳои Фазлиддин Муҳаммадиев яке аз беҳтарини қисми тарҷума аз назари мо маҳсуб меёбад, бо вуҷуди ин оид ба таҳқиқи пажӯҳиши ин тарҷумаҳо ба забони тоҷикӣ ҳоло гуфтаниҳо хеле зиёд аст. Зеро дар адабиёти тоҷикӣ қисми тарҷумаҳои осори ин адиб аз таҳқиқи муқоисаи онҳо пешдастӣ дорад ва пажӯҳиш дар самти бармало намудани ҳусну қубҳи тарҷумаҳои осори ӯ хеле кам аст, ба истиснои як ҷанд маврид.

Адабиёт

1. Абӯабдуллоҳи, Рӯдакӣ. Ахтарони адаб /Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Ҷилди 1. – Душанбе: Адиб, 2007. – 413 с.
2. Айтматов, Ч. Прощай, Гулсари! / Айтматов Чингиз. – М.: Молодая гвардия, 1967. – 205 с.

3. Айтматов, Ч. И дольше века длится день; Плаха; Пегий пес, бегущий краем моря: Романы, повесть / Чингиз Айтматов. – Ф.: Кыргызстан, 1988. – 656 с.
4. Айтматов, Ч. Алвидоъ, Гулсарӣ! Повест. Аз русӣ тарҷумаи Фазлиддин Муҳаммадиев / Чингиз Айтматов. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 255 с.
5. Айтматов, Ч. Қиёмат. Роман, тарҷума аз забони русӣ И. Қосимзода / Чингиз Айтматов. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 474 с.
6. Бархударов, Л. С. Язык и перевод. Вопросы общей и частичной теории перевода / Л. С. Бархударов. – М.: Изд. ЛКИ, 2010. – 240 с.
7. Федоров, А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы) / А. В. Федоров. – М.: Высш. школа, 1983. – 303 с.

ШОИРОНАГИИ НАСРИ ЧИНГИЗ АЙТМАТОВ ВА ТАРҶУМАИ ОН БА ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар мақола муаллифон перомуни ҷанбаҳои поэтикӣ, падидаҳои ҳунарий, бадеиёти пораҳои манзуму матнҳои насри мусаччаъ, байт ва мисраъҳои ҷудогона, ки дар осори нависанда Чингиз Айтматов истифода шудаанд, таваҷҷуҳ намуда, ҳунари мутарҷимии тарҷумонони тоҷикро мавриди баррасӣ қарор додаанд.

Ба андешаи муҳаққиқон, Чингиз Айтматов дар баробари ҷой додани ривоятҳои афсонаҳо дар осори худ аз пораҳои манзуму мисраъҳои шеърӣ низ фаровон истифода намудааст.

Пас аз муқоисаи матни тарҷумаи қиссаи «Алвидоъ, Гулсарӣ!»-и Чингиз Айтматов бо матни асл муаллифон ба ин натиҷа расиданд, ки Фазлиддин Муҳаммадиев ба умқи олами ниёзҳо ва андешаҳои нависандаи қирғиз ворид гардидааст. Бо назардошти ин нуқта, метавон гуфт, ки ӯ матни бо насри мусаччаъ навишташудаи «Плач верблюдницы» - «Нолаи уштур»-ро аз таҳи дил дарк ва тарҷума намудааст.

Ҳамин, хусусиятро онҳо дар романи «Қиёмат» низ мушоҳида карданд, ки аз ҷониби Истад Қосимзода низ бо маҳорати хос ба забони тоҷикӣ тарҷума шудааст.

Калидвожаҳо: *Чингиз Айтматов, Фазлиддин Муҳаммадиев, Истад Қосимзода, ҷанбаҳои поэтикӣ, пораҳои манзум, насри мусаччаъ, байт, мисраъҳо, ривоят, тарҷума, мавзӯ.*

ПОЭТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ЧИНГИЗА АЙТМАТОВА И ИХ ПЕРЕВОДЫ НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

В статье авторы акцентируют внимание на поэтических аспектах, художественных явлениях, искусстве фрагментов и текстов прозы, отдельных стихах используемых в произведениях Чингиза Айтматова, и их переводов на таджикский язык.

Проведя анализ, они пришли к выводу, что наряду с использованием легенд и мифов в своих произведениях Чингиз Айтматов также мастерски использовал множество стихов и текст прозы.

Сравнив перевод повести «Прощай, Гульсары!» Чингиза Айтматова с оригинальным текстом, авторы пришли к выводу, что Фазлиддин Муҳаммадиев проник в мир потребностей и мыслей кыргызского писателя. Учитывая это, можно сказать, что писатель понял и мастерски перевел текст стихотворения в прозе «Плач верблюдницы».

Такая же особенность наблюдалась исследователями в романе «Плаха», который также был переведен на таджикский язык Истадом Косимзоде.

Ключевые слова: *Чингиз Айтматов, Фазлиддин Муҳаммадиев, Истад Косимзода, поэтические аспекты, стихи, проза, стихи, повествование, перевод, сюжет.*

POETIC ASPECTS OF CHINGIZ AITMATOV'S WORKS AND THEIR TRANSLATIONS INTO TAJIK LANGUAGE

In the article, the authors focus on the poetic aspects, artistic phenomena, the art of fragments and prose texts, individual poems used in the works of Chingiz Aitmatov, and their translations into Tajik languages.

After analyzing, authors they came to the conclusion that along with the placement of legends and myths Chingiz Aitmatov also used a lot of poetry and prose in his works.

In their opinion, comparing the translation of "Farewell, Gulsari!" Chingiz Aitmatov with the original text, they came to the conclusion that Fazliddin Mukhammadiev penetrated the world of the needs and thoughts of the Kyrgyz writer. We can say that the authors understood and translated the text of the poem into prose "The Lament of the Camel."

The same feature was observed by researchers in the novel "Plakha", which was also translated into Tajik languages by Istad Kosimzoda.

Keywords: Chingiz Aitmatov, Fazliddin Mukhammadiev, Istad Kosimzoda, poetic aspects, poetry, prose, poems, narration, translation, plot.

Сведения об авторах: **Бобоалиева Зебониссо Пирмуродовна** - к.ф.н., доцент, проректор по воспитательной работе Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992) 931038191, 2325122, E-mail: zebosh@list.ru

Авгонов Алишер Файзуллоевич - кандидат филологических наук, доцент, проректор по науке и развитию инновации Таджикского государственного института культуры и искусств имени Мирзо Турсунзода. Адрес: 734032, Душанбе, проспект Борбад, 73. Тел. (992) 907-70-60-21, 2311351. E-mail: alisher-tj@bk.ru

Information about the authors: **Boboaliev Zebonisso Pirmurodovna** – candidate of Philology, Vice-rector on upbringing of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 931038191, 2325122, E-mail: zebosh@list.ru

Avgonov Alisher Faizullaevich – candidate of philological Sciences, associate Professor, Vice-rector for science and innovations development of the Tajik state Institute of culture and arts named after Mirzo Tursunzade. Address: 734032, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 73 Borbad Avenue. Tel. (992) 907-70-60-21, 2311351. E-mail: alisher-tj@bk.ru

Ҳар як адиб ба майдони эҷодиёт бо диди хосу назари чудоғона ва андешаю фалсафаи фалаксайр гом мегузорад, зеро илҳом эҳдои раббонист ва ба қолиби махсус ҷо кардану рӯи дафтар овардан ва дар шакли мақбул ба хонандагони закию серталаб пешкаш намудани ин армуғони қудсӣ аз ҳар як эҷодкор маҳорати алоҳидаро тақозо дорад.

Салими Хатлонӣ аз зумраи он адибони дақиқсанҷу пухтакор ва масъулиятшиносу бориқбинест, ки бо қадамҳои аввалини эҷодии хеш дар назми муосири тоҷик диққати ҳаводорони каломӣ бадеъ ва муҳаққиқону адабиётшиносро ба худ бештар ҷалб намудааст. Дар хусуси шеърҳои мазмуни баланди иҷтимоидоштаи Салими Хатлонӣ адабиётшинос Мирзо Муллоаҳмадов чунин ишора намудааст: «Осори ғаниву рангини Салими Хатлонӣ гувоҳи он аст, ки ӯ пойбанди суннатҳои ниёгон набуда, бо бардоштҳои маънавӣ ва муқоисаҳо дар дастовардҳои тамаддуни башарӣ бештар ҳамқадами замон гом мегирад. Дар ашъори ӯ бештар таппиши набзи замони зудсайру пуртазодро метавон эҳсос кард. Шоир аз пешрафту хушиҳои зиндагӣ меболад, вале нобасомониву беинсофиҳо, қарахтӣву қоҳилиҳо, маҳалгароиву бегонапарастӣҳо ва дигар қосиҳои рӯзгор, ки ҳалалдори пешрафти ҷомеа мешаванд, ўро дилгир месозанд» [9, с. 8].

Қисми бузурги ашъори Салимро дар фасли «Аз паёми боду боронҳо» шеърҳои дар қолиби нав эҷодгардида созон медиҳанд. Дар чунин шеърҳо қаҳрамони ғиноӣ ҳамон ошиқи покдилу софният, бурдбору деринтизор, сабуру мушқилнописанд ва муваффақу дастболоест, ки ба ашёву мавҷудоти олам бо дарёдилию умедворӣ менигарад ва ба муваффақияту музаффарияти хеш дар роҳи «мардсанҷ»-и висол боварии том дорад. Шеърҳои «Эй ишқ», «Аз ишқи ту», «Бемори ту», «Рӯй бинмо», «Маро омӯз», «Хотира», «Бо ту», «Дидори ту» ва ғайра, ки бо қолиби ҷаҳорпора дар тамоми ҷилдҳои интишоргардидаи «Мунтахаби ашъор» мавқеи босазо ишғол намудаанд, собитгари гуфтаҳои болоянд:

Ҳаво гирам ман аз бодӣ ту, эй ишқ,
 Ҳамӯшак медамӣ дар ман ниҳонӣ.
 Ба созе, сӯзи ширини ту хоҳам,
 Ту дар ман орзуи ҷовидонӣ [11, с. 45].

Дар ин фасл тавассути шаклҳои шеърӣ дар боло зикршуда шоир ишқро ҳамчун волотарину пурэхсостарин, наҷибтарину мароқангезтарин дарди инсон ситоиш намуда, баҳри ҳар як шахс роҳнамою кутбсимо ва ҳидоятгар будани ин ҳиссиёти ҷаззоби одамиро таъкид месозад ва ин мавзӯи ҷовидонии ҳаёту адабиётро дар фаслҳои минбаъда бо шаклҳои дигари шеърӣ «Мунтахаб...»-и хеш идома мебахшад.

Чун ба фасли «Созҳои шикаста»-и «Мунтахаб...» аз дидгоҳи таҳқиқ менигарем, Салими Хатлониро ҳамчун шоире дармеебем, ки дар сурудани шеъри нимоӣ дасти тавоное дошта, дар қолиби арӯзи нав низ хушадотарин образҳо ва дилпазиртарин тасвиротро гунҷоиш дода тавонистааст. Дар бораи «шеъри нав» ё «арӯзи озод» андешаҳои зерини адабиётшинос Умар Сафарро ёдовар шудан бамаврид аст: «Яке аз хусусиятҳои арӯзи озод ин аст, ки дилбастагӣ ба он бо гузашти замон андешаи шоирро ба сарҳади қамолу пухтагӣ мерасонад. Дарку зехнияти ўро аз дунёи вожагон умқу тавасуъ мебахшад, ба дигар суҳан, барои офариниш ба як сарчашмаи зояндаи таркибҳои тоза, маонии тоза мубаддал мешавад. Шоирро молики таҷрибаи ҳунарий месозад. Аз ҷониби дигар, таҷрибаи ҳунарий гувоҳ бар ин аст, ки каломӣ мавзун ва дар ниҳоят, шеъри ноб маъмултарин ва наздиктарин ҳосили ҳунардор аст. Бо шеър аст, ки метавон ҷилваҳои гуногуни андеша ва зехндидахоро дар маърази намоиш гузошт. Ба андешаи муҳаққиқон, аслан шеър падидаест, ки дар забон руҳ медиҳад» [10, с. 33].

Ҳамин дилбастагӣ ва ҷаззобияти суҳанро дар шеърҳои нимоии тамоми ҷилдҳои «Мунтахаби ашъор» мушоҳида намуда, аз воқеияти мафтункунандаи тасвир ва либоси зебою

шинами образнокии сухан ҳаловат мебарем. Агар ба тариқи омӯрӣ таъкид намоем, дар чилди аввал 59 шеъри нимоӣ, дар чилди дуюм 26 шеър, дар чилди сеюм 52 шеър, дар чилди чорум 28 шеър, дар чилди панҷум 29 шеър, дар чилди шашум 128 шеър ва дар чилди ҳафтум 63 шеъри нимоӣ мавқеъ дошта, бо ҳамоҳангии бориқбинона ва таровати хотирнишини маъниофарӣ фарқ карда меистанд. Агар дар чилдҳои якум дуюм чунин шеърҳо ҳаҷман калон буда, муҳтавои шеърҳо дар мисраъҳои бештаре гунҷоиш ёфта бошанд, дар чилдҳои минбаъдаи «Мунтахаби ашъор» мазмуну маънии чунин шеърҳо дар ҳаҷми кутоҳу ихчаме иброз гардида, муаллиф дар қолибҳои нисбатан хурди шеърӣ маъниҳои бузургро ҷойгир намудааст. Чунончи, дар шеърҳои «Оё баҳор», «Хоби сафед», «Пойиз», «Тазод» (5), «Чора бояд чуст», «Ман», «Печида» (7) мантиқи ҷолибу фалсафаи баланди зиндагӣ ва ҳулосаҳои амику дақиқ ҳусни маъноии шеърҳоро ҳифозат намудаанд:

Инак, эй мардуми бечораи ман,
Чора бояд чуст!
Чора ин аст, ки бояд шинохт,
Дӯст аз душман!!!
Душман аз дӯст! [7, 113].

Барҳақ, қолибияти шеъри нимоӣ низ дар он аст, ки ҷиҳати шакли он манзару маҳали дувумро иштиғол намуда, зуҳури маънӣ ҳамчун нурҳои хуршеди оламтоб ба ҷои аввал мебарояд. Дар ин маврид ба шеъри «Азо», ки дар чилди дувум мавқеъ дорад, рӯ оварда, эҳсос мекунем, ки шоир дар офариниши образҳои ҷадид ҷӣ қадар маҳорати тавоно дорад. Ҳамон як ҳодисаи муқаррарии фӯрӯрагии офтобро дар ғуруб ва вурӯди шомро басо муассир ва тозақорона ба қалам додааст:

Зи роҳи бодия хуршед бар ғуруб омад,
Ба хонаи пирӣ.
Ба рӯи шоҳи сабзи умедҳо рӯйид,
Ҷавонаи пирӣ.
Ва пир гашт нигоҳи ман аз пайи хуршед...
Ва чун садои раҳо гашта аз гулӯи бод,
Ба ҷашми рӯшаниҳо нури охири чон дод.
Ва оламе ҳама бар марги ногаҳи хуршед,
Азо гирифт,
Ва пирӯҳани сияҳ пӯшид [6, 188].

Дар фироқи мотами хуршед сияҳпӯш гардидани табиат бозёфти ҷолиби шоирона мебошад. Дар шеъри нимоии «Печида» низ тозақориҳои эҷодии Салими Хатлонӣ рӯёруи хонанда ҷило дода, касро ба андешаи дирӯзу имрӯз ва фардо водор месозанд. Ин лаҳза ҳамон таровату наҳати деҳ ва ёдҳои ширини замони бачагии қаҳрамони ғиноӣ дар либоси шеъри нимоӣ қолиби дилкаш ва назаррабо гирифта, пешорӯи ҳаёл падари тешабадасту модари ҷарҳаи ресмонресӣ дар каф ҳувайдо мегарданд:

Додарам дар лаби ҷӯ
Банд дар муштак,
Медихад об хари лангашро.
То хӯрад об ба роҳат,
Мекашад нармनावозиш хуштак.
Балки бо меҳр бару рӯяшро,
Мезанад хора ба ангуштак.
Хоҳарам банди ҳаёл аст, ки ногоҳ,
Аз лаби порисаи кулба куруташро,
Набарад зоғи сиёҳ... [7, 165]

Шоир дар чунин ашъори хеш низ ҳамоно аз дарди миллат сухан мегӯяд, аз дирӯзу имрӯзи дастовардҳои миллат ҳарф мезанад ва дар чунин ҳолат рангу бўи тозаи сухан ба дидаю машом расида, истифодаи вожаю мафҳумҳо баҳри парастии садоқат ба миллат, ҳамдастӣ иттиҳод, бародарӣ баробарӣ, шукуфӣ ва ҳудӯғии миллат равона мешаванд.

Фасли «Созҳои шикаста», хусусан, дар чилди шашуми «Мунтахаби ашъор» ҷилои тоза, нақхати анбарини сухан ва маъниофарирои навро бо мавзӯҳои навапардозона фарогир шудааст. Шоир дар шеъри «Анор» ҳолати тахайюлангези қаҳрамони ғиноиро дар шафати дарахти анор бо вожаи таъбирҳои мароқовар ва болидасоз тасвир намудааст, ки ба таъбири шоир, шоҳҳои анор ба «дасти дар қафи худ сад бугча хун дошта» ташбеҳ гардидааст. Боз ҳам манзараи деҳоти боғзор ва сангину мушкил будани чидани меваи анор пешорӯи хонанда ҷилва месозад. Шамъ дар тафаккури баланди офариниши шоир ба дасти Мӯсо, ки оташи Тӯрро дар қафи худ доштааст, шабеҳ буда, печишу мавҷи шуълаи оташ ба ҳамёзаҳои мор, ки асоро ба аждаҳо мегузорад ва торикистони Фиръавно нур меборад, монанд карда шудааст. Ин ҳама офариниши баландманзар дар шеъри «Шамъ» ба тасвир омадааст, ки басо диққатҷалбкунанда мебошад. Дар шеъри «Ҳоли қаввол» қаҳрамони ғиноӣ ҳаёли хонандаро ба овони кӯдакиҳо беғамҳои он, ки барои якчанд танга падарони бечораро ба ҷону ҳолашон намонда, барои сақичхарию амалӣ гардидани ҳавасҳои кӯдакони аз онҳо меситонанд, бурда, вуъати назари шоир аз бардоштҳои мӯшикофона, аз эҳсоси чунин лаҳзаҳои нотақдор таъби касро болидаи рангин месозад:

Бо ҷашмони ашкборам,
Падарамро мезорам!
Кӯдакии мани кӯчак,
Эҳдо меҳаҳад...
Пайсае пучак!
Инак...
Якшанбери мепоем...
Ва ҷашм бар дарем!
Ҳоли қаввол сақич меорад!
Мо меҳарем!
Ва меҳоем! [10, 171].

Дар ашъори нимоии шоир мафҳумҳои ифодакунандаи вақту фазо, воқеияту ҳаводис ва табиату ҷамъият аз қабилӣ «шаб», «офтоб», «шамъ», «анор», «об», «бомдод», «шаҳд», «манзара», «амвоҷ», «аспҳо», «борон», «дарёпарӣ», «моҳ», «зангула», «марг», «шамшер», «барф», «наққош», «дай», «рӯё», «шабнам», «меҳр», «хуршед», «тасвир», «дарахт», «мужда» ва амсоли инҳо на танҳо унвони шеърҳо бозгӯӣ мекунанд, балки ҳамчун қаҳрамони ғиноӣ воқеияти тасвир дар ҳаракат омада, фазои шеърро рангину воқеӣ, ҳассосу дилпазир ва ҷаззобу хонданбоб месозанд. Дар табиату воқеият ва вучуди чунин ашъор рангҳо, манзараҳо, тасвирҳо ва ашёҳо ба аъмол ва гуфтор омада, ҷанбаи зебоию самимияти ҳаётро таъкид мекунанд ва қалбҳо аз муҳаббату эътиқод ва самимияти ботин саршор карда, дарвозаи умеду орзуҳо ба сӯи ояндаи мусавфӣ ва оинасон боз менамоянд. Бо таровату нақхат ва вучуди биҳиштафзои чунин шеърҳо қаҳрамони ғиноӣ низ дар «нафҳабори шамим» ва «ниёиши самим» дар худ печида, бо шаҳмати дигари пурғунҷоиш дар ниҳоди худ садбора мерӯяд ва ин «рӯйданҳои хуштароват» ўро ба сӯи олами ҷовиду абад таҳрик намуда, дар ҷаҳони хушгӯвору пурсафӣ маъшуқа бо тамоми вучуди хеш ворид мегардад. Ваҳдати эҳсос ва иттиҳоди қалбҳо ҷилои покию сафоро ғанитару қавитар месозанд ва қорбасти чунин шеърҳо дар ниҳояту фарҷом хонандаро ба сӯи олами идроки зебоӣ ва таровати нотақдори муҳаббати асил мебарад. Шоир арзиши сухан, ҳар вожаи дар ашъораш басо ҷиддӣ ва дақиқкорона ба эътибор гирифта, пайванди инсону замин, инсону табиат ва инсону ватанро бо диду дилбастагии хосса тасвир намудааст.

Бояд таъкид сохт, ки домани мавзӯот, маъсалаҳои фароғири ашъор ва маҳорати тасвирпардозии Салими Хатлонӣ басо фароҳу дунболдор буда, тадқиқи васею ҳамаҷониба ва пурмуҳтавои дигареро тақозо мекунад, ки, ба андешаи мо, ин заҳмати пурифтиҳори муҳаққиқони оянда хоҳад буд.

Адабиёт

1. Зеҳнӣ, Т. Санъати сухан / Т. Зеҳнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 328 с.
2. Мусулмонӣ, Р. Назарияи адабиёт / Р. Мусулмонӣ. – Душанбе: Маориф, 1990. – 336 с.

3. Сируси, Ш. Анвои адабӣ / Ш. Сируси. – Техрон, 1370 х. – 162 с.
4. Сафар, У. Бигӯ, тарона бимонад (накде бар сурудаҳои Салими Хатлонӣ) / У. Сафар. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 192 с.
5. Хатлонӣ, С. Мунтахаби ашъор(чилди 1) / С. Хатлонӣ. – Душанбе: Эҷод, 2005. – 800 с.
6. Хатлонӣ, С. Мунтахаби ашъор (чилди 2) / С. Хатлонӣ. – Душанбе: Ҳумо, 2007. – 484 с.
7. Хатлонӣ, С. Мунтахаби ашъор(чилди 3) / С. Хатлонӣ. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 680 с.
8. Хатлонӣ, С. Мунтахаби ашъор(чилди 4) / С. Хатлонӣ. – Душанбе: Истеъдод, 2013. – 656 с.
9. Хатлонӣ, С. Мунтахаби ашъор(чилди 5) / С. Хатлонӣ. – Душанбе: Истеъдод, 2015. – 560 с.
10. Хатлонӣ, С. Мунтахаби ашъор(чилди 5) / С. Хатлонӣ. – Душанбе: Истеъдод, 2015. – 560 с.
11. Хатлонӣ, С. Мунтахаби ашъор(чилди 6) / С. Хатлонӣ. – Душанбе: Истеъдод, 2016. – 592 с.
12. Хатлонӣ, С. Мунтахаби ашъор(чилди 7) / С. Хатлонӣ. – Душанбе: Комбинати полиграфии шаҳри Душанбе, 2017. – 592 с.
13. Шакурӣ, М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷики садаи бист / М. Шакурӣ. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 456 с.
14. Шарифов, Х. Сухан аз адабиёти миллӣ / Х. Шарифов. – Душанбе: Пайванд, 2009. – 476 с.

МАҚОМИ ШЕЪРИ НАВ ДАР АШЪОРИ САЛИМИ ХАТЛОНИ

Дар мақола муаллиф паҳлуҳои гуногуни эҷодии шоири баркамолу маъруф Салими Хатлониро мавриди тадқиқу таҳлил қарор дода, бо далелҳои ҷолиб, мисолҳои мушаххас ва намунаҳои шеърӣ мувофиқ маҳорати баланди сухангустарии адибро исбот намудааст.

Дар мақола мавқеи шеъри нав, аз ҷумла шеърҳои дар қолиби ҷаҳорпора ва арӯзи озод ё дар шакли нимой эҷодгардида ба таҳқиқ гирифта шудаанд ва дар қолиби арӯзи нав низ хушсадогарин образҳо ва дилпазиртарин тасвиrotро гунҷониш дода тавонистани шоир барҳақ таъкид гардидааст.

Мақола аз он башорат медиҳад, ки Салими Хатлонӣ дар ҷунин ашъори хеш низ ҳамоно аз дарди миллат сухан мегӯяд, аз дирузу имрӯзи дастовардҳои миллат ҳарф мезанад ва дар ҷунин ҳолат рангу бӯи тозаии сухан ба дидаю машом расида, истифодаи вожаю мафҳумҳо баҳри парастии садоқат ба миллат, ҳамдастию иттиҳод, бародарию баробарӣ, шукуфӣ ва ҳудогоҳии миллат равона мешаванд.

Муаллифи мақола дуруст нишон додааст, ки яке аз хусусиятҳои арӯзи озод ин аст, ки дилбастагӣ ба он бо гузашти замон андешаи шоирро ба сарҳади камолу пухтагӣ мерасонад ва ашъори Салим низ аз ин пухтагиву камолот саршор буда, тавассути истифодаи шакли озоди шеърӣ тарзи тасвир ҷаззобияти дигарро касб карда, намои эҷод басо равшану мучалло ва хонданбоб мегардад.

Калидвожаҳо: шеър, ҷаҳорпора, мунтахаб, мавзӯ, шиқ, самимият, эҳсосот, образ, манзара, тахайюл.

ПОЗИЦИЯ НОВОЙ ПОЭЗИИ В ТВОРЧЕСТВЕ САЛИМИ ХАТЛОНИ

В статье автор рассматривает разнообразные стороны творчества известного поэта Салими Хатлони, доказывая интересными фактами высокий красноречивый талант поэта.

В статье рассматривается позиция нового стиха, в том числе стихотворения, написанные в рамках четверостишия и метрической системы стихосложения, подчёркивается способность поэта вместить в эти рамки самые привлекательные образы.

Статья свидетельствует о том, что Салими Хатлони в своём творчестве пишет о боли народа, говорит о прошлых и настоящих достижениях нации, и в данном случае использование слов и словосочетаний направлены для почитания преданности нации, солидарности, братства, процветания и самосознания нации.

Автор статьи правильно отмечает, что одна из черт свободного стиха состоит в том, что привязанность к ней со временем доводит идею поэта до предела зрелости, потому поэзия Салима полна зрелости и с помощью свободного стиля изображения получает более привлекательный образ, а произведение станет блестящим и интересным.

Ключевые слова: стихотворение, лирика, стихосложение, четверостишие, избранность, тема, любовь, искренность, эмоции, образ, пейзаж, воображение.

THE STATUS OF NEW POETRY IN THE WORKS OF SALIMI KHATLONI

In the article, the author examines and analyzes various aspects of the creative work of the famous poet Salimi Khatloni, and proves the mastery of the writer's eloquence with interesting facts, specific examples and appropriate poetic examples.

The article examines the position of new poetry, including poems written in four-part and free-form or semi-free form, and emphasizes the poet's ability to contain the most beautiful images and descriptions in the new form.

The article foretells that Salimi Khatloni in his poems will continue to speak about the pain of the nation, the past and present of the nation's achievements, and in this case, the use of words and concepts for the worship of loyalty to the nation. solidarity, brotherhood, equality, prosperity and self-awareness of the nation.

The author of the article rightly points out that one of the features of the free day is that devotion to it over time brings the poet's thoughts to the limit of maturity, and Salim's poetry is full of this maturity and acquires another charm through the use of free form of poetry. and the image of creativity becomes very clear, concise and readable.

Keywords: poem, quatrain, works, theme, love, sincerity, emotion, image, landscape, imagination.

Сведения о авторе: Шамсов Нурмад Сироджович – кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой теории и истории литературы Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992)918 38 94 05

Information about the author: Shamsov Normad Sirojovich - candidate of philology, associate professor of chair of Theory and History Literature of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992)918 38 94 05

ФАЗОИ ИҶТИМОӢ ДАР «САФАРНОМА»-И НОСИРИ ХУСРАВ

Самиев Ҷ.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Мутобиқи маълумоти маъхазҳо дар ганчинаи дастнависҳои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон нухсаҳои хаттии якчанд рисолаҳо, аз қабилӣ «Насабнома»-и Шоҳ Носир, «Саргузашти Носири Хусрав», «Рисола дар надомати рӯзи қиёмат», «Сафарномаи Машриқ» ва монанди инҳо нигоҳ дошта мешаванд, ки онҳо ҳам бештар характери тарҷумаиҳолӣ дошта, таълифшон ба Носири Хусрав нисбат дода мешавад. Сарчашмаҳои асосӣ дар мавриди «Сафарнома», пеш аз ҳама, осори классикон мебошанд. Ёдоварӣ кардан зарур аст, ки «Сафарнома» дар радифи дигар таълифоти Носири Хусрав қайҳо боз таваҷҷуҳи ховаршиносон ва аҳли таҳқиқро ба худ ҷалб сохтааст ва дар ҷодаи омӯзишу таҳқиқ ва таъбу наشري он як идда корҳои муҳимму шоиста анҷом дода шудааст.

Профессор Семёнов А. А. дар солҳои 20-уми қарни XX доир ба омӯзиши ҳаёту афкори мутафаккир бо наشري чанд мақола баъзе корҳоро анҷом дод. Бертелс Е.Э. бо наشري тарҷумаи русии «Сафарнома» (соли 1933) дар омӯзиши осори Носири Хусрав хидмати бузурге кардааст [4, с. 40].

Аз адабиётшиносони тоҷик Х. Мирзозода нахустин шуда, хонандаи тоҷикро бо ҳаёту эҷодиёт ва «Сафарнома»-и Носири Хусрав шинос намуд. Ӯ дар саҳифаи рӯзномаи «Газетаи муаллимон» (1 сентябри соли 1939) ва маҷаллаи «Шарқи Сурх» (№1 соли 1940) ду мақола ба таъб расонида, доир ба ҳаёту эҷодиёти шоир маълумоти умумӣ дарҷ кардааст. Номбурда, инчунин, дар хрестоматияҳои адабиёт барои синфҳои 5 ва 7 низ тарҷумаи ҳоли Носири Хусравро каму беш шарҳ дода, аз «Сафарнома» ва баъзе асарҳои дигари ӯ намунаҳо оварда буд. Баъд аз ин, дар солҳои 50-ум Бузургзода Л. ба китоби «Мунтахаби ашъори Носири Хусрав» (ба забони русӣ) пешгуфтор навишта, қачфаҳмиҳои роҷеъ ба осору забони шоир мавҷудбударо бо далелҳо рад намуд ва мақоми бузурги ӯро дар инкишофу тозагии забони форсӣ-тоҷикӣ муқаррар сохт [1, с. 114].

Дар солҳои 40-ум рӯзномаи «Коммунист Таджикистана» доир ба «Сафарнома»-и Носири Хусрав мақолае аз ҷоп баровард. Худи ҳамин сол дар «Намунаҳои адабиёти тоҷик» ҳам шарҳи ҳоли шоир ва намунаҳо аз «Сафарнома»-и ӯ бо қалами С. Улуғзода ба ҷоп расид. Дар ҷопҳои гуногуни «Антологияи назми тоҷик» (1951) аҳбори И.С Брагинский ва дар «Таърихи мухтасари халқи тоҷик»-и Б. Ғафуров (1947) ва тарҷумаҳои такмилёфтаи русии он маълумоти муфасссал дар бораи Носири Хусрав ҷой дода шудааст. Ҳамчунин, дар ҷодаи омӯхтани рӯзгору осори Носири Хусрав профессор Ш. Ҳусейнзода ва А. С. Эделман як идда корҳоро ба субут расонидаанд. А.Эделман дар мавзӯи «Носири Хусрав ва ҷаҳонбинии ӯ» (1955) рисолаи номзадӣ дифоъ намуда, дар бораи паҳлӯҳои эҷодиёти шоир якчанд мақола ба таъб расонидааст. Дар солҳои 50-ум боз доир ба эҷодиёти Носири Хусрав ду рисолаи таҳқиқотӣ таълиф ёфт, ки яке - «Носири Хусрав ва замони ӯ»-и А. Е. Бертелс (1952) ва дигаре «Баъзе хусусиятҳои лирикаи Носири Хусрав»-и В. В. Никитин (1955) мебошад. Дар шинос намудани хонандаи тоҷик бо эҷодиёти шоир китоби «Гулчине аз девони ашъор» нақши муайяне дорад, ки онро адабиётшинос Камол Айнӣ ба ҷоп омода намудааст. Дар соли 1970 Камол Айнӣ ва Салоҳат Айнӣ «Сафарнома»-и Носири Хусравро бо алифбои сириллик ба таъб расониданд [4, с. 13].

Вазифаи асосии ин ҷопҳо ошно намудани доираи васеи мардум бо намунаҳои осори Носири Хусрав буд, бинобар ин, муқаддимау тавзеҳоти онҳо мутобиқи ҳамин матлаб навишта шудаанд.

Хушбахтона, пас аз истиқлолият ба даст овардани кишвари мо аксари асарҳои Носири Хусрав новобаста аз мавзӯ ва мақсад рӯи ҷопро диданд ва маҳдудияти даврони шуравӣ барои ин мутафаккири барҷастаи тоҷик барҳам хӯрда, тамоми асарҳои ӯ дар арафаи 1000-солагиаш бо кӯшиши файласуфони муосир рӯи ҷопро диданд.

Дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ асарҳое, ки бевосита ба сафарҳои муаллифон бахшида

шудаанд, хеле зиёданд. «Сафарнома» аз беҳтарин ва пурарзиштарин асарҳои адабии мутафаккири халқи тоҷик Носири Хусрави Қабодиёнӣ мебошад. Муҳаммадтақии Баҳор дар асари маъруфи худ «Сабқинома», ки яке аз маъхази нодиртарин дар мавриди наср мебошад, сабки «Сафарнома»-ро «латифтарин» ва «равонтарину саҳлтарин» номидааст. Ҳамчунин, Муҳаммадтақии Баҳор бар он андеша аст, ки ин асар нисбат ба дигар осори Носири Хусрав наздиктар ба халқ мебошад [2, с. 40].

«Сафарнома» аз диди Шамсуддин Солеҳов, «анвои маъруфи насри классикӣ, ки дар тадвину таҳрири он нақши мусаннифу муаллиф равшан эҳсос мешавад ва ...қаҳрамони асосии сафарнома ҳуди муаллиф аст» [5, с. 35]. Агар сафарнома таҳиякунандаи сафари як нафаре бошад, пас ёддошт - чунон жанри махсуси эпикӣ буда, дар таърихи адабиёти мо собиқаи қадима дорад. Дар ин жанр нависанда чизҳои дидааш, ҳодисаҳои мушоҳидакарда ва ё аз сар гузаронидааш, воҳурию мулоқотҳояш, ки барои ҳуди ӯ арзишнок ва ҷолиби диққатанд, нақл менамояд. Жан-Жак-Руссо дар китоби тарҷумаиҳолии худ «Мулоқот» фикри мароковареро ифода кардааст: «Ман меҳоҳам ба бародарони худ як касро дар камоли ҳақиқаташ нишон диҳам - ин кас ҳуди манам» [3, с. 34].

Ҳуди Носири Хусрав дар фароварди асараш зикр менамояд, ки асоси навиштаҳои ӯ воқеият ва мушоҳидаҳои ӯ мебошанд:

«...ва ин саргузашт он чӣ дида будам, ба ростӣ шарҳ додам» [4, с. 105].

Баробари ин ба хонанда арз менамояд, ки агар, мабодо, навиштае аз ӯ ривоят бошад, ҷои таассуф аст:

«Ба баъзе, ки ба ривоятҳо шунидам, агар дар он ҷо хилофе бошад, хонандагон аз ин заиф надонанд...» [4, с. 105].

Нависанда бештар дар бораи ободониҳои шаҳрҳо, роҳҳо, хулку ҳӯи мардуми гуногуну урфу одати онҳо маълумоти муҳим медиҳад, мулоқотҳои худро бо мардони илму адаб тасвир мекунад. Махсусан, маълумоти мулоқот бо шоири бузург Қатрон муфид аст.

«Сафарнома»-ро иддае аз муҳаккикон асари публитсистӣ номидаанд. Маълум аст, ки дар публитсистика бештар санад, тадқиқоти ҳаводиси ҷомеа, таҳлили сиёсати дунё, андешаҳои сиёсӣ тавассути сухани бадеъ ва тасвирсозӣ ба назар мерасад. Ин аст, ки аксари асарҳои ёддоштӣ ва воқеънигорӣ, бешубҳа, ҳоси публитсистика мебошанд. Шеглов М. оғози таърихи очерки русро аз андешаҳои фалсафии Тургенев, Белинский, Гогол дониста, зикр менамояд, ки мушкilotи давр дар андешаҳои онҳо ба таври воқеӣ матраҳ гардидааст [3, с. 49].

Пас, агар андешаҳои болоро ба инобат гирем, дар асоси он метавон, «Сафарнома» - ро низ асари публитсистӣ номид. Дар ҳолате ки дар «Сафарнома» андешаҳои фалсафӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ воқеъбинона шарҳ ёфтаанд. Дар навбати худ, андешаи тоза қолаби нави нигоришро меҳоҳад, ки ин ба пайдоиши сабки нав асос мегузорад. Носири Хусрав воқеияти ҳаёти инсониро матраҳ менамояд, сабаб меҷӯяд ва роҳи наҷотро пешниҳод менамояд.

«Сафарнома» аз ҷумлаи ҷунин асарҳост, ки дар он омилҳои сатҳи пасти ҷаҳонбинии тамоми муслимин таҳлил гардидааст. Дар ҳақиқат, ранги тозаи маънӣ гирифтани ҳар як каломи Носири Хусрав аз ҷаҳонбинии васеъ ва андешаи нотакрору пур аз далели ӯ муҳтаво мепазирад. Мутафаккир аз муосирон аз лиҳози дарки маънӣ ва нуқси ҷомеа хеле пешрафт намудааст.

Таҳқиқот ва баррасӣ ифодагари баёни саҳеҳ ва муъҷази нависанда буда, дар он арзиши баланд суфта шудани сухан ва ҳамзамон санаду таҳлили мушоҳидаҳо ба таври амиқ ба назар мерасад.

Мутафаккир дар оғози китоб ва қариб ҳар бобе мақсад аз матлаби навиштани сафарномаашро менамояд. Аксари ҳикояҳо воқеист, шояди он ҳуди нависанда аст. Ҳамчунин, ба хонанда қисмати кишварҳоро аз лиҳози ҷуғрофӣ инъикос менамояд.

Оғози «Сафарнома» низ бо зикри номи муаллиф интиҳо меёбад, ки ин ҳоси насри классикист:

«Ҷунин гӯяд Абӯмуиниддин Носири Хусрав ал- Қубодиёнӣ, ал-Марвазӣ, ки ман марди дабирпеша будам, ва аз ҷумлаи мутасаррифон дар амвол ба аъмоли султонӣ. Ва ба

корҳои девонӣ машғул будам, муддате дар он шуғл мубошарат намуда, дар миёни акрон шӯҳрате ёфта будам» [4, с. 7].

Баъдтар дар бораи хоббиниаш нақл меорад, ки пас аз ин оғоз менамояд сафари худро: «Пас ба Марв рафтам ва аз он шуғл, ки ба уҳдаи ман буд, муоф хостам ва гуфтам, ки «Маро азми сафари қибла аст» [4, с. 8].

Оғози сифати ҳар як шаҳр дар «Сафарнома» бо мақсаде оғоз ёфта ва ҷамъбасти он бо ҳулосаи муҳиме ба поён мерасад. Ба ҷуз ин, дар мобайни ҳар як ҳикоя Носири Хусрав чун як мушоҳидакор ё ин ки ровӣ симои худро маълум сохта, воқеияти зебоии шаҳрҳоро тасдиқ ё инкор менамояд. Чунин шореҳии ӯ барои дарки масъалаи муҳиме ҳосил насри мустанад мебошад. Масалан, «Дар кишти нишастам то Тунис ва он Тунис ҷазираест ва шаҳри некӯ ва аз хушкӣ дур аст, чунон ки аз бомҳои шаҳр соҳил натавон дид. Шаҳри андӯх ва бозорҳои некӯ ва ду ҷомеъ дар он ҷост.

Ва ба қиёси даҳ ҳазор дӯкон дар он ҷо бошад ва сад дӯкони атторӣ бошад. Ва он ҷо дар тобистон дар бозорҳо кашкоб фурӯшанд, ки шаҳре гармсёр аст ва ранҷурӣ бисёр бошад.» [4, с. 56].

Дар навбати худ робитаи ин минтақаро бо манотиқи дигар ачиб нишон медиҳад: «Шунидам, ки малики Форс бист ҳазор динор ба Тунис фиристода буд, то ба ҷиҳати ӯ якдаст ҷомаи хос бихаранд ва чанд сол он ҷо буданд ва наметавонистанд харидан» [4, с. 36].

Дар воқеъ, Носири Хусрав дар «Сафарнома» аз санъатҳои фаровони лафзӣ истифода намуда, андешаҳои пурпечутоби фалсафиро нигоштааст. Чунин андеша низ қобили қабул аст, чунки дар «Сафарнома» санъатҳои зиёде дида шуда, ҳамчунин бо андешаи орифона ба поён расидааст. Тасвирҳои бадеии «Сафарнома» дар бисёр маврид нотақрор ва ачиб мебошанд. Ба хусус санъати муболиға дар ҳикояҳо барҷаста ифода гардидааст:

«Аз он ҷо бирафтам, нухуми муҳаррам ба Қазвин расидам, боғистони бисёр дошт, ба девору хор ва ҳеч чиз, ки монев шавад дар рафтани роҳ набуд. Ва Қазвинро шаҳре неку дидам, ба рӯи ҳасин ва кунгура бар он ниҳода ва бозорҳо хуб, илло он ки об дар вай андак буд, дар корез ба зерӣ замин. Ва райси он шаҳр марде алафӣ буд ва аз ҳама санноҳҳо, ки дар он шаҳр буд, кафшгар бештар буд» [4, с. 36].

Дар «Сафарнома» ҷо-ҷо «рахматуллоҳи алайҳ, разияллоҳу анҳу» барин ибораҳо воমেҳуранд, ки ин ифодаи хос нисбат ба гузаштагон мебошад.

Чунонки аз мазмуну мундариҷаи ғоявии «Сафарнома» маълум аст, ин асарро низ ба гурӯҳи асарҳои шарҳиҳолӣ дохил кардан мумкин аст, зеро муаллиф шоҳиди бевоситаи ҳодиса ва воқеаҳои дар асар дарҷгардида мебошад.

Дар эҷоди «Сафарнома» бадеиёт ба таври моҳирона истифода бурда шудааст. Дар баъзе ҳикояҳо номи чандин шахсиятҳои бузурги таърихӣ ё адабӣ ва номи шаҳрҳо оварда шудааст. Масалан: «Баъд аз он Қайсар расулаллоҳ фириштад ва хазматҳои зиёд кард ва сулҳ талабид ва шафоат кард. То иҷозати иморат кардаанд ва ин калимаҳои васеъ аст, чунон ҳашт ҳазор аҷамиро дар он ҷо бошад, ... ва бисёр зару тилло бар он ҷо ба кор бурда ва сурати Исо чанд ҷо сохта, ки ба ҳалле нишаста ва сурати дигари анбиё чун Иброҳим ва Исмоил ва Исақ ва Якуб ва фарзанди ӯ алайҳиссалом бар он ҷо карда ва ба рағани сандурӯс ба духун кард» [4, с. 41].

«Сафарнома» бо хусусияти ҳосил тасвирофарӣ ва таъсирпазирӣ аҳамияти илмӣ ва адабӣ дошта, воқеияти ҳаёти инсониро ба сатр кашида, қаҳрамонони «Сафарнома» шахсони воқеӣ мебошанд. Унвони асар ва бобҳои дохили он баёнгарӣ мавзӯ буда, аз лиҳози мазмун ба ҳамдигар пайвастагӣ доранд ва дар робита мисли харитаи навиштааст: «Сифати кушодани дари Қабба», «Умраи Ҷаръона», «Сифати Лаҳсо» ва ғайра.

Носири Хусрав чун ноқили воқеаҳо шореҳи ҳаводиси гуногуни табиӣ аз имконияти донишҳои саҳеҳи худ истифода намуда, кӯшиш бар он додааст, ки чунин як асари пунарзишро офарад. Эҷози калом ва баён чун донишҳои гуногунпаҳлӯи мутафаккир насри «Сафарнома»-ро низ гуногунҷабҳа намудааст ва онро метавон, насри мустанад номид. «Сафарнома» асари публицистӣ буда, дар он асосан воқеияти ҳаёти мардум бо тасвири фазо ва вақт барҷаста инъикос ёфтааст. Ҳамчунин, дар асар санад, тасвири воқеияти зиндагӣ,

таносуби тахайюл ва воқеият, ёддошт, муоширати ҳамзамонон дида мешавад, ки хоси публитсистика мебошад:

«Дар киштӣ нишонаи то Тунис ва он Тунис қазираест ва шаҳри неку ва аз хушкӣ дур аст, чунонки аз бомҳои шаҳр соҳил натавон дид. Шаҳре анбух ва бозорҳои неку ва ду чомеъ дар он ҷост» [4, с.8].

Воқеияти дигари «Сафарнома»-и Носири Хусрав айнан навиштани таърихи рӯзи сафарҳои худ идиб ва масофаи роҳҳо мебошад: «Бисту сеюми шабон ба азми Нишопур берун омадам ва аз Марв ба Сарахс шудам, ки сӣ фарсанг бошад, аз он ҷо чихил фарсанг аст. Рӯзи шанбе ёздаҳуми шаввол дар Нишопур шудам. Ҳокими замон Тағралбек Муҳаммад буд, бародари Чағрибек ва мадрасае фармуда буд ба наздики Бозори Сарроҷон ва онро иморат мекарданд ва ӯ ба вилоятгирӣ ба Исфохон рафта буд бори аввал.» [4, с. 8].

Носири Хусрав тамоми кишварҳои сафарнамудаашро аз нуктаи назари иҷтимоӣ, архитектураи шаҳр, роҳсозӣ ва иқлим баррасӣ намуда, сиёсат, иқтисодиёт ва ҳаёти иҷтимоии мардуми Шарқ ба таври кофӣ таҳлил ёфтааст. «Сафарнома» бо хусусияти хоси тасвирифарӣ ва таъсирпазирӣ аҳамияти илмӣ ва адабӣ дошта, воқеияти зиндагӣ дар он инъикос гардидааст. Носири Хусрав дар сафарномааш воқеияти рӯзгори муосиринашро тавонистааст, ки бо далелҳои муътамад тасвир намояд.

ФАЗОИ ИҶТИМОӢ ДАР «САФАРНОМА»-И НОСИРИ ХУСРАВ

Насри классикии форсу тоҷик дорои аҳамияти баланди бадеӣ ва эстетикӣ буда, дар навбати худ ифодакунандаи ҳаёти мардуми гуногунтабақа ва гуногуннаҷод аст. Асарҳои воқеӣ, ки шумораашон дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ кам нестанд, пеш аз ҳама, баёнгари аҳволи мардум мебошанд.

Аксари онҳо барои хонандаи имрӯз метавонанд, ҳамчун воситаи қиёси иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ва пайдо намудани як фазои муайяни ҳаёти иҷтимоии асрҳои қаблӣ бо назардошти проблемаҳои муҳимтарини ақвоми Шарқ хидмат расонад. Дар ин гуна асарҳо, тасвири мавзӯҳои гуногун, аҳволи табакоти иҷтимоӣ вазъи сиёсӣ ва дигар масъалаҳои умдатарини чомеа муфассал ифода ёфтааст. Аз зумраи ин, «Сафарнома»-и Носири Хусрави Кубодиёнӣ (1004-1088) мебошад.

Муаллиф дар мақолаи фавқ дар бораи фазо ва вақти бадеӣ дар «Сафарнома»-и Носири Хусрав баҳс намудааст.

Калидвожаҳо: *мутобиқ, маълумот, маъхазҳо, ганҷина, дастнависҳо, нухсаҳо, хаттӣ, “Сафарнома”, тарҷумаиҳолӣ, таълифа, сарчашмаҳо, афкор, мутафаккир, хрестоматия, адабиёт, роҳ, масофа, шаҳр.*

СОЦИАЛЬНОЕ ПРОСТРАНСТВО В «САФАРНОМА» НОСИРА ХУСРАВА

Классическая персидская и таджикская проза имеет высокое художественное и эстетическое значение и, в свою очередь, отражает жизнь людей разных классов и рас. Реальные произведения, количество которых в персидско-таджикской литературе немало, в первую очередь отражают состояние народа.

Многие из них могут послужить сегодняшнему читателю средством социально-экономического сравнения и возникновения определенной атмосферы общественной жизни прошлых веков с учетом важнейших проблем народов Востока. В таких произведениях подробно описаны разные местности, положение социальных слоев, политическая ситуация и другие важные вопросы общества. Среди них «Сафарнома» Носира Хусрава Кубодиёни (1004-1088).

В этой статье автор анализирует пространство и художественное время в «Сафарноме» Носира Хусрава.

Ключевые слова: *адаптация, информация, источники, сокровище, рукописи, копии, «Сафарнаме», биография, авторство, источники, мнения, мыслитель, хрестоматия, литература, дорога, расстояние, город.*

SOCIAL SPACE IN THE "SAFARNAMA" OF NASIR KHUSRAV

Classical Persian and Tajik prose has a high artistic and aesthetic value and, in turn, reflects the lives of people of different classes and races. Real works, the number of which in Persian-Tajik literature are many, primarily reflect the state of the people. Many of them can serve today's reader as a means of socio-economic comparison and the emergence of a certain atmosphere of social life of past centuries, taking into account the most important problems of the peoples of the East.

Such works describe in detail the description of different localities, the position of social strata, the political situation and other important issues of society. Among them is "Safarnama" by Nasir Khusrav Kubodiyoni (1004-1088).

In this article, the author discusses space and artistic time in Nasir Khusrav's Safarnama.

Keywords: adaptation, information, sources, treasure, manuscripts, copies, writing, travel, biography, authorship, sources, opinions, thinker, reader, literature, road, distance, city.

Адабиёт

1. Алимардонов, А. Дахлати пайравони мазоҳиб дар «Сафарнома»-и Носири Хусрав / А. Алимардонов // Номаи пажӯҳишгоҳ. – 2006, №4.
2. Маликушуаро, Муҳаммадтақӣ. Сабкшиносӣ ё таърихи татаввурӣ насри форсӣ / Маликушуаро Муҳаммадтақии Баҳор. – Душанбе, 2011. – 651 с.
3. Мусулмонӣён, Р. Назарияи адабиёт / Р. Мусулмонӣён. – Душанбе: Маориф, 1990. – 334 с.
4. Носири Хусрав, Сафарнома. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 117 с.
5. Солеҳов, Ш. Роман дар адабиёти тоҷикии қарни XX / Ш. Солиҳов. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 335 с.
6. Шеглов, М. Литературно-критические статьи / М. Шеглов. – М.: Советский писатель, 1958. – 370 с.

Сведения об авторе: *Самиев Джумахон* – соискатель кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 934111493. E-mail: samir.tj@mail.ru

Information about the author: *Samiev Jumakhon* - researcher of the Department of Theory and History Literature of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone (+992)934111493. E-mail: samir.tj@mail.ru

Асрҳои X-XI дар таърихи тамаддуни халқи форсу тоҷик марҳилаи нави эҳё ҳисобида мешавад. Зеро дар ин давра донишмандони беназир чун Абӯнасири Форобӣ, Ибни Сино, Абӯрайҳони Берунӣ, Имом Муҳаммад Ғазолӣ ва даҳҳо фозилони дигар ба арсаи таърих омаданд ва чун ситораҳои тобон дар осмони илму адаб дурахшиданд. Ҳаким Носири Хусрав аз зумраи чунин мутафаккирони бузург бо осори пурқимати фалсафӣ, мазҳабӣ ва ахлоқӣ барои ривочу равнақи илму адаб саҳми босазо гузоштааст.

Осори Носири Хусрав ба ҳайси як мутафаккири барҷаста беш аз ҳазор сол мавриди баррасии донишмандони олам қарор гирифта, оид ба ҳаёту фаъолият ва осори ӯ, махсусан «Сафарнома»-аш, таҳқиқоти пурарзиши бунёдӣ ба таъбиқ расидааст.

Дар мақолаи мазкур саъй мешавад, ки таҳлили осори нависандагон, пажӯҳишгарону мутарҷимони арабизабон, ки дар китобҳои худ ба «Сафарнома»-и Носири Хусрав ишора кардаанд, ба назар расад. Ҳамчунин, тарҷумаҳои комили «Сафарнома» ва низ тарҷумаҳои бахшҳои аз он ба забони арабӣ, ки тавассути мутарҷимону муҳаққиқон дар ҷаҳони араб сурат гирифтааст, муаррифӣ мешаванд.

«Сафарнома»-и Носири Хусрав тавассути се мутарҷим ба сурати комил ба забони арабӣ тарҷума гардидааст, ки ин тарҷумонҳо дуктур Яҳё Ҳашоб дар соли 1943м, дуктур Аҳмад Холид Бадалӣ дар соли 1983м ва дуктур Виктор ал-Кук мебошанд. Ҳамчунин, ҷаҳор мутарҷим низ бахшҳои аз «Сафарнома»-ро ба забони арабӣ баргардониданд, ки дар идомаи мақола ба муаррифии онҳо хоҳем пардохт.

Мутарҷимони арабӣ ба ду даста «Сафарнома»-и Носири Хусравро ба забони арабӣ тарҷума кардаанд. Гурӯҳи аввали мутарҷимон, танҳо бахше аз «Сафарнома»-ро тарҷума намуданд. Гурӯҳи дигар, матни комили онро ба забони арабӣ баргардониданд.

А) Тарҷумаи қисмҳои ҷудогонаи «Сафарнома»-и Носири Хусрав. Дар ин бахш оид ба пажӯҳишгароне дар олами араб сухан меравад, ки дар асару мақолаҳои худ бахшҳои ҷудогонаи «Сафарнома»-ро ба забони арабӣ тарҷума намудаанд.

1. Муҳаммад Курд Алӣ. Яке аз донишмандони беназири араб, аввалин вазири Вазорати маориф ва илми Сурия, муассис ва аввалин раиси Академияи забони арабӣ дар Димишқ мебошад. Ӯ муаллифи беш аз сад мақолаву китобҳои илмӣ дар риштаи таҳқиқи забон ва адабиёти араб ба ҳисоб меравад. Маҳз Курд Алӣ аввалин шахсест, ки иқдоми тарҷумаи «Сафарнома»-и Носири Хусравро ба забони арабӣ пеша намудааст. Ӯ дар мақолаи худ таҳти унвони «*من رحلة ناصر خسرو الفارسي وصف بعض مدن الشام*» (**Тасвири баъзе аз шаҳрҳои Шом дар «Сафарнома»-и Носири Хусрав**) бахше аз «Сафарнома»-ро, ки марбут ба Сурия аст, тарҷума кардааст ва дар маҷаллаи Академияи забони арабӣ дар Димишқ дар соли 1925 ба чоп расонидааст.

2. Бадеъ Муҳаммадҷамӣ. Аз пажӯҳишгарони машҳури мисрӣ ба ҳисоб рафта, раиси Анҷумани забонҳои миллатҳои исломӣ дар Донишгоҳи Айнушшамси Миср, ҳамчунин, устои фаҳрии як қатор донишгоҳҳои бонуфузи араб дар шаҳрҳои Бейруту Риёз буд. Ӯ мутахассиси забони форсӣ буда, осораи низ ба муқоисаи асарҳои форсӣ ва тарҷумаи бархе аз асарҳои форсӣ ба забони арабӣ бахшида шудааст. Устод дар китоби худ бо номи «*من روائع الادب الفارسي*» (**Шоҳасарҳои адабиёти форсӣ**) ба тарҷумаи осори чанд тан аз нависандагону шоирони форсӣ дар асри қадим аз ҷумлаи «Сафарнома»-и Носири Хусрав мепардозад ва номи Носири Хусравро ҳамчун «аллома» ёд мекунад [5, с. 220]. Дар ин асар ӯ аввал аз шарҳи ҳоли ӯ маълумот медиҳад, сипас, дар хусуси осораи аз ҷумлаи «Сафарнома» тавзеҳотеро менависад. Дар поёни муқаддимаи тарҷума ба аҳамияти китоби «Сафарнома» ишора намуда, сабаби тарҷума намудани асари мазкурро зикр мекунад. Ӯ ба равиши сода ва бидуни тақаллуф будани ин китоб ишора мекунад ва қайд мекунад, ки вижагии асосии ин китоб, пеш аз ҳама, сода навишта шудани он мебошад, ки барои ҳонанда қобили фаҳму дарк

аст. Ҳамчунин, зикр менамояд, ки дар китоби «Сафарнома» Носири Хусрав аз донишмандону файласуфон ва шоирони кишварҳои сафаркардааш сухан ба миён меоварад, ки ин аҳамияти асарро боз ҳам дучанд мегардонад [5, с.221-222]. Аз ҷумлаи ин донишмандон Абулаълои Муаррӣ аст, ки Носири Хусрав дар Муарратуннуъмон бо вай мулоқот намуда, аз илму дониши вай ба шигифт омадааст ва дар китоби худ аз вай таърифу тамчид намудааст. Сипас, Муҳаммадҷамиъ «Бахше аз «Сафарнома» -ро бо номи «Тасвири шаҳри Қоҳира» ва «Абулаълои Муаррӣ»-ро интихоб намуда, онро ба насри арабӣ тарума менамояд.

3. Абдуллоҳ Холидӣ, Талол Маҷзуб аз донишмандони лубноӣ буда, пажӯҳишашон пурра ба асарҳои форсӣ бахшида шудааст. Абдуллоҳ Холидӣ ҳамроҳи профессор Талол Маҷзуб дар китоби «مفتاح اللغة الفسّية» (**Калиди забони форсӣ**) ба шарҳи зиндагӣ, афкор ва осори Носири Хусрав мепардозанд ва сипас, бахше аз китоби «Сафарнома»-ро ки дар хусуси Миср ва аҳволи сиёсии он кишвар аст ба забони арабӣ тарҷума менамоянд. Дар муқаддимаи ин китоб сабаби тарҷума намудани китоб ва арзишҳои асари мазкурро қайд менамоянд [9, с.120-129]. Шоёни зикр аст, ки дар ин китоб устод Холидӣ ва Маҷзуб ба шарҳи ҳол ва тарҷумаи осори дигар шоирони форсӣ, чун Аттор, Рӯдакӣ, Убайди Зоконӣ, Фирдавӣ ва Мавлоно Румӣ пардохтаанд.

4. Ҷурҷ Халил Марвон. Ӯ яке аз пажӯҳишгарони номдори лубноӣ мебошад, ки ба таҳқиқи забон ва адабиёти форсӣ машғул мебошад. «الفارسية و اشهر اعلام الادب» (**Маишхуртарин адибони адабиёти форсӣ**) аз муҳимтарин осори вай аст. Ӯ дар ибтидои ин китоб мухтасар аз шарҳи ҳоли Носири Хусрав ва осори вай баён карда, сипас, қисмате аз «Сафарнома»-ро, ки ба тасвири шаҳри Миср бахшида шудааст, ба насри арабӣ баргардонида аст. Вай дар муқаддимаи китоби худ Носири Хусравро бо ҳамроҳи Саъдӣ, Мавлоно Ҷалолиддин Румӣ, Ҳофиз, Хайём ва Аттор аз бузургони адаби форсӣ ном бурдааст, ки хоҳири таълифоти арзишмандашон дар заминаи инсоният ва ахлоқи инсонӣ дар ҷаҳон машҳур шудаанд ва ба ҳамин далел намунае аз осори ин бузургони адаби форсиро барои тарҷума интихоб кардааст.

Б) Тарҷумаҳои комили «Сафарнома» ба забони арабӣ.

1. Яҳё Ҳашоб аз ҷумлаи мутарҷимин ва эроншиноси машҳури мисрӣ ба шумор рафта, оид ба ҳаёту фаъолият ва осори Носири Хусрав, бахусус «Сафарнома»-и ӯ, таҳқиқоти зиёдеро ба анҷом расонидааст. Ӯ рисолаи номзадиашро низ таҳти унвони «Носири Хусрав ва сафари ӯ ба Миср» дар Донишгоҳи Қоҳира ҷимоя намудааст. Китоби «Сафарнома»-ро бо ном «رحلة ناصر خسرو» тарҷума намудааст. Дуктур Абдулваҳоб Аъзам дебочаи ҷаҳор саҳифае ба тарҷумаи Ҳашоб нигошта, дар ибтидо тавзеҳоте дар бораи сафарноманависӣ дар ҷаҳони араб маълумот дода, сипас, ба муаррифии «Сафарнома»-и Носири Хусрав пардохта аст. Ӯ муътақид бар он аст, ки сафарномаи мазкур иттилооти бисёр муфиде оид ба Миср дар он даврон ба даст медиҳад, ки дар китобҳои таърихӣ ва сафарномаҳои дигар ишора нашудааст. Аъзам дар идома ба муаррифии тарҷумаи Ҳашоб мепардозад ва мегӯяд, ки тарҷумаи ин китоб орзуи деринаи мисриҳо будааст. Яҳё Ҳашоб низ муқаддимаи сесаҳифагӣ барои китоби «Сафарнома» навиштааст. Ӯ дар ин муқаддима мегӯяд, ки китоби «Сафарнома»-и Носири Хусрав аз қадимтарин ва муҳимтарин сафарномаҳост, ки то кунун муҳиммияти худро гум накардааст [8, с. 12-22]. Ҳамчунин, ин китоб аз аҳволи иҷтимоӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва адабии кишварҳои Араб чун, Миср, Сурия, Фаластин ва Арабистон сухан мекунад, ки хонандаи ин китоб чунин иттилоотро дар дигар китобҳои таърихӣ ва сафарномаҳо мушоҳида нахоҳад кард ва ин худ метавонад, сабаби тарҷумаи ин китоб тавассути Яҳё Ҳашоб бошад. Ӯ ягона форсипажӯи арабзабон аст, ки бештарин талошро дар заминаи таълиф ва тарҷумаи китобҳои Носири Хусрав кардааст. Тазаккур бояд дод, ки тарҷумаи арабии устод Ҳашоб яке аз беҳтарин тарҷумаи «Сафарнома» дар ҷаҳони араб шинохта шудааст.

2. Виктор ал-Кук. Дуктур ал-Кук олими форсишиноси беҳамтои лубноӣ, соҳиби 40 китоб ва беш аз 100 мақола дар пажӯҳиши забон ва адабиёти форсӣ мебошад. Тули солҳо дар донишгоҳҳои бонифузи дунё фаъолият бурда, бо забонҳои форсӣ, паҳлавӣ, англисӣ, арабӣ, фаронсавӣ ва олмонӣ мақолаҳои илмӣ таълиф намудааст. Ӯ мудири Маркази забон ва

адабиёти форсии донишгоҳи Рӯҳулқудси шаҳри Лубнон буд. Ӯ яке аз беҳтарин мутарҷимони «Сафарнома»-и Носири Хусрав доништа шудааст.

3. Аҳмад Холиди Бадалӣ яке аз пажӯҳишгарони машҳури забон ва адабиёти форсӣ дар олами араб ба шумор меравад. Рисолаи номзадиашро таҳти унвони «Нақши шеърӣ мазҳабӣ дар таблиғоти мазҳабии Эрон аз қарни панҷум то ҳафтуми ҳиҷрӣ» дар донишгоҳи Техрон ғимоя намудааст. Ӯ «Сафарнома»-и Н. Хусравро соли 1983 ба забони арабӣ пурра тарҷума намуда, дар шаҳри Риёз нашр намудааст. Ҳамчунин, 22 саҳифа муқаддимае навишта аст ва дар он «Сафарнома»-и Носири Хусравро яке аз муҳимтарин манобеи таърихи кишварҳои исломӣ муаррифӣ кардааст.

В) Бозтоби «Сафарнома»-и Носири Хусрав дар китобҳои нависандагони арабизабон. Дар ин бахш ба муаррифӣ ва баррасии инъикоси «Сафарнома»-и Носири Хусрав дар китобҳои гуногуни нависандагони араб мепардозем ва сайё мекунем, то дидгоҳ ва назароти онҳоро дар бораи Носири Хусрав ва «Сафарнома»-аш истихроҷ кунем.

1. Аҳмад Рамазон Аҳмад, китоби «الرحلة والرحالة المسلمون». Аҳмад Рамазон дар саҳифаҳои нахустини ин китоб ба сурати хулоса ба зиндагии Носири Хусрав ва авзои сиёсӣ иҷтимоӣ асри вай маълумот додаст. Сипас, нависанда ба ҳоби Носири Хусрав, ки боиси сафарҳои ӯ гардидааст, ишора карда, осори вайро ба сурати хулоса баррасӣ кардааст. Рамазон Аҳмад дар идома оид ба тарҷумаҳои фаронсавӣ ва арабии ин китоб маълумот медиҳад. Нависанда дар идома ба зикри матолибе аз «Сафарнома» дар бораи васфи хушксолии Ҳичоз, васфи меҳмонии халифа Фотими Миср, тасвири айвонҳову қасрҳои халифа Фотимӣ, васфи шаҳрҳои Ҳичоз, қазру мадди Халиҷи Форс мепардозад [6, с.300]. Манобеи вай дар нигориши ин таълифоташ тарҷумаи арабии дуктур Яҳё Хашоб ба шумор меравад.

2. Никола Зайд, китоби «الرحالة العرب». Муаллиф дар саҳифаи 48 менависад, ки ин китоб дар бораи ҷаҳонгардони араб аст, вале ба далели аҳамияти «Сафарнома»-и Носири Хусрав саҳифоте чанд аз китобашро ба Носири Хусрав ва «Сафарнома»-и ӯ бахшидааст. Нависанда пас аз шарҳи ҳол ва зиндагии Носири Хусрав ба «Сафарнома»-и ӯ ишора мекунад. Ва аз иттилооти фаровони «Сафарнома» сухан меронад. Ҳамчунин, аз дидори Носири Хусрав бо Абулаъло Муаррӣ сухан ба миён меоварад ва дар бораи Фотимӣ ва хилофати онон баҳс мекунад [1, с. 140]. Ва бахше аз «Сафарнома»-ро, ки марбут ба Миср аст, нақл мекунад.

3. Муҳаммад Ҳасан Закӣ, китоби «الرحالة المسلمون في العصور الوسطى». Дар ин китоб нависанда матолиберо дар бораи «Сафарнома»-и Носири Хусрав зикр кардааст. Вай муътақид бар он аст, ки Носири Хусрав аҳамияти Мисро ба далели вучуд доштани хилофати Фотимӣ ва мазҳаби исмоилии ин кишвар медонад ва ҳамин амр боис гароиши Носири Хусрав ба мазҳаби исмоилӣ гардидааст. Лизо, ба ҳамин далел, Носири Хусрав мазҳаби исмолиро наҷотбахши ҷаҳони Ислом доништа аст. Нависанда ба тавсифи дақиқи Носири Хусрав аз шаҳрҳои мухталиф ишора карда, «Сафарнома»-и ӯро манобеи муҳим ва асосӣ дар пажӯҳиши тамаддуни шарқи исломӣ дар қарни панҷуми ҳиҷрӣ доништа аст. Вай тавсифи Носири Хусрав аз Мисро беҳтарин ва муҳимтарин осор барои баррасии таърихи Миср пеш аз қаттиву хушксолӣ, ки дар охири хилофати ал-Мустанаср рӯй додааст, медонад. Муаллиф сабаби дақиқ тасвир намудани ҳамаи ҳодисот, ки дар Миср шудааст, дар иқомати 4 солаи Носири Хусрав дар ин шаҳр медонад. Ҳамчунин, қайд мекунад, ки дар ин китоб ҳолати иҷтимоиву иқтисодӣ, сиёсӣ илмӣ нимаи қарни панҷуми ҳиҷрӣ хеле равшан зоҳир гардидааст [2, с. 180-193].

4. Абдулазиз Солим, китоби «التاريخ والمؤرخون العرب». Нависанда дар ин китоб маълумоти мухтасаре дар бораи «Сафарнома»-и Носири Хусрав зикр кардааст ва бахше аз ин китобро, ки марбут ба васфи Миср аст, аз тарҷумаи Яҳё Хашоб нақл кардааст.

5. Ҳусайн Муҳаммадфаҳим китоби «ادب الرحلات». Нависанда дар фасли панҷуми ин китоб, ки дар бораи зикри таом ва меҳмонӣ аст, васфи меҳмонии султони Мисро аз тарҷумаи арабии Аҳмад Холиди Бадалӣ нақл мекунад ва номи ин фаслро «ناصر خسرو و سفره» «سلطاني» гузоштааст.

6. Абдурахмон Ҳамидӣ, китоби «اعلام لجغرافيين العرب». Дар ибтидои асар ба таври кӯтоҳ оид ба Носири Хусрав ва сафари ҳафтсолинаи ӯ маълумоти мухтасаре медиҳад. Сипас, аз зикри тавзеҳоти дақиқи шоир ва манобеи бисёр муҳим будани асари ӯ ёдрас мешавад.

7. Никола Зайд, китоби «الجغرافية و الرحلات عند العرب». Нависанда дар китоби мазкур ба муаррифии Носири Хусрав ва «Сафарнома» мебардозад. Никола Зайд муътақид аст, ки тавсифҳои Носири Хусрав аз Байтулмуқаддас дақиқтарин тавсифҳое аст, ки аз рӯзгори қадим дар бораи ин шаҳр ба дасти мо омада расидааст. Ӯ дар идома қайд мекунад: «Носири Хусрав аввалин шахсе аст, ки андозаҳои дақиқи масҷиди Ақсо сабт кардааст.» [1, с. 125]

Г) Бозтоби «Сафарнома»-и Носири Хусрав дар мақолаҳои пажӯҳишгарони араб. Дар баҳши мазкур мақолаҳои ҷамъоварӣ гардидаанд, ки дар бораи «Сафарнома»-и Носири Хусрав аз тарафи муҳаққиқони олами араб нашр гардидааст ва назароти онҳо оид ба ин асар мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст.

1. Абдуллоҳ Мухлис, мақолаи «تعليق على رسالة ناسر خسرو القبادياني». Нависанда дар ибтидо менависад, ки ҳадаф аз нигориши ин мақола тасҳеҳи тарҷумаи Маҳаммад Курдалӣ мебошад, ки баҳше аз «Сафарнома»-и Носири Хусравро ба забони арабӣ тарҷума кардааст. Ин муҳаққиқ иштибоҳоти ин китобро аз иштибоҳоти нусханависон ва хатогии мутарҷимони фаронсавӣ дониста аст, ки матни «Сафарнома»-ро аз форсӣ ба фаронсавӣ тарҷума кардаанд. Вай сабаби тасҳеҳ кардани ин китобро дар саҳифаҳои баъдина гуфта гузаштааст. Аз ҷумла ҷунин хатогӣ он аст, ки дар тарҷумаи Курдалӣ Абулаъло Муарӣ ҳамчун ҳокими Муарратннуъмон муаррифӣ шудааст, вале дар асл, ӯ ҳокими он ҷо будааст. Ҳамчунин, ғалатҳо дар исмҳои шаҳрҳову минтақаҳо ба назар мерасанд. Абдуллоҳ Мухлис дар бораи аҳамияти «Сафарнома» низ гуфта гузаштааст. Ӯ қайд мекунад, ки ин «Сафарнома» нахустин сафарномае аст, ки тавассути як марди мусалмон дар бораи сарзаминҳои Шом нигошта шудааст.

2. Франческо Габриел, мақолаи «قاهرة الناصر خسرو». Нигорандаи ин мақола тавзеҳотеро, ки дар бораи Қоҳира ва тавсифҳои он дар «Сафарнома» омадааст, зикр менамояд. Инчунин, арзишҳои ин китобро дар мақолаи худ ёдрас мекунад.

3. Юсуф Баккор «بيت المقدس كما صورها ناسر خسرو في رحلته». Баккор дар бораи аҳамияти ин «Сафарнома» менависад, ки Носири Хусрав нахустин марди эронӣ аст, ки дар бораи Байтулмуқаддас дар китоби худ маълумот додааст. Вай ба диққати тавсифоти Носири Хусрав аз шаҳри Байтулмуқаддас ва масҷиди Ақсо ишора кардааст ва сипас, ҳамаи манотиқи он, аз ҷумла бозорҳо, сохтмонҳо, марказҳои адабии он ва ғайраро дар китобаш зикр намудааст.

4. Яҳё Ҳашоб, мақолаи «رحلة ناصر خسرو و ترجمة الدكتور البدلي». Дуктур Холид Бадалӣ, ки «Сафарнома»-и Носири Хусравро ба арабӣ баргардонидаст, эродҳое ба тарҷумаи Яҳё Ҳашоб ворид намудааст. Аз ҷумла, Ҳашоб «Сафарнома»-и шоирро на аз забони форсӣ, балки аз забони фаронсавӣ ба забони арабӣ тарҷума намуда буд. Ҷавобан ба ин соли 1985 профессор Ҳашоб мақолаи ҷавобияро аз ҷоп мебарорад ва дар он хатогии тарҷумаи дуктур Бадалиро зикр мекунад. Аз ҷумлаи ҷунин хатогӣҳо мутобиқат накардани тарҷумаи Бадалӣ бо китоби аслии форсӣ, ки тарҷумаи ӯ тафсирий аст, на тарҷумаи дақиқ. Ҳамчунин, иттилоии кофӣ надоштани Бадалӣ аз ҳаёту фаъолият ва осори Носири Хусрав аст, ки ба қавли Ҳашоб, зулми азиме нисбати Носири Хусрав мебошад.

5. Ҳамд ал-Ҷассор, мақолаи «رحلة ناصر خسرو بين جامعاتي القاهرة و الرياض». Пажӯҳишгари саудӣ, Узви фарҳангистони арабӣ дар Қоҳира ва Узви Академияи таҳқиқотии тамаддуни исломии салтанати Уммон буд. Вай дар ин мақола ба баррасии тарҷумаҳои арабии «Сафарнома», ки аз тарафи Ҳашоб дар донишгоҳи Қоҳира ва Бадалӣ дар донишгоҳи Риёз анҷом ёфтаанд, пардохтааст. Ҷассор дар ибтидои мақола тарҷумаҳои Ҳашоб ва Бадалиро муаррифӣ намуда, сипас, нусхаҳои форсии «Сафарнома», ки ин ду мутарҷим аз он баҳравар будаанд, зикр менамояд. Дар идомаи мақола бо назари Бадалӣ, ки муътақиди он аст, ки Ҳашоб барои тарҷума нусхаи фаронсавиро истифода кардааст, на форсиро муҳолифат мекунад... Ҳамчунин, вучуд доштани ғалатҳо дар баёни бархе аз минтақаҳои ҷуғрофӣ ва номгузориҳои онҳоро дар тарҷумаи Бадалӣ зикр менамояд [10, с. 85-92]. Ҳамд ал-Ҷассор дар

хулосаи мақолааш қайд мекунад, ки тарҷумаи Бадалӣ ниёз ба феҳрасти номгӯи маконҳо дахл дорад ва иловаи феҳраст метавонад, арзиши тарҷумаро баландтар гардонад.

6. Сайфиддин ал- Қасир, мақолаи «ظرائف و الغرائب في رحلة ناصر خسرو» Нависанда дар ин мақола пас аз зикри муқаддимае дар бораи Носири Хусрав ба муаррифии «Сафарнома»-и вай мепардозад. Ҳадафи аслии нависанда аз навиштани мақола баёни ҳодисоте ачиб мебошад. Инчунин, мавсум қайд мекунад, ки китоби «Сафарнома» баёнгари диққати Носири Хусрав ва таваҷҷуҳи ӯст, ки қалъаҳо, ҳатто деворҳои шаҳрҳо анъанаву одатҳои мардум хеле дақиқ баён шудаанд.

7. Рифъат Абдуллоҳ Сулаймон Хусайн «الثر لرحالات في ثقافة التاصل بين الشعوب». Нигоранда дар ин мақола дар се фасл ба баррасии таъсири сафарномаҳо дар иртиботи байни миллатҳо пардохтааст. Вай ба баррасии сафарномаҳои эронӣ аз даврони қадим то муосир иқдом карда, ғайр аз «Сафарнома»-и Н. Хусрав, сафарномаҳои Маҳдӣ Ҳидоят, Сайфуддаула Султон Муҳаммад, Фарҳод Мирзо ва ғайраро зикр кардааст. Ӯ муътақид бар он аст, ки Носири Хусрав аввалин шахсе аст, ки номи «Сафарнома»-ро ба асари худ баргузидааст. Ҳамчунин, ин муҳаққиқи мисрӣ дидорҳои Носири Хусравро бо султони Миср, амири Ҷидда ва мардуми сарзаминҳои мухталиф, васфи марказҳои илмиву фарҳангӣ, масҷидҳову бозорҳо дар «Сафарнома» ишора кардааст.

Нависандагони арабизабон, ки дар китобҳои худ ба тарҷумаи «Сафарнома»-и Носири Хусрав пардохтаанд, ё аз он ёдрас шудаанд, ё бештар аз тарҷумаи арабии Яҳё Хашоб ва тарҷумаи фаронсавии Шефир баҳра бурдаанд. Ҳамин амр далели шӯҳрати тарҷумаи Яҳё Хашоб гардидааст. Муҳаққиқону нависандагони араб аз миёни осори Носир Хусрав таваҷҷуҳи бештар маҳз ба «Сафарнома»-и ӯ доранд ва ин асарро манбаи бисёр муҳимме барои пажӯҳиши ҳолати иқтисодиву иҷтимоӣ, илмиву сиёсии қарни панҷуми ҳиҷрӣ дар ҷаҳони араб, бахусус Миср, медонанд. Аз ин рӯ, бисёре аз таҳқиқоти онҳо маҳз ба «Сафарнома»-и Носири Хусрав бахшида шудааст.

Адабиёт

1. Зайд, Н. الجغرافية و الرحلات عند العرب. – Бейрут: Дорулқитоб ал-Лубнонӣ, 1987.- 292с.
2. Закӣ, М. الرحالة المسلمون في العصور الوسطى. – Бейрут: Дорулҳақ, 1981.-202с.
3. Қасир, С. ظرائف و الغرائب في رحلة ناصر خسرو. – Димишк: Маърифат, 1989.- 85с.
4. Марвон, Ҷ. الفارسية و اشهر اعلام الادب. – Бейрут: Муассисулҳадис, 2010.- 420 с.
5. Муҳаммадҷамиъ, Б. من روائع الادب الفارسي. – Бейрут: Дорулнаҳзат, 1983.-348с.
6. Рамазон, А. الرحلة و الرحالة المسلمون. – Ҷидда: Дорулбаён, 2007.-409 с.
7. Фаҳим, М. ادب الرحلات. – Кувейт: Олам-ул –маърифат, 1989.-220 с.
8. Хашшоб, Я. رحلة ناصر خسرو. – Қоҳира: Дорул-қитоб, 1993.- 192 с.
9. Холидӣ, А. مقتاح اللغة الفسسية. – Бейрут: Дорулҳақ, 2001.- 345с.
10. Ҷассор, Ҳ. رحلة ناصر خسرو بين جامعاتى القاهرة و الرياض. – Риез: Маҷаллат-ул-араб, 1976.-110с.

ТАҲҚИҚИ «САФАРНОМА»-И НОСИРИ ХУСРАВ ДАР ҶАҲОНИ АРАБ

Носири Хусрав аз ҷумлаи нависандагони беназири адабиёти форсу тоҷик ба шумор меравад, ки бо вучуди пурбаракоташ ҷаҳони илмиву адабӣ, сиёсиву фарҳангии қарни панҷуми ҳиҷриро равшан сохтааст. Осори ӯ тӯли асрҳо мавриди таҳқиқу таҳлил ва баррасии олимони ҷаҳон гардидааст. Махсусан, асари безаволи ӯ «Сафарнома» диққати муҳаққиқони оламро ба худ ҷалб намудааст. Аз ҷумла, ин асар бештар аз тарафи олимони араб ба риштаи таҳқиқу кашф шуда, аз тарафи онҳо таҳқиқоти пурарзиши бунёдӣ ба таъб расидааст.

Дар мақолаи мазкур саъй мешавад, ки осори нависандагон, пажӯҳишгарону мутарҷимони арабзабон, ки дар китобҳои худ ба «Сафарнома»-и Носири Хусрав ишора кардаанд, муаррифӣ шаванд. Ҳамчунин, тарҷумаҳои комили «Сафарнома» ва тарҷумаҳои бахшҳои аз он ба забони арабӣ, ки тавассути мутарҷимону муҳаққиқон дар ҷаҳони араб сурат гирифтааст, муаррифӣ шаванд.

Нигоранда зимни навишти мақола онро аз ҷор ҷиҳат таҳлил намудааст. Аз ҷумла, дар қисми аввали мақола тарҷумаҳои «Сафарнома» баррасӣ гардидаанд, ки қисман ба забони арабӣ баргардон шудаанд. Дар қисми дуюми мақола тарҷумаҳои комили «Сафарнома»-и Носири Хусрав аз тарафи мутарҷимони араб баррасӣ мешаванд. Дар қисми сеюм бошад, китобҳои олимони араб ҷамъоварӣ

гардидаанд, ки дар он дар бораи Носири Хусрав, ҳаёту фаъолият, осору афкор ва «Сафарнома»-и ӯ маълумотҳо дода шудаанд. Дар қисми чорум мақолаҳои илмӣ олимони араб, ки ба «Сафарнома»-и Носири Хусрав бахшида шудаанд, таҳлилу баррасӣ гардида, назарияву ақидаи онҳо дар бораи ин шохасар оварда шудааст.

Калидвожаҳо: Носири Хусрав, «Сафарнома», тарҷума, робита, забони арабӣ, муҳаққиқони араб, муқоиса, муқаддима, таҳлил.

ИССЛЕДОВАНИЕ «САФАРНАМЕ» НОСИРИ ХУСРАВА В АРАБСКОМ МИРЕ

Носири Хусрав - один из уникальных писателей персидской и таджикской литературы, который, осветил научный, литературный, политический и культурный мир V века по хиджре. Его работы веками изучались и исследовались учеными всего мира. Его уникальный труд «Сафарнаме» привлек внимание исследователей всего мира. В частности, эта работа была тщательно исследована арабскими учеными, опубликовавшими ценные фундаментальные исследования.

В данной статье делается попытка представить и проанализировать работы арабоязычных писателей, исследователей и переводчиков, цитировавших в своих книгах «Сафарнаме» Носири Хусрава. Также будут представлены полные переводы «Сафарнаме» и его частей на арабский язык, переведенные на арабский язык арабскими переводчиками и исследователями.

Автор проанализировал статью с четырех точек зрения. В частности, в первой части статьи обсуждаются переводы «Сафарнаме», частично переведенные на арабский язык. Во второй части статьи рассматриваются полные переводы «Сафарнаме» Носири Хусрава переведенные на арабский язык арабскими переводчиками. Третья часть представляет собой список книг арабских ученых и филологов, в которых представлена информация о Носири Хусраве, его жизни и творчестве, его произведениях и идеях, а также его книги «Сафарнаме». В четвертой части представлены список научных статей арабских ученых, посвященные «Сафарнаме» Носири Хусрава и переведены их мнения по поводу этого шедевра.

Ключевые слова: Носир Хусрав, «Сафарнаме», перевод, связь, арабский язык, арабские исследователи, сравнение, введение, анализ

RESEARCH OF NOSIRI KHUSRAV'S «SAFARNAME» IN THE ARAB WORLD

Nosiri Khusrav is one of the unique writers of Persian and Tajik literature, who illuminated the scientific, literary, political and cultural world of the 5th century. His works have been studied and researched by scientists all over the world for centuries. His unique work «Safarname» attracted the attention of researchers around the world. In particular, this work has been extensively researched by Arab scholars who have published valuable basic research.

This article attempts to present and analyze the works of Arabic-speaking writers, researchers and translators who quoted Nosiri Khusraw and his book «Safarname» in their books. Full Arabic translations of «Safarname» and its parts, translated into Arabic by Arabic translators and researchers, will also be presented.

The author analyzed the article from four points of view. In particular, the first part of the article discusses the translations of «Safarname», partially translated into Arabic. The second part of the article examines the complete translations of «Safarname» by Nosiri Khusraw by Arabic translators translated into Arabic. The third part of the article contains a list of books by Arab researches, which provide information about Nosiri Khusrav, his life and work, his ideas and his book «Safarname». The fourth part of the article analyzes the list of scientific articles of Arab scholars dedicated to the «Safarname» of Nosiri Khusrav, and collects their theories and opinions about this masterpiece.

Keywords: Nosiri Khusrav, «Safarnoma», translation, communication, Arabic language, arab researchers, comparison, introduction, analysis.

Сведения об авторе: **Маликова Нигина Насриддиновна** - докторант кафедры грамматики арабского языка Худжандского государственного университета имени академика Б. Гафурова.
Адрес: 735700 Республика Таджикистан, г. Худжанд, пр. Мавлонбекова 1. E-mail: m-nigina94@mail.ru. Тел.:(+992)92-722-08-33

Information about the author: **Malikova Nigina Nasriddinovna** - doctoral student of the Department of Arabic Grammar of the Khujand State University named after Academician B. Gafurov. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, pas. Mavlonbekov 1. E-mail: m-nigina94@mail.ru. Tel.:(+992)92-722-08-33

УДК: 373.31

ВЛИЯНИЕ СЕМЬИ НА ОБУЧЕНИЕ И ВОСПИТАНИЕ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНИКА

Заробекова Н.М.

Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода

Некоторые современные семьи, утратив понимание процесса воспитания как предоставления ребенку не только телесной, но и духовной пищи, не выполняют своей истинной функции: передачи подрастающим поколениям духовно-нравственных и культурных традиций.

На личность ребенка в первые школьные годы жизни семья оказывает большое влияние. Это влияние не утрачивает своего значения на протяжении всей жизни человека. Чувство уверенности, защищенности, любви и поддержки которые нужны для гармоничного развития ребенка, особенно необходимы и в семье, и в школе.

Как отмечал великий педагог В.А. Сухомлинский «Главный смысл и цель семейной жизни — это воспитание детей» [7, с.12].

Семья является частью общества - это ячейка общества, организм, в котором ребёнок получает первые уроки жизни, приобретает нравственные знания, позволяющие ему постепенно реализовать свои возможности, занять достойное место в коллективе. В семье закладываются основы физического, духовного, нравственного и гражданского развития человека. В ней, словно в капле воды, отражаются все происходящие в нем процессы, как положительные, так и отрицательные. В то же время семья сама влияет на общество, поскольку в ней растет будущий гражданин. Поэтому в результатах семейного воспитания заинтересованы обе стороны.

Для повышения чувства ответственности родителей в обучении и воспитании детей в республике был принят закон «Об ответственности родителей за обучение и воспитание детей» (2011 г.), а также 2015 год Президентом Республики Таджикистан Эмомали Рахмоном был объявлен «Годом семьи».

С.И. Ожегов даёт следующее определение семье: это основанная на браке или кровном родстве малая группа, члены которой связаны общностью быта, взаимной моральной ответственностью и взаимопомощью [7, с.152].

А.С. Макаренко в «Книге для родителей» подчеркивал особую значимость в воспитании детей родительской любви: «Люди, воспитанные без родительской любви, часто искалеченные люди», - писал он [5, с.352].

В.А. Сухомлинский акцентировал внимание на роли семьи в формировании гражданской позиции человека. В работе «Родина в сердце» он пишет: «Родина начинается с семьи... Долг перед Отечеством - святыня человека. От нас, отцов и матерей, от воспитателей, зависит, чтобы каждый юный гражданин дорожил этой святыней, как дорожит честный человек своим добрым именем, достоинством своей семьи» [7, с. 89].

«Нельзя сводить духовный мир маленького человека к учению. Если мы будем стремиться к тому, чтобы все силы ребенка были поглощены уроками, жизнь его станет невыносимой. Он должен быть не только школьником, но, прежде всего, человеком с многогранными интересами», - отмечает В.А. Сухомлинский [7, 159].

Следуя словам известного педагога родителям необходимо объяснить, что та ответственность, которая лежит на их плечах, с приходом ребёнка в школу, не уменьшается. Здесь между школой и родителями должно быть сотрудничество. Семья вносит свою «долю» в воспитание и обучение ребёнка, прислушивается к требованиям школы к уровню образованности, воспитанности их ребенка. Этот процесс важен для того, чтобы между семьей и школой не возникли разногласия, когда в школе требуют одно, а в семье совсем другие. Некоторые родители при детях выражают в адрес учителей своё недовольство, когда следовало бы говорить об этом с самим педагогом.

Одним из приоритетных направлений деятельности образовательных учреждений становится работа с родителями по воспитанию их ответственности в воспитании своих детей, а также работа с младшими школьниками.

Некоторые современные семьи, утратив понимание процесса воспитания как предоставления ребенку не только телесной, но и духовной пищи, не выполняют своей истинной функции: передачи подрастающим поколениям духовно-нравственных и культурных традиций. Кризисное состояние современной семьи – это и социальная проблема, и социальная реальность. Школа всегда стремилась усилить свое влияние на семью, чтобы с её помощью реализовать возможности и развить способности ребенка. Именно образовательные учреждения, по-прежнему, остаются одним из важнейших звеньев, обеспечивающих воспитательный процесс и взаимодействие родителей, ребенка и общества.

Многолетняя практика показывает, что в современном обществе сотрудничество семьи и школы становится все более актуальным и востребованным. Педагогические коллективы стараются определить точки взаимодействия, формы работы с родителями. Повышение педагогической культуры является основой раскрытия творческого потенциала родителей, совершенствования семейного воспитания младших школьников в обучении.

Ведущая роль в этой работе отводится педагогу-психологу, классным руководителям, ведущим учителям. Именно они могут помочь родителям в формировании личности младшего возраста. Знания особенностей современной семьи, её отношения к школе и переменам в области образования – необходимость сегодняшнего дня. Решение проблемы семьи и воспитания невозможно за счет разрозненных и эпизодических мероприятий. Необходим комплексный, системный подход к работе по социальной поддержке и психолого-педагогическому сопровождению семьи по вопросам воспитания детей [4, с. 112].

Перед учителями стоит проблема: какую помощь может оказать семья ребенку, начинающему обучение в школе?

1. Необходимо воспитывать у ребенка отношение к учебе не как к тяжелой повинности, навязываемой взрослыми, а как к познанию мира, проявлять самим родителям уважение к учителю, объяснить детям особенности и значение его труда, воспитывать интерес к одноклассникам. Нельзя забывать, что информация о школе, учителе, об одноклассниках, которую получают родители от своего ребенка, может быть субъективной, искаженной. Необходимо самим быть ближе к школе, чтобы иметь реальные представления о том, в какой помощи нуждается ребенок.

2. Родителям необходимо терпимо относиться к тому, что ребенок не сразу усваивает новые знания, овладевает учебными навыками, при этом нельзя впадать от этого в панику и не делать поспешных выводов: избегать выражений «не думал», «не стараешься», «не выучил». Ребенок, который все время боится, что его будут ругать за плохую успеваемость, накажут, это не только не способствует желанию учиться, интересу к знаниям, но и вызывает отрицательное отношение к школе и учителю, разрушает взаимопонимание детей и родителей. Все: и родители, и учителя должны хорошо знать и помнить, что страх — плохой помощник, как в воспитании, так и в обучении.

3. У каждого ребёнка могут быть трудности, поэтому при возникших у ребенка трудностях в обучении не обвинять в них его самого. Чрезмерная строгость, осуждение, угрозы не только не стимулируют желание преодолевать трудности учения, но и лишают ученика уверенности, что он с ними справится, формируют чувство вины, сознание собственной неполноценности. Необходимо постараться вместе с учителем разобраться в причинах возникших трудностей и помочь устранить их, задуматься над тем, что вы сами делаете что-то не так. Почему ребенок испытывает трудности? Как помочь ему их преодолеть? [3, с.162].

4. Ни в коем случае ребенок не должен ощутить, что неуспехи в школе могут лишить его любви родителей. Если члены семьи ставят свое отношение к школьнику в зависимость от полученных им оценок («я не могу и не хочу любить двоечника»), то они отдаляют его от себя, а значит, уменьшают возможность своего влияния на него.

5. Почаще хвалите ребенка, особенно в первый год школьной жизни. Он должен ощущать, что в него верят: «Я знаю, ты этому обязательно научишься, у тебя уже стало лучше получаться». Только уверенность ребенка в том, что он любим, принят родителями таким, какой есть, помогает ему добиться успеха.

Замечательно сказал об этом В. Берестов:

Любили тебя без особых причин
За то, что ты — внук,
За то, что ты — сын,
За то, что — малыш,
За то, что растешь,
За то, что на папу и маму похож.
И эта любовь до конца твоих дней
Останется тайной опорой твоей.

Особого внимания семьи требуют эмоционально чувствительные, ранимые, застенчивые дети, которые болезненно реагируют на замечания учителя, насмешки сверстников, глубоко переживают собственные неудачи и ошибки, что может стать причиной негативного отношения к школе и даже отказа ее посещать. Родителям таких детей нужно поговорить с учителем об индивидуальных особенностях ребенка, оказать ему помощь в налаживании отношений с одноклассниками. Важно с пониманием относиться к переживаниям детей, ненавязчиво побуждать рассказывать о своих взаимоотношениях со сверстниками и взрослыми вне семьи. Это поможет правильно оценивать, как собственные поступки, так и критические замечания, сделанные ребенку: «Мне кажется, что учитель прав...», «Давай подумаем, почему дети не захотели с тобой играть», «Правильно ли ты оценил свою работу?» и т.п.

Постепенно у младшего школьника формируется потребность делиться с близкими своими переживаниями, искать у них совета и помощи. Будьте при этом доброжелательными советчиками, а не строгими судьями. Какие бы отрицательные чувства ни вызывали у вас его рассказы, постарайтесь сдерживаться, спокойно, справедливо и доброжелательно разберитесь в ситуации. Если вы начнете упрекать и обвинять ребенка, не рассчитывайте впредь на его откровенность. В то же время нельзя постоянно фиксировать внимание на детских переживаниях, связанных со школой и одноклассниками, показывать свою тревогу, чрезмерно опекать ребенка, решая за него все проблемы, лишая его самостоятельности.

При установлении взаимодействия школы и семьи в воспитании младшего школьника важно учитывать также то, что авторитарность родителей, акцентирование недостатков детей порождают у них тревожность, безынициативность. Сверстникам не интересно с такими детьми. Трудно устанавливать взаимоотношения и тем детям, которые до школы общались преимущественно со взрослыми, а также чрезмерно опекаемыми в семье. Они в классе робки, незаметны, необщительны, при этом многие из них хорошо воспитаны и добры. Поскольку у них не развито умение взаимодействовать с другими детьми, сверстники выбирают в друзья энергичных, инициативных, самостоятельных.

Родители могут помочь ребенку наладить дружбу с одноклассниками, приглашая их в гости, участвуя в подготовке школьных праздников, организуя посещения музеев, театров и т.п. Позаботьтесь о том, чтобы во время этих мероприятий ребенок тоже был активен: научите его подвижным играм, в которые можно поиграть с одноклассниками.

В каких ситуациях и в какие моменты больше всего общаются родители и дети школьного возраста? Чаще всего, когда родители помогают школьнику в приготовлении уроков, а также когда воспитывают его — наставляют, порицают, одобряют и т.д. В том и другом случае активным участником общения становится взрослый, а ребенку отводится пассивная роль. Но только общение-диалог позволяет детям высказать свое мнение, обсудить с родителями волнующие проблемы, проявить чувства. Во многих семьях длительность и содержание общения родителей и детей не удовлетворяют ни тех, ни других.

Если родители не находят доступные ребенку формы его участия в жизни взрослых, не считают нужным или не умеют разделить детские интересы, между ними возникает внутренняя отдаленность, которая по мере взросления ребенка будет увеличиваться. Как показывают беседы с подростками, только 7% из них делятся с родителями своими сокровенными мыслями и переживаниями [2, с. 257]

Стремление родителей поддерживать общение-диалог с детьми, предполагающее уважение к личности ребенка, его потребностям, интересам, будет способствовать созданию демократического стиля взаимоотношений в семье. Такой стиль, признающий ребенка полноправным членом семейного коллектива, ценность его внутреннего мира, воспитывает у него чувство собственного достоинства, помогает правильно оценить свои поступки и поступки других с точки зрения их гуманности: сам остро чувствуя унижение или несправедливость, он может понять, как это будет переживать другой.

Представление о себе, уважение или неуважение себя, то есть самооценка, формируется у детей в процессе общения с окружающими, которые оценивают их положительно или отрицательно. В младшем школьном возрасте потребность ребенка в оценке его личности повышается. От того, насколько грамотно пользуются взрослые оценкой, зависит результативность руководства детским поведением, формирование важной нравственной потребности в одобрении. Оценочные воздействия взрослых способствуют воспитанию чувства долга, уверенности в собственных силах, ответственности, организованности и многих других качеств, оказывают влияние на уровень притязаний школьников в учебе.

Важно, чтобы ребенок чувствовал доброжелательное, уважительное отношение к нему взрослого независимо от того, как тот в данной конкретной ситуации оценивает действия и умения ребенка. Только в этом случае он будет охотно принимать советы и замечания взрослого. Родители, оценивая поведение ребенка, результаты его деятельности, нередко допускают крайности — злоупотребляют либо похвалой, либо порицанием. Многие ошибочно считают, что отрицательная оценка стимулирует ребенка. В действительности же, часто используемая, она негативно влияет на воспитание самостоятельности, уверенности в себе, гасит инициативу. Сравнение неудач ребенка с успехами других детей может вызвать реакцию, обратную желаемой: вместо того чтобы побудить к достижению таких же успехов, поселит в нем неуверенность в себе, зависть, недоброжелательство. Злоупотребление положительной оценкой может сформировать завышенную самооценку, зазнайство, безответственность. Соблюдая меру в положительных и отрицательных оценках, следует помнить, что всегда полезнее поощрение хороших поступков и качеств ребенка, чем постоянное подчеркивание и осуждение его недостатков.

Для ребенка важной является оценка его теми взрослыми, которые относятся к нему с доверием и уважением. Он боится обмануть их доверие, потерять уважение, стремится оправдать их хорошее мнение о себе. Напротив, при часто повторяемых отрицательных характеристиках — «недотепа», «бестолковый» и т.п. — ребенок теряет чувствительность к ним: затронуть его сердце и вызвать угрызения совести становится все труднее. Оценка поступков ребёнка должна быть справедливой и ни в коем случае не унижать ребенка. Известно, что «словом можно убить, словом можно спасти, словом можно полки за собой повести». Слово, обращенное к ребенку, говорил педагог В.А. Сухомлинский, должно быть, прежде всего, человечным, чутким, терпимым. Он призывал педагогов к осмотрительности, чтобы сказанное ими слово не стало кнутом, который, прикасаясь к нежному телу ребенка, оставляет на всю жизнь грубые рубцы.

Вряд ли чувство родительской любви подвластно анализу: любить своих детей безгранично, больше собственной жизни — это совершенно естественно для матери и отца! Отсутствие у родителей любви к детям воспринимается как уродство, патология. Однако родительская любовь может быть разной — от слепой, неразумной, до неразрывно связанной с чувством родительского долга, ответственности за формирование детской личности.

Дружба родителей и детей — это особые отношения, которые требуют, прежде всего, взаимного уважения, умения взрослого понимать ребенка, сопереживать ему, проявляя такт в общении с ним.

Таким образом, семья — важный элемент системы образования, где системообразующей основой являются традиции, обычаи, предания. Семейное воспитание играет значительную роль в воспитании и формировании личности ребенка, поэтому ему следует уделить внимание не только родителям, но и учителям, работающим с родителями. Школа и семья преследуют единую цель в образовании и воспитании ребенка, следовательно, они должны работать совместно. Взаимосвязь с родителями является обязательной при желании развивать способности каждого ученика в школе и за её пределами. Учитель является связывающим звеном между школой и семьями учащихся.

При работе с родителями в начальных классах учитель должен обратить внимание на индивидуальные особенности детей, на взаимоотношения между родителями и детьми в каждой отдельной семье, на сложившийся психологический климат в классе между родителями. От тех связей и взаимоотношений, которые возникнут в первом классе, в начальный период, будет во многом зависеть и вся последующая работа.

Литература

1. Артамонова, И.А. Психология семейных отношений с основами семейного консультирования// Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е. И. Артамонова, Е. В. Екжанова, Е. В. Зырянова и др.; под. Ред. Е. Г. Силаевой. — М.: Академия, 2006. — 192с.
2. Божович, Л. Личность и ее формирование в детском возрасте. / Л. Божович. — Спб.: Питер, 2008 . — 400 с.
3. Гиппенрейтер, Ю.Б. Продолжаем общаться с ребенком. Так? / Ю. Б. Гиппенрейтер. — М.: АСТ, 2010. — 256 с.
4. Куликова, Т.А. Семейная педагогика и домашнее воспитание [Текст]: учебник для студ. сред. пед. учеб. заведений / Т.А. Куликова. — М.: Академия, 2000. — 232 с.
5. Макаренко, А. С. Лекции о воспитании детей / А. С. Макаренко // Избранные педагогические соч.: в 2-х т. Т. 2. - М.: Правда, 1986. - С. 352
6. Ожегов, С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов. — М.: Русский язык, 1981. — С. 749
7. Сухомлинский, В.А. Родина в сердце / В.А. Сухомлинский. — М., 1980. — 175 с.

ВЛИЯНИЕ СЕМЬИ НА ОБУЧЕНИЕ И ВОСПИТАНИЕ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНИКА

Автор статьи отмечает, что семья — важный элемент системы образования, где системообразующей основой являются традиции, обычаи, предания. Семейное воспитание играет значительную роль в воспитании и формировании личности ребенка, поэтому ему следует уделить внимание не только родителям, но и учителям, работающим с родителями. Школа и семья преследуют единую цель в образовании и воспитании ребенка, следовательно, они должны работать совместно. Взаимосвязь с родителями является обязательной при желании развивать способности каждого ученика в школе и за её пределами. Учитель является связующим звеном между школой и семьями учащихся. Современные семьи, утратив понимание процесса воспитания как предоставления ребенку не только телесной, но и духовной пищи, не выполняют своей истинной функции: передачи подрастающим поколениям духовно-нравственных и культурных традиций. Кризисное состояние современной семьи — это и социальная проблема, и социальная реальность.

Автор отмечает, что школа всегда стремилась усилить свое влияние на семью, чтобы с её помощью реализовать возможности и развить способности ребенка. Именно образовательные учреждения, по-прежнему, остаются одним из важнейших звеньев, обеспечивающих воспитательный процесс и взаимодействие родителей, ребенка и общества.

Ключевые слова: воспитание, обучение, семья, младший школьник, духовность, нравственность, культурные традиции, личность ребёнка, познание мира, система образования.

ТАЪСИРИ ОИЛА ДАР ТАЪЛИМУ ТАРБИЯИ КЎДАКОНИ СИННИ ХУРДИ МАКТАБӢ

Муаллифи мақола қайд мекунад, ки оила унсури муҳими низоми маориф аст, ки дар он ҷо анъанаҳо, урфу одат ва ривоятҳо таърих мебошанд. Тарбия дар оила дар ташаккули шахсияти кӯдак нақши назаррас дорад, аз ин рӯ, бояд ба ин на танҳо волидайн, балки муаллимоне, ки бо волидайн кор мекунанд, низ диққат диҳад. Мактаб ва оила дар таълим ва тарбияи фарзанд ҳадафи ягона доранд, аз ин рӯ, онҳо бояд якҷоя кор кунанд. Муаллим пайвандгари мактаб ва оилаи хонандагон мебошад. Оилаҳои муосир, фаҳмиши раванди тарбияро ҳамчун таъмин кардани фарзанд на танҳо бо ниёзи ҷисмонӣ, балки бо ғизои маънавӣ аз даст дода, вазифаи аслии худ, ки аз интиқоли анъанаҳои маънавӣ, ахлоқӣ ва фарҳангӣ ба наслҳои нав иборат аст иҷро намеkunанд. Вазъи бӯҳронии оилаи муосир ҳам мушкилот ва ҳам воқеияти иҷтимоӣ мебошад.

Ба андешаи муаллиф мактаб ҳамеша мекӯшид, ки таъсири худро ба оила тақвият диҳад, то имкониятҳоро амалӣ созад ва қобилияти кӯдакро бо ёрии он инкишоф диҳад. Маҳз муассисаҳои таълимӣ мисли пештара яке аз пайвандҳои муҳимтарин боқӣ мондаанд, ки раванди таълим ва ҳамкории байни волидайн, фарзандон ва ҷомеаро таъмин мекунанд.

Калидвожаҳо: тарбия, таълим, оила, хонандаи хурдсол, анъанаҳои маънавиёт, ахлоқ, суннатҳои фарҳанг, шахсияти кӯдак, дарки олам, низоми таҳсил.

THE FAMILY INFLUENCE ON THE TRAINING AND EDUCATION OF PRIMARY SCHOOL CHILDREN

The author of the article "The Influence of the family on the education and upbringing of primary school children" notes that the family is an important element of the education system, where the system-forming basis is traditions, customs, and traditions. Family education plays a significant role in the upbringing and formation of the child's personality, so it should be paid attention not only to parents, but also to teachers working with parents. The school and the family have a common goal in the education and upbringing of the child, therefore, they must work together. Interaction with parents is mandatory if you want to develop the abilities of each student in school and beyond. The teacher is the link between the school and the students' families. Modern families, having lost their understanding of the process of upbringing as providing the child with not only physical, but also spiritual food, do not fulfill their original function: transmitting spiritual, moral and cultural traditions to the younger generations. The crisis state of the modern family is both a social problem and a social reality.

The school has always sought to strengthen its influence on the family in order to use it to realize the opportunities and develop the child's abilities. Educational institutions are still one of the most important links that ensure the educational process and interaction between parents, children and society.

Some modern families, having lost their understanding of the process of upbringing as providing the child with not only physical, but also spiritual food, do not fulfill their original function: transmitting spiritual, moral and cultural traditions to the younger generations.

Keywords: education, training, family, younger school student, spiritual and moral, cultural traditions, identity of the child, knowledge of the world, important element, system of education

Сведения об авторе: Заробекова Насима Миргарифановна – кандидат педагогических наук, доцент кафедры методики преподавания Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6, тел. (992 37) 2325000, 2325003.

About the author: Zarobekova Nasima Mirgarifanovna - candidate of pedagogical sciences, associate professor of the teaching methods department of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzod. Address: 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev street, tel. (992 37) 2325000, 2325003.

ТДУ: 371 (575.3)

**ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ РУСӢ ДАР МАКТАБҲОИ ДУРДАСТИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН БО ИСТИФОДА АЗ ТЕХНОЛОГИЯИ ИННОВАТСИОНӢ**

Абдуллоева Г.З., Фозилов Ҷ., Содиқова М.С.

**Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улағзода,
Коллеҷи техникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.Осимӣ**

Яке аз масъалаҳои мубрам дар соҳаи маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон омӯзиши забони русӣ дар мактабҳои дурдасти ҷумҳуриамон ба ҳисоб меравад. Мардуми тоҷик солҳои тӯлонӣ бо халқи рус дӯстию рафоқат ва робитаҳои зичи илмию фарҳангӣ доранд. Аз ин рӯ, барои мардуми тоҷик донишҷӯи забони русӣ ба ҳукми анъана даромадааст.

Чи тавре ки мутафаккирон қайд намудаанд: “Омӯзиши забони бегона ҷаҳонбинии инсонро васеъ ва фикронияшро ба кулӣ дигар месозад”. Ин ақидаро бори дигар мутафаккири шӯҳратманд Аҳмади Дониш дар асари бузургаш “Наводир-ул-вақоъ” ба муносибате қайд мекунад: “Самарайи сафарҳои Россия на танҳо иборат аз мушоҳидаи қудрати бозӯи муъҷизотифари заҳматкашони рус буд, балки тарзи идрокӣ иқтидори ҳулосабарории ман низ пас аз сафар ба ин кишвар тақомул ёфтанд” [1, 12]. Истифодаи калимаву истилоҳоти русӣ-аврупоӣ дар нутқи мардуми мо аз ҳамон давра оғоз ёфтааст. Масалан, Аҳмади Дониш, ҳангоме ки дар бораи сохтор ва низоми давлатдории Русия ва Аврупо сухан меронад, дар нутқи худ **губерниё, губернатур, имперотур, телеграф, каравот** барин калимаҳои русӣ-аврупоиро низ ба кор бурдааст [12, 307].

Оид ба масъалаи мушкилии омӯзиши забони русӣ дар кишвари мо аз ҷониби донишмандони ин соҳа тадбирҳои зарурӣ андешида шуда истода, сабабҳои ин равандро ҳар ҳел пешгӯӣ мекунам. Ба андешаи бархе аз олимон, мушкилоти омӯзиши забони русӣ дар деҳаҳои дурдасти кишварамон дар мактабҳо нарасидани мутахассисони пуртаҷриба ва дорои малакаи маҳорати касбӣ аз ҷанми забони русӣ ба шумор меравад. Зеро барои пурра аз худ намудани фарҳанг ва таъриху тамаддуни як халқи бегона, пеш аз ҳама, бояд забони онро ба пуррагӣ донем.

Чи тавре профессор С. Назарзода қайд намудааст: “Забон бузургтарин сармояи фарҳанг ва муҳимтарин омили ниғаҳдорӣ, ҳимоя ва интиқолдиҳандаи фарҳангу тамаддун ва суннату анъанаҳои ҳар миллат буда, дар ҳифозати асолати миллий ва ба ояндагон мерос гузоштани ҳувияти миллий нақши ҳалқунанда дорад” [9, 35]. Пас, қазоват бояд намуд, фарҳангу тамаддуни халқи русро ба ҳонандагон тавассути технологияи навин бояд омӯзонид.

Андешаи нарасидани мутахассисони пуртаҷриба дар деҳаҳои дурдасти кишварамон то андозае дуруст аст. Маълум аст, ки он мутахассисоне, ки айни замон дар мактабҳои дурдасти Тоҷикистон аз ҷанми забони русӣ дарс мегиранд, аксарияташон дорои донишҳои мукаммалӣ тахассусӣ нестанд. Таҳлилҳо гувоҳи онанд, ки аслан, дар гурӯҳҳо дарсро ба тариқи пешин - бо истифода аз тахтаи синф бо забони тоҷикӣ ба роҳ монда, танҳо супоришҳоро ба забони русӣ аз рӯи китоб дар тахтаи синф менависанд. Вазифаи асосии омӯзгороне, ки аз забонҳои ғайримодарӣ дарс мегиранд, дуруст омӯзонидани забон, муоширатро танҳо бо забони омӯхташаванда ба роҳ мондан аст, танҳо тавассути ин усул ба натиҷаҳо ноил мешавем [2, 56].

Боиси зикр аст, ки забони русӣ дар рӯйхати шаш забони байналмилалӣ, ки аз тарафи СММ муайян намудааст, дохил мешавад. Аз ин лиҳоз, ниёзмандони омӯзиши ин забон хеле зиёданд. Дар кишвари мо бошад, аз сабаби солҳои тӯлонӣ бо халқи рус дӯстию рафоқат доштани мардуми тоҷик донишҷӯи забони русӣ солҳои зиёд ин ҷониб ба ҳукми анъана даромадааст.

Яке аз ҷанҳои асосии таълимӣ дар низоми таълим дар мактабҳои тоҷикӣ, забони русӣ ба ҳисоб меравад. Ташаккули нутқ бо забони русӣ, муошират бо забони русӣ яке аз мақсад ва вазифаҳои асосии таълими кӯдакони синни мактабӣ ба шумор меравад [5, 108].

Чи тавре маълум аст, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нахустин рӯзҳои даври истиқлолият ва қабули Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити давлатдории навин барои рушди забони русӣ - ҳамчун забони муоширати байни миллатҳо заминаи ҳуқуқӣ фароҳам овард, зеро дар Тоҷикистон алоқамандони омӯзиши забонҳои русӣ ҳамасола меафзояд ва теъдоди ҷавононе, ки ба омӯхтани забони русӣ майлу рағбату муҳаббат доранд, сол ба сол бештар мегардад. Дар Тоҷикистон барои омӯзиши забони русӣ дар тамоми зинаҳои маълумот шароит фароҳам оварда шудааст [8].

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар сиёсати маорифпарваронаи хеш дар бораи зарурати омӯзиши чандин забонҳои хориҷӣ, бахусус, забони русиро дар шароити кунунии рушди ҷомеаи ҷаҳонӣ пайваста таъкид менамояд. Дар иртибот ба омӯзиши забони русӣ ҳанӯз дар асоси Фармони Президенти мамлакат соли 2003 «Барномаи давлатии тақмил ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ барои солҳои 2004-2014» тасдиқ гардида, сипас он то соли 2020 таъдид карда шуд [10].

Қобили зикр аст, ки омӯзиши забон ва адабиёти рус дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ҷузъи таркибии проблемаи таълими фанҳои филологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад.

Имрӯз дар мамлакат мактабҳо бо компютерҳо ва дигар технологияи муосири иттилоотӣ таъмин мебошанд. Бинобар ин, агар тавассути технологияи инноватсионӣ филмҳое, ки аз рӯи асарҳои шоирони рус таҳия шудаанд, намоиш дода шаванд, ин усул малакаю маҳорати зеҳнии талабагонро дучанд менамояд. Аҳамияти лоиҳаи намоиши филмҳо супоришҳои бисёрҷанбаро инъикос карда, ин равиш, ҳамзамон, ташкили ғайритаълимӣ омӯзиши забон мавқеи муайянеро бозида, боиси ҳавасмандии шунавандагони сатҳҳои гуногун нисбат ба омӯзиши забон мегардад [3, 209].

Ҳамватанони калонсоли мо хуб дар хотир доранд, ки дар даври шӯравӣ доништани забони русӣ барои мардуми тоҷик ба ҳукми анъана даромада буд.

Дар кишвари мо ҳама вақт шахсе соҳиби дониши баланд эътироф мешуд, ки агар дорои ҷаҳонбинии васеъ ва нутқи хуби хаттию шифоҳӣ на танҳо ба забони русӣ, балки бо ду-се забони дигар бошад. Мутаассифона, теъдоди чунин шахсон дар байни зидиёни тоҷик кам ба назар мерасад.

Дар сеяки охири асри XX дар методикаи таълими ватанӣ бештар аз он суҳан мерафт, ки самти таълими омӯзиши грамматика ва имло дар таълими забони русӣ на танҳо дарсҳои фанни мазкурро дилгиркунанда, камфоида мегардонад, балки барои азхудкунии забон ҳамчун воситаи муошират ва воситаи фаъолияти касбӣ монеа эҷод мекунад.

Мақсади омӯзиши забони русӣ дар мактабҳои миллӣ, ташаккули фардии мактабчагон тавассути системаи дониш оид ба забон ба шумор меравад [6, 101].

Ибтидои асри XXI замони ҷаҳонишавии фарҳанг, пешравии илму техника ба шумор меравад. Ин раванд барои пешрафту илмомӯзии хонандагон хеле хуб мусоидат менамояд. Масалан, агар дар давраи пеш аз истиқлолият мактабчаи повести "Капитанская дочка"-и шоири шинохтаи рус А.С. Пушкинро мутолиа менамуд, акнун метавонад, муҳтавои онро аз шабакаҳои интернет дастрас ва мутолиа кунад. Имрӯзҳо дар аксарияти мактабҳои ҷумҳуриамон дарсҳои забони русӣ тавассути усулу методҳои инноватсионӣ ба роҳ монда шудаанд. Албатта, афзалият пайдо кардани технологияҳои иттилоотӣ дар раванди таълиму тадрис хеле хуб аст. Мо худ шояди он ҳастем, ки истифодаи технологияи иттилоотӣ ба зиёд гардидани захираи луғавӣ хонандагон мусоидат менамояд. Омӯзгор вазифадор аст, ки дар дарсҳои забони русӣ, ба ғайр аз технологияи навин, инчунин, кор бо фарҳангҳои тафсирий ва фарҳангҳои дузабонаро низ ҳатман ба роҳ монад.

Ҳаминро бояд зикр намоем, мушкilotи омӯзиши забони русӣ бештар дар мактабҳои деҳаҳои дурдасти Тоҷикистон назаррас аст. Зеро кӯдакони деҳот имконияти ба боғча рафтани надоранд, аз хурдсолӣ бо забони русӣ муошират намекунанд. Аммо имрӯз дар тамоми донишқадаву донишгоҳҳои кишварамон омӯзиши забони русӣ ва англисӣ ба роҳ

монда шудааст. Тавре ки муҳаққиқон исбот намудаанд, давраи аз се то ҳафтсолагӣ даврае мебошад, ки кӯдак метавонад забони ғайрро ба таври пурра аз худ намояд.

Ба хотир бояд овард, ки дар даврони шӯравӣ аксарияти мутахассисоне, ки дар деҳаҳои дурдаст фанни забони русиро таълим медоданд, соҳибзабонон буданд. Дар маҳалҳо барои зисту зиндагонии онҳо шароити муфид фароҳам меоварданд, то ин ки онҳо фаъолияти педагогии худро бе ҳеҷ гуна монеа ба роҳ монанд. Аммо пас аз соҳибистиклол гардидани Тоҷикистон шумораи муайяни русзабонҳо ба Россия баргаштанд. Қайд кардан ба маврид аст, ки барои пурра аз худ кардани забон муошират бо соҳибзабонон нақши муҳим мебошад. Дар муҳите, ки меъёрҳои ягонаи забони адабии русӣ риоя намешаванд, дуруст аз худ кардани ин забон имконнопазир аст. Дар чунин мавридҳо барои омӯзгор зарур аст, ки дониши худро такмил диҳад, ба такмили ихтисос ва бозомӯзӣ машғул шавад, бо соҳибзабонон бештар муошират намуда, нозуқиҳои ин забонро бо пуррагӣ аз худ намояд. Дар семинарҳои омӯзишии фанни забони русӣ бештар ширкат варзад, истифодабарии технологияи навинро омӯзад.

Барои хуб омӯзонидани забони русӣ дар мактаб, омӯзгорони фанни забони русиро лозим аст, ки қисме аз дарсхоро ба таҳлили ғалатҳои грамматикаи хонандагон бахшанд. Намудҳои супоришҳо дар чунин мавридҳо хеле гуногун бояд шаванд, масалан дарёфти қорбуди нодурусти калима ва шакли нодурусти грамматикӣ калима, ислоҳи матн дар синфҳои болоӣ ва ғ. Асоси чунин корро матнҳои ғалатнавиштаи ҳуди хонандагон ташкил медиҳад.

Роҳи дигари такмили омӯзиши забони русӣ ин пешниҳоди матни асарҳои шоирону нависандагони рус ба тариқи аудио ва тарҷумаи он мебошад. Ин амал боиси қавӣ гаштани малакаву маҳорати тарҷумонии онҳо мегардад. Аз сабаби он ки забон бо адабиёт робитаи хеле зич дорад, хуб мешуд, ки дар мактабҳо теъдоди соатҳои фанни забону адабиёти русӣ зиёд карда шуда, қор бо машқҳои, ки барои афзудани захираи луғавии хонандагон пешбинӣ шудаанд, ба роҳ монда шавад.

Бояд қайд кард, ки нутқи шифоии хонандагон дар дарсҳои адабиёти рус рушд мекунад. Танҳо тавассути шеър аз ёд кардан, нақл кардани матн хонанда малакаи нутқрониро бо забони русӣ пайдо мекунад. Рӯ овардан ба матни пурра ва сохтори он имкон медиҳад, ки мавзӯҳои анъанавии фанни мазкур ба осонӣ аз худ карда шаванд. Хонанда ҳангоми мутолиаи матн имкон пайдо мекунад, ки дар бораи вазифаҳои воҳидҳои маъмули забон дар ташаккули матн маълумот ба даст орад. Масалан, ҳангоми хондани матн калимаҳои синонимӣ антонимиро пайдо карда, ба он чиз диққат медиҳад, ки ин гурӯҳи калимаҳо ҳамчун восита барои ифодаи муносибатҳои гуногуни маъноӣ байни ҷумлаҳо дар матн хизмат мекунанд. Чи тавре ки донишмандон қайд намудаанд, китобҳо дар раванди омӯзиши забони русӣ мавқеи калонро мебозанд. Ҳатто баъзе аз методистҳо чунин ақидае доранд, ки китоби дарсии хуб метавонад, омили асосии таълим гардад [11, 217].

Бояд таъкид кард, ки дарсҳои инкишофи нутқ низоми тамоман на в нест. Аммо бо пайдо шудани талабот дар бораи ташаккул додани қобилияти муошират ба забони русӣ дар барномаи таълимии забони русӣ масъалаи тавҳам намудани дарсҳои грамматика, имло ва инкишофи нутқ ба миён омад. Дар натиҷа истифодаи амалию услубии таълими забони русӣ, ки ба ташаккул ва инкишофи қобилияти муошират бо ин забон мусоидат менамояд, асоси назариявии методикаи муосири таълими забони мазкур гардид.

Барои бартараф намудани мушкилоти омӯзиши фанни забони русӣ дар мактабҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба анҷом расонидани тадбирҳои зерин мувофиқи мақсад аст:

1. Зиёд намудани теъдоди соатҳои таълимии фанни забони русӣ барои хонандагони синфҳои 5-8-уми муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба андозаи 2 соат;

2. Таълими фанни адабиёти рус ва хониш (чтения) дар мактабҳои миёна аз нав қорӣ карда шавад;

3. Ҳангоми зиёд будани теъдоди хонандагон дар дарсҳои забони русӣ, хонандагонро ба зергурӯҳҳо ҷудо карда шаванд;

4. Таъмин намудани мактабҳои деҳот бо мутахассисони варзида, соҳибхитос ва компютерҳо;

5. Вусъат бахшидани фаъолияти Фонди “Русский мир” дар самти таъмин намудани мактабҳои ҚТ, хусусан, мактабҳои деҳот бо маводи таълимии нав (китобҳои электронӣ, дискҳо) ва ташкили семинарҳо барои муаллимони деҳот;

6. Таҷдид назар намудани барномаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсӣ аз ҷанми забони русӣ.

Адабиёт

1. Дониш, А. Наводир-ул-вақоеъ / Дониш Аҳмад. – Душанбе, 1988. – 271 с.
2. Бариева, М.Х. Социокультурный элемент в процессе изучения русского языка в таджикской аудитории / М.Х. Бариева, С.Ш Ҳабибов // Материалы международной научно практической конференции МЭИ “Русский и иностранные языки: инновации, перспективы исследования и преподавания в вузах Таджикистана”, 22 января 2020 года. –Душанбе, 2020. – С .56- 61.
3. Благоевич, Н. Из опыта использования художественных фильмов в обучении русскому языку в инославянской среде / Н. Благоевич, А.О Трапезникова // Вестник коммерческого государственного университета культуры и искусств. – М., 2018 . – С.202 -209.
4. Валиджанова, С.Р. Методы и приёмы реализации задач культурологического образования на занятиях русского языка в вузе/ С.Р. Валиджанова // Вестник института языков. – Душанбе, 2015. – № 2-4(18.-19). – С. 105- 108
5. Джабборов, М.Т. Произведение устного народного творчества на уроках русского языка / Джабборов М.Т // Вестник таджикского национального университета. – Душанбе, 2013. – № 4/4(116) . – С.112 - 116
6. Заробекова, Н.М. Обучению русскому языку учащихся таджикской школы в условиях билингвизма / Н М. Заробекова // Вестник института языков. – Душанбе, 2015. – № 2-4 (18-19). – С.101- 105.
7. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [матн]. - Душанбе, 2014. – 136 с.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» [матн]. - Душанбе, 2013.
9. Назарзода, С. Забони тоҷикӣ ва раванди ҷаҳониғарой / С.Назарзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2013. – №4/3. – С. 35-40.
10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2010. – 22 с.
11. Сана, Д. Обучение русскому языку в Иране / Д. Сана // Вестник педагогического университета. – Душанбе, 2013. – № 2 (51). – С. 213- 217.
12. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат – ҳастии миллат. Китоби 2. / Раҳмон Эмомалӣ. – Душанбе, 2020.– 430 с.

ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ РУСӢ ДАР МАКТАБҲОИ ДУРДАСТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО ИСТИФОДА АЗ ТЕХНОЛОГИЯИ ИННОВАТСИОНӢ

Дар мақола зикр шудааст, ки омӯзиши забон ва адабиёти рус дар мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, яке аз масъалаҳои муҳими низоми маориф ба ҳисоб меравад ва аз байн бурдани норасоии мутахассисон барои таълими забони мазкур ба раванди ҳалли мусбати он мусоидат хоҳад кард.

Ба андешаи муаллифони мақола мушкилоти омӯзиши забони русӣ бештар дар деҳаҳо ва маҳаллаҳои дурдаст ба назар мерасад, зеро дар он мавзӯҳо мутахассисони хуб камшуморанд.

Таъкид гардидааст, ки барои омӯзиши забони русӣ истифодаи оқилонаи равишҳои инноватсионии таълим, технологияи муосири иттилоотӣ, муошират, ҷалби омӯзгорони соҳибзабон, вусъат бахшидан ба фаъолияти фонди «Русский мир», ба зергурӯҳҳо тақсим намудани хонандагон ҳангоми омӯзиши забони русӣ ва амсоли инҳо ба манфиати кор хоҳад буд.

Калидвожаҳо: мактаб, маориф, забони русӣ, технологияи навин, равишҳои инноватсионӣ, компютер, адабиёти рус.

ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В ОТДАЛЁННЫХ ШКОЛАХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

В статье рассматривается одна из самых актуальных проблем в сфере образования и науки Таджикистана - нехватка специалистов для обучения русскому языку. Одним из основных вопросов в сфере образования является также преподавание русского языка в таджикских школах.

По мнению авторов статьи вопрос обучения русскому языку и литературе в средних общеобразовательных школах один из самых актуальных вопросов в системе образования республики.

В статье отмечается, что проблема с изучением русского языка в основном наблюдается в отдаленных сёлах, где наблюдается нехватка хороших специалистов.

Было подчеркнуто, что для изучения русского языка потребуется разумное использование инновационных процессов обучения, современных информационно-коммуникационных технологий, привлечение бизнес-педагогов, расширение деятельности фонда «Русский мир», распределение учащихся на подгруппы во время изучения русского языка.

Ключевые слова: школа, образование, русский язык, новая технология, проблема, компьютер, русская литература.

INTRODUCTION OF TEACHING RUSSIAN LANGUAGE IN REMOTE SCHOOLS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN WITH THE USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES

The article notes that one of the most pressing issues in the field of education and science in Tajikistan is the lack of specialists with good skills in teaching the Russian language. It is also stated in the article that for The article states that one of the main issues in the field of education is the teaching of the Russian language in Tajik schools. The issue of studying Russian language and Russian literature in secondary schools is one of the most difficult issues in education, the issue of studying philological subjects in the Republic of Tajikistan.

The article notes that the problem of learning the Russian language is mainly in remote villages and neighborhoods, due to the lack of good specialists in those areas and the fact that children do not go to kindergarten. The author points out that one of the most important issues in teaching Russian at school is to make Russian literature an unnecessary subject, as the Russian language is closely related to Russian literature. The article also notes that the introduction of Russian language learning through new technologies is not without its benefits.

Keywords: school, education, Russian language, new technologies, problems, computers, Russian literature.

Сведения об авторах: *Абдуллоева Г.З.* – кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 917116426

Фозилов Дж. – ассистент кафедры информатики и естественно-математических наук Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 985082212

Содиқова М.С. – кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры иностранных языков Технического колледжа Таджикского технического университета имени академика М.С. Осими. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Садриддина Айни, 41. Тел.: (+992) 931665544,

Information about the authors: *Abdulloeva G.Z.* – candidate of Philology, associate Professor of the Department of Tajik language of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992)917116426

Fozilov J. – Assistant of the Department of Informatics and Natural and Mathematical Sciences of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzod. Address: 17/6 Mukhammadieva str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan, tel.: (+992) 985082212

Sodiqova M.S. – Candidate of Pedagogical Sciences, senior lecturer of the Department of Foreign Languages of the Technical College of the Tajik Technical University named after Academician M. S. Oshimi. Address: 41 Sadriddin Aini str., Dushanbe, Republic of Tajikistan. Tel.: (+992) 931665544.

АСОСҲОИ ДИДАКТИКИИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ ДАР ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ ВА ВАРЗИШ

Миралиён Х.А.

Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов

Давраи муосири рушди босуръати илмию техникӣ, технологияҳои пешрафтаи он, низомҳои электронӣ ва компютерӣ, иктисоди ҷаҳонӣ, илму маориф ва самтҳои дигар боиси тағйирот дар фаъолият меҳнатӣ ва касбии инсонӣ асри XXI гардида, ҳамзамон, қисми ҷудонашавандаи ҷаҳони босуръат пешравандаи мо мебошад. Дар ин робита, хеле муҳим аст, ки ба зарурати такмили самтҳои низомӣ маориф оид ба омодаسازیи фаъоли насли наврас ба фаъолияти ҷамаҷонибаи касбӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда шавад.

Дар маҷмӯъ, талабот ва вазифаҳои омодаسازیи ҷавонон ба ҳаёт ва меҳнат вориднамоии тағйироти дахлдорро дар субъектҳои муосири таълиму таҳсилот, низ тақозо мекунад. Онҳо бо ташаккули низомҳои бисёрсатҳа ва бисёрвариантии оид ба омодаسازیи босифати мутахассисони ояндаи баландихтисос муайян гардидаанд. Бинобар ин, вазифаҳо ва масъалаҳои омодаسازیи мутахассисони оянда баррасии ҷамаҷонибаи муносибатҳо ва талаботи қомилан навро ба миён меорад, ки он бо дигаргуниҳои нав дар соҳаи пешрафти илмию техникӣ робитаи мустақим доранд. Аз ин рӯ, ҷомеаи муосир барои ҳалли вазифаҳои воқеӣ ва оянда нисбат ба омодаسازیи мутахассисони ояндаи босаводу соҳибихтисос масъулияти махсусро ба миён мегузорад.

Муассисаҳои таҳсилоти олии кишвари моро лозим аст, ки на танҳо мутахассисони рақобатпазир, баландихтисос, балки, инчунин, шаҳрвандони аз ҷиҳати маънавӣ ва ҷисмонӣ солим ва обутобёфтаре омода созанд, ки ба меҳнати босамар ва ҷимояи Ватан қобиланд. Саломатии қавӣ ва тайёрии хуби ҷисмонии ҷавонон яке аз меъёрҳои муҳимтарини рушди ҷомеаи муосир ва нишондиҳандаҳои ташаккули симои фарҳангии шахсият маҳсуб меёбанд. Таълим ва омодаسازیи ҷамъатарафаи соҳибкасбони сифати нав танҳо тавассути методикаҳои муосир, ки ба дастовардҳои навтарини технологияҳои иттилоотӣ асос ёфтаанд, имконпазиранд.

Ба даст овардани натиҷаҳои баланд дар соҳаи тарбияи ҷисмонии донишҷӯёни ҷавон дар вобастагии бевосита аз сатҳи омодагии кадрҳои омӯзгор қарор дорад, ки он аз бисёр ҷиҳат бо миқёси истифодаи технологияҳои иттилоотӣ муайян мешавад. Талабот ба эҷод ва истифодаи барномаҳои таълимӣ, низомҳои иттилоотӣ, барномаҳои назорат ва ислоҳсозӣ имкон медиҳад, ки дар ниҳояти кор раванди педагогӣ дар муассисаи таҳсилоти олии самаранок амалӣ карда шавад.

Маълум аст, ки технологияҳои муосири компютерӣ имконияти ташкили раванди тарбияи ҷисмониро дар сатҳи баландтари сифатнок фароҳам оварда, имкон медиҳанд, ки вазифаҳои ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ, таҳлил, низомбандии ҳаҷми калони иттилоот ва арзёбии омодагии машғулшавандагон, татбиқи муносибати инфиродӣ дар раванди тарбияи ҷисмонӣ тавассути истифодаи технологияҳои муосири компютерӣ ва, алаҳусус, шахсикунонии тавсияҳо оид ба ислоҳсозӣ, масалан, ақибмониҳои ошкоршуда дар омодагии ҷисмонӣ татбиқ карда шаванд. Аз ин рӯ, ташкили пойгоҳҳои иттилоотӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии зарурӣ буда, барои низомбандии иттилоот оид ба сатҳи саломатии донишҷӯёни ҷавон, инкишофи ҷисмонии онҳо имконияти васеъро фароҳам меорад. Онҳо имкон медиҳанд, ки таҳлили натиҷаҳои таъсири педагогӣ аз рӯйи принсипи робитаи баръакс, ислоҳсозии онҳо амалӣ карда шаванд.

Раванди таълимиро ба сифати яке аз самтҳои асосии истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ дар тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ҳисобидан мумкин аст. Маҳз дар раванди таълим хонандагон ва донишҷӯён бо назарияи тарбияи ҷисмонӣ ва маълумот оид ба фанҳои таълимӣ шинос мешаванд. Пурсишҳои компютерӣ барои интиҳоби докталабон ва донишҷӯён гузаронида мешаванд, тавассути маълумоти барномаҳо имконияти банақшагирии

ва назорати омодагии ҷисмонӣ, ғаёлнокии умумии ҳаракат, инчунин, ҳолати равонию ҷисмонии хонандагон ва донишҷӯён ба нақша гирифта шуда, назорат карда мешаванд.

Барои таъмини раванди самараноки таҳсилот қорӣ намудани маводи дидактики зарур аст, ки дар заминаи технологияҳои нави иттилоотӣ та хия шудааст. Ба чунин мавод низомҳои мултимедиявии таълим; барномаҳо ва тестҳои мултимедиявии назораткунанда; пойгоҳҳои маълумоти таъиноти таҳсилотидошта бо шумули аудио, акс ва видеод; Интернет-захираҳои таъиноти таҳсилотидошта; лексияҳо-презентатсияҳои мултимедиявӣ; видеофилмҳои рақамӣ; таҷҳизоти тамринии таълимӣ барои азхудкунӣ ва мустаҳкамунии малакаҳои алоҳида; курсҳо барои таълими фосилавӣ ва ғайра мансубанд [7, с. 10].

Ба туфайли маводи дидактикӣ имконияти истифодаи овоз, видео, графика, матн, аниматсия дар раванди таълим пайдо мешавад. Бо истифода аз робитаи ғаврии баръакс раванди таълимиро ислоҳ карда, иттилооти иловагиро ба даст оварда, речаи қорро интиҳоб карда, аз рӯи траекторияи худ ҳаракат кардан мумкин аст. Ҳаҷми қалони иттилоотро қорқард карда, дарҳостро дар муҳлати қӯтоҳтарин, ки дар вазъияти даҳлдор талаб карда мешавад, автоматикунонии раванди таълим (назорат, мониторинг ва ғайра)-ро амалӣ кардан мумкин аст.

Дар самти тамрини варзишӣ имконияти амсиласозӣ ва пешгӯии натиҷаҳои варзишӣ, баррасии техникаи иҷрои машқҳои ба таври мураккаб ҳамоҳангшаванда, баланд бардоштани самаранокии таълими амалҳои ҳаракатӣ ва рафъи ҳатоғиҳоро фарқгузорӣ кардан мумкин аст. Технологияҳои иттилоотӣ имкон медиҳанд, ки раванди тамрин ислоҳ карда шавад. Онҳо ба иншоот, таҷҳизоти тамринӣ, снарядҳо, лавозимоти варзишӣ тасъир расонида метавонанд. Барои таҳлили биомеханикии ҳаракатҳои варзишӣ зимни истифодаи маҷмӯҳои барномавӣ дастгоҳӣ имкониятҳои васеъ пайдо мешаванд, ки он видеокамераҳои суръатӣ, компютерҳои муҳаххаз бо барномаҳои махсусгардонидашуда ва таҷҳизоти нишондиҳандаи беноқилро, ки дар бадани варзишгар мустаҳкам карда мешаванд, дар бар мегиранд [6, с. 45-51]. Ба масъалаҳои беҳтарсозии омодаасозии техникаи варзишгарон диққат дода мешавад.

Ташкил ва гузаронидани мусобиқаҳои варзишӣ аз се марҳилаи зерин иборат аст:

- тайёрий ба мусобиқаҳо;
- гузаронидани мусобиқа;
- анҷомёбии мусобиқа.

Технологияҳои иттилоотӣ дар тӯли тамоми се марҳилаи мазкур истифода мешаванд. Ба истифодаи онҳо дар таълим ва аттестатсияи доварон аҳамияти ҳоса дода мешавад [5, с. 13-18].

Туфайли мавҷудияти ин технологияҳо имконияти таблиғи мусобиқаҳои гуногун дар шабакаи Интернет, гузоштани натиҷаҳои мусобиқаҳо ва маводи видеоӣ дар YouTube пайдо шуда, онҳоро пайваста дар раванди мусобиқаҳо тамошо ва таҳлил кардан мумкин аст. Имрӯз аз рӯи намудҳои гуногуни варзиш маълумоти сабтҳои рақамии видеоиро барои ҳалли фасли вазъиятҳои мусобиқавӣ, аз ҷумла истифодаи акси ҳатти марра истифода бурда, қор оид ба ташкили ҳуҷҷатҳои гуногун (масалан, протоқолҳои мусобиқаҳо) осон гардидааст. Илова бар ин, компютерҳои фардӣ барои қорқарди ҳаҷми бузурги иттилооти омории натиҷаҳои мусобиқаҳо истифода мешаванд. Ин, махсусан, барои он намудҳои варзиш муҳим аст, ки дар онҳо натиҷаи варзишгар аз қониби доварон-қоршиносон арзёбӣ карда мешавад.

Самти қорум истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ба таҳияи барнома барои солимгардонии ҷисмонӣ алоқаманд аст. Барномаҳои ин самтро ба ташҳисӣ, ташҳисӣ – тавсиявӣ ва идорақунанда тақсим кардан мумкин аст. Барномаҳои ташҳисӣ ба муҳахассис имкон медиҳанд, ки ташҳис зудтар гузошта шавад, барномаҳои ташҳисӣ – тавсифӣ дар қоробари ташҳис ба истифодабаранда маҷмӯи муайяни тавсияҳоро пешниҳод меқунанд, ки сатҳи ошқорқардашудаи саломатӣ ва ғаёлнокии ҳаракатӣ мувофиқат меқунанд. Дар барномаи идорақунанда компютер амали муштаракро бо истифодабаранда аз рӯи принципи робитаи баръакс амалӣ месозад: супоришҳоро дода, иҷрои онҳоро назорат меқунанд. Ва аз рӯи натиҷаҳои тестҳои нав бошад, тавсияҳои даҳлдорро қорқард меқунанд. Ниҳоят, суҳан дар қорай ташкили низоми “Мураббии шахсӣ” меравад [4, с. 32-35].

Самти тарбияи солимгардонии ҷисмонӣ дар вақти охир оммавият ва муҳиммият пайдо кардааст, зеро хизматрасониҳо дар самти тарбияи ҷисмонӣ солимгардонӣ босуръат рушд ёфта, фитнес-марказҳои гуногун ифтитоҳ меёбанд, ки дар онҳо бо гурӯҳҳои гуногуни ниёзмандон машғулият гузаронида мешавад.

Истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ дар таъминоти барномавӣ методӣ нақши калонро мебозад.

Дар ин маврид ташкил ва ҷорӣ кардани маводи дидактикӣ ба раванди таълим оғоз ёфта, онҳо дар асоси технологияҳои муосири иттилоотӣ омода мешавад. Дар низоми оморасозӣ ва тақмили ихтисос низоми ягонаи бисёрмодулии китобҳои дарсӣ ва маълумотномаҳо, бонкҳои маълумот ва пойгоҳҳои донишҳои электронӣ дар асоси ҳамгунсозӣ китобхонаҳои электронӣ рушд ёфта, таъмини амали муштарак миёни онҳо тавассути воситаҳои телекоммуникатсия муҳим арзёбӣ мегардад [1, с. 24-26]. Аз ҷиҳати методӣ технологияҳои иттилоот дар низоми тақмили ихтисос ва таҳсилоти муттасил бояд бо самтгирӣ ба истифодаи мушаххас дар раванди таълимию тамринӣ, гузаронидани таҳқиқоти илмӣ, ба ҳисоб гирифтани мушаххасоти намудҳои алоҳидаи фанҳои варзишию педагогӣ коркард карда шаванд. Масалан, агар як қисми технологияҳо - китобҳои дарсӣ ва фарҳангномаҳо, барномаҳои таълимӣ ва назораткунандаи электронӣ, ки дар асоси технологияҳои мултимедиа омода карда шудаанд, ба гузаронидани машғулиятҳои лексионӣ ва амалӣ мусоидат намоянд, қисми дигар, ба ҷустуҷӯ, коркард ва пешниҳоди иттилооти илмию методӣ дар асоси технологияҳои Интернет кумак мерасонад, қисми сеюмро бошад, ба ташкили саҳифаҳои Web ва рӯнамоҳо (презентатсияҳо) ва ғайра нигаронидан мумкин аст. Технологияҳои иттилоотӣ ҳангоми иҷрои супоришҳои мустақилона дар компютери хонагӣ, зимни ташкили таълими фосолавӣ, гузаронидани таҳқиқоти илмӣ аҳамият муҳимро касб мекунад [3, с. 39].

Ҳамин тариқ, ба имкониятҳои асосии дидактикии технологияҳои иттилоотӣ иртиботӣ мо инҳоро нисбат медиҳем:

1. Татбиқи муколамаи дидактикии технологияҳои иттилоотӣ иртиботӣ бо робитаи фаврии баръакс миёни истифодабаранда ва воситаҳои технологияҳои иттилоотӣ иртиботӣ таъмин карда мешавад. Интерактивӣ будан дар тарҷума аз забони англисӣ маънои амали муштарак, таъсиррасонӣ, таъсир ба ҳамдигарро дорад. Интерактивӣ будани муколама ба хонанда ва донишҷӯ имконияти фаъолияти муштаракро бо низом фароҳам оварда, ҳар як дарҳости он боиси амали ҷавобии низом гардида, баръакс, лӯқмаи охирин воқуниши истифодабарандаро талаб мекунад.

2. Визуализатсияи иттилооти таълимӣ оид ба объект, раванди мавриди омӯзиш намоиши аёнии омории объекти мавриди омӯзиш ва қисмҳои таркибии он дар экрани компютер, ҳар гуна раванд ва амсилаи он бо имконияти пешбурд ба умқи экран, баррасии муфассали объект, стенд ё таҷҳизоти мавриди омӯзишро пешбинӣ менамояд. Дар баъзе барномаҳо равандҳои пешниҳод гардидаанд, ки онҳоро бо кумаки стендҳои мавриди таҳқиқи озмоишгоҳӣ амалӣ кардан имконнопазир аст. Инчунин, шарҳи графикаи қонунияти мавриди омӯзиш имконпазир аст.

3. Амсиласозии равандҳо ва падидаҳои воқеӣ ва маҷозӣ, тақлиди қори стендҳои озмоишгоҳӣ, агрегатҳо ва мошинаҳо, шарҳи иттилоот оид ба объектҳои мавриди омӯзиш ё таҳқиқ дар шакли ҷадвалҳо, графикаҳо (масалан, амсиласозии равандҳо ва падидаҳо, ки зимни ҳароратҳои баланд ва паст, дар фазои кайҳонӣ ҷараён мегиранд; фароҳам овардани муҳити мавзӯии маҷозӣ барои тренинг зимни омодашавӣ ба фаъолияти ояндаи касбӣ).

4. Нигоҳдории ҳаҷми бузурги иттилоот дар формати рақамӣ бо имконияти дастрасии осон ба он, нусхабардорӣ, интиқоли он ба ҳар гуна масофа; автоматикунонии ҷамъоварӣ, андӯшт, нигоҳдорӣ, коркарди иттилоот ва фаъолияти иттилоотӣ ҷустуҷӯӣ.

5. Автоматикунонии равандҳои фаъолияти ҳисоббарорӣ, инчунин, коркарди натиҷаҳои озмоиши таълимӣ (аз ҷумла дар миқёси вақти воқеӣ) бо кумаки стендҳои махсуси озмоишгоҳӣ дар асоси техникаи микропроцессорӣ, маҷмӯҳои барномавӣ дастгоҳӣ татбиқ карда мешавад, ки бо таҷҳизоти нишондиҳанда муҷахҳаз гардидонида шуда, бо барномаҳои

мошинҳои электрони ҳисоббарорӣ пайваст карда шудаанд, ки имкон медиҳад маълумоти дар рафти озмоиш бадастомадаро дар экрани компютер намоиш дода, коркарди омории онҳо гузаронида шуда, графикаҳо, чадвалҳо, диаграммаҳо таҳия шаванд.

6. Автоматикунонии идоракунии фаъолияти таълимӣ ва назорати натиҷаҳои азхудкунӣ, пешбурди таълим, тамрин, тестгузаронӣ; автоматикунонии фаъолияти иттилоотӣ, иттилооти муштарак миёни раванди таҳсилот дар шабакаҳои маҳаллӣ ва ҷаҳонӣ ба мақсади беҳтарсозии идоракунии раванди таҳсилот дар муассисаи таълимӣ.

Адабиёт

1. Виноградов, П.А. Новый этап в развитии физкультурно-оздоровительной и спортивной работы среди учащейся молодежи / П.А. Виноградов, В.П. Моченов // Теория и практика физической культуры. – 1998. – № 7. С. 24-26.
2. Волков, В.Ю. Компьютерные технологии в образовательном процессе по физической культуре / В.Ю. Волков // Материалы всерос. науч.-практ. конф. – СПб., 2000. – 323 с.
3. Иванова, Ю.А. Дидактические условия использования педагогических задач при изучении общеобразовательных и специальных предметов в педвузе / Ю.А. Иванова. – Волгоград, 2007.
4. Ливицкий А.Н. О некоторых аспектах компьютеризации физкультурных вузов / А.Н. Ливицкий // Теория и практика физической культуры. – 1994. – №3/4. – С. 32-35.
5. Тимошенко, В.В. Основные направления применения вычислительной техники в физической культуре и спорте / В.В. Тимошенко // Теория и практика физической культуры. – 1993. – №1. – С. 13-18.
6. Фураев, А.Н. К вопросу о компьютеризации анализа выполнения спортивных упражнений / А.Н. Фураев // Теория и практика физических упражнений. – 1996. – №11. – С. 45-51.
7. Якобашвили, В.А. Комплекс технических средств для управления тренировочным процессом / В.А. Якобашвили // Теория и практика физической культуры. – 1993. – № 9. – С. 10.

АСОСҲОИ ДИДАКТИКИИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ ДАР ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ ВА ВАРЗИШ

Дар мақола муаллиф мавзӯи асосҳои дидактикии истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар соҳаҳои гуногуни тарбияи ҷисмонӣ ва варзишро мавриди баррасӣ қарор додааст. Таъкид карда шудааст, ки ба муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар лозим аст, ки дар баробари мутахассисони рақобатпазир, баландихтисос шаҳрвандони аз ҷиҳати маънавӣ ва ҷисмонӣ солим ва обутубефта омода созанд, ки ба меҳнати босамар ва ҳимояи Ватан қобиланд.

Дар ҳулоса имкониятҳои асосии дидактикии технологияҳои иттилоотиро иртиботӣ шарҳу эзоҳ дода шудаанд, ки аз татбиқи муколамаи дидактикии технологияҳои иттилоотиро иртиботӣ, визуализатсияи иттилооти таълимӣ оид ба объект ва ғайра иборатанд.

Калидвожаҳо: асосҳои дидактикӣ, технологияҳои иттилоотӣ, тарбияи ҷисмонӣ, варзиш, компютер, низомҳои иттилоотӣ, муассисаи таълимӣ, ҷомеа.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ФИЗИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ И СПОРТЕ

Автор в своей статье рассматривает дидактические основы использования информационных технологий в различных сферах физического воспитания и спорта. Подчеркивается, что вузам страны следует наряду с конкурентоспособными, высококвалифицированными специалистами подготовить духовно и физически здоровых и закаленных граждан, способных к продуктивному труду и защите Родины.

В заключении приведены основные дидактические возможности информационно-коммуникативных технологий, состоящих из дидактического диалога ИКТ, визуализации учебной информации по объекту и т.д.

Ключевые слова: дидактические основы, информационные технологии, физическое воспитание, спорт, компьютер, информационные системы, учебное заведение, общество.

DIDACTICAL BASIS FOR USING INFORMATION TECHNOLOGIES IN PHYSICAL EDUCATION AND SPORT

The author in his article examines the didactic foundations of the use of information technology in various areas of physical education and sports. It is emphasized that the country's universities should, along with competitive, highly qualified specialists, prepare spiritually and physically healthy and hardened citizens capable of productive work and defending the Motherland.

In the conclusion, the main didactic capabilities of information and communication technologies are presented, consisting of a didactic ICT dialogue, visualization of educational information on an object, etc.

Keywords: didactic foundations, information technology, physical education, sports, computer, information systems, educational institution, society.

Сведения об авторе: Миралиён Хайрулло Абдусалим – преподаватель Таджикского института физической культуры имени Саидмумина Рахимова. Адрес: 734026, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Лучоб, 53, тел.: (+992) 935262655.

Information about the author: Miralien Khayrullo Abdusalim – teacher of the Tajik Institute of Physical Culture named after Saidmumin Rahimov. Address: 53 Luchob str., Dushanbe, 734026, Republic of Tajikistan, tel.: (+992) 935262655.

ТДУ: 93(575.3)

**РОБИТАИ МУЗОФОТ БО МАРКАЗ ДАР ҚАЛАМРАВИ СОМОНИЁН: ЗАМИНАҲОИ
ТАҶЗИТАЛАБӢ ВА ПАЁМАДҲОИ ОН ДАР САРНАВИШТИ ТОЧИКОН**

Муллоҷонов С.К.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз муҳимтарин нишонаҳои муваффақ будани як давлат ба наҳваи иртиботи он бо музофоти зертобеъ вобаста аст. Шоёни зикр аст, ки дар тамоми шароити ҷуғрофию таърихӣ ба итоат овардани ҳудудҳои мухталиф ва зери нигини як қудрат нигоҳ доштани он бо истифода аз қудрат амалӣ мегардид. Ин расм аз замонҳои қадим маълум буда, то кунун дар ҷомеаҳои демократии олам низ бо таҷзияталабӣ мубориза шуда, ҳар гуна кӯшиши марказгурезӣ сарқӯб мешавад ва ҷаноҳҳои марказгурез танҳо дар сурати заиф гардидани ҳукумати марказӣ ба аҳдофи худ мерасанд. Кӯшишҳои Каталония, ки дар 150 соли охир пайваста талош дорад аз Испания ҷудо шавад, то кунун корро ба ҷое набурда ва ҳатто ҷамапурсии соли 2017 низ аз ҷониби шохигарии Испания бекор гардид. Баръакс, бахшҳои аз Кипр, Абхазия ва Ӯ Қримро кишварҳои дигар тавассути зӯру фишор ва ҳатто бар ҳилофи қавонини байналмилалӣ ва муҳолифати Созмони Миллалӣ Муттаҳид ҷудо месозанд ба кишвари дигар мулҳақ мекунад.

Сомониён дар паҳноӣ густардае аз самти шарқ то сарҳади Чин, дар ғарб то Эрони Марказӣ, дар шимол то баҳри Арал ва дар ҷануб то марзи Ҳинд ҳукумат меронданд. То ба қудрат расидани Сомониён сарзаминҳои зикршуда таҳти ҳукуматҳои гуногун идора мешуд. Бо зуҳури Сомониён, ваҳдати сиёсии ин қаламрав дар шакли хутбаи воҳид ба номи онон таҳаққуқ ёфт [12, 239]. Дар марзҳои таърихӣ ба Сомониён тобеъ, имрӯз кишварҳои Эрон, Афғонистон, Ҳинд, Покистон, Туркменистон, Тоҷикистон, Қирғизистон, Қазоқистон ва Ёзбекистон арзи вучуд кардаанд.

Ду мушкилии аслие, ки Сомониён дар сиёсати дохилӣ бо он рӯбарӯ буданд, яке муносибат бо ҳонадони маҳаллии қадим ва дигаре робита бо музофот буд. Дар ҳамин пажӯҳиш талош мешавад, ки дар хусуси ин мушкилот, ки аз авомили сукути Сомониён доништа мешавад, суҳан ба миён оварем.

Хостҳои Сомониён аз Балх то Тирмиз доништа мешавад, ки дақиқан дар ду соҳили Ҷайҳун қарор дорад, ки марзи Хуросону Мовароуннаҳр низ ҳаст. Сомониён ҳукумати хешро дар як замон (соли 819) бар музофоти Хуросон (Ҳирот) ва Мовароуннаҳр (Самарқанд, Фарғона, Ҷоч ва Усрушана) оғоз карда, поёни ҳукумати эшон низ (999) дар Хуросону Мовароуннаҳр ҳамзамон будааст. Хуросон, пас аз он ки ба қаламрави Сомониён мулҳақ шуд, идораи он дар тамоми давраҳои ҳукумати ин ҳонадон дарди сар эҷод мекард. Иштибоҳи Сомониён он буд, ки аз соли 920 ба баъд Ӯ саркардаҳои турк, Ӯ тоҷикони саркашро бар ин вазифа мегумоштанд. Тақрибан ҳамаи сипоҳсолорони Хуросон ҳангоми азл шудан бо дарбори Сомониён вориди ҷанг мегаштанд. Хатой дигари Сомониён он буд, ки мақоми сипоҳсолори Хуросонро муҳимтар аз мансаби вазирӣ расониданд. Ҳамин тавр, Ҳамуя ибни Алӣ, Абӯумрони Симҷури Давотӣ, Бакр ибни Муҳаммад ибни ал-Ясаъ, Абӯбакр Муҳаммад ибни Музаффар ибни Муҳтоҷи Ҷағонӣ, писараш Абӯалӣ Аҳмад, Мансур ибни Қаротакӣ, Иброҳим ибни Симҷур, Абусаид Бакр ибни Молики Фарғонӣ, Алптакин, Абулҳасани Симҷурӣ, Тош, Бактузун, Маҳмуди Ғазнавӣ бо навбат сипоҳсолори Хуросон гашта, ҳеҷ кадом барои истиқрори комили Сомониён коре пеш набурданд. Мақдисӣ, ки дар ҳамин замон Хуросонро дида, аз ихтилоф, ошӯб ва ранҷи хуросонӣ ҳикоят кардааст [8, 349].

Манобеи замони Сомониён (аз ҷумла Наршахӣ, Ибни Ҳавқал, Истаҳрӣ ва муаллифи «Ҳудуд-ул-олам») табори Сомониёнро ба Сосониён (сипоҳсолор Баҳроми Ҷӯбина) пайванд меоданду тоҷиктабор (эронитабор) мешумурданд. Сомониён низ ба табори худ болида, андешаи эҳёи азамати дерини Эронро дар сар мебарвариданд. Агар Сомониён таборномаи

худро саҳеҳ намедонистанд, ҳеч гоҳ муаллифони осори ҷуғрофӣ, ки дар авҷи қудрати эшон осори худро таълиф кардаанд, ҷуръат намекарданд, инро дар китобҳо зикр намоянд. Аз ин хотир, иддаои баъзе аз муаррихоне, ки дар чанд соли охир талош мекунанд, аз Сомониён як дудмони турк битарошанд, ҳеҷ появу санади муҳкам надорад.

Дар ин давра қавмҳои тоҷиктабор (эронитабор) дар Хуросону Мовароуннаҳр мезистанд, ки муҳимтарини онҳо хуросониён (марвазихо, ҳаротихо, нишопуриён), тахориён (мардумони Балху Хутталу Чағониён), суғдиён (Самарқанду Бухорову Чочу Усрушанаву Фарғона) ба шумор мерафтанд. Ашрофи ин қавмҳоро *деҳгон* ё *деҳқон* меномиданд, ки миёни мардум нуфузи зиёд доштанд. Дар ҷараёни забти Вароруд аз ҷониби арабҳо нақши аслиро ҳамин деҳқонон ифода мекарданд. Дар замони интиқоли қудрат аз Уммавиён ба Аббосиён ду деҳқони норозӣ амири араб ва бухорхудоти суғдиҳо ба нишони эътироз қатл карданд, ки он ҳам ҳикоятгари қудрати ин табақа доништа мешавад [5, 1294].

Наршаҳӣ навиштааст, ки Оли Каскаса қавме аз сокинони Бухоро буданд, ки бештар бозаргону тавонгар буданд, ё ба қавли муаррих, «эшон мардумоне буданд, боҳурмату боқадру манзалат ва дар миёни аҳли Бухоро эшонро шараф зиёда будӣ» [9, 67]. Қутайба бо он ҳама қудрату мукнату саффоқӣ вақте хост арабҳоро дар хонаи бухориён ҷой диҳад, онҳо хонаҳои худро дар Бухоро гузоштанду дар беруни шаҳр ҳафтсад кушк бино карданд ва ҳар кас бар дари кушк хеш саҳрову бўстоне карду гирдогирди он хонаҳое барои атбоу чокарони худ бисохтанд ва бо ҳукумати араб ҳамовозӣ накарданд. Сомониён низ сару корашон бо ҷунин ашроф уфтода буд ва дар мубориза бо хонадонҳои қудратманд гоҳе равишҳои ночову зиёнбор пеш мегирифтанд, ки дар охир ба зарари онҳо тамом шуд. Дар ибтидои ҳукумати Исмоили Сомонӣ бухорхудот Бунёт Абӯисҳоқи Иброҳим аз тамоми заминҳои худ маҳрум гардид ва наздикону пайвандон ва ҳаводорони ӯ нисбат ба Сомониён бадгумон шуданд. Гоҳе Сомониён аз ночорӣ намояндагони хонадонҳои қадимро гиромӣ дошта, вазифа мебахшиданд, вале он бештар аз ночорӣ буда, нобоварии Сомониён нисбат ба силсилаҳои маҳаллӣ рӯ ба афзудан дошт.

Наҳваӣ идораи ин мулки бовусъат ҷӣ гуна буда ва рози комгорӣ ва нокомии Оли Сомон дар муносибат бо музофоти ин хитта ҷӣ будааст. То ин дам муҳаққиқоне дар умум перомунӣ ин муҳим назари ҳешро баён кардаанд, вале пажӯҳише ҷудогона дар ин бора сурат нагирифтааст [10, 87]. Робитаи Сомониён бо музофоти кишвари худ яке аз саҳифаҳои асосии таърихи ин силсила буда, дар сарнавишти он нақши бориз гузоштааст.

Нахуст, бояд ин нуктаро таъкид кард, ки дар ҳамаи давраи замонҳо, аз ҷумла, замони қудрати Сомониён низ давлатро тавассути зӯрӣ ғасб карда, сипас, машруиати онро тавҷеҳ мекарданд. Яъкуби Лайс дар ҳузури бузургону уламову руасову фуқаҳои Нишопур гуфт: «Фармони халифа биёр. Ҳочиб шамшери бурронро, ки дар порчае абрешамин печида буд, ба дасти ӯ дод. Яъқуб теғи тезро гирифтӯ ҷунбонд. Ҳозирон аз бим ларзиданду гуфтанд: Магар ба ҷони мо қасди бад дорад? Яъқуб гуфт: Шумо гуфтаед, ки ман фармони амирулмуъминине надорам. Хостам бидонед, ки дорам. Магар халифаро ба Бағдод на ин теғ нишондааст? Гуфтанд: Бале. Гуфт: Фармони ману халифа ҳар ду якест! Маро низ ин теғ бад-ин ҷойгоҳ нишондааст» [11, 216].

Шоирӣ ҳамасри Сомониён Дақиқӣ дар қасидае ҷунин меғӯяд:

Зи ду чиз гиранд мар мамлакатро,
Яке парниёнӣ, яке заъфаронӣ.
Яке заррин номи малик барнабишта,
Дигар оҳани обдода ямонӣ.
Ба шамшер бояд гирифтанд мар ўро,
Ба диноҳ бастан-ш пой ар тавонӣ.

Дар тавзеҳи ин абёт муаррихи замони Ғазнавиён Абулфазли Байҳақӣ таъкид мекунад, ки олоғи мамлакат гирифтанд ва тасаллут бар мардум бар ду чиз пойдор аст. Яке парниёнӣ – яъне, шамшере, ки дар равандагӣ ва лағзиш бурротар аз ҳарир бошад, ки ба воситаи шамшер сари саркашонро бибояд зад. Дигар заъфаронӣ – яъне, зар (тилло) ва тавассути он мебояст, ақобиру аёнро аз миёни мардумон баргузида, ба хидмат ҷалб кард [1, 427-8].

Сомониён аз соли 875 ҳокими кулли Мовароуннаҳр ва аз соли 900 фармонравои Хуросону Мовароуннаҳр гардиданд. Идораи ин кишвари паҳновар кори сахлу содае набуд. Аз ин хотир, дида мешавад, ки аз оғози ҳукумати ин хонадон то поёни салтанати эшон тақрибан соли набуд, ки дар ягон ғўшаи кишвари паҳновар ошӯбу фитна сар назанад. Барои барҳам задани кӯшишҳои таҷзияталабона ва баъзан ошӯбгароёнаи музофот Сомониёро лозим меомад, лашкар фиристанд ва гоҳе тавассути расулу сафир авзоёро сомон бахшанд, ки тамоми ин амалҳои талошу пайгирӣ, замон, харҷ ва ошӯфтагиву ниҳоятан заволи беобрӯ шуданро ба дунбол дошт. Ин ҳам дар фарҷоми кор мучиби сукути ин хонадонро фароҳам овард. Муносибат бо музофоти зертобӣ ва нокоромадии он дар маҷмӯъ яке аз авомили аслии нокомии Сомониён доништа мешавад. Дар чанд мисол ин робитаро метавон, арзёбӣ кард.

Сомониён меросбари як равиши нописанди идории музофот дар Мовароуннаҳр гардиданд. Ин равиш адами иттиҳоду ҳамбастагӣ дар минтақа ва зиддияту ихтилоф миёни музофот ба шумор мерафт. Ҳамин парешонии мулкҳо ва ихтилофи онҳо буд, ки ба Қутайба имкон дод, дар кӯтоҳтарин муҳлат – давоми даҳ сол (705-715) тамоми минтақаро тасарруф кунад. Чунончи, дар воқеаҳои соли 737 (119 ҳиҷрӣ) Чағониён дар шумори муттаҳидони арабҳо буда, дар забти Хатлон ва дигар навоҳии Вароруд нақши бориз мегузорад. Пас аз густариши ислом ва мусулмон шудан низ ин ихтилоф дар миёни музофот боқӣ монд. Зиддияту хусумат ҳамеша дар байни музофот мавҷуд буда, то ҷое тасхири онро аз ҷониби душмани воҳид осон мекарда ва ё бар нафъи ҳукумати марказӣ будааст.

Дар аҳди Сомониён, ҳатто Самарқанд, ки бузургтарин шаҳри Мовароуннаҳр доништа мешавад, ба маркази ошӯбҳои зиддиҳукумати мубаддал шуд [7, 127]. Ин ки Бухоро пойтахт таъйин гардид ва бар Самарқанд бартарӣ пайдо кард, барои самарқандиён ногувор буд, зеро ҳатто пас аз пойтахт шудан низ аз лиҳози тичорат Самарқанд ҳамона шаҳри аввали қаламрави Сомониён доништа мешуд.

Хатлон яке аз музофоти Сомониён ба шумор рафта, дар масъалаи пардохти хароҷ каме озодӣ дошт. Муаллифи «Ҳудуд-ул-олам» онро аз «мулуки атроф» номидааст. Сулолаи Бани Ҷуриён аз номи Сомониён бар Хуттал ва Балх ҳукумат мекарданд. Ин музофот баъзе ихтиёроте дошт, ки аз ҷумлаи онҳо дар ихтиёри ҳокими маҳаллӣ нигоҳ доштани хароҷ буд. Аммо қомилан мустақил будани Хатлонро ахбори ганҷинаи дар ин авохир пайдошудаи Қўлоб рад мекунад [13, 88-101]. Ҳангоми зарурат амирони Сомонӣ дар паҳши исёнҳои маҳаллӣ аз зиддияти дохилии музофот хуб истифода мекарданд. Чунончи, боре амири Чағониён Абӯалӣ Аҳмад ибни Муҳаммади Чағонӣ дар набарде амири Хатлон Ҷаъфар ибни Абӯҷаъфар ибни Абудовудро бо дастури Насри ибни Аҳмад шикаст дода, вайро ба асорат ба Бухоро овард [3, 325].

Чағониён ва амирони ин минтақа низ беш аз ним аср бо Сомониён гоҳе дар итоат ва гоҳе дар исёну сарпечӣ ба сар мебуданд. Гардезӣ ва Ибни Асир аз шӯришҳои дигар дар ин минтақаҳо хабар додаанд, ки гувоҳи дигари норозӣ будани ҳукуму мардум сиёсати Сомониён мебошад. Кор бар Сомониён то ҷое танг гашта буд, ки ҳокимони ин минтақа даъвои баробарӣ бо хонадони Сомониён доштанд ва ин зиддиятҳо гоҳе ба ҷангу хунрезӣ поён меёфт. Амирони чағонӣ, ҳатто ба дарбори Бағдод ворида музокира шуда, алайҳи Сомониён тавтеа эҷод мекарданд. Тавре медонем, дарбори Аббосиён, ки макони фитнаву дасиса буд, борҳо бар муқобили Сомониёну дигар силсилаҳои хуросонӣ бисоти ноамниро мегустанд. Дар музофти Ғўр низ ҷунбишҳои бузург алайҳи сиёсатҳои Сомониён сар задааст, ки ҳикоят аз эътирози қишре аз ҷомеаи он замон дорад.

Хоразм аз муҳимтарин музофоти Осиёи Марказист, ки ҳамеша вижагиҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии худро дошт. Замони шукуҳу ҷалоли Хоразмро муаррихон асрҳои IX-XI номидаанд. Дар ин марҳилаи замони Хоразм ҳукумати худро бар мулкҳои давлати (ҳоқонат)-и Хазар густариш дода, бозаргонии хоразмӣ Аврупои Шарқӣ ва ҷанубии Русияро ҳам зери нуфуз доштанд. Байҳақӣ дар бораи Хоразм мегӯяд: «Ҳамеша Хоразмро подшоҳӣ будааст муфрад ва он вилоят аз ҷумлаи Хуросон набудааст». Муаллифи «Ҳудуд-ул-олам» ҳам Хоразмро «аз мулуки атроф» доништа, менависад, ки ҳокими «онро хоразмшох хонанд ва

мардумони вай мардумони ғозипешаву чангиянд» [12, 122]. Хилофати мусулмонӣ аз мавқеияти Хоразм дар нашри ислом дар миёни мардуми Хазар истифода мекард. Макдиси тавсифи зебову дақиқа аз Хоразм ироа дода, менависад, ки “мардуми Хоразмро аз назари одобу русуму забону ахлоқ аз Хуросону Мовароуннаҳр тафовут дошт”. Дар остонаи истиқрори қудрати Оли Сомон бар қулли Мовароуннаҳр хоразмиён бо сарвари Хусайн ибни Тоҳири Той Бухороро тасарруф карда, мардуми шаҳру деҳоти онро ғорат карданд. Наршаҳӣ навиштааст, ки ӯ «бисёр касро бикӯшт ва хоразмиёнро баргумошт, то дуздӣ мекарданду мусодарат ва ба шаб муқобарати хонаҳоро бармезаданду ҷинойтҳои гарон мениҳоданду мол меситоданд» [9, 144]. Бар асари ҳамлаи хоразмиён бештари Бухоро дар оташ сӯхта, ҳокистар шуд. Ин низ гувоҳи дигар аст аз хусумати музофоти Сомониён. Хоразми замони Сомониён низ аз «мулуки атроф» ба шумор мерафт, ки ба номи амири сомонӣ хутба меҳонд. Аммо Хоразм дар ин давра воҳид набуд ва ду сулола – Оли Ироқ ва Маъмуниён бар он ҳукумат мекарданд. Соли 995 силсилаи Оли Ироқ барканда шуда, тамоми Хоразм ба дасти Маъмуниён даромад ва дере напӯид, ки ҳукумати Сомониён қуллаи барҷида шуд.

Дар вилояти муҳиму стратегии Систон, ки бо Хуросон, Қазистон, Муқрон ва Синду Мултон ҳаммарз буд, сиёсати Сомониён муваффақу дурандешона набудааст. Як намунаи ин сиёсати нодурустро, ки мунҷар ба бадномии Сомониён гардид, зикр мекунем. Соли 298-и ҳиҷрӣ (911-и милодӣ) дар Систон хутба ба номи Аҳмад ибни Исмоил хонда шуд. Аммо дере нагузашт, ки омили Сомониён Мансур ибни Исҳоқи Сомонӣ лашкариёни хешро бар хилофи расми Систон ва суннати лашкардорӣ на дар қароргоҳе махсус ҷой дод, балки тавре муаллифи «Таърихи Систон» навиштааст, бо лашкариён «андар шаҳр омада, ба хонаҳо манзил карданд ва аз микдори муайяншуда бештар молиёт талаб карданд». Пешвои систониён Мавло Сандалий ном омаду эътироз кард ва аз ҷумла гуфт: «Ба Систон расм нест, ки мол зиёдат хоҳанд ва лашкар ба лашкарҷой бошад, ки мардумонро занону духтарон бошад, мардуми бегона ба манзилу саройи озодмардон воҷиб накунад». Ҷавоби ҷавоне аз табори Сомониёнро бубинед, ки ба мардуми Систон чӣ мегӯяд: «Мо сарою ҷимоъ аз Хуросон наёвардаем ва мол кам аз он наситонем, ки бистгонии мо бошад» [11, 298]. Ҳамин тавр, ҳукумати кӯтоҳмуддати Оли Сомон бар Систон ба поён омад ва ҳарчанд гоҳе дубора хутбаи Сомониён эҳё шуд, вале дигар равнақе дар ин макон пайдо накард.

Гургону Табаристон яке аз музофоти муҳим ба шумор мерафт, ки бо баҳри Хазар (Каспий) мунтаҳӣ мегашт. Барои ба даст овардани ин минтақа миёни Сомониён, Алавиён, Зиёриён ва Бувайҳиён мубориза мерафт. Гургону Табаристон аз соли 914 ноором гашта, дар ин қисмат қиёмҳои доиёни шиа барои Сомониён мушқилсоз гардид. Дар ин минтақаи дурдаст Сомониён гоҳе аз хонадони худ воли таъйин мекарданд ва гоҳе сарлашкарони туркро мегумоштанд. Аз ҷумла, бародарону бародарзодаҳои Исмоили Сомонӣ – Илёс ибни Аҳмади Сомонӣ, Абӯсолеҳ Мансур ибни Исҳоқи Сомонӣ, Абулаббос ибни Муҳаммад ибни Нуҳи Сомонӣ ва фарзанди камлаёқати Исмоил Аҳмади Сомонӣ муддате бар Гургону Табаристон ҳукумат карданд. Нотавониву аҷзи давлати Сомониён дар идораи Гургону Табаристон тамаи бегонагонро низ ба бор овард ва ба ҷуз мушқили дохилӣ омили хоричӣ низ бар он илова гардид. Дар як лашкаркашӣ русҳо ҳатто шаҳри муҳими ин минтақа – Сориро оташ зада, соқинони онро асир гирифтанд. Ин кор дар замони иморати Абулаббос ибни Муҳаммад ибни Нуҳи Сомонӣ соли 297-и ҳиҷрӣ (баробар ба соли 910-и милодӣ) иттифок уфтод [4, 234].

Рай соли 902 ба итоати Сомониён даромад, вале пас аз қудратёбии Бувайҳиён бар ин «вилояти бузург бо дахли фаровон» асбоби ҷангу низои ин ду силсила гардид, ҷунонки «хазоини Оли Сомон мустағриқ шуд дар қори Рай» [1, 316]. Сабаби аслии ихтилофи дарбори Бухоро бо Райро дар ин ҷумлаи Байҳақӣ метавон пайдо кард, ки аҳли Рай «қавмеанд, ки хуросониёнро дӯст надоранд» [1, 430]. Дар достони маъруфе, ки муаллифи «Таърихи Систон» овардааст, дида мешавад, ки миёни Наср ибни Аҳмад ва ҳокими Рай Мокони Кокӣ низ ҷунин робитаи ҳасмона барқарор будааст. Ҷунонки, дар асари зикршуда омадааст, ки «ва Моконро душман доштӣ амири Хуросон» [11, 316]. Сомониён фақат дар соли 361-и ҳиҷрӣ (972-и

милодӣ) бо бастани ақди издивоч байни амир Нух ва духтари Азудуддавлаи бувайҳӣ тавонистанд, ҳукумати расмӣ хеш бар Райро истиқрор бахшанд, вале дар амал дахлу харчи он ба дасти Бувайҳиён уфтода буд. Ба зиддияти аҳли Рай бо Марви Хуросон Мавлавӣ низ дар ин байти худ ишора мекунад:

Гарчӣ ҳар ду бар сари як бозиянд,

Ҳар ду бо ҳам марвазию розиянд.

Ё мавриди дигар:

Марвазию розӣ уфтад дар сафар,

Ҳамраҳу ҳамсуфра пеши якдигар.

Ихтилофу ҷудой ва аз ҳам дур будани музофоти Сомониёнро дар бахшҳои дигар низ метавон, мушоҳида кард. Аз ҷумла, мардуми Пайканд вақте ба Бағдод мерафтанд, чун аз онҳо суол мешуд, ки аз кучо омадаанд, бо он ки Пайканд шаҳри хеле наздик ва ба Бухоро часпида аст, исрор мекарданд, ки мо аҳли Пайкандем, на Бухоро [9, 46]. Яъне, таассуби музофотӣ то ин ҳад зиёд буда. Гуфтанист, ки мардуми шаҳри Пайканд дар аҳди Сомониён борҳо талош карданд, ки дар шаҳри онҳо, ки «мадинату-т-туҷҷор» хонда мешуд, намози ҷумъа иқома шавад, вале бухориён намегузоштанд.

Таассуби қабилавии араб ҷунон зиёд буд, ки ҳатто вақте онҳо дар Хуросону Мовароуннаҳр сокин шуданд, бар асоси қабилა ҷой мегирифтанд ва ҷанги ду қабилаи шимолу ҷануб, ки мунҷар ба сукути ҳукумати Уммавиён шуд ва номи дарвозаҳои Бухорои замони Сомониён, ки ба номи қабилҳои араб аст, гувоҳи ин иддаост. Шаҳрҳои тоҷикнишин низ вақте дар марз бо туркҳо раборт бунёд мекарданд, ҳар шаҳре барои мардуми он минтақа раборт месохт, ҷунонки рабортро ба номи он маҳал мешинохтанд ва рабorti нахшабиён, рабorti бухориён ва рабorti самарқандиён меномиданд [3, 112]. Миёни аҳолии шаҳрҳои Нишопур ва Тӯс дар ҳамин давра ихтилоф ба ҳадде буд, ки гоҳе ба низоу даргирии ошкоро мубаддал мегашт. Дар замони Ғазнавиён зиддияту ҷанги ошкорои мардуми ду шаҳрро Байҳақӣ ёдовар мешавад.

Сиёсати кадрӣ Сомониён дар насбу азли вазирону кормандони даргоҳ низ ҷандон коромад набуд. Азбаски муҳимтарин вазифаи идорӣ – вазирӣ, ғолибан, ба тоҷикон дода мешуд, бар асари дасисаву рақобатҳои носолим онҳо барканор ва гоҳе зиндонӣ, ё қатл мешуданд. Сарнавишти бештари вазирон ва иллати барканорӣ онҳо норавшан аст. Аз ҷумла, машҳуртарин вазири Сомониён Абулфазли Балъамӣ дақиқ маълум нест, ки бо ҷӣ сабабе барканор шуд. Вазири дигар бо номи Шайхӣ Ҷалил кушта шуд. Булмузаффари Барғашӣ барои он ки аз хидмати Сомониён бигурезад, худро бемор вонамуд карду сипас, ба Хуросон фирор кард. Баъзе аз ин вазирон, пас аз барканорӣ, ба сафи муҳолифони Сомониён мепайвастанд. Аз ҷумла, Абдуллоҳ ибни Узайр ном вазири маъзули Сомониён соли 997 яке аз саркардагони низомии ин давра Абӯмансур Муҳаммад ибни Ҳусайни Исфичобиро таҳрик кард, ки ӯ ба Бухоро ҳамла кунад ва ӯ ин корро кард, вале аз ҷониби Илакҳои қарохонӣ боздошт гардид [2, 375].

Ҳамин тавр, Сомониён дар қиёс бо силсилаҳои ҳамзамони худ, аз ҷумла, хонадони Тан дар Чин, ки 300 сол ҳукумат карданд, барои як давраи кӯтоҳи таърихӣ ҳукумат ронданд, дар ҳоле ки имкон доштанд барои замони бештаре ба ҳукумати худ идома диҳанд. Зеро сарфи назар аз кистҳои фаровоне, ки дар равиши идории Сомониён ба мушоҳида расидааст, боз ҳам наҳваи кишвардорӣ онҳо дар қиёс бо режимҳои қабл ва баъд аз ҳудашон ба маротиб беҳтар будааст. Аммо айёшиву бетадбирии баъзе амирон, сиёсати нодурусти кадрӣ дар дарбор ва муҳимтар аз ҳама доман задан ба ихтилофи музофотӣ барои нигоҳ доштани қудрати худ саранҷом мучиби шикасту фурӯпошии қудрати Сомониён гардид. Муҳимтарин сабақи таърих ибрат пазируфтани аз дарсҳои он аст ва моро зарур аст, ки ба ҷои ифтихору болидан аз ину он, аз сарнавишти Сомониён ибрат гирифта, кистҳои лағзӣҳои хешро ислоҳ кунем ва дар давлатдорӣ имрӯзӣ хеш ҳамеша мувозиб бошем.

Адабиёт

1. Байҳақӣ, Хоҷа Абулфазл Муҳаммад ибни Ҳусайн. Таърихи Байҳақӣ. Таҳиягари матн, муаллифи муқаддима, ҳавошӣ ва феҳристҳо С. Муллоҷон. – Душанбе, 2014. – 748 с.
2. Гардизӣ Абусаъд Абдулҳай ибн Заҳҳок ибн Маҳмуд. Зайну-л-ахбор. Нашри Абдулҳай Ҳабибӣ. – Техрон, 1347. – 328 с.
3. Ибн ал-Асир. Ал-Комил. (Таърихи комили бузурги ислом ва Эрон). Тарҷимаи. Али Ҳошими Ҳоирӣ. – Техрон, 1368. – 684 с.
4. Ибн Исфандиёр. Таърихи Табаристон. – Техрон, 1348.
5. Истаҳрӣ Абӯисҳоқ Иброҳим. Мамолик ва масолик. Тарҷумаи Муҳаммад ибни Асъад ибни Абдуллоҳи Тустарӣ. Ба кӯшиши Эраҷи Афшор. – Техрон, 1373. – 454 с.
6. История Бухары с древнейших времен до наших дней. Под ред. И.М. Муминова. – Ташкент: Фан, 1976. – 382 с.
7. История Самарканда. Т. I. /Отв.редактор. И.М. Муминов. – Ташкент, 1969. – 484 с.
8. Мақдисӣ, Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибни Аҳмад. Аҳсану-т-тақосим фи маърифатил ақолим. Тарҷумаи Алинакии Мунзавӣ. – Техрон, 1385. – 810 с.
9. Наршахӣ, Абӯбакр Муҳаммад ибни Чаъфар. Таърихи Бухоро./ Мураттибон Ғ. Ғолибов, К. Олимов, Н. Амиршоҳӣ. – Душанбе, 2012. – 546 с.
10. Ночӣ, Муҳаммадризо. Фарҳангу тамаддуни исломӣ дар қаламрави Сомониён./ Баргардон аз форсӣ Л. Бойматов; Виростор С. Муллоҷон. – Душанбе, 2011.
11. Таърихи Систон. Тасҳеҳи Маликушшуаро Баҳор. – Техрон, 1366. – 486 с.
12. Худуд-ул-олам мина-л-Машриқи ила-л-Мағриб. Нашри М. Ситуда. – Техрон: Китобхонаи Таҳурӣ, 1362. – 252 с.
13. Шарифзода, А. Ганҷинаи Кӯлоб (Дирҳамҳои сомонӣ) / А. Шарифзода. – Душанбе, Шарқи озод, 2019. – 648 с.

РОБИТАИ МУЗОФОТ БО МАРКАЗ ДАР ҚАЛАМРАВИ СОМОНИЁН: ЗАМИНАҲОИ ТАҶЗИТАЛАБӢ ВА ПАЁМАДҲОИ ОН ДАР САРНАВИШТИ ТОҶИКОН

Дар мақола яке аз мушкилоти аслии Сомониён – робитаи марказ бо музофот арзёбӣ гардидааст. Ду мушкиле, ки Сомониён дар сиёсати дохилӣ бо он рӯ ба рӯ буданд, яке муносибат бо хонадонҳои маҳаллии қадим ва дигаре робита бо музофот буд. Хонадонҳои қадим, ки дар раъси қудрати минтақаҳо қарор доштанд, истиқлоли бештар меҳостанд ва ин боиси муҳолифат бо дарбори Сомониён мегардид.

Қайд гардидааст, ки сарчашмаҳои таърихӣ дар бораи ихтилофоти музофот бо марказ ва сиёсатҳои ноқомии Сомониён маълумот додаанд.

Ба андешаи муаллифи мақола дар чараёни забткориҳои арабҳо низ ихтилофи музофоти тоҷикнишин зоҳир шуда, ин ба суди истилогарон тамом ғашт. Систон, Рай, Чағониён, Хатлон, Ғӯр, Табаристон, Ғазнин дар давраҳои гуногун аз истиқлоли Сомониён берун шуда, гоҳе дар ин музофот шӯришҳои зидди ҳукумати Сомониён рух дода, ҳамин зиддият бо музофот ҳамроҳ бо омилҳои дигар саранҷом ба шикасти ҳукумати ин хонадон мунҷар гардидааст.

Калидвожаҳо: давлати Сомониён, таърих, равобити сиёсӣ, исён, Систон, Рай, Чағониён, Хатлон, Ғӯр, музофот, сарчашмаҳои таърихӣ.

СВЯЗЬ ПРОВИНЦИЙ ГОСУДАРСТВА САМАНИДОВ С ЕГО ЦЕНТРОМ: ПРИЧИНЫ СЕПАРАТИЗМА И ЕЕ ПОСЛЕДСТВИЯ В СУДЬБЕ ТАДЖИКОВ

В статье рассматривается одна из главных проблем Саманидов - взаимоотношения центра с провинцией. Во внутренней политике Саманиды столкнулись с двумя проблемами: одна связана с отношениями с древними местными династиями, а другая - с провинцией. Древние династии, правившие регионами, хотели большей независимости, что привело к противодействию с Саманидов.

Исторические источники содержат информацию о конфликтах провинции с центром и неудачной политике Саманидов. В ходе арабского завоевания проявился и конфликт в

таджикской провинции, закончившийся в пользу новых завоевателей. Систан, Рай, Чаганиян, Хуттал, Гур, Табаристан, Газна в разное время обретали независимость от Саманидов, и иногда в провинции вспыхивали беспорядки против Саманидов, и конфликт центральных властей с провинциями, наряду с другими причинами в конечном итоге привело к упразднению государства Саманидов.

Ключевые слова: государство Саманидов, история, политические отношения, восстание, Систан, Рай, Чаганиён, Хатлон, Гур, провинция, исторические источники.

THE CONNECTION OF THE PROVINCES OF THE SAMANID STATE WITH ITS CENTER: THE REASONS FOR SEPARATISM AND ITS CONSEQUENCES IN THE FATE OF TAJIKS

The article deals with one of the main problems of the Samanids - the relationship of the center with the province. In domestic politics, the Samanids faced two problems: one related to relations with ancient local families, and the other to the province. The ancient dynasties that ruled the regions wanted greater independence, which led to opposition to the Samanid court.

Historical sources contain information about the conflicts of the province with the center and the unsuccessful policy of the Samanids. During the Arab conquest, the conflict in the Tajik province was also manifested, which ended in favor of the invaders. Sistan, Rai, Chaganian, Khatlon, Gur, Tabaristan, Ghazni gained independence from the Samanids at various times, and sometimes riots broke out in the province against the Samanid government, and this conflict with the province, among other things, led to the defeat of the Samanid government.

Keywords: The state of the Samanids, history, political relations, rebellion, Sistan, Paradise, Chaganian, Khatlon, Gur, province, historical sources.

Сведения об авторе: Сайфуллохи Муллоджон – доктор исторических наук, профессор Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17, тел.: (+992) 93 8006109, E-mail: saifullo72@mail.ru

Information about the authors: Sayfullohi Mullojon – doctor of history, Professor of Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki avenue, Phone: (+992) 93 8006109, E-mail: saifullo72@mail.ru

ҲОЛАТИ ИҚТИСОДИЮ ИҶТИМОИИ ХУРОСОНУ СУҒД ҚАБЛ АЗ ИСЛОМ

Раҷабов С.М.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Сарфи назар аз нокомиҳои зиёде, ки аҷдодони тоҷик дар ин солҳои мудҳиш ба он рӯ ба рӯ омада буданд, иродаю тавоноии созандагиро аз даст надоданд. Барои ободии меҳан, афзун гардонидани неъматҳои моддӣ, ҳифз кардану ривож додани дастовардҳои таърихӣ гузаштагон худро заҳмат меоданд. Маълум аст, ки пешаи асосии онҳо аз қадим заминдорӣ буд ва мардуми вустой (деҳаҳо)-деҳгон (аслаш деҳқон) ё худ кишоварзон хонда мешуданд. Тибқи маълумоти Авесто дар мулкҳои ориёинажодҳо се намуди заминдорӣ вучуд доштааст: заминҳои мулкдорони бузург (лашқариён), хурдамоликон (заминдорони миёна) ва барзагарон ё худ, кишоварзон [1]. Истеҳсолот бошад, дар шакли ҷамоаҳои озод қарор доштааст, ки бо ин далел онҳо дар «Авесто» ориёӣ - озодагон номбар шудаанд ва ҳоса ба ин тартибот, қишри табақоти ҷомеаи низ тархрезӣ ёфтааст.

Агарчи дар хусуси молиёте, ки кишоварзон, ба ду табақаи аввал мепардохтанд, маълумот мавҷуд набошад ҳам, мантиқан гуфтан мумкин аст, ки кишоварзон ҳам заминҳои худро доштаанд, вагарна онҳо аз молиёт озод мебуданд. Инчунин, бино ба маълумоти «Авесто» дар хусуси табақабандии ҷомеаи Эрони Қадим, шоҳон аз қабилҳои молиқдорони калон будаанд ва ҳуқуқ доштанд, ки заминро ба мулкҳои алоҳида ба наздикони худ ба сифати инъом ҳадя намоянд.

Чуноне ки дар аҳди Дорои аввал ҳукуматдорон ва дигар хизматчиёни давлатӣ аз хазина ҳаққи хизматона надоштанд ва ғойаи худро аз ҳисоби мулкҳои тобеи худ ба даст меоварданд. Ё ки подшоҳ ба кадом атрофине худ, ки лутф меҳост, подошу хизмат меод, ҳукумати ҷае аз вилоятҳоро ба ӯ арзонӣ меод. Чунон ки «Дориюш бо Зопир, ки шӯриши Бобилро фурӯ нишонд, ҳамин тавр рафтор кард, яъне фармонравоии Бобилро модомалҳаёт ба ӯ супурд ва ӯро аз пардохти молиёт озод кард ва ҳадияҳои дигаре ҳам бар он афзуд» [2]. Аз ин ҷост, ин суннат ба тамоми шоҳони минбаъдаи Шарқ касб гашта буд ва аз он, махсусан, арабҳо бештар истифода бурданд.

Табақаҳои рӯҳониёну пешаварон замин надоштанд. Рӯҳониён аз ҳисоби танзими қорҳои динӣ ва гузаронидани маросими он, пешаварон ҳамчун сокинони шаҳрҳо аз қорҳои хунари дошташон ва тичорат рӯзгордорӣ мекарданд. Боз гурӯҳи дигаре аз қабилҳои муначимону адибон, ҳисобдонону омӯзгорон руқъанависон аз ҳисоби илму дониши худ ғойа меиданду дар ҷомеа ҳоло мавқеи муайян надоштанд.

Ин табақаҳо машғулиятҳо аз қадим меросӣ буданду аз насл ба насл мегузаштанд. Дар ҷомеаи ориёӣ меҳнати ғуломон чандон аҳамият надоштааст. Кишоварзони озод, ки баракати ҷомеа дар онҳо буд, нуфузи баланди худро нигоҳ меодштанд, табақоту гурӯҳҳои дигар ҳам, ба ҳунароҳои худ, аз кишоварзон паст наомада, дар рушди тамаддуни таърихӣ ҳиссаи калон доштанд. Услуби ҳоси иҷтимоии ҷомеаи эронитабороҳо дар замони ҳукуматдориҳои минбаъда ҳам (Кушонӣҳо, Ҳайтолиҳо, Ҳоконати Турк ва Сосонӣҳо), ба як ҳолат вусъат ёфт, вале қисматҳои дар тасарруфи Сосонӣҳо қарор доштанд, ба зинаи баландтари тараққиёту тақмилот соҳиб гаштанду нобаробариро беадолатии табақавиро ба вучуд оварданд. Заминдорӣ, тичорат, хоҷагидорӣ, иқтисод, тартиби ситонидани молиёт, қувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои истеҳсолӣ, ки ҳама яксар аз рӯи низоми давлатӣ, яъне ислоҳоти бонизом пиёда мегашта, аз мадди назари шоҳони охир дур монданд.

Ба хусус, сиёсати молети муқаррар кардаи Анӯшервон, ки Табарӣ дар асари худ «Таърих-ар-русул вал-мулк» ба қалам додаст, ба муттаҳидгардонии қувваҳои истеҳсолкунандаю муносибатҳои истеҳсолӣ ва пешрафти иқтисод заминаи мустаҳкам ба вучуд овард [3]. Муҳаммад Балъамӣ навиштааст: «Чун Нӯшервон ба подшоҳӣ нишаст, бифармуд, ки он масоҳат, ки Қубод (*надараш* - Р.С.) васият карда буд, тамоми кунед, то хироч ниҳанд ва даҳяк бархезад ва раиятро манфиате бувад. Пас он масоҳатро тамоми

карданд ва чаридаи он бипардохтанд ба адади заминҳои ободон, ки дар Порсу Ироқ буд ва ба замин ҳамс паймуданд, то чанд чуфт ояд ва ба ҳар чуфте, яъне тухмӣ дарниҳоданд ва як қазиз ғалла, ки аз он ҷо омад, чунон ки Зухайр ибни Сулмо гуяд: «Деҳаҳои Ироқ он қадар аз қазизу дирҳам башумор ғалла диҳад, ки ба аҳли ҳудаш ҳаргиз надода буд».

Ва ҳар кучо дарахти боровар буд, бар ҳар дарахте чизе ниҳод ва бар ҷухудон чизят ниҳод ва бар мардуми тавонтар бештар ва бар дарвеш камтар аз шаш то ҳашт то дувоздаҳ то бисту чаҳор дирам то чиҳилу ҳашт дирам ва ин ҳамаро чарида кард деҳ ба деҳ ва чуфт ба чуфти замин ва чизият ном ба ном...» [4].

Беҳуда набуд, ки Ф. Энгельс давлати Сосониёро «подшоҳии... батартиб» номида буд [5]. Дар замони онҳо заминдорӣ ва истеҳсолот аз он суръати тез пайдо кард, ки мақоми ҳокимияти марказӣ баланд гашт, таъсири дини Зардуштӣ пурқувват гашта, бештари аҳолиро фаро гирифт ва ба дини давлатӣ табдил ёфт. Батартибии давлату ҷомеаи сосонӣ, бо истифода аз асосҳои тамаддуни ҷаҳонӣ ва илму фарҳанг пиёда мегашт. Муҳаққиқи асри VI византиягӣ Агафий маълумот медиҳад, ки Анӯшервон аз китобҳои ватанӣ, хитой, ҳиндӣ ва юнонии гирдовардаш китобхонаи калоне созмон дод, ки аз тартиботи давлатдорӣ, заминдорӣ, обёрӣ, ҷорводорӣ, динию ахлоқӣ ва ғайра маълумот медоданд. Дар феҳристи китобҳои мавҷуда асарҳои машҳури он замонаи паҳлавӣ «Авасто», «Калила ва Димна», «Оинномак», «Тоҷномак», «Синбоднома», «Пандномаи Ардашери Бобакон» ва ғайра низ дарҷ ёфта буданд [6].

Дар асоси ин ва дигар омилҳо, равандҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии Хуросону Суғд аз таҷрибаи ҷандинасраи таърихӣ ва дастовардҳои илмӣ маънавӣ маншаъ гирифта, тамаддуни серсоҳаёро ба вуҷуд оварда буданд, ки метавонист тамоми қавму қabilaҳои эронитаборро дар як марзу буми муштарак васл созад. Аз ҳама муҳимаш он буд, ки бемайлон пешрафти кишоварзӣ, ҷун асоси иқтисодии кишвар ҳислати саноатӣ мегирифт. Барои рушду нумӯи ҳар соҳаи он, бо услубҳои пешқадами коркарди замин; гирдовардани тухмҳои анвои гуногуни зироат; тадриҷан васеъ кардани майдонҳои кишт; сохтмони иншооти нави обӣ; зиёд гардонии саршумори ҷорво, ба хусус, хайвонҳои корӣ; асп, хару шутур ва ҳаҷир; ба низом даровардани молиёт ва одилона ситонидани он; ҳифзи молу ҷони мардум ҷун барномаи дурнамои махсус таҳрезӣ гашта буданд.

Масалан, дар Тоҳаристон дар мавзеҳои кӯҳӣ бештар зироатҳои лалмӣ ва ҷорво парвариш меёфтанд, аммо дар ҳамвориҳо бошад, дар ривояти сайёҳи ҷинӣ Сон Юн, доир ба санъати баланди обёрӣ ишора рафтааст. Ва инро кашфиётҳои бостоншиносон дар води Ваҳши имрӯза, ки ба онҳо Т.И. Зеймал сардорӣ мекардааст, исбот намудаанд. Тибқи мадрақаҳои ба дастовардаи ин гурӯҳ бостоншиносон мутааллиқ ба ин давраи дидгоҳӣ мо дар ин водӣ ҷор канали магистралӣ аз дарёи Ваҳш даштҳои васеи ҳосилхезро бо об таъмин мекардаанд. Аз онҳо калонтараш ва аҳамиятноктараш канали «Қофир» ба ҳисоб мерафтааст. Ибтидои ин канал аз шаҳраки ҳозираи Сарбанд оғоз ёфта будааст ва бо дарозӣ то сарҳади Қумсангир (Чайхуни ҳозира) расида, дар ин масоҳат заминҳоро обшор мекардааст. Ҷӣ тавре ки Б. Ғафуров сифат мекунад, канал аз ҷойҳои болотари доманаи тепаҳо мегузафт ва нисбат ба сатҳи водӣ болотар меистоду имкон медод, ки об бо ҷӯйборҳо ба тарафи дилҳоҳ ҳудаш ҷорӣ шуда равад. Биноқунандагон маҷрои онро чунон устокорона муайян кардаанд, ки ба ақли имрӯза рост намеояд. Роҳи канали ҳозира, ки муҳандисону ирригаторҳои баландихтисос бо ёрии аэросуратгирӣ ва асбобу афзори ниҳоят дақиқкору мукамалтарини замонавии геодезӣ сохтаанд, ба самти вориси худ қомилан мувофиқ аст [7]. Бояд бовар кард, ки ин гуна иншооти боҳашамати обёрӣ дар дигар мавзеҳои кишвари тоҷикон, ба хусус, дар соҳилҳои дарёҳои Сиру Зарафшон ҳам сохта шуда, ба равақи анвоҳои гуногуни кишоварзӣ роҳ кушода буданд.

Илму ҳунар, хирад ва таҷрибаи муҳандисони асримёнагии аҷдодони тоҷик, ки ба сохтмони ҷунин иншооти мураккабу меҳнатталаб, бо ҷунин маҳорати баланди меъморӣ дақиқӣ расида бошад, пас барои иҷрои онҳо масоҳоти зарурии техникӣ аз оҳану гач, гилу ҷӯб ва дигар ашёҳо ихтирооти зиёди саноатӣ низ доштаанд.

Ба ин фарзия мадракаҳо доир ба мавҷудияти саноати коркарди оҳан, хӯлаи мису синк, технологияи ба даст овардани гач, оҳак ва ғайра, дар бисёр мавзёҳои вилоятҳои Суғд ва Тохаристон ҷавоб медиҳанд. Устохонаҳои сершумори масолеҳбарорӣ дар ноҳияҳои ҳозираи вилояти Хатлон ва дар бисёр ноҳияҳои вилояти Суғд машғули кор будаанд. Ғайр аз ин, индустрияи коркарди ашёҳои рӯзгор, олотҳои коркарди замин, кишти ғалла, сабзавот, мевачот, растаниҳои полеӣ, парвариши току ангур, нағз ба роҳ монда шуда будаанд., Масалан, дар Панҷакент устохонаҳо аз ду бинои бо ҳам пайваست иборат будаанд. Дар онҳо ба воситаи курраҳо, найчаҳои думила, дамгарҳо (ду дамгар ба навбат кор мекарданд) ва боз якчанд намуд асбобҳои дигар оҳанро бо ҳарорати баланд мегудохтанд. Оҳани гудохташударо дар устохонаҳои дигар ба асбобу олот: табар, дос, путк, бел, каланд, масолеҳи бинокорию дуредгарӣ, мех, мехкашак, тиргак, ҳалқа ва ғайра табдил медоданд [8].

Бостоншиносон аз маскунгоҳи Анхори вилояти Сурхондарё ашёҳои гуногуни сафолиро дарёфт кардаанд, ки дар онҳо донаҳои мавиз, арзан, мош, лӯбиё, нахӯд, шолӣ, донаҳои шафтолу, зардолу, олу, тухми ғӯза, ангур, харбуза, тарбуз, пуслоҳи чормағз, писта, боқӣ мондаанд [9]. Ҳуҷчатҳои хаттӣ далелат мекунад, ки парвариши анвои номбурдаи растаниҳо бештар дар ҳамвориҳо ба роҳ монда шуда будаанд. Дар қатори ин зироатҳо дар хусуси истеҳсоли пахтаи хушсифату пиллапарварӣ ҳам маълумот дода мешавад.

Ин аст, ки бозёфтҳои бостонӣ аз осори равнаку ривочи хунарҳои дӯзандагӣ, ресмонресӣ, бофандагӣ матоъбарорӣ шаҳодат медиҳанд. Чунончи, мадракаҳои аз калъаи Мӯғ дастрасгашта, собит кардаанд, ки дар Суғд қариб 150 намуди матоъҳо бароварда мешудаанд ва қиматтаринашон шоҳҳои аз пилла тайёркардашуда ва пахтагин будаанд. М. П. Винокурова меафзояд, ки аз 135 намуд матои аз кӯҳи Мӯғ дарёфт шуда 90-тоаш пахтагин, 44-тоаш абрешимӣ ва фақат 1-тоаш пашмин будааст» [10].

Бо шаҳодати ин далелҳо гуфтан зарур аст, ки талоши туркҳо дар хусуси барқарор кардани роҳи мустақилонаи тиҷоратӣ аз Суғд то Византияю Рум ва фиристодани сафорат ба ин кишварҳо аз ҷумлаи ашрофони суғдӣ, аз гушаи саховатмандии онҳо набудааст. Ҳақиқати таърихӣ дар он аст, ки ханӯз то омадани туркҳо ба Суғду Тохаристон, шаҳрҳои Самарқанд, Бухоро, Балху Қундуз, Марву Нишопур ба марказҳои роҳи «Абрешим» ва васлкунандаи тамаддуни Шарқ ба Ғарб табдил ёфта будаанд. Туркҳо бошанд, дар ин ҷойҳо ба тамаддуни қадимаю воло ва сарватҳои бешуморӣ тайёр соҳиб шуда, зарур донистанд, ки аз санъати баланди тиҷорат, идорот, истеҳсолот ва ақлу идроки худ эҷодкорони онҳо истифода кунанд. Аз ин лиҳоз, ба хоҳири ҳаллу фасли сарватҳои мавҷуда, бо дасти соҳибонашон, ба суғдиҳо дар боби тиҷорати озодона, бе миёнравии эронӣ ва интиҳоби сафорат аз зумраи онҳо, ба Византияю Рум имконият фароҳам меоварданд.

Бо вучуди ин гуна дастовардҳои намоёну ҷиддӣ дар соҳаҳои гуногуни истеҳсолоту иқтисод дар тӯли садсолаҳои сипаригашта, дар сохтори иҷтимоии ҷомеа тағйироти ҷиддӣ мушоҳида намешаванд. Барои қиёси ин далел ба ахбороти ал-Форобӣ (сс. 873-950) рӯ меоварем. Ӯ дар асари худ – «Доир ба ақидаҳои сокинони шаҳри неккирдор» таркиби иҷтимоии ҷомеаи даврони худ ва қаблии онро чунин шарҳ медиҳад: омма, аз заминдорон, пешаварон, тоҷирон, ашрофони давлатӣ, ҷанговарон ва рӯхониҳо иборат аст. Аз тавзеҳоти ал-Форобӣ доир ба сохтори ҷомеаи даврони худ, чунин рамуз ҳосил мегардад, хусусияти коркарди ҷомеавии замин, ки дар «Авесто» нишон дода шудааст, то замони исломӣ мавқеи худро нигоҳ доштааст. Дар замони исломӣ бошад, дар натиҷаи тағйироти кулӣ дар муносибатҳои истеҳсолӣ нуфузи табақаи рӯхониёни исломӣ, нисбат ба рӯхониёни фарз кардем Зардуштии замони Анӯшервон баландтар гардидааст.

Б.Ғ. Ғафуров одилона қайд кардааст: «Хусусияти ҷомеавӣ доштани заминдорӣ суръати гузариш аз хоҷагии натуравӣ ба истеҳсолоти молиро пешгирӣ намуд» [7]. Аммо далелҳои дигаре вучуд доранд, ки дар худуди «Пахнои ориёӣ», ки Хуросон ҷойгузини он шинохта шудааст, ҳаёти шаҳрӣ ва тиҷорат хело барвақт оғоз ёфта буд ва дар истеҳсолот вазни қиёсии истеҳсолоти натуравӣ торафт заиф мегашт. Бо вучуд шаҳриёну деҳотиён

ҳама бештар ба кори кишоварзӣ машғул буданд. Бо ин сабаб тиҷорат ва муносибатҳои пулӣ ҳам ин хусусиятро танг карда натавонишанд.

Дар вилоятҳои биёбонӣ ва кӯҳӣ ҷудонапазирии ягонагии ҳаёти шаҳрию деҳавӣ ҳоло ҳам кашол меёфт. Бо маълумоти ал-Истархӣ ҳатто дар асрҳои X-XI шаҳри Хучанд бо боғу тоқзорҳо ихота ёфта буд. Дар ин ҷо навъҳои дарахтон ва анвои ниҳоят зарури зироат кишту парвариш меёфтанд [13]. Ин тамоил бетағйир дар дигар шаҳрҳо, ҳатто дар шаҳрҳо калонтару марказӣ ба монанди Бухорою Марву Самарқанд низ идома дошт.

Хусусияти дигари пешрафти иқтисоду иҷтимоиёти мулкҳои Хуросон дар шакли табиӣ, бо пешрафти мутаносибии зироату чорво ва обёрӣ ифода меёфт. Алоқамандии зичи ин унсурҳо боиси такмилоту тараққиёти якдигар мешуданд. Масалан, ҳайвоноти чорпо аз замин ғизо мегиранд ва дар навбати худ ба он ғизо медиҳанд. Обёрӣ низ ҳамчунин. Истифодаи босамари тамоили зикрёфта, яқоя бо меҳнати озода деҳқонон, сарфи назар аз баъзе ҷиҳатҳои манфии он, имконият дода буд, ки бисёр деҳаҳою вилоят ободу зебо гарданд ва мардумонашон босарват бошанд.

Чуноне ки Тоҳаристон аз даҳ зиёдатар чунин мулкҳои мустақилу ниммустақил: Хутталон, Шумон, Ҷағониён, Аҳорун, Куфтан, Қубодён Термиз, Кумед (худудаш то имрӯз аниқ нест, баъзеҳо онро Раштонзамин, (ҳозира Қаротегин гуфтаанд. Р. С), Вахш ва Шугнон таркиб ёфта буд [14]. Суғд бошад, аз вилоятҳои пешрафта, чун Бухоро, Самарқанд, Накшаб, Кеш, Пайканд ва Вардазеҳр иборат буд, ки онҳоро худотҳо (соҳибон) идора мекарданд.

Ободии ин мулкҳо ба дараҷае дилкаш буд, ки ҳангоме арабҳои саҳронишинӣ ғосиб ба ин ҷо ворид гаштанд, дар ҳайрат монданд. Онҳо Балхро ба «Ҷанат-ул-арз» («Гӯшаи Ҷаннат») ва «Хайр-ут-тороб» («Муъҷизаи Худо») ташбеҳ доданд ва Хуросонро дар маҷмӯъ, «Боғи Амира-л-муъминин» хонданд [15].

Ҳамин тавр, метавон зирк намуд, ки сохтори табақавӣ, касбу кор, ҳунармандию савдо, кишоварзию чорводорӣ қабл аз исломии ориёӣҳо маълумоти пурқиммат дода, илман асоснок намудааст, ки дар ҷомеаи авестой се намуди заминдорӣ вучуд доштааст: заминҳои мулкдорони бузург (лашқариён), хурдамоликон (заминдорони миёна) ва барзагарон ё худ кишоварзон. Ҷамъияте, ки «Авесто» онро тасвир мекунад, қабл аз ҳама, ҷамъияти патриархалии чорводорону барзгарони муқимӣ буда, дар он нобаробарии молӣ ва иҷтимоии аъзои ҷамъиятӣ мавҷуд аст. Тибқи ахбори авестошиносон, ҷомеаи авастои ҷаҳор табақа ва ё ҷаҳор зина будааст: оила (нмана), авлод (вис), қабила (занту) ва мамлакат (дахӣу) ном доштааст.

Маҳз дар аҳди Ҷаҳоманишиён дар Осиёи Миёна ноҳияҳои молиётӣ таъсис ёфт, муомилоти пулӣ (пули тангаи дарик, ки 8 гр вазн дошт) пайдо шуд, роҳҳои иқтисодӣ ва ҳарбӣ-стратегӣ бунёд шуданд, инчунин, бунёди обанборҳо ва дарғотҳо падидаи омад, ки ин, бешак, боиси пешрафти иқтисодиёти Осиёи Миёна гардид. Махсусан, нахрҳои бузург ва иншооти дигари обёрикунӣ, ки тавассути онҳо заминҳои зиёд обшор карда мешуданд, аҳамияти ниҳоят калон доштанд. Чунин каналҳо дар поёноби дарёи Ҷайхун ва Сайхун сохта шуда буданд. Тарҳи яке аз онҳо дар наздикии Кӯҳнауза, ки 50 км дарозо дорад, побарҷост. Инчунин, дар водии Вахш канали Болдай, дар водии Қубодиён ҳам чунин канал сохта шуда буд. Ин гуна рӯдҳо дар Хоразм ҳам ёфт шуданд, ки 18-40 м. паҳно ва 6-8 км дарозо доштанд. Аз бунёди чунин каналҳо дар атрофии Самарқанд ва Тирмиз низ сарчашмаҳо хабар медиҳанд. Масалан, тибқи ахбори Страбон оби Политимент (Зарафшон) заминҳои атрофро шодоб намуда, дар регзорҳо фурӯ меравад.

Адабиёт

1. Бал'ами, Абулфазл. Та'рихи табари. В трех томах. -Т.1. – Душанбе, 1992.
2. .Бал'ами Абулфазл. Та'рихи табари. Инв. № 721. – Душанбе, Литографическое издание хранится в институте рукописей АН Таджикистана.
3. .Бирунӣ, Абурайхон. Китоб-ут-Тафҳим ли аволи саноат ти-Танзим.

4. Бартольд, В. В. Работы по исторической географии и истории Ирана // Соч. -Т. VII. -М.: ИВЛ, 1971. – 723 с.
5. .Гардези. Извлечение из «Зейн ал-ахбор»/. Пер. и под ред. А. Ромаскиевича // МИТТ. - М.-Л.: Издательство АН СССР, 1939.
6. Гафуров, Б.Г. Исторические связи Средней Азии со странами Арабского Востока / Б.Г. Гафуров // Избранные труды. –М.: Наука, 1985. – С. 446-452.
7. Гафуров, Б.Г. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история / Б.Г. Гафуров. – М.: Наука, 1998. – 384 с.
8. Гоибов, Г. Ранние походы арабов в Среднюю Азию/ Г. Гоибов.–Душанбе, 1989.–144 с.
9. Гоибов, Г. Мухаммад ибни Мусо ал-Хоразмӣ (ҳаёт ва эҷодиёт). –Душанбе: Дониш, 1983. – 250 с.
10. Джамал ал-Карши. Ал-Мулхакат би-с-сурах // История Казахстан в персидских источниках. Джамал ал-Карши. Ал-Мулхакат би-с-сурах. Перевод с арабского Воидова Ш. и Аминова Б. -Т. I. –Алматы: Дайк-Пресс, 2005.
11. Джамал ал-Карши. Мулхакат ас-Сурах. Перевод с арабского и примечания Саидова Абдукаххора. – Душанбе: Ирфон, 2006. -266 с.
12. Ҳакназаров, А. Чунбишҳои инқилобии мардуми эронитабор бар зидди ҳулафои араб / А. Ҳакназаров. – Душанбе, 2005.
13. Ҳакназаров, А. Освободительная борьба таджикского народа против арабского Халифата / А. Ҳакназаров. – Душанбе, 2007. – 372 с.
14. Ҳакназаров, А. Тасвири муборизаи мардуми тоҷик бар зидди ҳулафои араб дар асари «Тоҷикон» / А. Ҳакназаров // Фарҳанг. – 2008. – №1. – С. 12.

ҲОЛАТИ ИҚТИСОДИЮ ИҶТИМОИИ ХУРОСОНУ СУҒД ҚАБЛ АЗ ИСЛОМ

Дар мақола оид ба авзои иҷтимоӣ ва маҷмӯи иқтисодии Хуросону Варорӯд дар аҳди Ҳахоманишиҳо, Порт-Ашкониён ва Кушониён Сосониён тазаққур дода, бавижа маҷмӯи сатрапи Бохтарро дар ҳаёти иқтисодиву сиёсии Ҳахоманишиён бағоят баланд арзёбӣ гардидааст.

Муаллиф бар асоси сарчашмаҳои муътамади таърихӣ ва тақия ба таҳқиқоти пураарзиши пажӯҳишгарону муаррихон вазъияти иқтисодию иҷтимоии қабл аз исломи Хуросону Варорӯдро мавриди таҳлили амиқ қарор додаст.

Муаллиф бо тақия ба сарчашмаҳои таърихӣ аҳди сосонӣ исбот намудааст, ки мардум дар ҷомеаи эронӣ ба ҷаҳор табақа тақсим мешуданд: 1) одурбонон (рӯҳониён) – аз мӯбади мӯбадон сар карда, то роҳибону коҳинони маъбадҳо; 2) артештаран – сипоҳиён ё худ посбонони кишвар (шоҳ ҳам ба ин табақа ё гурӯҳ шомил буд; 3) вастрйошан – кишоварзон (ба ин гурӯҳ озодагон, деҳқонон, кишоварзон, барзгарон ва қадеварҳо дохил буданд; 4) хутухшан – пешоварон (ба ин гурӯҳ хизматчиёни гуногуни дарбор ҳам дохил мешуданд).

Калидвожаҳо: *Хуросон, Варорӯд, Авесто, зироаткорӣ, ҷорводорӣ, савдо, ҳунармандӣ, сохтори табақаӣ.*

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ И СОЦИАЛЬНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ХОРАСАНА И СОГДА ДО ИСЛАМА

В статье обсуждается социальное и экономическое положение Хорасана и Варуда в периоды Ахеменидов, Порт-Ашкенази, Кушан и Сасанидов, и особенно место Бактрии в экономической и политической жизни Ахеменидов.

Автор на основе достоверных исторических источников и ценных исследований глубоко анализирует социально-экономическую ситуацию в доисламском Хорасане и Вароруде.

Опираясь на исторические источники эпохи Сасанидов, автор доказывает, что люди в иранском обществе делились на четыре класса: 1) одурбонон (духовенство) - от мубадов до монахов и священников храмов; 2) артештаран - солдаты или гвардейцы страны (царь тоже принадлежал к этому сословию или группе; 3) вастрёшан - крестьяне (в эту группу входили

вольные, крестьяне, пастухи и кадевары; 4) хутухшан - вожди (к этой группе были также включены различные судебные чиновники).

Ключевые слова: Хорасан, Вароруд, Авеста, земледелие, животноводство, торговля, ремесленничество, иерархическая структура.

ECONOMIC AND SOCIAL STATUS OF KHURASAN AND SOGDIANA BEFORE THE ISLAM

The article discusses the social and economic situation of Khorasan and Vararud during the Achaemenid, Part Ashkenazi, Kushan and Sasanian periods, and especially the place of Bactria in the economic and political life of the Achaemenids.

The author deeply analyzes the socio-economic situation in pre-Islamic Khorasan and Varorud on the basis of reliable historical sources and valuable research by researchers and historians.

Based on historical sources of the Sassanid era, the author proves that people in Iranian society were divided into four classes: 1) odurbonon (clergy) - from mubads to monks and priests of temples; 2) arteshtaran-soldiers or guards of the country (the king also belonged to this class or group; 3) vastreshan - peasants (this group included freemen, peasants, peasants, shepherds and kadevars; 4) hutukhshan - leaders (various judicial officials were also included in this group).

Keywords: Khorasan, Vararud, Avesta, agriculture, animal husbandry, trade, handicraft, hierarchical structure.

Сведения об авторе: *Раджабов Саиднеъмон Муллоджонович* – кандидат исторических наук, доцент, заместитель ректора по международным отношениям Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 900611118

Information about the author: *Rajabov Saidnemon Mullojonovich* – candidate of History, associate Professor, Vice-rector on international relation of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 900611118

**РОЛЬ КУЛЬТУРНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ В РАЗВИТИИ
КУЛЬТУРНО-ТЕХНИЧЕСКОГО УРОВНЯ РАБОТНИКОВ СЕЛА В 60-е И 70-е ГОДЫ
XX ВЕКА**

Каноатова Г.И.

Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода

Успешное осуществление планов социалистического строительства требовало комплексного решения экономических, социальных и культурных проблем. В центре внимания государства находились вопросы дальнейшего совершенствования всей идейно-воспитательной работы в массах.

Вот почему, наряду с коренными проблемами экономики и политики, большое внимание уделялось вопросам культурно-просветительной работы как важного средства воспитания трудящихся. В решениях съездов, пленумов и постановлений партии и правительства обращалось внимание на необходимость улучшения работы сельских культурно-просветительных учреждений и поднятия их роли в трудовом воспитании колхозников, рабочих совхозов и народной интеллигенции. Советское правительство большое значение придавало идейному воспитанию трудящихся в период строительства социализма. В постановлении ЦК КПСС «О дальнейшем улучшении идеологической, политико-воспитательной работы», говорится, что «...необходимо добиться дальнейшего усиления идейно-воспитательной работы среди сельского населения. Воспитывать у трудящихся села высокую ответственность за всестороннее и динамичное развитие сельского хозяйства, увеличение производства и продажи государству зерна, мяса, молока, хлопка, картофеля, овощей и других продуктов. В условиях индустриализации сельскохозяйственного производства, крупных социальных изменений в деревне проявлять постоянную заботу о повышении общеобразовательного, профессионального и культурного уровня сельских тружеников» [1].

Коммунистическая партия и Советское правительство в своих решениях и постановлениях по идеологическим вопросам обращали особое внимание на работу библиотек, требовали от партийных и советских органов усиления руководства библиотеками и оказания им необходимой помощи в повышении политического уровня их работы с массами, особенно в сельской местности, где библиотека является одним из важнейших очагов культурно-воспитательной работы. Она призвана нести в массы идеи новой жизни, обогащать людей знаниями, приобщать их ко всем богатствам культуры, накопленным человечеством. Возможности активной работы библиотек в массах сельского населения поистине были безграничны. И чем выше была эта активность, чем содержательнее, интереснее, разнообразнее были формы и методы приобщения людей к общественной жизни, к знанию, к умению хозяйствовать, тем значительнее повышалась роль сельской библиотеки в решении задач, которые ставились партией перед тружениками сельского хозяйства.

В 60-е и 70-е годы XX века Советское правительство проводило огромную работу по созданию широкой и организованной сети библиотек и улучшения их деятельности. При этом проявлялась особая забота о развитии библиотечной сети в ранее отсталых республиках. И это не случайно, ибо она является одним из проводников идейно-воспитательной работы среди тружеников села.

В названные годы библиотечные работники кишлаков Таджикистана многое сделали для того, чтобы огромные книжные богатства библиотек стали достоянием всех колхозников, рабочих совхозов и интеллигенции села. Широко использовались новые формы и методы библиотечной работы, направленные на дальнейшее улучшение пропаганды и распространения книг среди масс: организовывались передвижные библиотеки, популярным было книгоношество на полевые станы и животноводческие фермы. По рекомендации партийных организаций работа библиотек носила разнообразный, конкретный,

целенаправленный характер и тематика проводимых массовых мероприятий предусматривала читательские конференции, литературные вечера, вечера вопросов и ответов, викторины.

Сотрудниками сельских библиотек Таджикистана проводилась большая работа по пропаганде достижений науки и техники. В библиотеках проходили теоретические и научно-практические конференции, посвященные историческим датам.

В 1974 г. правительство приняло постановление «О повышении роли библиотек в коммунистическом воспитании трудящихся и научно-техническом прогрессе», в котором предусматривалась перестройка работы библиотечной системы в стране. Перестройка библиотечной системы дала возможность, особенно сельским библиотекарям, чаще общаться с читателями. Рабочее место любого сельского библиотекаря было не только в библиотеке, но и в поле, на фермах, в клубах, в домах односельчан. Об этом свидетельствует содержательная работа Центральной библиотеки колхоза «Коммунизм» Вахшского района. Ею заведовала заслуженный библиотекарь Таджикистана Т.Л. Сворцова. В библиотеке была составлена карта поселка и примкнувших к нему кишлаков. По инициативе Т.А. Сворцовой были организованы библиотечный совет и «Команда Тимура». Эта команда пропагандировала книги среди колхозников. Силами ее членов библиотека каждый год выдавала своим читателям более 20 тысяч книг [2].

В год 50-летия образования Таджикской ССР и Коммунистической партии республики библиотекой колхоза была организована серия выставок: «Таджикистан за 50 лет», «Решения XXIУ съезда КПСС в жизнь», «Цветущая долина». Кроме того, были организованы читательские конференции по роману М. Горького «Мать», С. Айни «Рабы», «Смерть ростовщика», М. Турсунзаде «Голос Азии», М. Миршакара «Золотой кишлак» и др [4].

Библиотеками Таджикистана накоплен большой опыт по военно-патриотическому воспитанию сельских тружеников. Стали традиционными встречи ветеранов революции и Великой Отечественной войны с колхозниками и рабочими совхозов. В 1980 г. сельские библиотеки организовали 4570 встреч с ветеранами революции и войны. В республике особенно славилась библиотека колхоза им. Ленина Гиссарского района. Книжный фонд библиотеки составлял 5350 экземпляров.[3,31] Библиотека с участием ветеранов революции, войны и труда проводила военно-патриотические, трудовые вечера и конференции. Кроме того, в дни юбилейных дат здесь организовывались встречи читателей с участниками боев против басмачества, Героями Советского Союза, ветеранами труда. В библиотеке оформлялись стенды и фотомонтажи: «Наш односельчанин - Герой Советского Союза Чутак Уразов», «Герои гражданской войны из Гиссара», «По следам отцов». Работа этой библиотеки по военно-патриотическому воспитанию характеризовалась тем, что читатели активно помогали совету библиотеки в организации того или иного мероприятия. Кроме того, ежегодно ко Дню Победы в библиотеке проводились встречи ветеранов войны с молодыми колхозниками. Библиотека имела 1875 постоянных читателей [4].

В данный период большое развитие получило библиотечное дело в сельской местности Таджикистана. Если в 1961 г. в республике было 885 библиотек с книжным фондом 4962 тыс. экземпляров, в 1970 г. - 1164 библиотеки с книжным фондом 11914 тыс. экземпляров, то в 1980 г. число библиотек достигло 1648 с книжным фондом 13455 тыс. экземпляров. Количество библиотек в сельской местности увеличилось с 229 в 1961 г. с книжным фондом 3554 тыс. экземпляров, до 400 библиотек в 1980 г. с книжным фондом 8167 тыс. экземпляров [5, 291].

С ростом сельских библиотек и книжного фонда в них заметно возросло и число читателей. Подсчеты показывают, что самой многочисленной группой читателей были механизаторы, доярки, полеводы. В Регарском районе в 1970 г. работало 62 библиотеки с книжным фондом 26591 экземпляров. Только в колхозных библиотеках насчитывалось 17257 постоянных читателей [5,293].

Рост производства сельскохозяйственных продуктов и укрепление экономики колхозов и совхозов явились материальной основой для прогрессивных социально-экономических и культурно-бытовых преобразований на селе. Все это привело к серьезным позитивным изменениям в развитии материальной базы культуры в целом по стране. В годы восьмой, девятой и десятой пятилеток в сельской местности Таджикистана за счет колхозов было построено 310 новых зданий библиотек, в результате чего число сельских библиотек увеличилось вдвое [3, 32].

Количество книг и журналов в расчете на 100 человек жителей села в колхозных библиотеках с 1961 г. по 1980 г. увеличилось почти в 1,5 раза. Книжный фонд колхозных библиотек возрос до 2690 тыс. экземпляров, или в 1,4 раза. Эти богатства культуры стали общим достоянием всех тружеников села, в том числе и колхозников. Читателями колхозных библиотек в 1961 г. были 54240 колхозников, а в 1980 г. - 92430. Если в 1961 г. в среднем на одну колхозную библиотеку приходилось по 120 читателей, то в 1980 г. - по 250. Если в 1961 г. на одного читателя колхозной библиотеки выдавалось по 5 книг и журналов, то в 1980 г. в среднем на каждого читателя было выдано по 16 книг и журналов. [5, 192].

Наряду с успехами также имелись и недостатки. Это вытекает из того, что некоторые колхозы были экономически слабыми, и они не могли создавать научно-культурные центры. Среди колхозных библиотек имелось много мелких и с бедным устаревшим книжным фондом, практически утративших читателей. Многие колхозные библиотеки не были надлежащим образом оборудованы, не имели зданий и читальных залов. Порой библиотекой заведовали неквалифицированные кадры. Из 150 заведующих колхозными библиотеками около 65% не имели специального образования. В том числе, колхоз «Коммунизм» Вахшского района имел 6 библиотек с книжным фондом 12,5 тыс., год в среднем на одного читателя библиотеки колхоза выдавалось по 1,7 книг [7], а в библиотеке колхоза им. Рудаки Пенджикентского района - 7 книг, в колхозе «Коммунизм» из общего числа колхозников 60% являлись читателями библиотеки, а в колхозе им. Рудаки — около 25% [8]. По уровню образования колхозников и количеству интеллигенции эти колхозы занимали одно из первых мест в республике. И естественно, большая половина колхозников была заинтересована в повышении своего идейно-теоретического уровня. Но из-за отдаленности населенных пунктов труженики колхоза им. Рудаки не имели возможности посещать библиотеки, чтобы повышать уровень своих знаний. В некоторых населенных пунктах отсутствовали центры культурно-бытового назначения.

Большой популярностью стали пользоваться личные библиотеки сельских тружеников, в том числе и крестьян. По данным 1980 г. более 48% семей колхозников Таджикистана имели свои личные библиотеки.

К концу данного периода число колхозных библиотек росло незначительными темпами. Это привело к тому, что на одну сельскую библиотеку приходилось девять населенных пунктов. Что, было крайне недостаточно для удовлетворительного обслуживания населения. Нужно отметить и тот факт, что на одну сельскую библиотеку приходилось 2708 человек [2]. Это объясняется тем, что имеющаяся сеть библиотек недостаточна по отношению к численности населения как в республике в целом, так и в сельской местности в частности. Из 4800 кишлаков в целом по республике в 3920 селах отсутствовали массовые библиотеки [6,185]. Эти населенные пункты обслуживались путем организации пунктов выдачи, передвижных библиотек, книгоношества. Однако, в связи с отдаленностью сельских и колхозных библиотек многие колхозники оставались вне библиотечного обслуживания.

Неблагоприятным в данный период было участие колхозов в строительстве новых зданий библиотек. Так, например, из-за халатности руководителей колхозов в Науском районе - 20, Пенджикентском - 20, Восейском - 25, Куйбышевском - 42, Дангаринском - 28, Регарском - 13, Колхозабадском - 50, Кумсангирском - 27, Орджоникидзебадском - 113, Шаартузском - 47 кишлаков не имели библиотек [6, 186].

Имевшиеся колхозные библиотеки были оформлены кустарным оборудованием, в основном, не отвечали требованиям дня. Многие колхозные библиотеки были размещены в

неприспособленных помещениях, плохо оборудованы, зимой не отапливались, не было электричества. Некоторые библиотеки были укомплектованы малоквалифицированными кадрами. Из 517 заведующих колхозными библиотеками только 15 человек имели среднее специальное образование.⁴

Эти недостатки являлись определенной помехой в улучшении работы библиотек. В связи с этим работники колхозных библиотек не могли объективно направлять свои силы и энергию на идейно-патриотическое и трудовое воспитание колхозников.

Таким образом, несмотря на существующие недостатки, укрепление материально-технической базы библиотек сыграло большую роль в трудовом воспитании сельских тружеников и совершенствовании культурно-просветительной работы.

Литература

1. О дальнейшем улучшении идеологической, политико-воспитательной работы // Правда. - 1979. - 26 апреля
2. Архив МСХ РТ. - Ф. 1: Управление колхозов республики за 1961-1985 гг. Оп.12.-Д. 125. - Л.3.
3. Новый этап в развитии культуры таджикского народа // Сб. научных трудов. – Душанбе: Ирфон, 1983.
4. Текущий архив колхоза им. Ленина Гиссарского района- Годовой отчет за 1980 г.
5. Советский Таджикистан за 60 лет.- Душанбе: Ирфон, 1984.
6. История культурного строительства в Таджикистане. — Душанбе: Дониш, 1979.
7. Текущий архив колхоза «Коммунизм» Вахшского района за 1961-1979 г.г.
8. Текущий архив колхоза им. Рудаки Пенджикентского района за 1961-1980 г.г.

РОЛЬ КУЛЬТУРНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ В РАЗВИТИИ КУЛЬТУРНО-ТЕХНИЧЕСКОГО УРОВНЯ РАБОТНИКОВ СЕЛА В 60-е И 70-е ГОДЫ XX ВЕКА

В данной статье речь идёт о роли культурно-просветительных учреждений, в частности библиотек в развитии культурно-технического уровня работников села. В названный период правительство обращало большое внимание вопросам культурно-просветительной работы, как важного средства воспитания трудящихся. Проявлялась особая забота о развитии библиотечной сети в ранее отсталых республиках.

Автор статьи проводя ряд исследований пришла к такому мнению, что в сёлах Таджикистана в работе повышения культурного уровня тружеников важную роль играли библиотеки. Библиотечные работники кишлаков Таджикистана многое сделали для того, чтобы огромные книжные богатства библиотек стали достоянием всех колхозников, рабочих совхозов и интеллигенции села. Широко использовались новые формы и методы библиотечной работы, направленные на дальнейшее улучшение пропаганды и распространения книг среди масс.

Наряду с достижениями существовали недостатки, которые были связаны прежде всего с отдаленностью местности и привлечению к работе неквалифицированных специалистов.

Ключевые слова: культурно-просветительные учреждения, культурно-технический уровень, библиотека, колхозы, книжный фонд, работники библиотек, село, сельские работники.

НАҚШИ МУАССИСАҶОИ МАДАНИЙ-РАВШАННАМОЙ ДАР БАЛАНД БАРДОШТАНИ САВИЯИ МАДАНИЙ-ТЕХНИКИИ МЕҲНАТКАШОНИ ДЕҲОТ ДАР СОЛҶОИ 60-70-УМИ АСРИ XX

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи нақши муассисаҳои маданӣ-равшаннамоӣ, аз ҷумла китобхонаҳо дар баланд бардоштани савияи маданӣ-техникии кормандони деҳот меравад. Дар давраи номбурда ҳукумати Шӯравӣ ба кори ин гуна муассисаҳо аҳамияти калон медод, барои он ки онҳо дар тарбияи меҳнаткашони деҳот нақши муассир доштанд.

Диққати махсус ба инкишофи китобхонаҳо дар ҷумҳуриҳои нисбатан ақибмонда дода мешуд. Ин аз он сабаб буд, ки китобхонаҳо яке аз тарбиятгарони асосии меҳнаткашони деҳот дар руҳияи ватандӯстӣ ба ҳисоб мерафтанд.

Муаллифи мақола дар натиҷаи таҳқиқот ба чунин хулоса омадааст, ки дар деҳоти Тоҷикистон дар баланд бардоштани савияи маданияи меҳнаткашон нақши китобхонаҳо калон буд. Кормандони китобхонаҳо қорҳои зиёдеро ба анҷом расонида буданд, то ки китобҳо дастраси тамоми аҳолии деҳот гарданд. Барои ташвиқот ва паҳн намудани китобҳо дар байни аҳоли аз шакли усулҳои нави қори китобхонаҳо истифода бурда мешуд.

Калидвожаҳо: муассисаҳои маданӣ-равшаннамоӣ, савияи маданӣ-техникӣ, китобхона, фонди китобҳо, колхозҳо, кормандони китобхонаҳо, меҳнаткашони деҳот.

THE ROLE OF CULTURAL AND EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN THE DEVELOPMENT OF CULTURAL AND TECHNICAL LEVEL OF RURAL WORKERS IN THE 60^S AND 70^S OF THE XX CENTURY

This article deals with the role of cultural and educational institutions, in particular libraries, in the development of the cultural and technical level of rural workers. During this period, the Government paid great attention to the issues of cultural and educational work as an important means of educating workers. Special care was taken to develop the library network in previously backward republics. And this is not accidental, because it is one of the conductors of ideological and educational work among the workers of the village.

The author of the article, conducting a number of studies, came to the conclusion that in the villages of Tajikistan, libraries played an important role in raising the cultural level of workers. Library workers of the villages of Tajikistan have done a lot to ensure that the huge book wealth of libraries became the property of all collective farmers, state farm workers and intellectuals of the village. New forms and methods of library work were widely used, aimed at further improving the promotion and distribution of books among the masses.

Along with the achievements, there were shortcomings that were primarily associated with the remoteness of the area and the involvement of unskilled specialists in the work.

Keywords: cultural and educational institutions, cultural and technical level, library, collective farms, book fund, library workers, village, rural workers.

Сведения об авторе: *Каноатова Гулдаста Ибрагимовна* - кандидат исторических наук, доцент кафедры истории и межкультурной коммуникации Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзада. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992) 934622992

About the author: *Kanoatova Guldasta Ibragimovna* - candidate of historical Sciences, associate Professor of History and Intercultural Communication of the Tajik state Institute of languages named after Sotim Ulugzada. **Address:** 734019, Tajikistan, Dushanbe, St. Mukhammadiyeva 17/6 tel: (+992) 934622992

**ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАЗИЙСКИХ СУДОВ НА ТЕРРИТОРИИ
ТАДЖИКИСТАНА (1867-1928 гг.)***Аслонов Х.З.***Таджикской государственной институт языков имени Сотима Улугзода**

История становления и развития казийских судов в Средней Азии, в частности в Таджикистане, является малоизученной. Исламская судебная система не только сумела навязать среднеазиатскому обществу правила поведения феодального общества, но и одновременно сумела установить свои нормы права. Суды и судебная система, как одна из государственных структур, опираясь на правовые традиции ислама, всегда выступала в качестве защитника интересов господствующего класса и защищала их интересы. Одной из негативных сторон казийских судов являлось закрепление в целом ряде норм неравноправия, униженного положения женщин в семье и обществе, но и всей классовой сущности – быть защитником имущественных слоев общества. В этой связи изучение истории деятельности казиата и казийских судов, как составной части истории таджикского народа, является актуальным в наши дни. По этому поводу Лидер нации, Президент страны Эмомали Рахмон отмечал: «Знание истории необходимо не только ради самого прошлого - оно как компас помогает определить дальнейший путь нации, выявлять новые процессы и течения, с которыми сталкивается в своем развитии любая государственность» [13, с.127].

Исламская судебная система в общественном сознании мусульман не абстрактное понятие, а действительность общества, несмотря на то, что она не нашла свое отражение в законах современного государства. В реальной жизни исламская судебная система используется как правовая практика, особенно в семейных (брак, развод, раздел имущества) и во многих других сферах частной жизни граждан.

Как известно, регулирование многих аспектов жизни общества долгое время, до второй половины XIX века, беспрерывно занимался казиат. А со второй половины XIX века и до 1928 года, казии работали на основе российского (1867-1917 гг.) и советского (1917-1928 гг.) закона.

Деятельность института казиата прошла несколько этапов развития, в течение которых многократно реорганизовывалась и эволюционизировалась. Несмотря на то, что практическое значение исследуемой темы для современного общества порой кажется анахронизмом, однако, теоретические и социальные аспекты вопроса, особенно их живучесть, соблюдение её основных догм в социальной жизни мусульманского общества, до сих пор остается актуальным. Поэтому изучение истории и практики казийских судов представляет большой научный интерес. Правовая практика ислама в общественном сознании мусульман воспринимается как непогрешимая истина.

Практическое и теоретическое значение исследуемой темы бесспорно, т. к. судейская система в прошлом играла ключевую роль, а сегодня является частью социальной жизни. Несмотря на это, история и деятельность казийских судов осталась за пределами внимания ученых-историков. Все эти особенности и определили данную проблему в качестве научного исследования.

В исторической литературе становление, развитие и деятельность казийских судов на территории современного Таджикистана освещена недостаточно. Нет специальных работ по указанной проблеме. Однако общие вопросы казиата отражены многими историками. Отдельные сведения по исследуемой проблеме содержатся в трудах Ат-Табари, М. Наршахи, Ахмад ал-Балазури, Ибн-л-Асира, А. Гардези, У. Кайковуса, Ф. Рашид-ад-дина, А. Маварди, Аз-Захаби, Хондамир, М. Сироджа, А. Дониша, С. Айни, М.А. Соми, М. Балджуани, А. Фитрата, Саид Хасан Амина, Ибн Кончим ал-Джаузия. В основном это сведения общего характера о работе казиев, их сфере полномочий и т.д.

Важную информацию можно встретить в работах востоковедов XIX-XX веков: В. В. Бартольда, А. А. Семенова, Д. Н. Логофета, А. Массэ, А. Крымского, Н. П. Остроумова, Г. А.

Арандаренко, Н. Лыкошина, А. Гаевского, К. Палена и др., где даются материалы исторического характера, но без указания даты и места.

Общим вопросам исламского правосудия Средней Азии посвящены специальные труды и диссертации юридического характера. Эти работы И. Д. Сафарова, М. С. Хайдаровой, И. Шодиева, Н. И. Абидовой, К. А. Алакпарова, Ш. Ф. Бакирова, А. Х. Расулева, Ш. З. Уразаева, М. В. Васиковой, Ф. Т. Тахирова, И. Б. Буриева, Ш. А. Ишоновой, М. М. Муллаева, Ш. Разыкова, О. У. Усмонова, А. Г. Халикова, Ф. М. Абдулхонова, М. Сапаргалиева, К. Нурбекова, Б. Дурдыева, Т.Т. Иноятова и др [4...]. Эти авторы, в основном рассматривают вопросы исламского правосудия, в частности особенности судоустройства и судопроизводства дореволюционного суда казиев. Только Х. С. Сулайманова и Ф.Т. Тахирова освещала основные моменты реорганизации, в том числе процесс слома старого и создание нового советского суда в Таджикистане и Узбекистане.

В работе Х.С. Сулаймановой [18, с. 306/88] в основном раскрывается реакционная сущность в области уголовного судопроизводства в прошлом, так и при советской власти в Узбекистане. В них только два раза упоминается о казиях Ходжентского округа.

Наиболее обширные сведения о казиях дореволюционного Таджикистана можно найти в работе А. А. Семенова [16], где о казиате говорится более подробно, даже упоминаются казии областей накануне революции 1917 года.

В диссертациях И. Д. Сафарова [17] рассматриваются общие вопросы казийских судов.

А. Х. Расулев [14,с.188] изучает деятельность судов казиев как часть системы судоустройства. Автор обращает внимание на определение статуса казиев, личности казиза, муфтия, райса и других служителей системы. Так как Таджикистан до 1929 года входил в состав Узбекской ССР, в диссертации упоминается как Ходжентский округ.

В работах Ф. Т. Тахирова, М. Сапаргалиева, М. М. Муллаева, К. Нурбекова, Б. Дурдыева, О. У. Усмонова и др. исследуются общие вопросы деятельности казийских судов Средней Азии и Казахстана, в том числе Таджикистана. Освещаются вопросы образования казийских судов, их состав, обязанности, принципы работы, оплата, порядок назначения и отстранения от должности. Проблемы ликвидации казийских судов в Узбекской ССР, в том числе в районах северного Таджикистана были рассмотрены в работах Н. И. Абидовой [1]. Она исследует не работу казийских судов, а общие проблемы их ликвидации. Только в работе И. Б. Буриева [5, с.188] один параграф посвящен истории развития исламского правосудия.

Немаловажное значение для исследования имела работа Ф. М. Абдулханова [2,с.192], посвященная истории судопроизводства досоветского Таджикистана. В нашей работе в определении правовых и судебных терминологий широко использована эта работа, в которой достаточно убедительно и аргументированно, нашла освещение общая история судопроизводства Таджикистана.

Большой интерес представляет работа М. М. Муллаева [11, с.156], в которой нашли отражение общие вопросы исламского шариата и его применение на практике, как в дореволюционном, так и в советском Таджикистане. Работа посвящена исламскому шариату, а не его истории.

Следует отметить работу Ш. Разыкова [15,с.115], где основное внимание уделено органам суда Таджикской АССР. При этом некоторые выводы автора требуют ряда уточнений и переосмыслений, особенно роли казиата в социальной жизни общества.

В работе использованы труды А. Меца, А. Маджлисова, М. Н. Сокита, Ф. Т. Тухтаметова, Н. Фиолетова, И. П. Петрушевского, К. Е. Бендрикова, Б. И.Искандарова, И. И. Крыльцова и др., посвященные истории казиата в целом. По истории судебной системы использованы труды И. Петрушевского, К. Е. Бендрикова; по различным аспектам деятельности казийских судов – М. Н. Сокита, А. Меца, И. И. Крыльцова, А. Маджлисова, Н. Фиолетова, Б. И. Искандарова. К этой группе работ можно отнести, напечатанные в виде

научных и научно-популярных статей работы А. Ахмедова, В. В. Бартольда, С. Айни, О. Маджлисова, А. Кушматова, И. Б. Буриева и др.

Таким образом, история реорганизации и деятельности казийских судов, процесс их легализации и ликвидации недостаточно изучены и не стали объектом научных исследований. Поэтому изучение истории казийских судов на территории современного Таджикистана нуждается в специальном комплексном изучении исторической науки.

Диссертация Аслонова Х.З. которая является первым комплексным диссертационным исследованием, посвящена истории деятельности казийских судов во второй половине XIX и первой четверти XX века.

В своей диссертации Аслонов Х.З рассматривает и анализирует деятельность казийских дореволюционных и советских судов, процесс их реорганизации и ликвидации (1917-1920 гг.), восстановления (1922-1926 гг.) и вторичной ликвидации (1926-1928 гг.) на основе сведений архивных материалов [3].

При исследовании вопросов казиата и личности казиев, мы опирались на материалы религиозных источников: Коран, сборники хадисов, «Сахех ал-Бухари» Имама Бухари, «Сахех ал-Нишапури» Муслима Нишапури, «Джомеъ-ул-кабир» Мухаммада Тирмизи, «Ал-фикх-ул-акбар» Имама Абуханифы, «Хидая» Бурханиддина Маргилани, «Маджмаал-аркан» М. Б. Дивана, «Книга казия» А. Маваруди и др.

Основным источником исследования явились материалы Центрального государственного архива Республики Таджикистан: Фонды 1, 2, 3, 4 участка мировых судей Ходжентского уезда, мирового судьи по делам мирового разбирательства Ходжентского уезда, Чрезвычайной диктаторской комиссии БухЦИКа по делам Восточной Бухары, Ревкома Таджикской АССР, Центрального Исполнительного Комитета Таджикской АССР, Народного комиссариата юстиции Таджикской АССР, книги записи решений и приговоров казиев Ходжентского уезда с 1870 до 1918/ 24 гг. и др [20].

В заключении изложены результаты и выводы исследования, рекомендации автора по дальнейшему изучению вопроса. Институт мусульманского казиата в своём становлении и развитии прошёл несколько этапов: помощник халифа (630-632); наместничество (632-661гг.); обеспечение правопорядка (750-1920гг.) и вспомогательный институт права (1867-1928гг.).

Одной из особенностей деятельности казийских судов заключалась в том, что начальная деятельность этого органа правосудия совмещалась с должности помощника наместника халифа по причине того, что эти территории еще не были окончательно завоеваны арабами.

Во втором этапе казийские суды развиваются как орган правосудия на основе исламского правосудия и исходя из особенностей ее развития: начальный ислам; формирование течений и школ: ислам суннитского толка; ислам в условиях действия российских имперских законов и советских законов.

Таким образом, становится очевидным, что исламское правосудие и его орган казиат развивались вместе с исламским шариатом, который по ряду вопросов отличался от основных источников ислама. Исламское право строилось на основе сунны, хадисов, иджма, кияса, фетвы и адата. Поэтому, одно из достижений исследования заключается в освящении развития исламского нравоучения (шариата) и казиата в частности, в его суннитском толковании в досоветском и советском периодах.

Казийские суды всегда были лояльными к власти и сохраняли религиозную суть, а на практике - своё народное или общественное предназначение. По всей вероятности, эти свойства казиата в ином правовом поле позволяли сохранить этот институт власти, и поэтому российское имперское и советское право не могли игнорировать казийские суды. Эти особенности казийских судов второй половины XIX в. до 1928 года позволили придти к следующим выводам:

1. Казият и казийские суды образовались как система мер по урегулированию общественных отношений, опираясь на арабские и местные традиции верования и правления.

2. Казият и казии в своей истории прошли несколько этапов развития, от помощника наместника до самостоятельной ветви власти. На заре ислама казии были помощниками, при первых халифах наместниками, а в последующем самостоятельным органом власти.

3. Российская империя только с середины XVI века, в период завоевания мусульманских территорий Поволжья и Крыма, признала ислам одной из государственных религий. Соответственно на этих территориях применялось исламское право, как составная часть правовой системы государства с определенными ограничениями.

4. Сохранение казийских судов в Российской империи и при Советской власти происходило не под влиянием факторов социального или политического характера, а в силу устойчивости религиозных убеждений и правовых традиций общества.

5. В средневековый период казии, как представители религии и защитники интересов власти, сыграли положительную роль в общественно-политической жизни таджиков. Деятельность казиев в определенной мере ограничивала власть правителей и имущественных классов по полному порабощению мусульманского населения.

6. В советском государстве сохранение казийских судов отвечало политическим интересам новой власти, которая в условиях дестабилизации военно-политической обстановки опасалась угрозы усиления религиозного фанатизма.

7. Казият, казийские судьи и казии, несмотря на их явно прогосударственную ориентацию, выступали защитниками прав мусульман, особенно по семейно-брачным вопросам.

8. Религиозная, правовая и судебная практика казийских судов в Российской империи и при советской власти были тесно связаны с новыми традициями социализации законов.

9. Ликвидация казийских судов было исторической необходимостью, как невостребованного обществом органа правосудия в условиях становления нового альтернативного и справедливого суда.

10 Ценности и нормы мусульманского общества и права легли в основу полномочий казиев: кази не только осуществлял правосудие, но и выполнял исполнительные и контрольные функции.

По итогам проведенного исследования в диссертации сформулированы ряд предложений:

- изучение истории казиата, как составной части судебной системы таджикского народа и других мусульманских народов нуждается во всестороннем и комплексном исследовании;

- отсутствие работ по средневековой истории правосудия, особенно процесса становления и развития системы казиата в XIX и XX вв., в условиях становления системы светского правосудия, стало причиной появления утверждений об отсталости исламской системы правосудия. Сведения исторических источников свидетельствуют о развитии исламского правосудия, которое играло ту же роль что и другие религии. Исходя из этого, существует необходимость провести сопоставительное изучение исламской правовой системы и других религиозных систем;

- исходя из особенностей исторического развития Северного и Южного Таджикистана, история казийских судов этих регионов изучают раздельно. На наш взгляд такой подход не отвечает современным требованиям, сопоставительное исследование может подтвердить правоспособность казиатов в разных исторических условиях.

Литература

1.Абидова, Н.И. Суды казиев и особенности процесса их ликвидации в Узбекской ССР (1917-1928 гг.): дисс... канд. юр. наук / Н.И. Абидова. – Ташкент, 1974. – 220 с.

2. Абдулхонов, Ф.М. История судопроизводства досоветского Таджикистана (историко-правовое исследование): дисс... канд. юр. наук / Ф.М. Абдулхонов. – Душанбе, 2011. – 192 с.
3. Аслонов, Х.З. Проблемы казийских судов досоветского и советского Таджикистана (1867-1928 гг.) / Х.З. Аслонов. – Душанбе, 2018. – 208 с.
4. Бакиров, Ш.Ф. Суд, шариат и адат в царском Туркестане / Ш.Ф. Бакиров. – Ташкент, 1967.
5. Буриев, И.Б. Судебные институты государственности досоветского Таджикистана / И.Б. Буриев. – Душанбе, 2010. – 188 с.
6. Васикова, М.В. Законодательная деятельность Узбекской ССР / М.В. Васикова. – Ташкент, 1973. – 256 с.
7. Логофет, Д.Н. В забытой стране. Путевые очерки по Средней Азии / Д.Н. Логофет. – М., 1912. – 175 с.
8. Дурдыев, Б. Создание и развитие советского суда в Туркестане / Б. Дурдыев. – Ашхабад, 1960; Его же. История уголовного законодательства Туркменской ССР: Дисс... д-ра юр. наук. – Ашхабад, 1971.
9. Ишонов, Ш.А. Нормы шариата и их применение казийскими судами в Средней Азии до 1924 года / Ш.А. Ишонов. – Ташкент, 1992.
10. Маварди, А. Одобал-кази: В 2-х томах. – Багдад, 1973. – Т. 2.; Его же. Книга казия. – Багдад, 1977. – Т. 1. (на перс. яз.)
11. Муллаев, М.М. История уголовного права Таджикской ССР: дисс... д-ра юр. наук / М.М. Муллаев. – Душанбе, 1968.; Его же. Происхождение и реакционная сущность шариата. – Душанбе, 1967.
12. Маджлисов, А. Аграрные отношения в Восточной Бухаре в XIX – начале XX века / А. Маджлисов. – Душанбе – Алма-Ата, 1967. – 331 с.
13. Рахмонов, Э. Таджики в зеркале истории: От Арийцев до Саманидов / Э. Рахмонов. – Лондон, 2000. – Кн. 1.
14. Расулев, А. Х. Создание и развитие советского суда в Узбекистане / А.Х. Расулев. – Ташкент, 1957. – 188 с.
15. Разыков, Ш. К истории советского суда в Таджикистане / Ш. Разыков. – Сталинабад, 1960. – 115 с.
16. Семенов, А.А. Бухарский трактат о чинах и званиях и об обязанностях носителей их в средневековой Бухаре / А.А. Семенов // С.В. V. – М.-Л., 1948.
17. Сафаров, И.Д. Правовая система государства Саманидов (IX-X вв.): дисс... канд. юр. наук / И.Д. Сафаров. – Душанбе, 1998. – 198 с.
18. Сулайманова, Х.С. Собрание сочинений / Х.С. Сулаймонова. – Ташкент, 1967. – Т. 1. – 306 с.; Она же. Создание и развитие советского суда в Туркестанской АССР (1917 – 1927 гг.). – Ташкент, 1954. – 88 с.
19. Тахиров, Ф. Т. Становление советского права в Таджикистане / Ф.Т. Тахиров. – Душанбе, 1987. – 192 с.
20. Центральный государственный архив Республики Таджикистан (ЦГА РТ). Ф. И – 21, Оп. №1, Ед. хр. №1, 2, 9, 20, 60.; Ф. И – 32, Оп. №1, Ед. хр. №3, Ф. И – 18, Оп. №1, Ед. хр. №1, 2, 29 и др.; Ф. 18, Оп. 1, Ед. хр. № 80, 89, Ф. 1, Оп. №1, Ед. хр. №1,3,10,181,379, Ф. 9, Оп. №1, Ед. хр. №1,3, 15,23, 27,28,48,77,90,141,179,186,210,248,289, Ф. 10, Оп. №1, Ед. хр. №35,36,203; Оп. 2, Ед. хр. №24, Ф. 386, Оп. №1, Ед. хр. №12,89,145,196.

ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАЗИЙСКИХ СУДОВ НА ТЕРРИТОРИИ ТАДЖИКИСТАНА (1867-1928 гг.)

Автор на основании обширных и достоверных материальных источников утверждает, что деятельность казийских судов в Средней Азии, в частности в Таджикистане, является малоизученной.

По мнению автора, исламская судебная система не только сумела навязать среднеазиатскому обществу правила поведения феодального общества, но и одновременно сумела установить свои нормы права. Суды и судебная система, как одна из

государственных структур, опираясь на правовые традиции ислама, всегда выступала в качестве защитника интересов господствующего класса. Одной из негативных сторон казийских судов являлось закрепление в целом ряде норм неравноправия, униженной положения женщин в семье и обществе, то есть теряла свою сущность – быть защитником всех слоев общества. В этой связи изучение истории деятельности казиата и казийских судов, как составной части истории таджикского народа, является актуальным.

Автор отмечает, что исламская судебная система в общественном сознании мусульман не абстрактное понятие, а действительность общества, несмотря на то, что она не нашла свое отражение в законах современного государства. В реальной жизни исламская судебная система используется как правовая практика, особенно в семейных (брак, развод, раздел имущества) и во многих других сферах частной жизни граждан.

Автор отмечает, что деятельность института казиата прошла несколько этапов развития, в течение которых многократно реорганизовывалась и эволюционизировалась. Несмотря на то, что практическое значение исследуемой темы для современного общества порой кажется анахронизмом, однако, теоретические и социальные аспекты вопроса, особенно их живучесть, соблюдение её основных догм в социальной жизни мусульманского общества, до сих пор остается актуальным. Поэтому изучение истории и практики казийских судов представляет большой научный интерес.

Ключевые слова: *Казият, казийские суды, кази, деятельность казийских судов, Средняя Азия, средние века, досоветский и советский Таджикистан, исследование, реорганизация, ликвидация, восстановление, исламская судебная система, религия.*

ОМУЗИШИ ТАЪРИХИ ФАЪОЛИЯТИ ДОДГОҲҲОИ ҚОЗИГӢ ДАР ҲУДУДҲОИ ТОҶИКИСТОН (СОЛҲОИ 1867-1928)

Муаллиф дар асоси таҳлилу баррасии васеи сарчашмаҳои муътамад қайд менамояд, ки таърихи фаъолияти додгоҳҳои қозигӣ дар Осиёи Миёна, аз ҷумла, дар Тоҷикистон кам омӯхта шудааст.

Ба ақидаи муаллиф, низоми суди исломӣ танҳо наметавонад, ба ҷомеаи асримиёна ва сохтору тартиботи феодализм маҳсуб ёбад, балки дар айни замон он метавонад, меъёрҳои ҳуқуқи худро ба низом дарорад. Суд ва низоми судӣ ҳамчун як сохтори ҳокимият дар асоси анъанаи ҳуқуқи исломӣ ҳамеша ҷонибдори манфиатҳои ҳокимон, рӯҳониён ва табақадорон ҷомеа буд. Яке аз ҷиҳатҳои манфии додгоҳҳои қозигӣ нобаробарии иҷтимоии аъзоёни ҷомеа, бавежа поймол кардани мавқеъ ва ҳуқуқи зан дар оила ва ҷомеа, инчунин, тарафдор ва ғимоякунандаи манфиатҳои табақаи болоии ҷомеа маҳсуб меёбад. Аз ин рӯ, омӯзиши таърихи фаъолияти қозихо ва додгоҳҳои қозигӣ ҳамчун як қисми таркибии таърихи халқи тоҷик масъалаи муҳим ба ҳисоб меравад.

Муаллифи мақола ибраз меорад, ки низоми суди исломӣ дар мафкураи ҷомеаи мусулмонон фаҳмиши абстрактӣ набуда, балки он воқеияти иҷтимоӣ аст, гарчанде ки он дар қонунгузори имрӯза истифода намегардад, аммо дар ҳаёти рӯзмарра низоми суди исломӣ ҳамчун таҷрибаи ҳуқуқӣ, аз ҷумла дар муносибатҳои оилавӣ, (никоҳ, талок, тарақа (мерос), байтулмол ва дигар ҷабҳаҳои ҳаёти шахсӣ васеъ истифода мешавад.

Муаллиф бар он андеша аст, ки институти қозӣ дар раванди фаъолияти худ якҷанд марҳалаҳои рушду ташаккулро бо таҳаввулот аз сар гузаронидааст. Навобаста аз он ки омӯзиши мавзӯи барои ҷомеаи имрӯза таҷрибаи кухнашудаи нодаркор маҳсуб меёбад, вале аз диди иҷтимоӣ, аз ҷумла мавқеъ ва таъсири кузот дар доираҳои васеи омма ва ҳаёти иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва ғоявии ҷомеаи мусулмонон то кунун муҳим ба назар мерасад. Ин аст, ки омӯзиши таърих ва таҷрибаи додгоҳҳои қозигӣ аҳамияти бузурги илмӣ дорад.

Калидвожаҳо: *Қозӣ, додгоҳҳои қозигӣ, қозӣ, фаъолияти додгоҳҳои қозигӣ, Осиёи Марказӣ, асри миёна, Тоҷикистони тошӯравӣ ва шӯравӣ, таҳқиқот, азнавсозӣ, барҳамдиҳӣ, барқарорсозӣ, низоми суди исломӣ, дин.*

STUDY THE HISTORY OF THE ACTIVITY OF THE KAZIYAT COURTS IN TAJIKISTAN TERRITORIES (1867-1928 years)

The author considers that the history of the activity of the kaziyat courts in Central Asia, in particular in Tajikistan, which seems to be poorly studied, on the basis of broad and extensive data.

According to the author, the Islamic judicial system not only managed to impose the rules of conduct of feudal society on Central Asian society, but also managed to establish its own rules of law. The courts and the judicial system, as one of the state structures, based on the legal traditions of Islam, have always acted as a defender of the interests of the ruling class and protected their interests. One of the negative aspects of the kaziyat courts was the consolidation in a number of norms of inequality, the humiliated position of women in the family and society, but also the entire class essence – to be a defender of the property strata of society. In this regard, the study of the history of the activities of the kaziyat and the Kazi courts, as an integral part of the history of the Tajik people, is relevant today.

The author notes that the Islamic judicial system in the public consciousness of Muslims is not an abstract concept, but the reality of society, despite the fact that it is not reflected in the laws of the modern state. In real life, the Islamic judicial system is used as a legal practice, especially in family matters (marriage, divorce, division of property) and in many other areas of private life of citizens.

The author notes that the activity of the kaziyat Institute has passed several stages of development, during which it has been repeatedly reorganized and evolved. Despite the fact that the practical significance of the topic under study for modern society sometimes seems anachronistic, however, the theoretical and social aspects of the issue, especially their survivability, compliance with its main dogmas in the social life of Muslim society, still remain relevant. Therefore, the study of the history and practice of the kaziyat courts is of great scientific interest.

Keywords: Kaziyat, kazi courts, kazis, activity of kaziyat courts, Central Asia, medieval ages, Pre-Soviet and Soviet Tajikistan, research, reorganization, liquidation, restoration, Islamic judicial system, religion.

Сведения об авторе: Хошимджон Аслонов – кандидат исторических наук, председатель Совета молодых ученых Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 918 34 66 40.

Information about the author: Hoshimdzhon Aslonov - candidate of historical sciences, the Chairman of the board of young scientists of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiyev str., Tel.: (+992) 918 34 66 40.

Тоҷикон дар таърихи башарӣ аз қадим дорои тамаддуни бой буданд ва ин тамаддун, ки таърихи беш аз панҷазорсоларо дорои мебошад, дар инкишофи дигар тамаддунҳо низ хизмати бузурге кардааст. Дар ин сарзамини куҳанбунёд аз қадимулайём ҳунари мардумӣ – оҳангарӣ, заргарӣ, наққошӣ, кандакорӣ, сафолгарӣ ва ғайраҳо ривочу раванг пайдо кардаанд, ки ҳазорон намунаи онҳоро дар бузургтарин осорхонаҳои ҷаҳон – Музеи Бритониё, Эрмитаж, осорхонаҳои Техрон, Бағдод, Деҳливу Тошканд ва осорхонаҳои Тоҷикистон – Осорхонаи миллии Тоҷикистон, Осорхонаи миллии бостонии Тоҷикистон дида мумкин аст. Дар миёни ин падидаҳо, албатта, намунаҳои зиёде, аз қабилҳои соҳаи мусиқии қадимӣ ба мисли найҳои сафолӣ, чӯбӣ, қамишӣ, устухонӣ ё худ дафҳову духулҳои гуногун, тасвири чангҳову осор низ метавон, оид ба ғановати бузурги мусиқии қадимии тоҷикон тасаввурот пайдо намуд.

Доир ба омӯзиши фарҳанги мусиқии бостонӣ ва асримиёнагии халқи тоҷик зарур мешуморем, ки бо истифода аз маводи илмӣ осорхонаҳои муҳимми кишвар, яъне Осорхонаи миллии Тоҷикистон ва Осорхонаи миллии бостонии Тоҷикистон истифода намуда, аҳамияти таърихӣ онҳоро зерин назари хонанда равшан намоем.

Яке аз осорхонаҳое, ки пеш аз ҳама, фаъолияти он пурра ба инъикоси маводи бостоншиносӣ, махсусан, осор ва таърихи фарҳанги мусиқии тоҷикон бахшида шудааст, Осорхонаи миллии бостонии Тоҷикистон мебошад. Осорхонаи мазкур дар назди Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон 4 апрели соли 1996 ташкил ёфта, соли 2001 дари худро ба рӯи тамошобинон боз намунадааст. Аввалин экспонатҳои осорхона соли 1934 дар асоси бозёфтҳои бостоншиносии Базаи тоҷикистони Академияи илмҳои ИҶШС ҷамъ оварда шуда, ба номии гузошта шуда буданд. Он ҳамагӣ 530 номгӯро дарбар мегирифт [2, с. 105]. Имрӯз дар бойгонии осорхона зиёда аз 100 ҳазор бозёфтҳои бостоншиносӣ мавҷуд аст, ки аз аҳди давраи санг то охири асрҳои миёнаро дар бар мегирад.

Қадимтарин соҳаи мусиқӣ найҳои устухонӣ мансуб ба давраи давлатдорӣ юнониҳову бохтариҳо (асрҳои 3-2 то мелод) мансуб мебошад, ки соли 1979 дар натиҷаи ҳафриёти бостоншиносӣ аз “Тахти сангин” наздики 40 адад бозёфт гардидаанд [7, с. 89] ва бозёфтҳои мазкур айни ҳол дар ошёнаи якуми осорхона дар толори “Тахти сангин” ба намоиш гузошта шудаанд. Ҳамчунин, дар миёни ин падидаҳо муҷассамаи биринҷии Силен Марсей ҳангоми навохтани дунай бозёфт гардидааст, ки дар радиои чанде аз ин найҳо дар Осорхонаи миллии Тоҷикистон ба намоиш гузошта шудааст.

Санъатшинос А. Низомӣ дар асари монографияш “Таърихи мусиқии тоҷик” қайд менамояд, ки найҳои устухонӣ “Тахти сангин” шакли ибтидоӣ сози мусиқии авлос (дунай) мебошанд, ки баъдан, ба асбоби арғунун табдил ёфтааст [8, с. 42].

Муаррихи дигари тоҷик Н.Ғ. Ҳақимов, низ бо истинод ба манобаи муътамад исбот намунадааст, ки ҳамин намуди соз – авлос маҳз аз Осиё ба Юнон интиқол дода шудааст [11, с. 251]. Илова бар ин, ҳатто ҳуди муҳаққиқони ғарбӣ низ бар он ақидаанд, ки *авлос*, яъне ҳамон сози маъруфро, ки *дунай* ном дошт, юнониҳо аз Осиёи Сағир гирифтаанд [11, с. 43]. Яъне, гарчанде юнониҳо муддате дар Бохтарзамин ҳукмрон буданд ҳам, падид омадани соҳаи нафасии *дунай* ё бо ибораи дигар *авлос* аз “Тахти сангин” далели рушду такомули ҳунари мусиқӣ дар Бохтари қадим дар асрҳои 3-2 то мелод мебошад.

Доир ба маданияти мусиқии халқи тоҷик дар аҳди Сосониён (асрҳои 3-7) низ дар Осорхонаи миллии бостонии Тоҷикистон бозёфтҳои нодири мусиқӣ муаррифӣ мешаванд. Яъне, дар осорхонаи мазкур як қисми болоии дастаи рубоб (қароргоҳи гӯшақҳо) нигоҳдорӣ карда мешавад, ки аз қалъаи Чилхуҷра бозёфт шуда, ба асрҳои IV-VI мелодӣ мансуб аст [6.-

С.262]. Тибқи маълумотҳои китоби муаррихи варзидаи ватанӣ Уктам Пулотов “Чилхуджра” сари дастаи рубоб дорои 4 суроҳӣ буда, аз 4 тор низ иборат аст [9, с. 107].

Вобаста ба фарҳанги мусиқии ҳамин давра дар Осорхонаи миллии Тоҷикистон симои асосгузори мусиқии классикии форс-тоҷик Борбади Марвазӣ дар мусаввара дар ҳолати ҷангнавозӣ ба намоиш гузошта шудааст, ки ин ҳам аз ташаккули ҳунари мусиқӣ дар аҳди Сосониён шаҳодат медиҳад. Борбади Марвазӣ намудҳои гуногуни созҳои мусиқиро менавохт ва илова бар ин, муҳаққиқи маъруфи англис Генри Чорч Фармер қайд намудааст, ки дар тамаддуни мусиқии Сосониён маҳз сози ҷанг мавқеи асосиро ишғол менамуд [8, с. 61], вале бар ҳар ҳол, бояд рассом В. Назаров ба ҷои ҷанг барбатро дар дастӣ Борбад тасвир менамуд. Чунки, аз як ҷониб, ҷанг сози мусиқии занона мебошад, аз ҷониби дигар, сози мусиқии дӯстдоштаи Борбад – барбат буд, ки дар аксар асарҳои муҳаққиқон доир ба ин мавзӯ маълумот дода шудааст. Масалан, дар ин бобат санъатшиноси тоҷик А. Низомӣ қайд менамояд, ки “сози барбат бештар ҳоси маҷлисиҳову базмҳои шохона буда, созу навоҷаш аксаран тамоюли дилхушкунанда дошт” [8, с. 65]. Аз ин ғуфтаҳо ҳулоса кардан мумкин аст, ки Борбад ҳамчун ромишгар ва овозхони машҳури дарбори Сосониён барбат менавохтааст. Дар ҳар маврид инъикоси симои Борбад дар Осорхонаи миллии доир ба маданияти мусиқии тоҷик дар асрҳои IV-VII маълумоти боарзиш ҳоҳад дод.

Сарчашмаҳои дигари муътамаде, ки доир ба таърихи фарҳанги мусиқии мардуми тоҷик далолат медиҳанд, деворнигораҳо ба шумор мераванд. Хушбахтона, аз ёдгориҳои Тоҷикистон шумораи зиёди деворнигораҳо таҳқиқ гардидаанд, ки бозгӯкунандаи таъриху тамаддуни миллати тоҷик мебошанд. Яке аз деворнигораҳои нодир, ки дар толори бозёфтҳои Панҷакенти қадими Осорхонаи миллии бостонӣ ба маъраз гузошта шудааст “Духтари ҷангнавоз” мебошад, ки ба асрҳои V-VIII мансуб аст. Нусхаи он дар Осорхонаи миллии Тоҷикистон муаррифӣ карда мешавад. Деворнигораи мазкур соли 1953 аз шаҳристони Панҷакенти қадим кашф гардидааст [1, с. 27].

Доир ба омӯзиши маданияти мусиқии замони Сомониён низ аз ҳудуди Тоҷикистон бозёфтҳои нодири бостоншиносӣ кашф гардидаанд. Вобаста ба ин давра дар Осорхонаи миллии бостонӣ деворнигораҳои низ дар намоишанд, ки таърихи мусиқии минтақаи Кӯлобро дар асрҳои IX-X инъикос менамоянд. Яъне, дар натиҷаи кӯшишҳои бостоншиносӣ аз Қасри Хулбук деворнигорае падида омадааст, ки дар он ду навозанда бо созҳои мусиқии рубоби камонӣ ва ҷанг тасвир ёфтаанд. Бостоншиноси тоҷик Ғуломова Э. дар яке аз мақолаҳои илмӣ худ “Музыкальный инструменты в живописи Хульбука” [5, 95] дар таърих ба навиштаҳои Визго Т. С. “Музыкальные инструменты Средней Азии” қайд менамояд, ки Ал-Форобӣ (870-950) дар “Китоб-ал-мусиқӣ ал-кабир” доир ба мавҷуд будани рубоби камонӣ маълумот додааст [4, с. 80]. Вале доир ба сохту намуди рубоби камонии дар китоби Форобӣ зикршуда муҳаққиқон Ғуломова Э. ва Визго Т.С. маълумоти возеҳтар надодаанд. Дар воқеъ қисмати болоии дастаи рубоби камонӣ ба сари дастаи рубоби баландзиқомии помирӣ хело монанд аст. Ҳамчунин дар қисмати поёнии дастаи рубоби камонӣ ду шохча мавҷуд аст, ки ба шохчаҳои рубоби қошғарӣ хело монанд мебошанд. Аксар муҳаққиқон бар он ақидаанд, ки рубоби қошғарӣ асри XIV дар вилояти Қошғари (ҳоло Тсинзян) Хитой пайдо шудааст. Вале кашф гардидани тасвири рубобҳо дар сангнигораҳои деҳаи Лангари ноҳияи Ишкошими Бадахшон мансуб ба асри яки мелодӣ падида омадани қисмҳои рубоб аз ёдгориҳои Чилхучра (асрҳои IV-VI) Бозор-Дара (асрҳои IX-X) ва кашфи деворнигораи Хулбук аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар шаҳрҳои қадимаи тоҷикон, аллакай, аз асри I сар карда рубоби қошғарӣ хеле маъмул будааст. Вале намуди имрӯзаи рубоби мазкур, шояд баъдан дар асри XIV ба таври каме такмилёфта дар Қошғар, ки минтақаи тоҷикнишин аст, аз ҷониби ҳунармандони тоҷик такмил дода шуда бошад. Аз кашфи тасвири навозандагони деворнигораи Қасри Хулбук маълум мегардад, ки дар Хатлонзамин чун дигар шаҳрҳои бузурги тоҷикон дар асрҳои IX-X яъне дар аҳди Сомониён ҳунари суруду мусиқӣ ба авҷи аъло расидааст ва қасри Хулбук ҳамчун маркази ҳокимнишин ҳамаҷула аз айшу тараб холӣ набудааст.

Илова бар ин, бозёфти дигаре, ки доир ба таърихи созҳои мусиқӣ ва умуман рушди фарҳанги мусиқии минтақаи Хатлон, бавежа, Кӯлоб дар аҳди Сомониён маълумоти боарзиш

медихад, лаълии биринчие мебошад, ки ба асрҳои IX-X мансуб буда, он дар Осорхонаи миллии Тоҷикистон махфуз аст. Дар лаълӣ сахнаи фароғату мусиқӣ инъикос гардидааст. Чунонки муаррих Шарифзода А. дар асари монографияш “Ганҷинаи Кӯлоб” қайд намудааст, “Лаълӣ аз ҷониби яке аз сокинони деҳаи Бодомтӯи шаҳри Кӯлоб ҳангоми кишту кор пайдо гардида, соли 2015 аз ҷониби муаллифи китоб Шарифзода А. ба осорхона супорида шуд. Дар қисмати дохилии лаълӣ як чорво ҳангоми хиромидан тасвир шудааст” [12, с. 14]. Эҳтимоли зиёд аст, ки чорвои зикргардидаи муаллиф оху бошад. Чунки дар аксар зарфҳои миссину нуқрагини асримиёнагӣ ҳангоми инъикоси сахнаҳои базму дилхушӣ бештар тасвири оху ба назар мерасад. Илова бар ин, доир ба нақшҳои лаълӣ Шарифзода А. чунин нигоштааст, ки “дар атрофи тасвири марказӣ боз ба таври ҷудогона панҷ шахс дар ҳолати нишаста қандакорӣ шудаанд, ки аз ин миқдор ду нафар ба суҳбат, як нафар ба найнавозӣ, як нафар ба навохтани барбат ва як нафари дигар ба рехтани шароб машғул мебошад” [12, с. 14]. Пайдо гардидани чунин лаълӣ дар омӯзиши таърихи мусиқии халқи тоҷик сарчашмаи муҳим ба шумор рафта, барои илми мусиқишиносии тоҷик аҳамияти ниҳоят калонро соҳиб аст.

Ҳамчунин, дар ошёнаи дуҷоми Осорхонаи миллии бостонии Тоҷикистон дар толори мансуб ба бозёфтҳои Бозор-Дара қисмҳои рубоб, аз қабилӣ ҳарак (торгир) ба намоиш гузошта шудаанд. Тибқи ақидаи бостоншинос М.А.Бубнова, ин бозёфтҳо мутааллиқ ба асрҳои IX-X буда, аз ҷадвали таърихӣ Бозор-Дара соли 1973 кашф шудаанд [3, с. 207]. Ҳамчунин, тибқи ҳулосаи илмӣ муҳаққиқ М.А.Бубнова, рубоб дорои чор тор мебошад ва яке аз сокинони ин маҳал ба суруд мусиқӣ рағбат доштааст [3, с. 207]. Дар деҳаи Лангари н. Ишқошими Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон наздики 500 адад тасвирҳои рубоб кашф гардидаанд, ки бостоншиносии машҳур В.А.Ранов дар китобаш “Бегущие по скалам” [10, с. 181] дар таърих ба маълумоти китоби Визго Т.С. “Музыкальные инструменты Средней Азии” [4, с. 80] таърихи бархе аз ин тасвирҳо ба асри яки мелодӣ мансуб медихад.

Дар ҳар маврид ин падидаҳои мусиқии замони Сомониён аз он дарак медиҳанд, ки давраи Сомониён дар таърихи санъати мусиқии халқи тоҷик яке аз даврҳои аз ҳама сермаҳсул, замони эҳё ва рушди суннатҳои асили қадимии миллии ва марҳилаи бунёд карда шудани пояҳои асосии фарҳангӣ, эстетикӣ ва эҷодӣ барои кулли анвои ҳунарҳо – наққошӣ, суҳанварӣ, мусиқӣ ва меъморӣ ба шумор меравад.

Натиҷаи таҳқиқ равшан месозад, ки дар воқеъ, нақш ва мавқеи осорхонаҳо тавассути гирдоварӣ, ҳифз ва муаррифии созҳои мусиқии бостонӣ дар омӯзиш ва инъикоси таърихи фарҳанги мусиқии халқи тоҷик назаррас мебошад. Вобаста ба даврҳои гуногуни таърихи халқи тоҷик фарҳанги мусиқии тоҷикон дар осорхонаҳо то ҷое муаррифӣ мешавад, зеро то ҳол таърихи мусиқии ҳама даврҳои таърихӣ тоҷикон дар осорхонаҳо инъикос наёфтаанд. Масалан, дар толори таъриху фарҳанги замони Сомониён Осорхонаи миллии Тоҷикистон мусиқии ин давра инъикос нагардидааст.

Адабиёт

1. Беленицкий, А.М. Предварительный отчет о работах Пянджикентского отряда в 1953 г. / А.М. Беленицкий // Доклады Академии наук Таджикской ССР. Выпуск 2.- Сталинабад, 1954. – С. 27.
2. Бобомуллоев, С. Осорхонаи миллии бостонӣ ва Осорхонаи мардумшиносӣ / С. Бобомуллоев, Н. Васитов // Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониш Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. 60 сол. – Душанбе, 2014. – С. 105.
3. Бубнова, М. А. Результаты раскопок поселения Базар-Дара в 1973 Г. / М. А. Бубнова // Археологические работы в Таджикистане. Вып. XIII (1973 год). - Душанбе: Дониш, 1977. – С.207.
4. Визго, Т.С. Музыкальные инструменты Средней Азии / Т. С. Визго. – М.: Музыка, 1980. – 191 с.
5. Гулямова, Э. Музыкальные инструменты в живописи Хульбука / Э. Гулямова // Известия Академии наук Таджикской ССР. Отделение общественных наук. – Душанбе: Дониш, 1985. – №4(122). – С.95-96.
6. Древности Таджикистана: Каталог выставки. – Душанбе: Дониш, 1985. –262 с.

7. Литвинский, Б. А. Эллинистический храм-Окса / Б. А. Литвинский И. Р. Пичикян. Т.1. – М.: Восточная литература, 2000.. – 504 с.
8. Низомӣ, А. Таърихи мусикии тоҷик / А. Низомӣ. – Душанбе: Адабиёти бачагона, 2014. – 384 с..
9. Пулатов, У.П. Чилхуджа / У. П. Пулатов // Материальная культура Уструшаны. Вып.3. – Душанбе, 1975. – С. 107.
10. Ранов, В.А. Бегущие по скалам: Наскальные рисунки Памира / В.А. Ранов. – Душанбе: Дониш, 2015. – 416 с.
11. Хакимов, Н.Г. Музыкальная культура таджиков / Н.Г. Хакимов. Кн.2. – Худжанд, 2004. – 251 с.
12. Шарифзода, А. Ганчинаи Кӯлоб (Дирҳамҳои Сомонӣ) / А. Шарифзода.- Душанбе: Шарқи Озод, 2019. – 648 с.

НАҚШИ ОСОРХОНАҲО ДАР ИНЪИКОСИ ТАЪРИХИ МУСИҚИИ ТОҶИКОН

Дар мақола масъалаи инъикоси мусиқии бостонии тоҷикон дар Осорхонаи миллии Тоҷикистон ва Осорхони миллии бостонии Тоҷикистон тавассути намунаҳои деворнигораҳо, ки дар онҳо соҳҳои мусиқии тоҷикон ва ансамблҳои соӣ – овозӣ тасвир ёфтаанд, соҳҳои мусиқии аслии аз устухон ва ҷӯб сохташуда, ки дар натиҷаи ҳафриётҳои бостоншиносӣ ба даст омадаанд, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Доир ба ин масъала нақши осорхонаҳо ҳамчун муассисаи илмӣ-фарҳангӣ ва оммавӣ дар гирдоварӣ, нигоҳдошт, омӯзиш ва муаррифии мероси мусиқии тоҷикон муҳим арзёбӣ шудааст.

Ҳамчунин, дар мақола муаллиф саҳми кормандони осорхонаҳоро дар ҷустуҷӯ ва ба осорхонаҳо ворид намудани намунаҳои осори таърихӣ, ки дар онҳо соҳҳои мусиқии тоҷикон таҷассум ёфтаанд, нишон дода, намунаи осори ба осорхонаҳо ҷамъоваринамудаи онҳоро дар мақола бо шарҳу тавзеҳ овардааст.

Илова бар ин, муаллиф дар асоси сарчашмаҳои осорхонавӣ, бо далелҳои муътамад муҳимтарин марказҳои фарҳангии давраи бостон ва асримиёнагии тоҷикон, аз ҷумла Бохтари қадим, Панҷакенти қадим, Уструшан, Хулбук ва Бадахшонро баён намуда, доир ба онҳо маълумоти боарзиш додааст.

Ҳамчунин, баҳри ҳарчи бештар хубтар муаррифӣ намудани мероси фарҳанги мусиқии тоҷикон дар осорхонаҳо дар ҳулосаи таҳқиқот аз ҷониби муаллиф тавсияҳои муфид манзур гардида, пешниҳод мешавад, ки намунаҳои нодири осори мусиқии Осорхонаи миллии бостонии Тоҷикистон дар Осорхонаи миллии Тоҷикистон низ муаррифӣ карда шаванд.

***Калидвожаҳо:** нақш, осорхона, мусиқӣ, соҳҳои мусиқӣ, фарҳанг, бостоншиносӣ, инъикос, таърих, ҳифз, муаррифӣ.*

РОЛЬ МУЗЕЕВ В ОТРАЖЕНИИ МУЗЫКАЛЬНОЙ ИСТОРИИ ТАДЖИКОВ

В статье рассматривается вопрос, связанный с древней музыкой таджиков в Национальном музее Таджикистана и Национальном музее древностей Таджикистана по образцам настенных росписей, в которых изображены музыкальные инструменты таджиков и творческие ансамбли музыкальных инструментов, подлинные музыкальные инструменты из кости и дерева, полученные в результате многолетних археологических раскопок. В этом вопросе важна роль музеев как научно-культурное и массовое учреждение в расширении, сохранении, обучении и представлении таджикского музыкального наследия.

В статье автор излагает вклад работников музеев в поиске и внесении в музеи образцов исторических произведений, в которых отражаются таджикские музыкальные инструменты, а также описываются образцы произведений, собранные ими в музеи.

Кроме того, автор, основываясь на источниках музея с достоверными фактами, даёт важные сведения о культурных центрах древнего и средневекового периода таджиков, как древняя Бактрия, Пенджикент, Хулбук и Бадахшан.

Для более эффективного представления культурного наследия таджиков в музеях в заключении исследования автором представлены полезные рекомендации и предлагает представить уникальные образцы музыкальных произведений Национального музея древностей Таджикистана в Национальном музее Таджикистана.

Ключевые слова: орнамент, музей, музыка, музыкальные инструменты, культура, археология, отражение, история, сохранение, ознакомление.

THE ROLE OF MUSEUMS IN REFLECTING THE MUSICAL HISTORY OF TAJIKS

The article examines the issue of reflecting the ancient music of Tajiks in the National Museum of Tajikistan and the National Museum of Antiquities of Tajikistan through samples of wall paintings that depict musical instruments of Tajiks and creative ensembles of musical instruments, authentic musical instruments made of bone and wood, obtained as a result of many years of archaeological excavations. On this issue, the role of museums as a scientific, cultural and mass institution in expanding, preserving, teaching and presenting the Tajik musical heritage is important.

Also in the article, the author outlines the contribution of museum workers in the search and introduction to museums of samples of historical works that reflect Tajik musical instruments, the article explains the samples of works collected by them in museums.

In addition, the author, based on the sources of the museum with reliable facts, sets out the important cultural centers of the ancient and medieval period of the Tajiks, including ancient Bactria, Panjakent, Hulbuk and Badakhshan in an article and provides valuable information about them.

Also, for a more effective presentation of the cultural heritage of Tajiks in museums, in the conclusion of the research, the author provides useful recommendations and offers to present unique samples of musical works of the National Museum of Antiquities of Tajikistan in the National Museum of Tajikistan.

Keywords: ornament, museum, music, musical instruments, culture, archeology, reflection, history, preservation, familiarization.

Сведения об авторе: Нурматзода Хасан – заведующий отделом изобразительного и прикладного искусства Национального музея Таджикистана. Адрес: 734001, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Борбад 11, тел.: (+992) 931009622, E-mail: hasan-art90@yandex.ru

Information about the author: Nurmatzoda Hasan - the head of the department of fine and applied art of the National Museum of Tajikistan. Address: 734001, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Borbad 11, tel. : (+992) 931009622, E - mail: hasan-art90@yandex.ru

НАРОДЫ ГИНДУКУША И ПАМИРА ПОД ВЛИЯНИЕМ ЭТНОПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ ИСТОРИИ КОНЦА XIX И НАЧАЛА XX ВВ.

Карамалишоев К.Н., Якубишоев А.Х.

Технологический университет Таджикистана,

Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода,

Гиндукуш, Памир, Куньлунь, Каракумы, Алай горные системы, связанные с Тянь-Шанем. В долинных территориях этих хребтов проживают различные малочисленные народы арийского происхождения, которые имеют своеобразную историческую судьбу, культуру и быт. Судя по исследованиям и наблюдениям различных наук природные и климатические условия в целом, оказывали очень существенное влияние на повседневную жизнь всего населения этих регионов. Известно, что высокогорье и труднодоступность изолировали эти регионы от внешнего мира. Это привело к разобщенности, замкнутости, скудости сельскохозяйственных ресурсов, малочисленности населения этих регионов. Этнокультурная, языковая и религиозная ситуация на Памире и Гиндукуше во многом определялись природными и политическими условиями. Общей чертой для всех частей регионов была крайняя этническая и языковая пестрота.

Языковая особенность и распространения языков в княжествах Гиндукуша и Памира позволяет отметить следующие особенности 2-ой пол. XIX в.:

1. Доминирующие народности по признакам численности и социальному статусу (например, шугнанцы на Памире, хо в Читрале и буриши в Хунзе и др.) при сохранении многочисленных мелких этнических групп;

2. Распространение среди последних языка основной народности [1, с.142].

Во второй половине XIX в. в Восточном Гиндукуше происходили религиозные изменения. Они выражались в постепенном усилении проникавшего с Памира в северные части региона исмаилизма, в т.ч., в переходе к исмаилизму большинства жителей Хунзы. В течение всего этого периода продолжалась исламизация Кафиристана. Такой процесс вначале шел мирным путем и в ограниченных масштабах на окраинах области, а затем насильственно и поголовно в ходе афганского завоевания [2, с. 143].

В зависимости от этнополитических процессов они оказались в сфере внимания и влияния крупных держав конца XIX и начала XX вв. Такой исторический процесс оказал большое влияние на судьбу этих народов, оказавшихся под влиянием и контролем двух империй – Английской великой колониальной и Российской. С историей Памира связаны арийские племена, которые испокон веков занимались скотоводством, земледелием, торговлей. Они в начале новой эры кочевали по Северной Индии, Афганистану и Восточному Турану [3, с.11].

В рассматриваемое время независимо от изолированности, природной труднодоступности, народы Памира и Гиндукуша чутко реагировали на всякие процессы в политике, экономике, торговле и военном деле, происходящие в странах ближнего и дальнего зарубежья. Но в именно в результате таких взаимоотношений, контактов и связей эти народы начинают ощущать все более явные и скрытые следы религиозно-политического, этно-политического влияния соседних стран и государств.

Во второй половине XIX в согласно анализу социальной структуры населения в Гиндукуше в большинстве районов сложились общества феодального типа. Возникает собственность на землю господствующего класса дехканов-феодалов. Этот период является переломным моментом в истории всего Гиндукуша, так как в это время регион втягивается в орбиту колониальной политики Англии.

Лужецкая Н.Л. в своей научной работе определяет следующие периоды колониальной политики Великобритании: 1. Рекогносцировочный. 2. Этап политического внедрения с утверждением такого форпоста экспансии, как Гильгитское агентство. 3. Этап прямых вооруженных захватов, в ходе которого были завоеваны не только те области, которые были

целью военных походов, но попутно, и важнейшие для англичан земли афганских племен и пригиндукушских владений. Завоевание Восточного Гиндукуша и его перевалов означало выход Британской Индии на окончательные рубежи, и Памирское соглашение с Россией положило предел ее движению на север, завершив формирование границ колониальных владений Англии и России в этом районе. Закончился колониальный раздел обширного района в центре Азии, началась новая эпоха его истории [4, с.148].

В сложных условиях глобализации экономики, трансформации мирового сообщества и становления новой системы международных отношений региональные конфликты все более привлекают к себе массовое внимание мирового общества. Современность показывает, что взаимозависимости мира приводит к тому, что положение в любом его уголке оказывает влияние на ситуацию на всем земном шаре. Таким образом, возникает необходимость обращения к истории и историческим процессам, которые возникли в прошлые столетия и как они влияют на отдельные регионы и мир в целом.

Одно из важнейших проявлений этнополитических процессов в рассматриваемый период было отсутствие эффективной центральной власти, раскол в политическом правлении регионами по этно-региональному признаку и т.д. Всё это определяет актуальность темы.

Изучение этно-национальных отношений важно и потому, что этнополитические процессы оказывают влияние на государственное развитие. Вторая половина XIX в. известна как время постепенной активизации английской колониальной экспансии на северо-западных и северных границах Индии, в том числе и на подступах к Памиру. Выдвижение аванпостов (*в современном понятии как форпост*) английского наступления в труднодоступные горные области Восточного Гиндукуша было подчинено главной цели политики Англии в этом районе - включению Средней Азии, Афганистана, Восточного Туркестана в сферу своего влияния. Политические и военные задачи, были тесно связаны с экономическими целями экспансии, заключавшиеся в борьбе с колониальной экспансией царской России и распространением ее влияния на развитии этих регионов и стран [5, с.8].

Таким образом, эти малочисленные, но коренные народы, имеющие древнюю историю оказались в сложный геополитический водоворот конкуренции двух великих держав мира в конце XIX и начала XX вв. Россия не имея планы завоевания Индии, неуклонно расширяла свои владения в Средней Азии. Британское правительство под маской доктрины «русская угроза» пытается расширить свои территории к северу от Индии, т.е. районы, представляющие собой удобные подступы к ее границам.

Таковыми территориями для английских колонизаторов были районы Гиндукуша Афганистана, как основной плацдарм для наступления на Среднюю Азию. Как показывают факты и источники, народы Афганистана оказали упорное сопротивление, отстаивавшие свою независимость в течение всего XIX века. Англичане не могли подчинить эту страну. Таким образом, выйти к границам Средней Азии в этом районе британцам не удалось. Не увенчалась успехом и их попытка продвинуться в Среднюю Азию через Персию [6, с. 76;136].

В сложившейся к концу XIX в. обстановке выбор основного направления экспансии пал на страны Восточного Гиндукуша, через которые лежал единственный не занятый сильным противником путь на север. Это имело важное стратегическое значение для английских колонизаторов, так как они получили бы возможность выход на Памир, а оттуда - в Среднюю Азию и Восточный Туркестан.

На южных склонах восточной части Гиндукушского хребта, расположенные области, в рассматриваемый период граничили с территориями Бадахшана, Вахана, Кашмира и с землями афганских племен Дира и Свата. На западе пригиндукушского района, в бассейнах рек Алингар, Пич и Башгуль находился Кафиристан, обширная область, населенная племенами, которые до конца XIX в. не подверглись исламизации и не были объединены в рамках какого-либо государственного образования. К востоку от Кафиристана лежал Читрал, занимавший долину реки Кунар (Читрал) и ее притоков. Это относительно крупное

феодалное княжество к 80-м гг. прошлого века по ряду причин политического и экономического характера приобрело преобладающее влияние среди восточно-гиндукушских владений. Центральное положение среди государств гильгитского бассейна занимала область Гильгит, с середины XIX в. находившаяся в зависимости от Кашмира. В долинах притоков реки Гильгит располагались мелкие независимые феодальные владения. Самым значительным из них были Хунза с соседним Нагаром, а также Ясин, с 1880 г. присоединенный к Читралу. К концу XIX в. все перечисленные районы за исключением Кафиристана были захвачены Британской Индией. Кафиристан же отошел к Афганистану и был покорен войсками эмира Абдуррахман-хана (1880-1901), тем самым косвенно оказавшись в сфере влияния Британской Индии. Жителей Кафиристана обратили в ислам и страна получила новое название - Нуристан. В наши дни большая часть пригиндукушских областей включена в состав Пакистана, а Нуристан располагается на территории Афганистан (провинции Нанграхар и Лагман).

Труднодоступность и изолированность Восточного Гиндукуша во многом определили особенности его развития, такие например, как необычайная пестрота этнического, языкового и религиозного состава населения, большое разнообразие социально-экономических уровней в отдельных районах, многочисленные реликтовые явления в духовной культуре и т.д., и существенно повлияли на исторические судьбы населявших его народов. 2-я половина XIX в. была последним этапом самостоятельного существования пригиндукушских областей и временем, когда расположенные здесь государства оказались прямо или косвенно включены в состав британских владений в Индии, несмотря на длительное сопротивление народов Восточного Гиндукуша. Таким образом, исследование посвящается переломному периоду в истории региона.

Тема относится к числу малоизученных в отечественной и зарубежной историографии. Если ряд аспектов хозяйственной жизни, социальной структуры, религий стал предметом внимания ученых, то аналогичные вопросы - общественно-политического устройства и культурной жизни Читрала, Хунзы и других соседних государств освещены гораздо слабее. Это же касается внутривосточных событий во всем регионе, его внешних связей в последний период независимого развития. Наконец, до сих пор отсутствует работа, в которой бы рассматривалась история завоевания Восточного Гиндукуша, включая и Кафиристан, и формирования границ в этом районе. Вышеизложенные факты свидетельствуют об актуальности данной темы исследования, которая заполняет лакуну в изучении конкретных аспектов колониальной экспансии Британской Индии на границах Памира и Средней Азии.

Таким образом, не смотря на все более усилившее влияние колониальной политики, раздел арийских-таджикских народов Афганистана и Таджикистана в длительное историческое время сохранилось общность, идентичность этих народов. Однако, этнополитические процессы последних двух столетий все таки оказали большое влияние на культуру и быт, хозяйственной жизни этих малочисленных народов. Вопрос этнополитических процессов на сегодняшний день является актуальной и требует новый исследовательский подход и интерпретации с новыми политическими позициями современности. Именно от такого подхода к разрешению вопроса зависит судьба и будущее народов Гиндукуша и Памира.

Настало время создать новую и единую историю таджикского народа, особенно нового и новейшего времени. Необходимо объективно отражать историческое прошлое таджиков мира. Данный вопрос требует организации различных проектов по проблемам истории взаимоотношения, культуры, быта, традиций этих народов. Необходимо провести новые археологические, этнографические и другие виды научных исследований в этих регионах.

Литература

1. Лужецкая, Н.Л. Государства и народы Восточного Гиндукуша во второй половине XIX века и английская колониальная экспансия / Н.Л. . Лужецкая – Л., 1984. – 184 с.
2. Искандаров, Б.И. История Памира / Б.И. Искандаров. – Хорог: Мерос, 1996 – 185 с.
3. Махмадшоев, Р.Р. Процессы этнополитического и социокультурного развития таджиков Афганистана (середина XVII - начало XX вв.) / Р.Р. Махмадшоев. – М., 2011. – 225 с.
4. Искандаров, Б.И. Гиндукуш во второй половине XIX века / Б.И. Искандаров. – М.: Наука, 1968.
5. Искандаров, Б.И. Из истории Бухарского эмирата / Б.И. Искандаров. – М., 1958 – 254 с.
6. Маджлисов, А. Аграрные отношения в Восточной Бухаре в XIX начале XX века / А. Маджлисов. – Душанбе - Алма-Ата, 1967. – 71 с.

НАРОДЫ ГИНДУКУША И ПАМИРА ПОД ВЛИЯНИЕМ ЭТНОПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ ИСТОРИИ КОНЦА XIX И НАЧАЛА XX ВВ.

Статья посвящена проблеме этнополитической истории народов Памира и Гиндукуша во второй половине XIX в. В ней рассматриваются некоторые исторические факты, влияющие на дальнейшую историческую судьбу народов этих высокогорных регионов. Также указывается на некоторые существенные социокультурные, политические и экономические перемены, происходившие под влиянием и вмешательством внешних факторов и сил.

В долинных территориях Памира и Гиндукуша проживают различные малочисленные народы арийского происхождения, которые имеют своеобразную историческую судьбу, культуру и быт.

В конце XIX и начала XX вв. коренные народы, имеющие древнюю историю оказались в сложный геополитический водоворот конкуренции двух великих держав мира - России и Англии. Это повлияло на дальнейшее этнополитическое развитие этих народов.

Ключевые слова: этнос, политика, культура, религия, народ, Памир, Гиндукуш, Хунз, Кафаристан, Читрал, империя, арийцы, племя.

ХАЛҚҲОИ ҲИНДУКУШ ВА ПОМИР ДАР ЗЕРИ ТАЪСИРИ РАВАНДҲОИ ЭТНОСИЁСИИ ТАЪРИХИ ОХИРИ АСРИ XIX ВА ИБТИДОИ АСРИ XX

Мақолаи мазкур ба масъалаи таърихи этносиёсии халқҳои Помир ва Ҳиндукуш дар нимаи дууми асри XIX бахшида шудааст. Дар он баъзе далелҳои таърихи таҳлил гардидааст, ки ба тақдири ояндаи ин халқҳои баландкӯҳ таъсир расонидаанд. Ғайр аз ин дар мақола ба баъзе дигаргуниҳои иҷтимоӣ – фарҳангӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, ки дар натиҷаи даҳолати қувваҳои беруна ба амал омадаанд, аҳамият дода шудааст.

Дар водихои Помир ва Ҳиндукуш шумораи зиёди халқҳои ориёӣҳо маскун мебошанд. Онҳо дорои таърих, маданият ва урфу одати ба худ хос мебошанд.

Дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX халқҳои муқимӣ, ки таърихи қухан доштанд, ба майдони рақобати ду давлати бузург – Русия ва Англия табдил ёфтаанд. Ин раванд ба ташаккули этносиёсии халқҳои мазкур таъсири худро расонид.

Калидвожаҳо: халқият, сиёсат, фарҳанг, дину эътиқод, халқ, Помир, Ҳиндукуш, Хунз, Кофаристон, Читрал, империя, ориёӣҳо, қабила.

THE HINDU AND PAMIR PEOPLES UNDER THE INFLUENCE OF THE ETHNO-POLITICS HISTORY IT THE END OF THE 19TH AND THE BEGINNINGS OF THE 20TH CENTURES

The given article is delved to the problems of the ethno-politics of the Hindu and Pamir peoples in the second of the 19th century. It provides some historical evidence of the anodizes. It anodizes some historical facts that have influenced the future of these highly and peoples.

The article highlights some of the scold changes in the political economy that have taken place as a result of the intervention of external forces. There are living different Arian people in the

Pamir and Hindukush valleys. They have their own history culture and traditions. At the and the 19 and the at beginning of 20 century these people that had loll history remained at the argumentation of the two superpowers – Russia and Britain. This made a strong impact on the ethno – political development of these people.

Kewwords: peoples, politics, culture, religion and belief, people, Pamir, Hindu, Huns, Kofariston, Chiral, empire the Aryans tribe.

Сведения об авторах: *Карамалишоев Карамалишо Нуралишоевич* – кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры гуманитарных дисциплин Технологического университета Таджикистана. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе ул. Н. Карабаев 64. Тел.: (+992) 938 32 27 68.

Якубшоев Афруз Хубоншоевич – старший преподаватель кафедры истории и межкультурной коммуникации Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: Республика Таджикистан, 734019, г. Душанбе ул. Мухаммадиев, 17/6. Тел: (+992) 934 52 38 34. E-mail: afruz.yakubshoev@mail.ru.

Information about the authors: *Karamalishoev Karamalisho Nuralishoevech* – senior lecturer of the Humanities department of the Technological University of Tajikistan. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, 64. N. Karabayev str., phone: (+992) 938322768.

Yaqubshoev Afruz Khubonshyevech – senior lecturer of History and Intercultural communication of the Tajik state institute of Languages named of thr Sotim Ulughzoda. Address: Republic of Tajikistan, 734019 Dushanbe 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 934523834, E-mail: afruz.yakubshoev@mail.ru.

МУНДАРИҶА

ЗАБОНШИНОСӢ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ

<i>Даминова М.З.</i> Синонимические единицы и их композиционно-стилистическая характеристика в русском и таджикском языках.....	5
<i>Sohibnazarova H.T.</i> The structure and grammatical transformations of predicate from english into tajik and vice versa.....	13
<i>Калонова М.Ч., Шарипов Ш.Р.</i> Калимасозии исмҳои навъи копулятив дар асри XIV.....	19
<i>Мирзоёров Ф.Н.</i> Хусусиятҳои услубии зарбулмасалу мақолҳо дар романи «Гардиши девбод»-и Абдулҳамид Самад.....	24
<i>Аминов Ф.</i> Одобӣ муошират ва ифодаи луғавӣ он дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	32
<i>Ҳалимова М.</i> Хусусияти функционалӣ ва семантикии ҷонишинҳои шахсӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ.....	40
<i>Ақобирова С.З.</i> Оид ба баъзе вежагиҳои ихтисораҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	47
<i>Аҳмедова А.А.</i> Тафсири луғавӣ лексемаи «беморӣ» дар забони тоҷикӣ.....	53
<i>Иматова М.</i> Ташаккули дискурси дар Ғарб.....	60
<i>Ҳалимзода З.А.</i> Оид ба дараҷаҳои мутобиқати зарбулмасалу мақолҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	64
<i>Давлатов М.</i> Назарияҳо оид ба таърих ва рушди аломатҳои китобатӣ дар забоншиносии муосир.....	71
<i>Буриева Ш.Б.</i> Тобишҳои услубӣ маъноии вожаҳои марбут ба ҳунармандӣ бар маъноӣ фарҳанги «Бурҳони қотеъ».....	76
<i>Пулатов С.Ш.</i> Муоширати компютерӣ ҳамчун предмети таҳқиқоти забоншиносӣ.....	84
<i>Шамсиддинова М.</i> Гидромоним ва оронимҳо дар «Наводир-ул-вақоеъ»-и Аҳмади Дониш.....	89

АДАБИЁТШИНОСӢ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

<i>Давлатбеков Л.</i> Мавқеи баъзе қолабҳои шеърӣ ва мавзӯҳои суннатӣ дар ашъори шоир Сирочӣ.....	95
<i>Бобоалиева З.П., Авзонов А.Ф.</i> Шоиронагии насри Чингиз Айтматов ва тарҷумаи он ба забони тоҷикӣ.....	102
<i>Шамсов Н.С.</i> Мақоми шеъри нав дар ашъори Салими Хатлонӣ.....	108
<i>Самиев Ҷ.</i> Ҷазои иҷтимоӣ дар «Сафарнома»-и Носири Хусрав.....	113
<i>Маликова Н.Н.</i> Таҳқиқи «Сафарнома»-и Носири Хусрав дар ҷаҳони араб.....	118

ПЕДАГОГИКА

Заробекова Н.М. Влияние семьи на обучение и воспитание младшего школьника.....	124
Абдуллоева Г.З. Фозилов Ч., Содиқова М.С. Таълими забони русӣ дар мактабҳои дурдасти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифода аз технологияи инноватсионӣ.....	130
Миралиён Х.А. Асосҳои дидактикии истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш.....	135

ТАЪРИХ – ИСТОРИЯ

Муллоҷонов С.К. Робитаи музофот бо марказ дар қаламрави Сомониён: заминаҳои таҷзитаҷабӣ ва паёмадҳои он дар сарнавишти тоҷикон.....	140
Радҷабов С.М. Ҳолати иқтисодию иҷтимоии Хуросону Суғд қабл аз ислом.....	147
Каноатова Г.И. Роль культурно-просветительных учреждений в развитии культурно-технического уровня работников села в 60-е и 70-е годы XX века.....	153
Аслонов Х.З. Изучение истории деятельности казийских судов на территории Таджикистана (1867-1928 гг.).....	158
Нурматзода Ҳ. Нақши осорхонаҳо дар инъикоси таърихи мусиқии тоҷикон.....	165
Карамалишоев К.Н., Якубишоев А.Х. Народы Гиндукуша и Памира под влиянием этнополитических процессов истории конца XIX и начала XX вв.....	170

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмӣ

«Паёми донишқадаи забонҳо» пешниҳод мегарданд.

Ҳамаи мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмӣ маҷалла мувофиқат намояд.

Ҳамаи маводи илмие, ки ба маҷаллаи пешниҳод мегарданд, бо ёрии системаи Antiplagiat барои муайян намудани дараҷаи аслияти матн санҷида мешаванд. Мақолаҳое, ки дар матн онҳо маводи дигар муаллифон бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навбатӣ пешниҳод намегарданд ва ин гуна мақолаҳо ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матн мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матнҳои тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 10 то 12 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси УДК (индекси мазкурро аз ҳама гуна китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Саидов С.А.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола кору фаъолият менамояд;

– матн асосии мақола;

– ғангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳоркунча [] нишон дода шавад. Намуна: [4, с. 25]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 25.

– нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин, онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 номгӯ ва на бештар аз 25 номгӯи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи МАТС (ГОСТ) 7.1-2003 ва МАТС (ГОСТ) 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бояд бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) таҳия гарданд. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ бояд таҳия карда шаванд;

– дар охири мақола бо ду забон (русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошанд), номи муассисае, ки дар он муаллиф кору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишони ҷойи кори муаллиф.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал

«Вестник института языков»

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например, Саидов С.А.);
- название организации, в которой работает автор статьи;
- основной текст статьи;
- при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках []. Образец: [6, с. 42]. То есть, литература №6 и страница 42;
- таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название;
- список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- после списка использованной литературы на трех языках (на таджикском, русском и английском языках) оформляется следующая информация: название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 25 строк, ключевые слова от 7 до 10 слов или словосочетаний);
- информация об авторе на русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает (авторы), должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес место работы автора).

ПАЁМИ
ДОНИШКАДАИ ЗАБОНҲО
(силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих)

Маҷаллаи илмӣ «Паёми Донишқадаи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих» соли 2011 таъсис ёфтааст. Дар як сол 4 маротиба нашр мегардад. Шакли ҷопии маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла мақолаҳои илмӣ соҳаҳои зеринро барои ҷоп қабул менамояд:
Илмҳои филологӣ (10.00.00), педагогӣ (13.00.00) ва таърих (07.00.00).

Шакли пурраи электронии маҷалла дар сомонаи маҷалла (www.payom.ddzt.tj) дастрас аст.

ПАЁМИ
ДОНИШКАДАИ ЗАБОНҲО
(силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих)

2020. № 4 (40)

Шумораро ҳайати зерин омода намуд:
Котиби масъул: Мирақзода Ф.Ю.
Муҳаррири масъул: Шосаидзода С.Ҳ.
Мусахҳеҳи забони тоҷикӣ: Шарипов Ш.Р.
Мусахҳеҳи забони русӣ: Ҳочатов Б.Д.
Мусахҳеҳи забони англисӣ: Азизмуродов М.Р.

Паёми донишқадаи забонҳо
(силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих):
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6.
Сомонаи маҷалла: www.payom.ddzt.tj
Е-mail: payom@ddzt.tj
Тел.: (+992 37) 232-87-30

Дар матбааи ДДЗТ ба номи Сотим Улуғзода ба таъбиқ мерасад
734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6.
Ба ҷоп супорида шуд: 12.01.2021. Ба ҷоп имзо шуд: 25.01.2021.
Супориши №2. Формати 60x84/8.
Қоғази офсетӣ. Нашри офсетӣ.
Тяждод 100 нусха.

**ВЕСТНИК
ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ
(серия филологических, педагогических и исторических наук)**

Научный журнал «Вестник института языков. Серия филологических, педагогических и исторических наук» основан в 2011 г. Выходит 4 раза в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан.

Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям науки: филологические науки (10.00.00), педагогические науки (13.00.00) и исторические науки (07.00.00).

Полнотекстовая версия журнала доступна на сайте журнала (www.payom.ddzt.tj).

**ВЕСТНИК
ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ
(серия филологических, педагогических и исторических наук)**

2020. № 4 (40)

Над номером работали:

Ответственный секретарь: Миракзода Ф.Ю.

Ответственный редактор: Шосайдзода С.Х.

Корректор таджикского языка: Шарипов Ш.Р.

Корректор русского языка: Ходжатов Б.Д.

Корректор английского языка: Азизмуродов М.Р.

**Вестник института языков
(серия филологических, педагогических и исторических наук):**
734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6.
Сайт журнала: www.payom.ddzt.tj
E-mail: payom@ddzt.tj
Тел.: (+992 37) 232-87-30

Отпечатано в типографии ТГИЯ имени Сотима Улугзода
734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6.
Сдано в печать: 12.01.2021. Подписано к печати 25.01.2021. Заказ №2.
Формат 60х84/8. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 100 экз.